

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
א הרן אמיר

מזכירות המערכת:
ד ליה למדני

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עמ־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$8.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י בחוץ־לארץ, \$2.50. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ־הספר בע"מ.

שנה רביעית, חוברת ב, חורף 1962

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב

התוכן:

אָסיפּ מנדלשטם: שיר	4
גדעון תלפז: שכונת חאפ	5
אורי ברנשטיין: אדם זר (שירים)	16
עדי צמח: מידאס	18
יוסף בן־גל: הזיותיו של מר X (שירים)	27
משה גיורא: ברית נוער המרי	32
אשר רייך: תמיד (שירים)	52
עליזה לבנברג: יומן קרית־שמונה (ג)	54
יוסף שריד: גון פניך מתחלף (שיר)	62
תיאודור התלגי: שולי מסע	64
יצחק באבל: אווזי הראשון	80
קונסטאנטין פאוסטובסקי: מתנת נישואים	83
אלקסנדר בלוק: שני שירים	97
על הריאליזם הסוציאליסטי	98
יולה ניימן: 1941 (שיר)	117
„אלמוני“: תעמולה (שיר)	118
אנאטולי פריסטאבקיין: ילדות קשה	120
ב. לידין: סיפור עתיק־ימים	126
אלקסנדר גרין: אקווארל	131
שמואל ג. אייזנשטדט: עלייתן של בירווקרטיות באזורים מתפתחים ובמדינות חדשות	136
נסים רוזאן: בשולי התנועה המודרניסטית במצרים	150
בקרות קצרות	161
המשתתפים בחוברת	188

אוסֵיפ מנדלשטם : שיר

למצן גבורת הנאים אהרי
וקרנו הקמה של אנוש
גליתי מצל שלתנות אבותי
וקבודי המירותי קרוש.

דור מדביר זאכים התנפל על ערשי
אף לא שלח-הזאב לבשרי
הן מוטב — קשרוול אדרתו התרשי
יתקבני ציד סיבירי.

להסיר מציני פחדנים ואבק
וענות אקרים בגלגל
להאיר לציני לילה לילה את בקי-
הראשית של פרות-השוואל —

אל הלילה שאני, לגדות יניסי,
שם הארן יסק לפוכב.
כי לא שלח הזאב לבשרי יכסה
ישקמי לא עוו על-פי צו.

(מרוסית: ארי אבנר)

גדעון תלפז : שכונת חאפ

הקולונל אירוויין פישק רגליו פישוק רחב, באמצע קרחת קטנה במעבה מטע הכננות הערביות שבחצרנו, כשרגלו השמאלית רומסת, מתוך פיזור־נפש, לוח קרטון עבה, משורטט אל־ף־ביי־ת שתי־וערב, ורגלו הימנית דורסת חשבונית עץ, שהצבע המקורי ניטל זה־כבר מפדוריה הקטנים, ידו השמאלית לופתת את משענת כסא־הפעוטות הגבוה והימנית מריצה על קדקדי רצוא ושוב את המכונה, בתנועות אטיות וקצובות, בדיוק לפניו, על כסא־הפעוטות הגבוה, ישבתי אני ועיני נעוצות באפס־מבע בלוח הקרטון, שסימניו הרבו להסב לי ייסורים עד שהצלחתי לבסוף לשננם, ועל צווארי קשורה מגבת לבנה, שהצמיחה אזני־ארנבת על ערפי, ושערי הגזוז פוזר עליה, באלומות ובשבלים בודדות. לפתע, בלא התראה מוקדמת, נדמה המכונה ועמה חדל מיתלש שערותי, זקפתי גבותי וראיתי את ידו של הקולונל נשמטת מטה בעצלתיים. מזווית פי נשפתי לתוך עיני הימנית והפרחתי מתוכה שערה חצופה, וכשהגבהתי ראשי אט־אט, במלוכסן, ראיתיו בכל קומתו המזוקפת, בשערו המאפיר ובשפמו השחור, עומד וכורה אוזן לעומת סוכת הגפנים.

הקולונל אירוויין צריך היה לשמן את המכונה מכבר אך הדבר היה נשמט מזכרונו מדי בואו אל חצרנו, רכוב על אופניו, ועל הסבל, מאחוריו, השק והחרמש, במטרה לקצור את התלתן בשביל התרנגולות של הדודה זלדה, למעשה, הכיר רק תספורת־סיר, כפי שהורה סרג'נט היל בחיל־החפרים־המלכותי, לסגנונות אחרים לא העניק מעמד חוקי, אלא שאותו בוקר נודמן אלינו לא בשל התלתן דוקה אלא בשל המודעה הקטנה — דף תלוש ממחברת חשבון שחובר בנעצים אל עמוד־החשמל שליד לוח־המודעות — שבישרה למעוניינים כי בחצרו של קופלמן הקטן אפשר לקבל את שירותיו של תיש־הרבעה מגזע משובח; מודעה זו משכה את תשומת־לבו של הקולונל בגלל תיאדורה, העיזה שלו, שצת־דודים לה, רק שקופלמן הקטן לא היה בחצרו באותה שעה, משום שאותה שעה ממש נהג כמשוגע בחוצות המושבה את המיכלית השחורה שהרביצה את הרחובות, בהתזה מלכותית, מסילונים שבקעו ממשפכים שבירכתיה, עברה לאטה על־פני הכביש, בצורה שאיפשרה לנו לספוג את הטיפות גם כשעמדנו ליד לוח־המודעות.

אף שהפעם לא בא לגזז תלתן, ביטלה אמנו את כל מחאותינו וכפתה אותנו לטפס על הכיסא הגבוה, לשבת לפניו ולהפקיר לחסדיו את כרבלותינו, כדי שישליט בהן להנאתו קצת סדר והגיון, והנה, בעיצום הגן, רפתה ידו האוחזת במגוזה ונשמטה בפתאום מעל קדקדי, הבטתי בו בחשד וראיתי איך הוא מצמצם את עינו השמאלית, מרחיב את הימנית ומהדק את שפתותיו, אות מובהק להיותו מצותת לקולות.

„קולונל אירוויין, אמרתי, דובר אליו בשפתו. „מה אתה שומע?“
„ציוצי צפרים, קורפורל“.

„מאיפה?“

„מפיוון הסוכה“.

הוא הניח את המגוזה על הדום הכיסא, שילב זרועותיו על חזהו וחיידד אזניו.
כריתי את שלי וקלטתי את הקולות שבאו מפיוון הסוכה.

„גברת גולדברג, גברת גולדברג“, צייצה הצפור האחת.

„גברת גולדברג, הודעה חשובה מאד“, צייצה הצפור האחרת.

„קורפורל“, אמר הקולונל, מסב לאט ראשו לעברי וזוקר את שפמו המאפיר, „אתה
חפשי ללכת לסקור את המתרחש“.

הצדעתי במועליד, קרעתי מעלי את המגבת המדגדגת, וגיזת ראשי נשרה על
ברפי הערומות, וזינקתי לעבר הסוכה, רץ־דץ בין העצים הצפופים ופורץ החוצה
לתוך השמש, וכך הספקתי לראות את גברת גולדברג פותחת את הדלת ויוצאת מן
הבית.

„חוטפים את האדמות שעלייד המושבה הגרמנית!“ פתחה מיד גברת מנדלבוים,
אדומת־עיניים מרוב ריגוש.

„אומרים שכל האיזור ההוא אדמת־הפקר, שכונת־חאפ! בואי מהר, אנחנו נוסעות
לשם מיד“, הוסיפה גברת אלקסנדרוני, הצפור האחרת.

הגברת גולדברג, שמעולם לא ניתן לחשוד בה שאין לה נטיות להגדיל את רכושה,
הסירה מעליה בחפזה את הסינר, נכנסה למטבת, הורידה את סיר־התבשילים מעל
הפתליה, לבשה את שמלת־הדרכים, משחה שפתותיה בששר עז, העבירה את
המברשת על שער, נעלה את נעלי־העקבים, וכשבידה הארנק — פרצה החוצה.

„אירוויין, צעקה, „אירוויין, אירוויין!“

הקולונל גח מתוך מעבה המטע, מתוך האפלולית הצוננת המכושפה, גח ויצא לתוך
צלילות הבוקר הרענן, ניער ראשו ומיצמץ בעיניו מפני השמש החזקה.

„כן, גברת גולדברג“.

„אירוויין, אני נוסעת לחטוף אדמה ויכול להיות שאחזור מאוחר. תהיה דוד טוב,
תישאר כאן ותשיח על הילדים“.

„כן, גברת גולדברג“.

„ואם ירצו לאכול, תחתוך להם לחם ועגבניה ותחמם להם אטריות בחלב. זה מזין
וזה לא קשה גם בשביל עצלנים כמוך. אירוויין, את הפ'ספ'וס הזה אני לוקחת אתי.
רק תראה שלא יילכו מפות ושלא ישחקו בגפרורים ושלא יתחשק להם להדליק
שוב את הצריף“.

„כן, גברת גולדברג“.

בראש גזוז־למחצה, במכנסיים שעד הברכיים בלבד, בחולצת־בוקר קלה, הלך־רץ
דהר הפ'ספ'וס הזה אל תחנת־האוטובוסים. ועם אמו ושתי שכנותיה טיפס־עלה
לקומה השניה של אוטובוס אדום־לוהט, דרוקומתי, אל המושב הקדמי שממנו

אפשר להשקיף על כל העולם, ועל הדרך הבאה מנגד, ועל הבתים והמגרשים הרצים משני צדדיה, ועל העגלות-הרתומות-לסוסים והמכוניות והולכי-הרגל החולפים בתוכה, ועל העצים שניתן לגעת בצמרותיהם מבעד לחלון האוטובוס. היום היה חמים ובהיר והאוויר היה רענן וצלילות היתה בו מן הגשמים שירדו בתחילת השבוע, והאוטובוס היה מלא נשים וגברים וטף שנסעו לשכונת-האפ. הנהג צפר שלש צפירות עליונות ויצא לדרך.

„הלב שלי לא שקט מזה שהשארת את הילדים בידי“, אמרה הגברת מנדלבוים. „עכשיו הוא בסדר. שום סכנה אין ממנו לילדים“, אמרה הגברת גולדברג. „פעם עקבתי אחריו כשקצר את התלתן. הוא הרים את ראשו ועיניו פגעו בעיני. שלושה לילות רצופים לא יכולתי לישון אחר-כך“, אמרה הגברת אלקסנדרוני. „הוא היה מסוכן כאשר שיחררו אותו מהצבא“, אמרה הגברת גולדברג. „אחותי כתבה על זה לנציב העליון ולמפקדים שלו בצבא. ואז הם הכניסו אותו למוסד. האנגלים טיפלו בו בהגינות. עכשיו, תודה-לאל, הוא לא יכול להזיק אפילו לפטריה“.

„המשחקים הללו שהוא משחק עם התינוקות“, אמרה הגברת מנדלבוים, „כאילו שהוא עדיין בצבא והם החיילים שלו“.

„אין בזה שום סכנה, יקירתי. הוא רק משתעשע והם מבינים אותו ואוהבים אותו“, אמרה הגברת גולדברג. „אני מרשה לו אפילו לספר אותם כי זה עושה לו מצב-רוח טוב“.

האוטובוס נסע ונסע והבחנתי בה מהר מאד. היא ירבה מולי, על ברכי אביה, וליקקה תרנגול-על-מקל. כשהבטתי בעיניה היא חרצה לעומתי לשון קטנה ואדומה. הוצאתי את הדרך שלי מפנים חולצתי, פרסתי לי פרוסה הגונה, נגסתי ומצצתי במהירות, ואת היריעה הנותרת גללתי והכנסתי לחולצתי. הבורק היה צח מאד ונעים מאד. היא עיוותה פניה וקימטה את אפה. הוצאתי את ידי החוצה וקטפתי ענף.

„גדעון“, צעקה מיד הגברת גולדברג. „רשע קטן! שתי ידיים בריאות הן יותר מדי בשבילך?“

היא צחקה מולי וחשפה שניים לבנות ונקיות. הסבתי פני והבטתי בענין על הדרך שהתקפלה תחתינו. כשהגנבתי אליה מבט מזוות ראיתיה לוקקת עדיין את הסופריה ומתבוננת בי, אך פניה היו עתה חרשבים וישרים. עיניים כחולות היו לה כמו שמיים ושער זהוב כמו חול והיה לה סרט תכול על שערה זוהוב. האוטובוס נסע ונסע. „אני מקווה שתישאר גם לנו חלקת-אדמה“, אמרה הגברת אלקסנדרוני. „אני רוצה שיהיה לי משהו ביד כשנחמלה שלי תבוא עם בחור ותגיד לי: אמא, תכירי את החתן שלי. אם אתפוס מגרש גדול אוכל לבנות לה בית קטן עם לול ועם פרדס. היא תצטרך הרבה מקום אם היא תתחיל מיד בהריונות כמו שסתתא שלה ואמא שלה היו רגילות“.

האוטובוס נסע ונסע ונסע. עצמתי את עיני והנחתי לרוח שתבדר את שערי. את

הענף החזקתי על ברכי ואחרי־כך על כתפי ואחרי־כך על אפי. שמעתי איך היא צוחקת בקול רם. ניחשתי שהיא מדברת אל אביה, אולי אפילו מצביעה לעברי. שכונת־חאפ היתה המקום הצפוף ביותר שראיתי מימי, חוץ אולי מרחבת העיריה כאשר החזירו הביתה את השבויים מבני המושבה. נשפכנו אליה בשטפון גורף מן האוטובוס הדו־קומתי ומהאוטובוסים שנעצרו לפניו ואחריו. רוב השטח כבר היה תפוס על־ידי אנשים שקדמו לנו וזיכו את עצמם בנתחים הטובים של אדמת־ההפקר. הקרקעות כבר היו מחולקות ומסומנות ומתוחמות באמצעות כלונסי־עץ, עמודי ברזל, גלי אבנים, קרשים, עתונים, פחים, חלקי לבוש והשד־יודע־מה. בתוך החלקות הכבושות כבר שכנו בעליהן ושילטו אותן בשלטים שנשאו את שמם וכתבתם עד כי לא יכול עוד איש לערער על בעלותם.

אמי אחזה בידי והחלה לפלס לנו דרך בתוך המהומה והערבוביה. ליכסנתי מבטים וראיתי את הגברות מנדלבוים ואלקסנדרוני דהרות לדינו בפנים משונים — כנשוכות נחש, כנסות מן האש, כנמלטות מן המגיפה. באורח בלתי־צפוי, באורח יוצא־מן־הכלל ממש, נפלא היה לשעוט שם כסייה חפשי־מפל, בטלפיים פוחזים, בעיניים בורקות, באש בוערת בכל צינורות־הדם, לרוץ שם, בתוך הזרם הגורף ומחוץ לו, ולחוש איך האדמה רועדת ומתמוטטת מתחת לרגליים, לעוף קדימה, בקריאות מתפרצות עמוק מתוך החזה, לנוסף בידיים, ולחוש במשבים החדשים הנושבים על הפנים הלהטים, ולהגיע, להגיע ראשון אל אפיק הנהר, השטח היחיד הפנוי עדיין. נפלא היה שבעתיים לצדד מבט ולראות אותה, יושבת על כתפי אביה, הדוהר במרחק־מה מאחרינו, כשעיניה נעוצות בי פתוחות וחמות וגדולות.

מרחק צעדים אחדים מן האפיק נעצרה אמי, חלצה נעל אחת, העמידתה שם ואחרי־כך התעופפה משם והלאה, חלצה את הנעל האחרת והניחתה במרחק כמה עשרות מטרים משם, ומשם בדהרה קדימה, אלוהים, איזה מגרש ענקי שיהיה לנו, קדימה בלא להיעצר, נושמת ונושפת, ברכיבה משם, מושכת את רגלה הימנית, המיוחסת, על פני החול האדמדם, שכבר יבש מאז הגשמים, מושכת ומתווה על פניו הרוטטים תחת מידרס כפותיה קו ישר וארוך, וכך בשלושת אגפי המגרש שגבל באפיק, עד אשר — בבירור, גלוי ונראה לכל עין — עמד ריבוע המגרש, חגיגי, פראי־עדיין, אך נכבש.

משפת האפיק, מסמוך לאקליפטוס, הבאתי אליה חלוקי־אבנים, בחפני ובכיסוי, והיא החלה לפזרם, שותלתם על הקו הארוך, המשורטט על החול, מנעל אל נעל, ומתן אל האפיק. בעצם כל הריגוש וההמולה התפנית לראות את אביה מסמן את גבולות מגרשו מימינו ואת הגברות מנדלבוים ואלקסנדרוני עושות כך משמאלנו.

„אתה רואה, גדעון“, אמרה אמי, „יהיה לנו המגרש הטוב ביותר בשכונה“.

„בטח“, אמרתי. „אפשר יהיה לשחק כאן כדורגל“.

ליד האקליפטוס צמחו שיחי־יקיון עבותים, משקיפים בדומיה על המים הירקרקים הזורמים למרגלותיהם. הוצאתי את אולרי וכרתתי ענפים־מספר מהם, ולאחר

שמרתי מהם. בכמה הינפי להב, את עלוותם, נעצתי אותם באדמה, יתדות ראשונים בקרנות המגרש.

הייתי עסוק מאד. היא ירבה על אבן גדולה ועקבה אחרי המתרחש. אביה טרח לפזר חלוקי-אבנים בגבול המרוחק של מגרשם, ואני קרבתי אליה ונעצתי את הענף הפרזת, על הקו, לידה.

„אנחנו נהיה שכנים“, אמרה.

„אני אקים כאן בית על שלש קומות“, אמרתי בנמרץ, גוחן פעלתנית ליד הענף, גובר באולרי באדמה, מערם ומגבב עפר תחוח ומתלל את הגומה בה ננעץ הענף.

„אתה?“

היא הביטה בי בעיניים שדקרוני יותר מאולר. מבלי משים, או אולי במכוון, נפל פתאום סרטת על החול. הרימותי את הסרט והגשתיו לה, ניצב לפנייה, קורפורל פשוט-רגליים, מתוח-חזה, זקוף-צמרת.

„הבית הזה יהיה בית בתכלת כמו הסרט“, הצהרתי אבירית.

„ומי יגור פה?“

„אני.“

„לבדך?“

„לבדי.“

„לא תהיה לך אשה?“

„לא.“

„ולא יהיו לך ילדים?“

„לא.“

„למה?“

לא הספקתי להסביר לה את השקפת-עולמי והנה התערב אביה בצורה מאד בלתי-אבירית.

„זאבה, את מלכלכת את השמלה?“

„לא, אבא“, ענתה. „אני יושבת על אבן. אני נוהרת, אבא.“

„אל תאבדי את הסרט?“

„אני לא אאבד, אבא“, נאנחה בקוצר-רוח.

מיותר לציין. היא נעלה נעליים לבנות וגרבה גרביים לבנות והיו לה רגליים קטנות.

„תן לי לדר“, אמרה.

הוצאתי את היריעה מכיס חולצתי ופרסתי לה פרוסה גדולה. אצבעותיה היו דקות ועדינות ועל זרועה היה ענוד שעון פלסטי, שמחוגיו הורו כל העת על השעה חמש. היא זללה את הלדר ברעבתנות גדולה.

„מדוע השער שלך גזוז רק בחצי ראש?“ שאלה.

„מפני שזותי תספורת צבאית.“

„אתה בצבא?“

„אני קורפורל“.

„לי יש שלושה ילדים ואני רוקדת באלט“.

זה היה יותר מדי בשבילי. הרגשתי שאני נשבר, שאני מאבד את כושר־ההתנגדות שלי, שאני מתחיל להתאהב בה עד־למעלה־ראש. לבי קיפץ כמשוגע כאשר הביטה בעיני, ולפתע חלף בי הירהור מזור, שהנה אוכל לעשות למענה כל מה שתבקש ממני, אפילו לגדל תופיים. התחלתי לשנוא את אביה, שהלך וקרב לעברנו בצעדים מאוששים של איש ממוצע־קומה, גיבב וחייכני.

אבל הוא ניגש אלי והרים בכפו את סנטרי.

„מעניין. מאיפה אני מכיר את אדוני?“ אמר.

„אני לא יודע“, אמרתי.

„האם אינך במקרה הבן של יענקל גולדברג?“

„במקרה כן“, אמרתי.

„אם כך, אנחנו מפרים ותיקים“, אמר. „אני הייתי בברית־מילה של אדוני לפני שמונה שנים, אבל אז היית בדיוק כמו עכבר קטן. יענקל גולדברג הגיש יין כמו מים בברית־מילה של אדוני. בלי־עין־רעה, כמה שהנכד של סבך צמח מאז!“

רציתי לומר לו, וזו ולך־לך מכאן, איש גדול. אני רוצה לאהוב את הבת שלך. וזו, בחייך; אבל אמרתי: „אבא שלי מגויס. הוא בסוריה עכשיו“.

„אני ויענקל גולדברג“, אמר, „נולדנו יחד במלאבס. והשמות שלנו עדיין חרותים על אותו שולחן של כיתה ה' בנצח־ישראל. בעשרים־ואחת נלחמנו בנפוטים נגד הערבים ואחר־כך הלכנו יחד להצטלם בסולחה שעשה השייך אברוקישק באהלים שלו“.

„אבא שלי בונה חפירות נגד הגרמנים“, אמרתי.

„תשמעי, זאבה“, אמר. „אני והאבא של זה שיחקנו בהגנה של מכבי־אבשלום. יענקל גולדברג היה הפלם הטוב ביותר בהיסטוריה. היתה לו בעיטה שהעבירה את הכדור על כל המגרש. לפעמים היה עושה מספריים ובוועט למעלה וזה היה לוקח לפדור חצי שעה עד שהיה נופל למטה. הסבא שלך, גולדברג הזקן, כעס נורא כשנודע לו שאביך משחק בשבת. הוא היה מחביא את התלבושת ואת נעלי־הכדורגל וסוגר את אביך על מנעול. כשהיינו באים לקחת אותו למשחק הוא היה צריך לקפוץ מהחלון. רק שהזקן לא ירגיש“.

„יש לי עוד שני אחים“, אמרתי.

„אני יודע“, אמר. „בזמן שהתורכים נלחמו כאן נגד האנגלים, עוד לפני שהאוסטרי־לים נכנסו למושבה, היה רעב גדול בארץ. בקושי הצלחנו להשיג קמח לאפות לחם שחור. אני זוכר איך יענקל גולדברג שבר את העצמות לשמואל כהן שהיה היחיד שהצליח להביא כיכר לחם לבן לפיתה, ואיך הכריח אותו לחלק את האקמק בין כולנו“.

„אני קורפורל“, אמרתי.

„אני מתאר לעצמי“, אמר. „אתה הולך בדרכי אביך ואתה לא מבייש אותו. ידעת

שאביך עשה את האורנוע הראשון במושבה? כן, מוריה'. כך קראו לו. והוא היה על-ידי היקב. לילה אחד, כשהציגו שם בפעם הראשונה את צ'ארלי צ'פלין, פרצה סערה גדולה, שהעיפה את שלושת קירות-הפח של צריף האורנוע, וגם את שלושת חברי התזמורת, שניגנו מנגינות מלוות לסרט. אבל אבא שלך לא התבלבל. הוא תפס את המכוונות בכוח של שמשון הגיבור והמשיך להקרין את הסרט על הקיר היחיד שנשאר עומד, קיר הבטון. וכך הצלחנו לראות בפעם הראשונה את צ'ארלי צ'פלין, בלי שאף אחד מאתנו יעזוב את האולם המלא, למרות הרוח והגשם והקור. מה שמך?"

"גדעון", אמרתי.

"בטח", אמר. "הייתי צריך לזכור את זה מהברית. אז תשמע, גדעון. אני רוצה לספר לך על משחק אחד, משחק על הגביע, ששיחקנו נגד נבחרת המשטרה הצבאית. החלוץ המרכזי שלה היה קפטן קפראטה, מפקד המשטרה בחברון. שבזמן הטבח בחברון ישב על מרפסת המשטרה, בכסא נוה, שתה קפה, עישן מקטרת והשקיף על הנוף. הוא היה חלוץ נועז ואבא שלך לקח את זה בחשבון כשהגביה את הכדור בראשו, כאילו בתמימות, ובזה גירה את קפראטה לזנק על ראשו. ואז התכופף אביך וזו הצדה והאנגלי ריחף באוויר כמו עלה ברוח, שר את אל-מלך-נצור, ואחר-כך נפל והתרסק. השופט היה מוכרח להפסיק את המשחק לחצי שעה כדי שנוכל לאסוף את כל העצמות של הקפטן קפראטה, שהתפוררו לכל אורך קו השער עשרה".

הגברת גולדברג סיימה את מלאכת תיחום המגרש, אספה את נעליה מקרנות המגרש, נעלה אותן וקרבה לעומתנו.

"אני מספר לשמנדיק שלך על אביו", אמר האבא של זאבה.

"עוד יהיה לו זמן לשמוע, מר כוכבי", אמרה גברת גולדברג. "עוד יהיה לו זמן, כשהמלחמה תיגמר ואבא שלו ישוב הביתה. סיפורים כאלה אי-אפשר לקנות בנאפ"י".

"את מנצלת את הזכויות שלך כאשתו של חייל בחזית, גברת גולדברג?"

"אני משתדלת לא להחמיץ. תפסתי חצי דונם. ואתה?"

"רבע. אין לי שאיפות כל-כך גדולות".

איש עבר-כרס, חובש מגבעת, מרכיב משקפיים עבות-זכוכית, צולע על מקלה-ליכה מגולף-ידית, קרב לעברנו.

"שלום מר קלפוס. גם אתה כאן?" אמר אבא של זאבה, עם שהוציא מכיסו קופסת פח בצבע אדום שעליה היה כתוב "מספר". פתח את הקופסה, הוציא סיגריה אחת, נעצה בפיו, סגר את הקופסה והחזירה לכיסו.

"מה אתם חושבים?" אמר מר קלפוס. "המושבה התרוקנה. כאילו ששוף-השמיים העביר את השמועה".

הוא נעץ מקלו באדמה, נשען עליו ושילח מבטיו לכל העברים.

„אני רואה שגם מרמת־גן ומתל־אביב ומכל הסביבה באו הנה. והם דווקא תפסו את האדמות הטובות שעל הגבעה“, אמר.
 „הם הקרובים לצלחת“, אמר אבא של זאבה.
 „אני לא מתאוננת על מה שנפל בחלקי“, אמרה הגברת גולדברג.
 „איך העסקים? קנית כבר משהו?“ שאל האבא של זאבה.
 „אני מנהל משא־ומתן“, אמר מר קלפוס. „גברת גולדברג, זהו המגרש שלך?“
 „כן“.

„אני מוכן לקנות אותו בעשרים לירות. אני משלם כלי־כך ביוקר רק בגלל שאני ידע שאת אשתו של חייל, עם שלושה ילדים, ועם תשלום של חמש לירות בלבד לחודש, ולמרות שאני בעצמי אמכור אותו בשבע־עשרה לירות לכל היותר“.
 „אני אחשוב על זה, מר קלפוס“, אמרה הגברת גולדברג.
 „עשרים־וחמש“, אמר מיד מר קלפוס בקול צרוד.
 „זהו מגרש עלי־יד הנהר ובקיץ נוכל לשוט כאן בסירות ולדוג דגים“.
 „שלושים!“

„נראה“, אמרה הגברת גולדברג. „בינתיים אינני ממהרת, מר קלפוס“.
 מר קלפוס שלה מהכיס הקטן של מכנסיו שרשרת־זהב ארוכה, שבקצה הידלדל שעון־כיס עגול, מצופה־כסף. מר קלפוס פתח את מכסה השעון וקירב אל עיניו את לוח הספרות הלטניניות, המוריק משנים והאכול צלקות ושרטות.
 „השעה כבר אחת־עשרה ושלוש דקות“, אמר מר קלפוס, „ולצערי לא אוכל להציע לך יותר משלושים לירות, כולל הסידורים בטאבר“.
 הוא סגר את שעונו בנקישה והכניסו לכיסו הקטן, מתחת לכרסו, והשרשרת, המחוברת לכפתור מכנסיו, ביצבצה ונשתרבה החוצה. אחר־כך הוציא מכיס הביטנה של מעילו קופסת־פח לבנה, עגולה, אחזה בין שתי אצבעותיו, לחץ, פתח, נטל קמצוץ טבק, טמנו בנחיריו, עמד ונשם עמוקות, עצם את עיניו ושוב פקחן, נאנה, סגר את הקופסה והכניסה לכיס הביטנה של מעילו.
 „עלי ללכת“, אמר.

הוא עקר את מקלו מן האדמה, הרימו והיפכו באוויר וקירצף מעליו, בצפרניו, פירווי עפר שדבקו בו, חזר ונעצו באדמה, עקר את שמאלו הצולעת, והחל לנוע לאטו לעבר המגרשים הסמוכים, של הגברות מנדלבוים ואלקסנדרוני.
 „ילדים“, אמר אבא של זאבה, „לכו לשחק ליד הנהר אבל תיזהרו שלא ליפול למים“.

הלכנו אל שפת הנהר, למקום שצומח האקליפטוס, ואספנו חלוקי אבנים. בקיץ שעבר הייתי במבצר־אנטיפטרוס ושטתי בסירה על הירקון וקטפתי קני־סוף והעפתי טייערה ושלחתי מכתבים לאלוהים וזללתי סברס ולנתי באוהל ערבי ואכלתי פיתה מן התבון ורכבתי על דבשת גמל ובלעתי תיבן ושתיתי מים מן הג'ארה ועשיתי צפצפות מגבעולי חטים וחלבתי תיש ומיסטקתי מסטיק מקליפות בנגה והדבקתי אותו על הכיסא של יונגרמן המחנך וריתי ברובה וחבשתי קובע־פלדה

ולבשתי מסכת־גז וגידלתי תולעי־משי וקליתי תירס ופגעתי במקלע בחסידה עפה והרגתי שתי חתולות והאכלתי צב אחד זקן ושלש צפרדעים רעשניות וייבשתי פרחים במכבש וגנבתי פומלות מהחצר של רובינשטיין מכבה־הסיד ושרפתי את הדחליל בגינת בית־הספר ועשיתי בכל יום ארבעה סיבובים על האופניים של מיקו ופיטמתי את בטני באַרבאָס בתמרינדי ובקסטאנייס וסחבתי אסקימו ומצאתי צוקרקנדל ושפכתי גוגול־מוגול ואמרתי כמעט על כל דבר בוקרה־פֿייל־משמיש. זה מה שעשיתי כל הקיץ שעבר. היא? היא גידלה ילדים ורקדה באלט כל הקיץ שעבר. כל הקיץ שעבר.

ישבתי על החול וחביקתי את ברכי בידי, והבטתי בבואתה שריצדה בתוך המים. היא עמדה על רגל אחת, וכף־רגלה השמאלית נוגעת בכרך הימנית, כמו עגור, וידיה על מתניה.

„אי־אפשר לרקוד כאן“, אמרה. „החול מפריע“.

„שבי, זאבה“, אמרתי.

היא התישבה על החול, לידי. קמתי וזרקתי חלוק־אבן על־פני המים, והאבן קיפצה כמו דג מעופף, על־פני המים, לאורך הנהר, ורוח קלילה החלה לנענע את עלי הקיקיון. זאבה הביטה לעבר האנשים הרחוקים מאתנו, שרחשו כמו נמלים על מגרשיהם הקטנים, בחבורות וביחידים.

„באביב אני אלך לביצה לקטוף נרקיסים“, אמרתי. „אנחנו הולכים לשם כל שנה לנטוע עצים בט־ר־בשבת“.

„מה הם מחכים?“ שאלה זאבה.

„אני לא יודע“, אמרתי. „הם תמיד מחכים. אני לא יודע מה הם מחכים. יש כבר שמש חזקה בשמיים. הם לך?“

„לא“.

„את מזיעה?“

„לא“.

„אני דיברתי אתמול עם אברהם שפירא“, אמרתי. „אמרתי לו שלום־אברהם־שפירא. הוא הלך ברחוב חובבי־ציון עם חליפה לבנה ועם כובע לבן ועם נעליים לבנות“.

היא הביטה במים הזורמים באפיק לידנו ושתקה.

„את חושבת שיש כאן דגים אדומים?“ אמרתי.

„אולי“, היא אמרה.

„פעם אחת עברתי בשוק הקטן וראיתי איך הוא יושב אצל חכמוב ומעשן נרגילה“, אמרתי.

היא ישבה ושתקה. לא ידעתי על מה היא יכולה לחשוב. הוצאתי מכיס מכנסי את אולרי המצופה שן, שלפתי את הלבן, הנחתי אותו על גב כף־ידי, הנעתי אותה באוויר והקפצתי את האולר. האולר ריחף באוויר, התהפך פעמיים ונפל, להבו חדר ונגעץ באדמה. אחותי בראשו המצופה, ואט־אט שלפתיו, מרימו במלונסו, מן החור. הלהב הגיח מן החור. משכתיו לאחור, נשרך על האדמה ופולח בה חריץ צר

וארוך, מאווש, רועד ומזדקר. אחר־כך, באחת, נגחתי באצבעי את הראש המצופה והדפתיו כלפי מעלה. האולר התרומם ביעף, התהפך היפוכים אחדים באוויר, התווה קשת לבנה ונכנע לכוח משיכת־האדמה, בוקע וחדר ליד נעליה הלבנות של זאבה. שם עמד, מזדעזע לרגע קט, ולבסוף קפא ודמם. זאבה משכה אותו מן האדמה, העבירה את שתי אצבעותיה על חוד הלהב, קינחה מעליו את קליפת האדמה הרגובות, וכלי לשנות את תנוחתה החלה לחרות בו על הגזע העבה של האקליפ־טוס, קשה־הקליפה. הבטתי על אצבעותיה הדקות והעדינות, המחזיקות באולרי וחורטות על גזע העץ, וראיתי איך הן מתחילות להאדים. גביעונים חריפ־ריח נשרו על ראשי מן הענפים הגבוהים שבצמרת העץ, ועל המים שלידי שטה לה דוגית נייר. זאבה חרטת לב מפולח בחץ, ועל פלח אחד חרטת בעדינות ובאיטיות גדאון ואחר הגישה לי את האולר. נטלתי אותו, העברתי אותו על שפתותי, וחרטתי על הפלח האחר זארה ואחר־כך קיפלתי את הלהב והכנסתי את האולר לכיסי, ושנינו הסבנו ראשינו לכיון הנהר וראינו איך דוגית־הנייר מתקדמת לארכו, לעבר הגשר. אצבעותי פגשו את אצבעותיה בחצי הדרך. רוקי המתוק והחם צף ועלה, מרפד ולוטף את דפנות פי. אצבעותי נשתלבו באצבעותיה. נתמזגו לכף אחת, קפוצה והדוקה. הרגשתי שנלכדתי בחבלי אהבה טהורה ומושלמת. אהבה ממבט ראשון, אהבה שבלי ספק תשנה אותי מן הקצה אל הקצה, שתהפוך אותי לאדם חדש, אדם שלא יוכל עוד להרוג חתולות, לשרוף דחלילים, לחלוב תישים. פחרתי מפני מעמסת העתיד הזה, אבל למענה מוכן הייתי לקבלו, באומץ, באחריות, ללא־חת.

ואז התערב ההווה. בבת־אחת שמענו את צעקות האנשים ואת צהלות הסוסים. הפנינו את ראשינו לעבר שכונת־חאפ וראינו את פרשי־המשטרה הבריטיים עולים עליה מכל העברים, מנפנים במגלבים ובשוטים ומסתערים על ההמון הניצב פעור־פה ושואל מה ואיך ומדוע. הסוסים צהלו וצנפו והפילו את הגדרות ואת העמודים שניצבו על המגרשים התפוסים. זה היה מרהיב, אבל לא היה בתכנית. אחדים מן הנשים והגברים הצדהמים ניסו לעמוד נגד סוסי המשטרה ומיד חשו את טעם המגלבים. עמדנו שם והשקפנו על הגבעה המתרוקנת והולכת, וראינו איך נוטשים האנשים את מגרשיהם וחומקים עלובים ומושפלים אל עבר הכביש, שבו היו מפוזרות תחנות־האוטובוסים. הבטנו במתרחש בלא זיע, אצבעותיה משתרגות באצבעותי. כל שכונת־חאפ הלכה לאיבוד לעינינו. כל זה היה מצחיק ומזור כאחד, כה רחוק וכה בלתי־שייך. אחר פניתי אליה והיא פנתה אלי ועינינו נפגשו. ראיתי את ראשי נשקף באישוניה. אחר קרבנו זה אל זו והבטנו למים, וראינו את הבבואות שלנו מרקדות זו לקראת זו, קרבות זו אל זו, נשפכות זו אל זו, מתערבבות ומתלכדות לבבואה אחת. אחר הגיעונו גלי הקול. פני המים התפרסו, הבבואה האחת נשברה, ומעגלים־מעגלים פרצו וחגו סביבה, זה בתוך זה.

„זאבה!“ צעק הקול האחד.
„גדעון!“ צעק האחר.

הבבואות נפרדו. רצנו, אוחזים ידיים, אל הורינו, לאורך האפיק, וראינו את הפרשים מתקדמים לעברנו, מנפנים במגלביהם כבחרבות מתהפכות. „ארורים!” צעקה הגברת גולדברג וניפנפה אגרוף קמוץ כלפיהם. „השפלים הללו רצו רק לעשות אותנו לצחוק. הם נתנו לנו לבנות כאן חלומות, רק כדי לספק את תאוות ההרס שלהם!”

הגברות מנדלבוים ואלקסנדרוני רצו שבורות־לב ומתייפחות. הולכתי לצדי את חוה מגן־העדן, לאורך הנהר היוצא מן הגן וזורם אל תחנת־האוטובוס.

אורי ברנשטיין : אדם זר

אדם זר לפתע לעצמו
ולכליו ולביתו ולאשה שבה הוא נח
וקאור היומיומי שלי מונח
שקבות שקבות באדמה.
אדם זר לפתע לפצול
גופו לאברים ולנצול
האברים לכל מיני תנועות,
ובק ראשו — ביבר סיות קנועות.
ובאצבעיו, בשפת חרשים-אלמים,
מנפה הוא לספר קצת לעצמו
את הדברים שלא אמר עוד במלים,
אבל לאט לאט דמו
חונק אותו פעניכה ובכתלים
מטילה רשתית-ציניו מפת קתמים
של ארצות שאקלסה רק הקדירות.

מחשבות הצפרים

לצפרים יש מחשבות
 בצרן מרום אל רום.
 כמה הן רוצות לנו!
 כמה הן חשובות
 בקיונן הנואש להתמיד.
 חשובות בציני עצמן
 ובציני סביבתן העננית.
 ובק בקצה קנפן
 חולפת ציפות כהרהור.
 לצפרים יש מחשבות
 הקאות לקלל טיפה
 ולא לקלל דבור.
 וכשהן מותרות על השמים
 ושוקבות
 בין אבנים כבין ינים
 וקר עולה בהן כנביטה
 באה בן עוד מחשבה סדה: אם
 היו בוראות להן שיטה,
 אולי היתה הרום משמנה
 אולי היתה פחות טינה
 לכך הנפסים.
 הציבות בקיציים דורשת
 תמיד בנפסים צעירות.
 מקד המחשבה הצפרית נואשת.
 וכך הצפרים נתנות לקרות
 לאור שבו הכל פשוט לקרות
 לכן גופות הצפרים מתקררות
 וכל מחשבותיהן אינן עוזרות
 נגד הקנה.

עדי צמח : מידאס

כבר מאוחר. היא יושבת ליד השולחן, פותרת תרגילים במתימטיקה. אני שוכב במיטה וקורא רומן־אהבה ארוך בספרדית: „אָל אָמור ונגאטיבו“. התפרצויות הצחוק הפתאומיות שלי מרגיזות אותה ומדי פעם עובר גל עצבני בגב החולצה האדומה שממול, אבל אני אינני חדל מצחוק. הרומאן משעשע מאד, באמת. מובן שאינני מבין אף מלה בספרדית, וכי מדוע זה שומה עלי לדעת גם זאת? אני הופך אפוא את הדפים בזה אחר זה וקורא את השורות הארוכות, חסרות הפשר, השורות החרשות־האילמות. מפעם לפעם אני תוהה על סימני־הקריאה וסימני־השאלה ההפוכים הזרויים לאורך העמודים: טעות־דפוס? או שמא גם בכך צפונה איזו כוונה שהיא? אחת היא לי. הנה, המלה הארוכה הזאת, זו שאצבעי נחה עליה עתה, אפשר חלה בה שגיאת־דפוס והמחבר יושב לו שם בבארצלונה ומורט את קצות שפמו השחור והדק מתוך יאוש על שנקודת דיו פעוטה זו השתרבבה לכאן. עתונאי ארסי משחזר עטו במערכת לכתוב על בורותו של אותו מחבר המטה פועל שאינו ניתן כלל להטייה, ואילו חברו של הראשון, המבקר, מרצה בהיבשעה בפני חברים מתפעלים על הדיפורמציות הדיקדוקיות של היצירה. והנה אני אחת היא לי. ברוח־לב קיסרי מתיר אני לו, לאותו מחבר, להחליף כל אות במלה זו בתברתה, למחוק את המלה כליל או להוסיף עליה עוד עשר מלות־הסבר. ודאי היה יושב לו, אותו קטינא, ערבים שלמים בעליית־גגו המשוננת (עליית־גג, ודאי עליית־גג!) ומקמט מצחו על אותה מלה, טועם אותה מכל צדדיה, הופך ומהפך בה: האם לכתוב „אברקדברא“, או שמא יש מתנופת־העוז בקיצור הקלאסי „קדברא“ בלבד? הדפים מידפפים והולכים, סימני־שאלה וסימני־קריאה נושכים אלה באלה ומתהפכים על גבם, מובסים. הנה כאן מן־הסתם אומר הוא משהו פאתטי ועם זאת עצור מאד, שהרי השורה קצרה ביותר, מסולקת לצד ונקודה נתונה בסופה, כמין פגר חמור בשולי משעול־הרים בהרי הסיאָרה. על כן: דבר־מה שבשגב, ואולי — וכי מי זה לידי יתקע שכתוב כאן בכלל משהו? שמא גם הלז לא התכוון אלא לחמד לצון עמי? צחק, ליצן, אל לבך השבור! מובטח אני בו באותו לב שהוא מצויר בשפתון על גבי קרטון עבה וכתובת בשולי הצויר מבטיחה: לב ספרדי אמיתי, תוצרת לונדון. נשבר וצוחק חליפות, על פי שינוי זווית־הראיה. עומד בפני מים, אש, חלודה, אינו בוגד לעולם, אחריות לשלש שנים.

היא מניחה את העט מידה וניגשת אל המיטה. גמרה לפתור הכל? פוערות פה, חצופות־שניים, מתפרצות אליה הסיגמות מעל הדף והאינטגרלים רוקדים לה שלום על רגל אחת עקומה: אָדיוס! היא נוטלת ממני את הספר, מרימה את השמיכה ומתפשטת לאט. את הידיים היא מניחה על השולחן, ואחריכן היא

מסירה בזהירות את החזה ותולה אותו על מסעד הכסא. הבטן נחלצת לאט ומוטלת בטפיחה אל גב הכסא המרופד. אחר־כך הרגליים — אחת ואחת, במהירות היא פושטתן, מקפלתן יחד ומניחה אותן על השולחן, עם הידיים. את הראש לבסוף, בתפוזן, מעל כל הערימה — אותו צריך ליטול תחילה מחר בבוקר. כך היא מחליקה מתחת לשמיכה, ערומה, אין שקוף וקר, ושוכבת לצדי. אני מכבה את האור. חבק אותי, היא אומרת. בררר — קר לי. ידי עוברות דרכה במהירות. טוב כבר? אני שואל. כן, עכשיו זון. אתה כבד ומזיע. היא נעה אל שולי המיטה ומנערת מעליה את השמיכה. תגיד, אני יפה? אני מסתכל בה בעיון רב. אין טהור. כן, את יפה מאד. את יפה כמו ענבים, כמו גשם, את יפה כמו לונדון בערפל. היא אומרת לי משהו בספרדית וצוחקת בקול. תמיד היתה מדברת ספרדית במיטה. היא מלטפת את פני וצל שערותיה מבריק בחשיכה. עכשיו היא נגאטיב של עצמה. היא ישנה.

אני חושב עליה כשהיא ישנה. זהו מאמץ קשה מאד. אני מנסה לבנות אותה חלק־חלק, אבל לא תמיד אני זוכר את כולה. על־הרוב, עד שאצליח לסיים אותה, אני מבחין פתאום באיזו התקשרות שבשולי הפה, באיזו חלקות־של־רטוש במצה, ואז אני יודע: אבוד. הרעל יתפשט, השיתוק יאחו בכל אבריה והיא תעמד מולי מצוירת, קפואה, מסכת־מוות. שוב נשמטה מידי. אני רואה אותה משורטטת בשני ממדים, בשחור ולבן, נקובת סיפה מוחלדת. סימני החלודה על מתניה ומעל לראשה. בכל פעם אני משלה את עצמי, מנסה לראות — וברגע האחרון מתברר שוב: אותה פוזה. אותו קמט שליד הפה, אותו מצה. זה הצילום, הצילום, רק הצילום הקטן שבכיס. כלב אוילי השומר בקפדנות מדעית על דבר שלא היה אף פעם, תצלום מגוחך שאבד את אדוניו, לך ומצא לך פנים אחרות.

היא מתהפכת אלי, בגוף שאיננו, ושמה את הד ידה על עיני. אני מתאמץ להישאר ער, אך לשווא. אני צולל לעולמם של הסימנים. מדי פעם אני נאחו בדבר־מה ומשרבב ראשי מעל פני המים: אינני רוצה לישון! אינני רוצה לזכור! אולם הקרח צורב את ידי. כל גופי מתחת לים ורק שתי כפות־ידי מבצבצות. אצבעותי לופתות בחזקה את קצהו של שדה־הקרח הנטוי. אני נאחו בכל כוחי, מנסה להתרומם, אך היא מכה על האצבעות בגרון: תישן! מכה: תישן! האצבעות משחירות וננעצות בקרח. הגרון חובט, ובחריקה, כמו נקרע משהו מתוכי, בחירחור משונה, אני מאבד את אצבעותי וצולל פנימה. עיגולים של מים נסגרים. שלוות השקט.

אני רוצה להתגונן מפניהם, מפני הזכרונות. אין אלה הזכרונות שלי. בנוף זה מעולם לא הייתי. היא לא סיפרה לי אף פעם. מדוע עלי לדעת? אינני רוצה לחלום. אני רוצה להיות אני, רק אני. איך זה צמח לי פתאום שפם שחור ודק? מעולם לא היה לי שפם. חלה כאן איזו טעות, אדוני הצלם. אני הייתי כאן בשבוע שעבר. אין זו התמונה שלי. אינני כהה כל־כך, אבל יש לי שפם, אני חש בו ברור, כמו שאני חש בגופה שלידי. אנו פוסעים יחד. אני מוביל אותה בטיול־הרים, בספרד, סלעים קירחים ופרחים בין הנקיקים. הסיארה, בקצה המשעול היא נלחצת

אלי ואנו פורשים הצדה. נא להפסיק, הואילו להפסיק. האם אי־אפשר לוותר על הקטע הזה? לא, אי־אפשר. היא מסירה את חולצתה האדומה. אינני יודע כלום על המאהבים שלך ואינני רוצה לדעת, הייתי אומר לה תמיד. אינני יודע עליהם ולא־כלום, אבל עלי להיותם. באים אלי הזכרונות המדומים, באים אלי הזכרונות מן העתיד, באים אלי הזכרונות מן המקומות שלא הייתי בהם. עלי לשכב עם הנערה שאיננה, בגוף מדומה, מאה פעמים בערב: אני המאהבים שעוד יבואו. אני לוחץ מבפנים, בכוח, עד להתפקע: עכשיו עלי להתעורר! סצינת האהבה נסדקת סדקים ארוכים. היא מעבירה עכשיו את ידיה לאורך שוקיו של איזה סטודנט ישראלי שנקלע ללונדון, אבל התמונה נקרעת באמצע: תהום. טבול־יזעה מבצבץ ראשי בין שני הנאהבים. התפאורה: חדר בלתי־מאורר, קומה רביעית. היא ועירומיה מימין, הוא משמאל. ראשי וידי בתווך. אזני־חמור ארוכות לראשי, אזניים רכות ושעירות. היא מתבוננת בי ופורצת בצחוק. מסך, אני קורא, מסך! היא מנסה ללטפני אבל אני קורע את הפילים בלי רחמים ומורט את גופה. ידה נתלשת ונופלת לרגלי. אני לבדי. החלום נשמד. האשליה נגווה. חזרנו ארצה. גא וקוף אני עומד, על צוק־סלע הצופה לים. חולצה צבעונית מתבדרת על חזי ובלורית סוכת שמן. נתניה יפה לעתות ערב. הגן מבהיק והמית־עליו כרחשושי שמלה. היא באה במרוצה, מתנשפת. חמו—דה, אני קורא לה, חמודה! ומאמצה אלי. שמי דודיק, מהנדס עגלגל, צעיר ומצלית. רק לפני שבועיים באתי מלונדון ולמחר חוזר אני שמה, אבל ידידים ותיקים חייב אני לבקר, ובפרט שאותו למך נשוי לספרדיה נחמדה כל־כך. לא, אני צועק לו מבחוץ, דודיק, לא! בכל כוחי אני מנסה להתפרץ אל תוך החלום, לקרוע אותו לגזרים, אבל שום דבר אינו מועיל עוד. דודיק אינו שומע. הוא רחוק, בדמיוני, בנתניה. הם צונחים. חסל. הזמן גולש בטיפות מעובות על פני הישנים. כאשר הטיפה מתעכבת על עיני ומתנדנדת על העפעף הסגור אני פוקח חרץ זעיר ומציץ פנימה. אני רואה אותה עם האחרים, עם כל האחרים, שהיו ושיבואו עד שהטיפה מתגלגלת, נושרת מעיני כאילו היתה, למשל, מעין דמעה, ואחרת באה תחתיה. אינני יודע אם כבר ראתה את דודיק או תפגוש בו לכשיבוא ארצה. אני מתנבא: אני זוכר: אחת היא. הזמן הוא לוח־התחנות של הראדיו: אני מסיט את המחוג האדום ממספר למספר ושומע את הרעש הבוקע מתוך קרבי של הזמן, הומים כבטנה של צפרדע. אני מזיז את המחוג ימינה, שמאלה. אני קולט קולות גוששים. תחנה אחת נעלמת פתאום, קולה אובד ואני מוסגר לידי רעותה הרמה ממנה. צפירות חדות שופדות את בשרי ואני מפרפר על צירן, צלוב, מושלך בחלל הריק שבין התחנות.

ב

את דודיק פגשתי בסיטי, ליד הבורסה של לונדון, עגלגל ובוטח וזוהר כתמיד. הי, חמודי, אתה כאן? שמח וחייך לי, למה לא רואים אותך? גם אתה כמו הסנובים הללו, אלה שנמלטים מישראלים כמו מפני אש? מה נשמע בארץ? אומרים

שנכשלת בבחינת-הגמר בסוציולוגיה, נכון, חמודי? אז כך אתה מתקפל ובורח לך ישר ללונדון, מה? הוא צחק בקול גדול ועגול ושילב זרועו בזרועי. בוא, תשכח את השטויות האלו, אמר, ונטלני עמו. בחברתו היו עוד שני סטודנטים נמוכי-קומה, שחמחמים, מהדוד, ושיחתם נסבה על עסקי מכוניות וניירות-ערך. ידידי הירושלמי היה מרצה לפני השנים האחרים, בשטף לשון, על האפשרויות העצומות לעשות הון באנגליה. תראה את הבריטים המטומטמים האלה, תראה, היה פולט אלי מדי פעם, בעברית, את המטריה והכובע אפשר לגנוב מהם והם לא ירגישו. פלא שהכושים סוחבים להם את כל הבחורות! 'סתכל, רק תראה את הפרצוף הזה! הוא התנגש, בכוונה, בעובר-אורח בעל ארשת-פנים חמורה ומרוכזת, הטיל את מלוא כובד גופו על רגליו של הלה ואמר לו בגינוני-חן ובמתק-שפתיים: חמור מטומבל! האנגלי חיך אליו והפליט כמה מלים של התנצלות וסליחה, בעמסו את כל האשם על כתפיו שלו. אתה רואה! פלט דודיק אלי בקריצה, טיפש מי שלא עושה כאן מיליונים, מי—לי—אונים, אני אומר לך! הוא חיפך את לחיו הוורודה ביד קטנה שחמש אצבעות פעלתניות התנוססו עליה כדגלים. מיליאונים! בוא חמודי, בוא אתי. לונדון נבראה בשבילנו. היא טובה מדי בשביל האנגלים האלה. בקופי-באר כבר היית? בדאנסינג כבר היית? מה? שבועיים בלונדון ועוד לא היית בדאנסינג? ח—חמודי, אני אראה לך מה-זה-חיים! אצלי אתה תראה מה-זה-בחורות! עם גרמניה שכבת פעם? לא? שמע, איך אפשר להשוות, איך אפשר להשוות עם הקיבוצניקיות האלו שלנו, תשמע מה שאני אומר לך, אלו מרחוב דיונגוף הן קיבוצניקיות יותר מכולן! וכך היה מרצה והולך בשטף ובנעימות, כשהוא מתבל את דבריו באנגלית מפעם לפעם, לצורך הנייטיבס שהלכו עמנו, ומתפרצף כנגד הנערות שהוא פוגש על דרכו. בערב, משיצאנו יחד במכונית-המשרד של דודיק, עדיין היה ממשיך בנאומו תוך שהוא משיט את המכונית בזריות מפליאה ועוקף ("כמו בנירירוק") מימין ומשמאל. זאת לונדון, פתח ואמר. תתפגר או תעשה מיליון פונטים — רק כך זה תלוי! אף אחד לא שואל פה מה יגידו החברה, בנת? לאירופים האלה אין זריות, אין אמביציה, אין כלום. מתעצלים להזיז אצבע. אנחנו פה בשביל לקחת, מביין? מה היה שמו של המלך ההוא מן האגדה היוונית? נו, המלך הזה עם האצבעות, שכל מה שהוא נגע בו נעשה תיכף זהב — מידאס, אתה אומר? — אז כך זה כאן בלונדון. שמע, שמע חמודי, אל תשאל שאלות. תראה הכל לבד. אצל הישראליות שלנו יושב בנשמה, מקופל בסליק, סבא המלווה-בריבית. הן כולן סוחרות מצוינות. נשיקה? בבקשה, יש. שלש פעמים, אני אוהב אותך", בצירוף שיחת-נשמה אחת על בעיות העולם כולו וגם בעיות אחרות. אתה רוצה לקחת מישהי למיטה? למה-לא. גם לזה יש אצלן מחיר, בתעריף, מחיר שונה בשכונות שונות. כמו אצל החייטים בלונדון. אבל אתה יכול להיות בטוח שהיא תדרוש את התשלום מראש: אם לא הבטחת-נישואים ממש, הרי לפחות וידוי נרגש על בדידות האדם בעולם, או שיחה על ביאליק וטשרניחובסקי והגוף היפה של שושנה. אני נמאס עלי כל זה, נמאס! בעד בחורה גרמניה אחת אני נותן לך את

כל ארגון-אמהות-עובדות עם הח"ן ביחד, בתוספת כל הנקבות מן ההכשרה שלנו! לדאנסינג באות הגירלס לבדן וכל חתיכה יודעת בדיוק מה אתה רוצה ממנה, ואף אחת לא עושה לך חכמות ופילוסופיה. מבין, חמודי?

הערב היה זה "Les Enfants terribles". דודיק נפגש שם עם חבריו, כשבעה או שמונה במספר, ביניהם גם אנגלי אחד (צפצף על המורה שלך לגיאוגרפיה, חמודי, לונדון איננה באנגליה!). והציג אותי לפנייהם ברוב נימוס. רגע עמדתי אתם, ופתאום הייתי שוב לבדי. המוזיקה בקעה מכל הפינות. הקירות זעו ונרכנו אלי, התקרה צנחה והכל הסתחררו במחול. לא ראיתי דבר. האולם לא גדול היה וגם לא מלא ביותר, אולם שוב לא עלה בידי להבחין בדודיק ובחבריו. הזוגות הצמודים הלמו בעיני, גל אחרי גל. הפניתי את ראשי. מצד זה נפתח האולם לחדר אחר. שם היו האורות עמומים יותר, השקעים בקירות עמוקים יותר והקהל מרובה, צפוף ונדחק. לפני מן האולם השני, כך אמרו לי, היה עוד חדר בו לא דלקו האורות כלל. לאורך הקירות ערוכה היתה גאות המקום ותפארתו: שורה ארוכה של ספות אדומות ועמוקות. לרגע נדמה היה לי שאני רואה את דודיק נבלע באחת הפינות. מיהרתי שמה. על דרכי נתקלתי בנערה נאה שפרח לבן בשערה, נכרית חמורת-פנים וסעורת-עיניים. מילמלתי לעברה, מתוך נימוס, מלה או שתיים שלא הבינה כראוי, והיא הרכינה את ראשה לעומתי והושיטה את ידה. כעבור רגע רקדנו כבר, לפותים זה בזה, נדחפים על-ידי זוגות אחרים פנימה, אל החדרים האפלים. שמה היה — אכל את שמה לא הצלחתי לקלוט. משהו ספרדי. האנגלית שלה גרועה היתה עוד מזו שלי, וכך לא עלה בידינו להרבות שיחה. כן, היא עובדת בלונדון בתור אופאָר. לא, יש הבדל בין אופאָר ובין משרתת, זה לא כמו בקונטיננט, נו, איך היא יכולה להסביר — וצחקה צחוק חרד. היא רוצה ללמוד מתמטיקה. לשם כך בעצם באה ללונדון, אבל זה קצת קשה, כאן — והיא כמעט הסמיקה, או שמא האורות היו אלה? עורה היה כהה מזה שלי, פניה מוארכים, פיה מלא ומר. חזה כבד היה לה. הוא נישא אלי, נתמך בי בביישנות כלשהי מתחילה ואחרי-כן ביתר עזות, במהודק, ודיבר אלי בשפתו של דודיק. עמדתי לספר לה משהו כאשר שבתה המוזיקה פתאום, הקירות הרתיעו ודודיק צץ על-ידי, נהם: הפרופיסור כבר מרצה על בעיות בסוציולוגיה? חמודי, לדאנסינג לא באים כדי לרקוד. כמה זמן אתה רוצה להסתובב כאן? שעה בדאנסינג זה כמו חמש שנות נישואים. תפסת — זוו! בוא, אתן לך ליפט, רק תגיד לי איפה לפרוק אותך עם המטען. ואל תהיה למך! יצאנו. זזנו, נסענו. ירדנו. עלינו. באנו. במדרגות שהלכנו אל חדרי תמכתי בה וגופותינו השיקו. ידה היתה קרה ושפתיה מלוחות. ירכיה נמלטו מידי המגששות אל המעקה ואחר שבו ונלחצו אלי, כבדים וחמים. כשהגענו צנחה על הספה והשתעלה ממושכות. לבסוף התנערה ואמרה: תסלח לי אם אעשן לפני כן סיגרייה? מר לי בפה. אי-אפשר לפתוח כאן חלון? אי-אפשר היה לפתוח את החלון. היא התפשטה בשקט וקיפלה את בגדיה, גם את שלי. אחרי-כך ערמה אותם לערימה, שלי למטה ושלה מעליהם. ישבה על המיטה, קמה שוב, התבוננה, הורידה את

ישראל פלדי: דמות

הערימה והניחה בפניה שתי ערימות בגדים נפרדות. שבה והסתכלה בבגדים, וניגשה אלי. היא היתה בתולה.

לא שאלתי דבר. לא לייתי אותה לביתה. נטלתי את מספר הטלפון שלה, לא את שמה. בסוף-השבוע צילצלתי והיא חזרה ובאה. הגפנו את התריסים ויומיים לא יצאו את הבית. היא סיפרה לי מעט, בקול רך, ואני התבוננתי בה וידעתי את היתר. לא לבדה באה ללונדון, ולא על-מנת לעסוק במתימטיקה. ידיד-נעוריה היה עמה, סופר ספרדי צעיר, כהה ודק-שפם. חתנה. עדיין אני אוהבת אותה, אמרה. עדיין. בן-דודה בא עמה ללוותה. זמן קצר שהו השלושה בצוות ואחר-כך נפרדו דרכיהם. הקולוניה הספרדית בלונדון קטנה מדי. ידידים אחרים לא היו. הביני, היו טוענים לפנייה, עליך למצוא לך חברה אחרת. נסי להתאקלם או שתחזרי הביתה. נערות אינן חסרות לנו כאן. הלז שהכל בספרד ראוהו כחתנה בא עוד כמה פעמים והזכיר בנימוס ומתוך סיוג חוויות משותפות, הקריא מכתבים מן המולדת ומיהר להסתלק עם בוא הערב. בן-דודי לא בא אלי בהצעות מכווערות, אמרה. אתה מבין, הוא ידיד אמיתי. הוא לא בא בכלל. האחרים, כל האחרים, היו חביבים אליה, כדרך האנגלים, והתפארו בהצלחותיהם אצל הנשים, כדרך הספרדים. עד ה"לא" הראשון. לבסוף אמרו לה בגסות: כאן לא מדריד. לא רוצה — שבי בבית. שנה עברה. בחדשים הראשונים היתה לומדת מתימטיקה כל הערבים. אחרי כן היתה כותבת הביתה מכתבים מלאי סיפוק ושביעות-רצון, ובוכה. את לימודיה הניחה והחלה לעבוד יום שלם. אבל הנערות האחרות שעבדו בשכנות היו כולן זרות — שבדיות, בלגיות, גרמניות — והן היו צוחקות לה: הנזירה מספרד אינה יושבת בקופי-באר, המאדונה יראה את הבחורים! לבסוף החליטה. ואז באתי אני. הסיפור קצר ואין לו כל מוסר-השכל. בתריסים מוגפים, בחדר שכור, שני אנשים היראים מלונדון ומכושפים על-ידה משחקים את תפקידם. למחזה אין מחבר, לבמה אין מסך. עלינו להמשיך. דומיה קרושה. אתה שונא אותי? אני אלך עכשיו. אני מצטערת באמת. אני לא יודעת מה פתאום בילבלתי לך את המוח. מי מן השכנים פתח את הראדיו וצלילים של צ'ה-צ'ה נפלו אל תוך החדר והיכו על פני. הראדיו שלי צרח מירוצי-סוסים של יום-א'. דודיק היה שם והרוויח מיליאונים. מיסטר גרינהיל, בקומה שמעלי, רקע ברגליו. מישהו מן השכנים היה סבור שמרגארט אינה צריכה להינשא לטאונסנד ואילו גרינהיל וה"דיילי מייל" לא כך גרסו. בואי ונברח מכאן, אמרתי לה. לונדון חמדה לה לצון עמנו. בואי ונפליג לאיספאניה!

אולם היא כבר לא היתה בחדר.

בסוף-השבוע הבא הלכתי אל דודיק והוא נטלני עמו למסיבת-רעים. מלצרית גרמניה שחוצת-עיניים סטרה לי שם על פני מפיון שלחבריה ליכלכתי בזדון את שמלתה, והצרפתייה גזוזת-השער שרקדה אתי כל הערב זכרה פתאום כי שכחה משהו בפנים, משיצאה אתי החוצה התברר לה כי אין לי מכונית משלי. חיכיתי לה כרבע שעה וחזרתי פנימה. שני בחורים גורדיים גבהי-קומה נטפלו אלי, גרוני ביניהם וכיבדוני בשתייה. קמתי מתנדנד ושילבתי את ידי בורועה השעירה

של אחת אדמונית, שהיתה מושכת אותי בשערותי ומפצירה בי בלשון קוקני כי אקום להגן על כבודה, שפן ג'נטלמן של אמת אני, זאת רואים מיד, בפני אותו נבל שם ממול. אותו נבל שם ממול מיהר אלינו ובעט בבטני, ואדומת-השער נפלה, מצווחת בהתפעלות, אל תוך זרועותיו הפשוטות. מישוהו סייע לי למצוא את הדרך אל הפתח. למחרת צילצלתי שוב אל הספרדיה שלי. האנגלית שלה לא השתפרה מאז וגם אני ספרדית לא למדתי, וכך שכבנו שוב בשתיקה. אולם לבסוף, כשקמה ללכת, אמרתי לה: את רוצה להתחתן אתי? והיא נתנה לי את המונתה.

חמדה מתוקה שטפה לאט. אנשים קלים התאבכו בערפל ובחליפות-הפסים, בטיפות הגשם. אוטובוסים נשואי-פנים ניגשו אלי והרכינו את ראשם הכבד, בירכוני לשלום. שלג. ראיתי את לונדון והנה היא עיירת-ילדותי שמלאה שנים, שענדה על צווארה שרשרות-ברזל, בחולצת לבנים אדומות, בנטיפי המלט. הרכבת התחתית המוליכה מאין אל אין, בתוך חירות חירשה ואלמונית, אנשים חתולים בערפל הלבן מזנקים מול פני, במרחק שתי פסיעות, כמתנת-יום-הולדת מקופסת-הקרטון. נוף חרישי ולח, כעשן, כאהבה, נפתח לגובה ולעומק.

לאחר חודש הלכנו אל השופט. ידידים קרובים לא היו לנו בלונדון-רבה ואת הללו שהכרנו לא רצינו להזמין. הלכנו לבדנו, ברגל, מחויקים זה בידה של זו, שותקים. בדרך, בפינת רחוב סואן, חצתה את דרכנו חבורה קולנית של צעירים ישראלים. אחד מהם, סטודנט-לשעבר, הכירני וקרא אלי בקול: הי, אתה! עצרתי וניגשתי אליו. נפלא שמצאתי אותך, אמר לי. אנחנו לגמרי ירוקים בלונדון. שלשום הגענו. אולי אתה מוכן להסתובב אתנו קצת, תקח אותנו למקומות הטובים? טפחתי על כתפו ואמרתי כי אינני יכול כרגע. ביונס, יקירי, ביונס. עושים כסף. באמת? שאל בקול שקנאה ובוז עולים בו כאחד, ומה החתיכה הזאת שאתך? נראית כמו ערביה. גוף לא-רע, עיניים מטומבלות, גדולות כמו של פרה. זאת החברה שלך? השתגעת, אמרתי לו, למי בלונדון יש חברה? תשכח את המושגים של פתח-תקוה, יא חביבי. לכאן באים לעשות חיים. זאת סתם אחת שאני מטמטם אותה ודופק אותה. אתה יכול לקבל את מספר הטלפון. איפה אתה מארגן את הסחורה, שאל הבחור בלהיטות, מתעלם מהצעתי הנדיבה. אח — אתה עוד לא היית בדאנסינג? ברא, הערב אני לוקח אותך לאחד. תן לי את הכתובת שלך. החבורה אמרה לנו שלום, באנגלית, והתרחקה. היא לא שאלה אותי לתוכן שיחתנו. עלינו במדרגות, גרשמנו וחתמנו. כעבור חצי שעה נמצאנו נשואים כדת-יודין. ברבערב הלכנו עם כל החבורה הישראלית לדאנסינג. בבטחון, בעליוות ניהגתי את החבורה בסבך שבין תחנות התחתית ותחנות האוטובוסים. עיניה הנדהמות, המתרחבות רמסו אותי בשאלתן לאורך כל הדרך, אך פיה היה חתום. האנשים הצטופפו בדאנסינג והדפו זה את זה לאורך הקירות. חולצה אדומה היתה לה ופרח לבן בשערה. כפות-ידי הפשוטות אליה זרחו באור אדום. האם הסמיקה? פתאום הייתי שוב לבדי. המוזיקה בקעה מכל הפינות. הקירות זעו, נרכנו אלי, והתקרה צנחה. סטודנט אחד מידידי החדשים הניח את ידו על מתניה ונעלם עמה בחדר האפל. לא ראיתי דבר.

ג

אדוה חולפת על פני המים הקפואים. אני נכנס אל תוך בגדי גופי, לובש את עיני ופוקחן. אני מתעורר. במיטתי אני. אני יודע: עכשיו אני גר בירושלים. יש לי דירת־חדר נחמדה במושבה הגרמנית, ליד הר־כבת. יש לי רהיטים נחמדים ואשה נחמדה. היא אוהבת אותי ואינה מספרת לי כאשר היא בוגדת בי. כשהיא חוזרת מאוחר בלילה ובשרה רווי ועייף, היא יושבת ליד השולחן ופותרת תרגילים במתימטיקה. אותה שעה שוכב אני על בטני, במיטה, מעלעל בספריה המשוניים וצופה בה מן הצד, מתירה משוואות אינסופיות בשעות הקטנות של הלילה. זה משיב אותה אל עצמה, היא אומרת. היא בקיאה ממני בתורת השברים האיראציו־נליים ומבקשת ללמוד מתימטיקה באוניברסיטה של ירושלים. עכשיו היא נחה לצדי. כבר מאוחר. אמי היתה קמה בשלש בבוקר לקטוף את הירקות שבגינה, להעמיסם על העגלה ולהובילם אל השוק שבעיררה הסמוכה. בעלת־הבית שלנו, מארוקאית צעירה וטובת־לב, אם לארבעה ילדים, אין לה גינה ליד ביתה ואני אינני מצליח לדבר אתה, אך אני מהרהר גם בה, בלילות החמים. כשהרכבת עוברת וקול הצפירה נשמע, פולח בגסות את האפלה המפורקדת מעבר לחלונג, או כשתקיעות שופר בלילי אלול עושות את בשרי חידודים ומתרות בי לשוב, ודווקא מיד, אל מקום שאיננו בנמצא, או שעה שמואזין נותן קולו מן העיר העתיקה וקריאתו פוגשת, במחצית הדרך, במוזיקה־לריקודים הבוקעת מאיזה בית־קפה שבסמוך, אראז אני מביט באשתי ורוצה לשוחח אתה באלו הקריאות או לספר לה, אולי, איזו אגדה יפה כדי ליצור קירוב־לבבות בינינו, את אגדת אהסוור, למשל, או את סיפורו של המלך מידאס. היה היה מין מלך כזה, מידאס שמו. אצבעות מכושפות היו לו למלך מידאס, כל דבר שהיה נוגע בו באצבעותיו היה נהפך, ממנו־ובו, לאיזן. רצה לגעת, באצבעו הקטנה, בקיר — והנה נחרר בו חור בקיר. החליק את גזע העץ — ונפרד העץ לשניים. חלקו העליון נשאר תלוי, רוטט, באוויר, והגזע ניצב כרות, כפות לארץ. כישוף שפזה היה בו: כתולעת החליק מידאס בחלל הריק שבין העצמים. ברצוני לספר לה על המלך מידאס. אזני־חמור ארוכות למלך מידאס, צווחה הרוח באילנות, והמלך טמן ראשו בין כרי מיטתו. אומרים — כך אגיד לה — כי פעם שפט מידאס שלא כשורה באיזו תחרות מוזיקלית, במועדון־ריקודים, ומאז דומות לקרניים אזניו. יפה כוחן של אגדות מבדחות ליצור הבנה בין בני־אדם, ועל כן מבקש אני להסיח עמה במידאס, בנדודיו ובאהבתו, אבל קולי, כמו גופה, שוב אינו נשמע למחשבותי. יושב אני אפוא בלילות ער על מיטתי ומעביר את ידי, ברוך, על גופה הקר והמופשט. כבר מאוחר.

יוסף בן-גל : הזיותיו של מר X

תנו לי לדבר על אנשים משגזים. תנו לי
לדבר על אנשים משגזים וכואבים תנו
לי לדבר על אוהבים.
שפתים אני עומד כאן על המדרגה שפתים
אני מסכה. היא פפית? היא לא פפית. מדוע
אני מסכה? אני משגע. תנו
לי לדבר על אנשים משגזים. תנו
לי לדבר על קתי-מצט. טקה אדברה
על הכואבים הנדולים.

היא של אחר. לעולם אני משגע מאחר.
שפתים אני מסכה כאן על המדרגה שנים
אני מסכה דרוך על המדרגה הלא-נכונה
ואני מאחר. היא של אחר.

היא זרקה לי פרור. זה פרור. אני משגע
הנזון מפרורים. את הלחם השלם אוכל אחר
אני נזון מפרורים בכים וכואבים. הלחם
משום-מה לא נשלם. רק הפאב לא תם. הוא
קריף ומושך ונקשך כמו הים, הוא גואה
גואה ומתאדה, מתאדה אל תוף
קבר של פקר קהיר, קבר ארור ונהיר, קבר

המלטה את ציני בורים של פרטי אשליה
שהגיעו עם בקר-המחנה. פרטי תודה.

היא באה לי פתאם. כמו מסכת-ש:ש
ומטה קרוצ אלם.

Femme Fatale צעקו הנזירים בנשם Femme Fatale

צעק הנשם בתוך ציני הנזירים.
ומפורר נקשך קל הלילה. הקבנדי הקבד
שקע אל הלשונים והצביטות. בקקים
נגצו בחוץ אל קשר העננים עד-זוב
נשם-ולצפות קבד. עד זוב
קאב-ומטה קבד אל טוב העדמה.

היא לקחה את הכל. היא לא נתנה מאום.

אני משגע. הנזון מלא כלום. הקבנדי
שקע קבד הנשמים נפשו בכות קרירות ומדיחות
Femme Fatale צעקו הנזירים בחוץ Femme Fatale
רתחו הנזירים בסנים, אל טוב העדמה.

שצמים אני מסכה קאן. מדיע? היא איננה בבית.
זה שנים שנשקתי קל סדין וכל פר וכל
קתם נפלא וארור. זה סוד הקאב שבפורר.

היא לקחה את הכל, היא לא נתנה מאום.
 משגע, הגזון מלא-כלום, אני
 מסכה, אוהב, אני כואב.
 את הכל ולא-כלום, תמיד ומעולם לא.
 משגע, הגזון מסרורים.
 תנו לי לדבר על אנשים משגעים, תנו לי
 לדבר על אנשים משגעים וכואבים תנו
 לי לדבר על אוהבים.

* * *

נאני אומר לך שהאדם אבן-השדה
 ברצות הנרק, בקצרה ברצות הגשם
 מרוב
 בצלות השמש נוהיר נוצצי-טללים ורטיבי-שקטה
 בצבור הרום תיבש קומתנו וקשיות אין בנו
 אין בנו
 נאני אומר לך שרצונותינו מדוסי-שוא
 אהבותינו חלי תקמתנו רוס-ענפים וקשיות
 אין בנו
 נאני שואל אותך למה אני קם שמים ושוכב
 עצוב למה אני נושם קאב למה קשיות
 אין בנו

מושה גיורא : ברית נוער המרי

סיפור שלא סופר

שמותיהם האמיתיים של חברי ה"ברית" הוחלפו כאן בכינויים. כפי הנרמז בפתיחה, ניתנים בזה רק קטעי זכרונות אישיים, שאינם מתימרים לגולל את היריעה במלואה.

מ. ג.

ברית-נוער-המרי — ספק תנועת-נוער ספק מחתרת, ומכל-מקום: הגוף המאורגן הראשון שהציב לו כמטרה אקטואלית את מיגורו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל — נוסדה בחורף 1935 ונתפוררה בחורף 1938, כתוצאה מגל מאסרים ורדיפות אחרות, שהאגודה הצעירה לא היתה מוכנה לקראתו ולא עצרה כוח לעמוד בו.

מן הנמנע לשחזר את כל שעשתה הברית ואת כל שלא עשתה. ארפיון לא נותר, וספק אם נשמר באיזה תיק של הבולשת המנדטורית חומר שמן-הסתם נתפס בשעתו — כרוזים, והעלון המשוכפל "בסד", שהיה בטאונה של ה"ברית", ואשר אני עצמי נעשיתי, ברצון חברי, עורכו וכמעט גם סופרו היחיד. מכל זה כנראה לא נותר דבר, זולת זכרונם החי של אנשים שהיו שותפים או עדים ואוהדים לפעולות, ואשר פנו איש לעברו משנתפוקקה המסגרת.

זהו, אפוא, סיפור אישי: כיצד הגעתי ל"ברית", מה חשבתי ומה חשבו חברי, מה ביקשנו לעשות ומה עשינו, ובמה נגמר הענין.

נמנית עם ה"תא" הראשון. נטלתי חלק בכל שלבי התפתחותה של ה"ברית", ושלב השנים ההן עדיין זכורות לי כיפים בימים אשר ידעתי מעודי.

אכן, ברבות הימים קמו גופים גדולים וחזקים יותר לשאת את דגל המלחמה בבריטים. היו מחברי ה"ברית" שהצטרפו אל אלה, אך אני לא הלכתי אתם. אף-על-פי-כן נותר קשר סמוי, נפשי בעיקרו, ובכל מקום שפעמו בו לבבות בשנאה לכובש הבריטי שם הייתי גם אני. בתהפוכות הזמנים וגורל המלחמה התברר שהקשר היה דרסטרני. עתים נתבקשתי לעזור ב"אופן אישי", גם עזרתי. אך גם ההסתייגות היתה דרסטרית, וה"קלפים" היו גלויים. מעולם לא ביקשתי גם לא נתבקשתי לקבל עלי את ה"אני-מאמין" של ארגון מארגוני ה"פורשים"; כל שכן — להישבע שבועת-אמונים למסגרת ולהתחייב במשמעת. כמוני חשו, גם עשו, אותם מוותיקי הברית שלא פיתויים ולא איומים לא הועילו לשנות את דעתם.

כזה היה, למשל, חברנו יהושע, כיום תעשיין. הוא היה אולי הראשון שהצליח לארגן תא ייצור לחמרי-נפץ, בקנה-מידה תעשייתי ובתנאי מחתרת. מתחילה היו אלו הפצצות הפרימיטיביות, הזעירות, שבהן ניסינו לשתק — בתוך השאר — את מהלך הרכבות בפלשתינה ("א"), ואשר גרמו הרבה רעש אולם רק נזק מועט —

לדאבון הלב. ה"מטורף" לפצצות היה חברנו ע. בן־מושבה, שמצא אי־כך את דרכו לגרעין הראשון של ה"ברית".

לימים סייעה תוצרתו של יהושע לעשיית רשמים עזים יותר. נדמה לי, למשל, שרוב חמרי־הנפץ של לוחמי־חירות־ישראל, או לפחות חלק ניכר מהם, עברו תחת ידו, בדרך זו או אחרת. אבל יהושע נשאר מהפכן "פרטי", מעולם לא נשבע אמונים, ובתור איש פרטי שכזה פגשתיו יום אחד במעונו, בעליית־הגג בתל־אביב של ראשית 1947 — כשבא לברר אם אסכים, "לארח" את תחנת־השידור של לח"י. לאחר־מכן חזר ובא עם הטכנאי, שאיזן וחקר ומדד, ולבסוף לא מצא על הגג "מרחב־מחיה" מספיק לאנטנות.

לימים החלו המאורעות שלאחר החלטת־החלוקה, ויהושע, שלא היה מקורב כלל לאנשי ה"הגנה", החל לייצר חומר־נפץ גם בשבילה — שכן הישובים המרוחקים היו זקוקים לו.

יהושע ייצר. הוא ייצר ולא שאל שאלות, הוא ייצר וסירב להשיב על תמיהות. הוא ייצר בלי לקבל שכר, תודה או אות־הצטיינות. יהושע עשה חמרי־נפץ, פשוט מפני שהיו נחוצים.

דומה שהקדמתי מעט להסיח במאוחר, ולא במקרה. הדבר שאיפיו את הברית, פרט ל"החלטה" החגיגית לחסל את המנדט במחירי־יד, היה ההרכב האנושי המיוחד לה, שהיה מעניין מכל הדוגמות והאידיאולוגיות. אף־על־פי־כן הגיעה העת לומר משהו על הרקע הרעיוני...

ההבדל בין ה"ברית" לבין הגופים האנטי־בריטיים הגדולים, ש"כבשו את הבמה" שנים אחדות אחר־כך, היה מהותי. ראשית — ברית־נוער־המרי לא קמה כתוצאה מפילוג בגוף קיים אלא היתה יצירתו של נוער שביקש נתיב לעצמו ולפוחות הנובטים בו. לא היו לו זקנים לשאול אותם ולא חכמים להיועץ בהם ולא עורף להיסוג אליו בבוא ימי "זעם". שנית — האמן האמנו במהפכת־המונים, הצומחת תוך ארגון כל פוחות הלאום ואימוצם — לקראת הסתערות קצרה ומכרעת, שסופה תפיסת השלטון. לעומת זאת לא האמנו בתורת ה"קומץ", לא ב"אנשי־פלדה" ולא ב"אנשי־הדר", שהם כמין שמשונים מעטים, נכונים־לכל, בבחינת "אנחנו נילחם לכם ואתם תחרישון".

ברית־נוער־המרי לא היתה פונקציה של "התנועה הלאומית", מעולם לא ראתה עצמה מסונפת למשהו או למישהו, ולפיכך מעולם לא "פרשה". האמת היא שיחידים רבים אמנם באו משורות בית"ר, ביחוד ה"יחידים" הראשונים. אך שורתיה של ה"ברית" נתמלאה עד־מהרה גם חברים שבאו ממה־שקוראים "שמאל", או שלא היו קודם בשום "מקום". כזה היה, למשל, חברי־למאסר — רפי כהן — שהופיע אי־כך מ"חברה סלונית". מאסרו של רפי זה היה בו נזק חמור לאינ־ערוך ממאסרי, אף כי נאסרנו יחד. ראינו בו נכס יקר מבחינת הקונספירציה. הודות למוצאו ה"סלוני", ולעובדה שלא נמנה קודם עם שום תנועת־נוער, היה "נעלם", בלתי־מוכר, נקי־מחשד. אשר לי, ולא לה מחברינו שבאו מבית"ר, הרי הבענו את

דעותינו בפומבי רב וכמעט בגלוי, כמי שאין לו מה להפסיד מגילוי סודו ואין לו מה להרוויח מן ההסוואה. רק את השם המפורש של האגודה לא גילינו אלא למי שנמצא כשר ומוכשר ונכון להצטרף בעצמו — וגם זאת רק לאחר שנצטרף למעשה. את הגיוס ביצעו דרך־כלל אלה שלא היו „ידועים“, תוך טישטוש הקשר בין ההסברה לבין מעשה־האירגון בפועל.

אבל מישהו היה מוכרח לדבר, למשש את הדופק, לשכנע — ולהעביר את ההמלצה הלאה, למי שהוצרך להיות ראש־התא. כל זה היה פרימיטיבי מאד, ועד־מהרה נוכחנו לדעת שיותר מדי אנשים מכירים יותר מדי אנשים. כך החל מרכז־הכובד עובר אל ה„טיפוסים“ ה„סלוניים“, שעברם נקי מ„דופי“, שמעולם לא הביעו דעות „קיצוניות“ ברבים, שלא הכירו איש ואיש לא הכירם. אך הנה שוב אני מקדים את המאוחר, והגיעה סוף־סוף העת לפתוח בהתחלה האמיתית.

*

ובכן: אל השאלה הלאומית התודעתית לראשונה בגיל רך ביותר, ובצורה אכזרית ביותר, שלא לפי גילי ולמעלה מכוח הבנתי. כבן תשע הייתי כשראיתי בעיני מעשה הריגה: קטילת אדם על רקע של ריב־עמים. הקרבן היה בחזקת אויב. המראה הילך עלי זועה ולא מש מזכרוני מאז ועד היום.

הימים ימי „מאורעות תרפ״ט“. שכונת נוה־שאנן בת״א, שבה התגוררנו בזמן ההוא, היתה גובלת בפרדסים מדרום וממזרח. בלילות החלו להישמע מתוכם קולות זרים — ואולי רק נדמה היה שהם נשמעים. החצר שבה גרנו גבלה בפרדס, ובלילות היו בחורי השכונה מקיימים משמר. נשק חם לא היה, או שלא ראיתיו. פריטי הציוד היו אלות מסומרות, שאותן היה מפליא להכין ה„דוד גראסי“; חרש־עץ מומחה וקרוב־משפחה אמיתי, אף כי שני־בשלישי. ילדי השכונה — אני עצמי; טורס הקטן, להבדיל מטורס הגדול, שכבר בחור היה והורשה לבוא בסוד חכמים; רעי־כאח־לי נסים אשכנזי; עמיתנו משה פיאדה, וכל האחרים, שאת שמותיהם לא אזכור עוד — הולכים היו אחר ה„גדולים“ ומשתאים למעשיהם יומם, לעתים גם לילה. בין אלה בולט היה הבחור פורפרה, או פורפטה או פרופטה (אינני יודע אם שמו היה זה או כינוי שדבק בו; מכל־מקום מעולם לא הצלחנו להגותו כמו). הקולות המזוירים שעלו מן הפרדס בלילה הפכו בוקר אחד יריות. אנו, הילדים, ששיחקנו ברחוב (הלימודים שבתו מזמן), נקראנו הביתה, למצוא מחסה. דומה שלא הזדרזנו ביותר. בכל אופן — לא עד כדי כך שנחמץ ולא נראה את תגרי הזקן — הוא ולא איש מבני הבוגרים — נשען על גדר ביתו של יצחק החנווני; הרובה צמוד אל כתפו והוא משיב יריה על יריה — בחללו של עולם. קשיש זה, ה„תעשיין“ של השכונה, היה לו מין בית־חרושת לסופריות. מימי לא ראיתי סוכריה ממש יוצאת מן הדודים ויתר כלי־התופת המסתוריים אשר בשורת בניינו הנמוכים, שחלק מהם שימש מדור לו ולמשפחתו הענפה. אבל את עיסת

הסוכר ראיתי, ומקובל היה עלינו שאכן מייצר הוא. או שייצר אייפעם, או שסופו לייצר. נכבד היה בשכונה ודעתו נשמעת, שפן היו הכל סתם בעלי-מלאכה — נגרים וחיטיטים ומסגרים או פשוט שכיריים — ואילו הוא בלביבתחרושת, כפי שהיו אומרים תושבי המקום, שרובם בולגרים ומיעוטם יוונים, והיגוי העיין אינו עולה לא מגרונם של אלה ולא מגרונם של אלה. בעל-קומה היה, עם סבר של רצינות, ושפם לו גדול ועבות ומסתלסל כלפי מעלה.

בימים שקדמו ל„מאורעות“ היתה בשכונה אווירה אידיאלית למדי. בערבים — לעתים מזומנות — היו הכל מתאספים יחדיו, אם במעונו של אשכנזי הנזכר או בבית דודי המדפיס נסים פּרדו, או בחצר, אצל דודי האחר, השני-בשלישי, או אפילו אצל טורס „איל גראגו“, כלומר היווני. רק אצל הבלביבתחרושת לא נאספו כמדומה מעולם. הוא עצמו היה מצטרף לחבורה, אבל רק לעתים רחוקות. במיפגשי שכנים אלה היו שרים בקולות ניחרים וגבוהים משירי הבלקן — בכל לשונותיו — ולעתים גם עברית; אלא שהעברית לא היתה „נדבכת“, גם לא היה קנאי לה בחוג זה, אם להוציא מן הכלל הזה את אבי, שהיה עקיב בענין אבל טיפוס „קנאי“ לא היתה. יושבים היו על צפחת הערק, אוכלים ושותים ומיטיבים את לבם, ומזמרים בקולות שהשתפכות יש בהם וקורת-רוח וחמדת-מרחבים. וסיפורים היו מספרים. רק הבלביבת-חרושת לא סיפר דבר מעודו. כביכול דבר-סוד היה בו, והוא עצמו שימש נושא לסיפורים שהבדיה מן-הסתם עודפת בהם על העובדה. כך אמרו עליו ב„סודי-סודות“, אשר הגיעו כתומם לאזנינו, הילדים, שהיה הזקן בימי עלומיו „מקדוניאלי“ של ממש. בעיקרו נצטייר ה„מקדוניאלי“ בעיני רוחנו כלוחם הררי עז-נפש, האורב לתורכי יורה בו — מערפו! — וטובל אחר-כך את זקנו בדם הניגה, למזל של ברכה ואריכות-ימים. אינני יודע את מקורה של האגדה. מכל-מקום, דבר-סוד היה מרומז בו, במקדוני הקשיש, שאולי לא היה, בעצם הדבר, אלא בולגרי פשוט. עתה, מכל מקום, בשעת הבוקר הבהירה, היה הלז נשען ברובהו אל גדרו של יצחק החנווני, פניו קודרים, והוא יורה בחללו של עולם באותו רובה תורכי עתיק, שאולי נתלגלג מימי מלחמות נפוליון; רובה מרעים בחזיונים ומעלה עשן כארובתה של ספינה מפליגה.

הרעמים פסקו כעבור שעה קלה. הדממה שבה כשהיתה. הרוח בידרה את פרעות הפרס והשמיים היו כחולים ובהירים. לעת הצהריים יצאו הבחורים לרחוב. פוסעים היו, ספק-בסך ספק-במסתחדי, בדרך העולה מסימטת מנשה בני-ישראל לעבר המשעול על התל, שהפך בימינו שדרות-ירושלים. המשעול היה מתמשך מחצר פרדסו של אברחנא, שנחשב משפיל ובן-ברית; בבריכתו היינו טובלים לעתים וקול המשאבה שנקנתה „בגרמניה“ הומה-ומהמה באזנינו. מסתבר שגם אברחנא פחד, והיו שאמרו כי עקר עם נשותיו ליפו עדי-עבור-זעם. על-כל-פנים, המשאבה היתה דוממת והשער מוגף, וכך גם חומות החצרות משני צדי המשעול, שהיה הדרך האחת המוליכה לשכונת-שפירא, מעבר משם לפרדסים המאוימים. הבחורים היו פוסעים — ואנחנו, הילדים, אחריהם. כשהיו מנסים לגרשנו היה המרחק בינינו

לבינם מתארך במטרים אחדים, ואחר — משהוסיפו ללכת — היה המרחק בינינו שב ומתקצר. טור הפוסע בסך ספק אם הוא רואה מה שלפניו, מה שמאחור — ודאי שאינו רואה. (אפשר כי על כן שנאתי מאז את ההליכה בסך ותמיד העדפתי שורה חזיתית, כתף אל כתף). בסופו של דבר הגענו, הכל, נערים וטף, אל המגרש הפתוח שלפני התל. אומרים היינו לטפס על עמוד ה"לוקס" שליד בית אלחנתי (חשמל טרם יהיה אז בשכונה), או לגמוז בתאנים העתיקות, או לשחק כדורגל. לפתע בקעה הזעקה — "מרגל!" — וכולנו נסתמרנו ונתמלאנו ריגושים.

הבטנו כהיזכה לכל עבר — ומה אנו רואים? מבין צללי המשעול מגיח אחמד, מהדס אחר פרתו העלובה — או שמא היתה זו פרת אדוניו? — והוא יורד לו שפי מן התל אל המגרש. הבחורים, ובראשם או במרכזם אותו פורפרה, הגבוה מכולם, מסתערים על הרועה. מסתבר שביקשו להבריחו, או לכל היותר להכותו. אלא שאחמד זה — אינני יודע אם זקן היה או עלם — צולע היה על ירכו. אפשר מום מלידה, אפשר לא כן. על-כל-פנים שמוטיירך היה ולרוץ אורח לא נוצר. כך השיגוהו היד הקשה והרגל הבוועטת, המקל והאבן.

מה שנשאר ממנו נשאר שרוע על האדמה, מגואל בדם. בהמתו הגרומה היתה מביטה בו בעיני-בהמה אטומות. החבורה נפורה כהיזכה. דומה עלי שרק אני נותרתי, ניצב מקרוב, מסתכל. אפשר שהיו גם אחרים, אך לא השאחתי בהם. מתבונן הייתי לסירוגים בעיני-האדם הכבות ובעיניה השואלות של הבהמה ורוחי נסערת נוכח מוראו הסתום של המוות — עד שבאו ידיים ונשאוני משם.

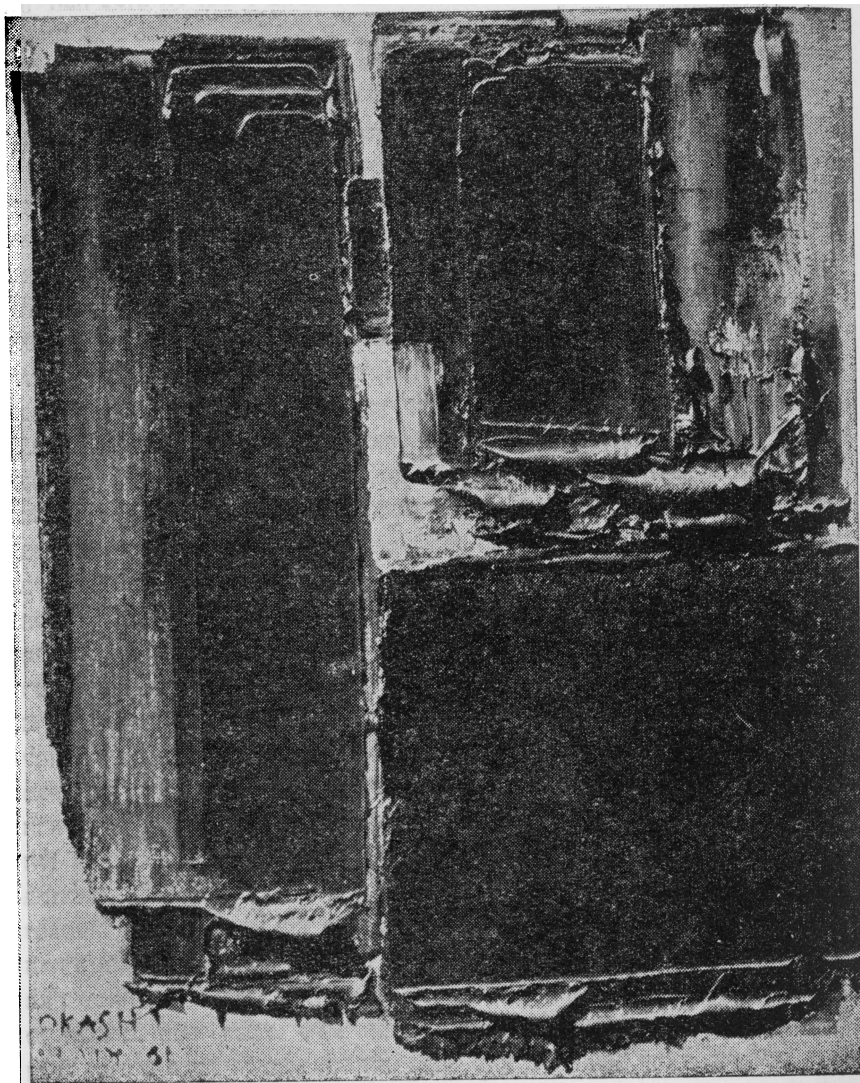
*

לימים, כאשר שוחחתי עם החברים שלקחו חלק בפעולה האחת של ה"ברית" שבה נהרג אדם — ספן יפואי — שוב ריחפה לעיני התמונה ההיא, מימי הילדות. הרועה הצולע, המרוסק...

אחד מן השנים אמר לי: "לבי רעד כשלחצתי על ההדק. אבל ידי לא רעדה. פגעתי. אחר-כך לא ראיתי מאומה. מאומה מחוץ לדרך הנסיגה". השני סיפר: "ראיתי דם. זה לא היה נעים. הו, לא!" הדברים נאמרו בהתאפקות רבה, "כיאה לגבר", אך ניכר היה שהם מעוררים לתחיה חוויה קשה.

היתה זו הפעולה אשר שברה ברעמי-סופה את ה"הבלגה" מימי תרצ"ו — זמן רב לפני שלמה בן-יוסף. לתקיפה זו הקדמנו יריות גם פיצוצים, ביחוד פצצות שנורקו אל רכבות, או הונחו על מסילות-הברזל, או ליד בניינים שרצינו בנזקם. אלא שהידע היה מועט; הכוח — קטן מן הרצון; ואת התחבורה לא שיתקנו. אפשר שזירזנו מעט את ההתעוררות. בבוא עתן פרצו פעולות-התגמול של הארגון, אשר ל"חכמיהוים" בנימין זרעוני, כיום מהנדס ואז מוריירובי בעניינים הרבה, היה כנראה חלק מכריע בהן. הפעולות היו עצומות מכל שיכולנו לשער אפילו בחלומנו. אבל הן באו אחר-כך, ולא היו פתיחה למהפכה הנכספת.

*

אבשלום עוקשי: קומפוזיציה

אך הבה נשוב אל חוט סיפורנו. השנה היא אפוא שנת תרפ"ט, ובשכונה — יורים. לפנות ערב החליט מי שהחליט כי יש לפנות את המשפחות. יצאנו כמעט עם חשיכה. עומסים צרורתינו, כגדול כקטן. המעטים בעלי המזל מצאו פינה להתארח בה אצל קרובים או ידידים במרכז העיר. הרבים שלא היה להם מזל כזה נדחסו ונתגבבו בבניינים ציבוריים בכל אשר מצאו.

לנו נמצא פתרון אחר — בית־הדפוס של הודו פרדו ברחוב הקישון וחנותו של אבא, הסמוכה לו. באותו רחוב, מעבר לכביש, היתה חנות־מכולת בולגרית, שהיתה מקיפה, ואפשר היה לראות חיים. בשעות הלילה, בטרם נשכב לישון, היינו מגיפים את תריס־הברזל הפונה לרחוב. ביום לא היתה ההשגחה קפדנית ויכול הייתי להתחמק וללכת הלוך וסבוב בעיר, לבדי או עם אחדים מחברי בני־גילי. היינו הולכים לראות מה נשמע בבית־הספר תחכמוני, או בבית־הספר אחד־העם, שבו היינו לומדים כשהיו הימים כתיקנם; וכשהיתה הפרוטה בכיס היינו חוזים בגבורותיו של "דוגלס"־האב מעל מסך קולנוע־עדן. המחזות שראינו בחוץ, המזרנים בחצר הפרימוסים המוגנים מרוח מאחרי ארגזים שבורים, היו עגומים. אבל בפנים, בסינמה, היו חיים אחרים, מלאי קסם. ובאחד מאותם ימים תפס מוריס הכובען בדש חולצתי ואמר אלי חגיגית: "שמע לי, ילד. יכול להיות שאינך מבין כלום. בכל־זאת, שמע. יבוא יום ותבין. ובכן, זכור מה שאומר לך מוריס: — האנגלים בישלו את כל הדייסה הזאת!"

אמת, לא הבינתי מה ענין בישול לכאן, ומדוע מבשלים האנגלים דייסות. בכלל — מי זה אוהב דייסות? אני — לא. אבל מחזות־פניו של מוריס הבינתי שיש כאן רמז, דרש וסוד, וכי האנגלים עשו מעשה רע, רע בתכלית. מכל־מקום, הוא היה הראשון שדיבר באוזני דברים סתומים בנגותם של האנגלים.

למחרת היום עמדה יחידה של צבא בריטי (אוסטרלים?) לעבור ברחוב הרצל — מכיוון הגימנסיה הרצליה בואכה אבו־כביר, שמשם היו ניתכות היריות על רחובה הראשי של העיר. בשעות אחר־הצהריים דבקתי בעקביו של דודי, שני־בשלישי. הלז איש גדול היה ב"הגנה", ולפיכך הייתי סמוך־ובטוח שסופו הולך לחזות בתהלוכה — ומה שיראה הוא אֶרֶאה גם אני. לבסוף, משהגיעה השעה ללכת ומאמציו להשילני מעליו עלו בתוהו, נתן לי יד — והלכנו.

הרחוב היה גדוש אדם, אולם האיש שעליו סמכתי דחקני אי־כך לשורה הראשונה, באין מסתיר, והוא עצמו עמד מאחרי יחד עם אדון אחד — מן הסתם מישוהו אחר מן המכרים. אנשי הצבא, קובעי־הפלדה לראשיהם והרובים על הכתף, עברו על פנינו ישובים במכוניות־משא פתוחות. הקהל מחא כף, והמפר קרא: "הידד!"

"תשתוק!" אמר מלווי בספרדית.

"הם אתנו", הסביר המפר.

"עם השד?" קבע מלווי.

"הצהרת בלפור", התעקש איש־שיחו.

"שיילכו לעזאזל!" פסק קרובי, ובחמת־זעף עקרני ממקומי ועברנו למקום אחר.

בערב, כשהיינו מתכוננים לארוחה בחצר שמאחרי בית-הדפוס, ניגשתי אליו ושאלתי שאלה גדולה:
 „נכון שהם בישלו דייסה?”
 „מי הם?” שאלני במורת-רוח רבה. „כנראה גם הוא אינו אוהב דייסות”, הירהרתי.
 ומיד השיבותי בקצרה ולענין:
 „האנגלים.”
 „טיפש!” הזדעק לעומתי. מלה אחת ולא יסף.
 אם טפש הייתי ואם לא, שאלתי נשארה ללא תשובה.

*

המהומות — כתחילתן כך סיומן, בפתאום. החיים חזרו למסלולם, ועמם הערבים על צפחת-הערק והביצים השלוקות והשירים הסלאביים, בליווי טמבור וגיטארה, שרוחב-לב בהם ועצב ועדנת-געועים.

וכיון שאין בקטנים אלא מה שיש בגדולים — החלטנו ערב אחד גם אנו, הקטנים, ליסד „גדוד”, כמונו כפורפרה וחבריו. שעות על שעות היינו „מתאמנים” בתרגילי-סדר — נסים אשכנזי ואני ומשה פיאדה ושלמה אלחנתי וטורס הקטן, להבדיל מטורס הגדול, ויתר בני-החיל, שאפילו שמותיהם נשתכחו ממני מאז. ואלינו הצטרפו, כמובן, גם חנה אחות נסים, והרצליה בת-דודי וחפציבה אחותו של דוד דוידוב וביה בתו של הסנדלר, ומיידע מי עוד.

לא ארכו הימים וקצנו בתרגיליה „סדר” ובסיוף בקני-סוף המתקראים עד היום „בוסיים”, אשר כרתנו בזריזות מגדרו של הפרדס, שהיה חוצץ בינינו לבין שכונת-שפירא. אינני זוכר מי מאתנו יעץ את עצת אחיתופל. אולם יום אחד נמנינו וגמרנו משום-מה שאנו זקוקים להדרכתו של ה„מקדוני”, ואם אין — לעולם לא נגיע לרמה שיש עמה תכלית. ב־במקום נבחרה „משלחת” לקחת עמו דברים. נפלה הבחירה עלי ועל משה פיאדה, ואולי היה זה טורס הקטן דווקא. ביה, שפראית היתה יותר משלושה ביחד, רצתה להצטרף אלינו, אולם השתקנו אותה מיד. הרי זה ענין „לגברים”.

לעת הצהריים הלכנו אליו. עיסת הסוכר הדיפה ריחות מחניקים, והתעשיין הלז היה דביק כולו. נשא אלינו עין חמורה, כשואל: „מה לפרחחים בביתי?” הסברנו לו באריכות-דברים ובלשון מגומגמת. התמצית: ילמדנו רבנו את דרכי המקדונים — נדבקה בתורתו, נלכה באַרחותיו; והעיקר — יואיל נא ויראה לנו את הרובה אשר עמו בבית.

כבר ידעתי שהמקדונים מהירי-חימה הם, נוחים לכעוס וקשים לרצות. אולם השאגה ששמענו אותה שעה דומה היתה עלינו להתפרצות הרגעש. ואם לא יצאנו מלפני „רבנו” זה באוניים קטופות ובאברים חבולים הרי זה מן-הסתם רק הודות לכך שעדיין קלירגליים היינו כצבי וכאילה. כך גרפאנו לזמן-מה מן ההתעניינות בעסקי-צבא.

חלפה כשנה מאז המפלה בבית־מיבשל־הסופריות. ערב אחד חוזר הייתי עם אבי מחנותו שברחוב הקישון בדרך רחוב לוינסקי, שהיה שוק גם בשנות־השלושים. תמיד שררה כאן מהומה עליזה, יריד נצחי עם קולות של קונים ומוכרים, אלא שאותו ערב היה הקהל רב מתמיד והקריאות רמות מכפי הרגיל, ומשקרבנו אל בית־הכנסת, „אליהו הנביא“ דומה היה עלי ששמיים וארץ עומדים להתבקע.

„מה זה?“ שאלתי.

„בחירות“, השיב אבי.

„בחירות, בחירות“, אמרתי, „אבל למה הם רבים?“

„אינם רבים, רק מתווכחים“.

„טוב, אבל מי מתווכח עם מי?“

„כל־מיני עם כל־מיני“, השיב אבי בסבלנות של מלאך, וכשהרגיש ממשיכת־ידי שאינני מרצה, הוסיף ופירט: „בעיקר הציונים עם הסוציאליסטים“.

„מה זאת אומרת?“ הפגעתני הסבלנות לא פקעה.

„הציונים — אלה האנשים של ז'בוטינסקי — רוצים לעשות מדינה עברית. הסוציא־ליסטים — אלה האנשים של בן־גוריון — רוצים להגדיל את המשכורת בשביל הפועלים“.

ההסבר היה מפורט, אבל הערפל שבראשי לא פג.

„ולמה אי־אפשר לעשות מדינה עברית וגם להגדיל את המשכורת של הפועלים?“ הקשיתי.

„אינני יודע“, השיב אבא בגילוי־לב. „בוא, אקנה לך עוגה“.

אבא לא היה מרבה לקנות לי עוגות, אם מחסרון־כיס ואם מטעמים חינוכיים. טעמתי, אפוא, באותה עוגה, שבעה טעמי עדן, אך ההירהורים הוסיפו להציק לי. שכר הפועלים חשוב מאד — חשבתי, אבל מדינה עברית חשובה יותר. אם אי־אפשר לסדר את שני העניינים, הריני הולך ועושה מדינה עברית — ככל שפי תלוי הדבר.

אבל איך עושים מדינה?

חבר היה לי בכיתתי — יצחק מיכאלי שמו — שגלינות „חזית העם“ נושרים מחיקו בשעות השיעורים והוא בית־רי ותיק. ב„אותיות הקטנות“ לא הבין הרבה, אבל בשברים פשוטים היה מפליא לעשות, שהיה יודע על־פה את האחוזים של תוצאות הבחירות ועוד הרבה דברים מזה הסוג, שתמיד היו נהירים לו בלי שמץ ספק ובעיני תמיד היו מסופקים, מעט או הרבה.

אותה שנה אמר לי יצחק מיכאלי שפדי לעשות מדינה עברית עלינו להיעשות חיילים תחילה. הרעיון לא שימח את לבי, אבל נראה משכנע. חברי גם אמר בדיוק מתי והיכן וכיצד אשפיל להתפשר ליעוד. השעה היתה דוחקת. הלכתי, אפוא, עמו

ונעשיתי חייל. לעת־עתה חייל קטן, ב"גדוד הגוזלים", בקן בית"ר בתל־אביב. לא יצאו ימים מרובים ואחרי באו גם משה פיאדה גם נסים אשכנזי גם שלמה אלחנתי ועוד הרבה אחרים, מכל הכיתות ומכל השכונות.

*

השנים לא עמדו על עמדם. "גדוד הגוזלים" הפך כחוק "גדוד הנשרים". מתוך הצלחתי במה־שקוראים בימינו "ענייני הסברה" עלה ערכי בעיני חברי. אם תחילה היה מיכאלי מורה־דרכי הנה ברבות הימים נעשיתי אני — עם כל ההסתייגויות — רבו הלא־מוכתר. השאלה האחת שהוסיפה לעניין אותנו באמת היתה פשוטה: איך עושים מדינה עברית? היו גם שאלות אחרות: הצבאות, שבני־גילנו מן ה"שמאל" לומדו ללעוג לה; המלחמה במלחמת־המעמדות; שלום במשק ובוררות־חובה. ניתנה האמת להיאמר שהשאלות המשניות הילכו עלינו שממון. ההנחה הראשית היתה ש'ז'בוטינסקי מנהל במרחקים משא־ומתן כביר, שסופו משכנע את האנגלים לקיים את הצהרת־בלפור, ואז נהיה חיילים ונגן על המולדת. הכל בסדר. אך דבר אחד בכל־זאת לא הבינותי: מה נעשה אנחנו עד שישכנע ז'בוטינסקי את האנגלים? אחר־כך התחלתי כופר בעצם אפשרותו של השיכנוע, בין בדבר־יחוננו, כפי שנצטייר לנו "נוסח וייצמן", בין בדברים עזים, כפי שדימינו לשמוע מגרונה של "התנועה הלאומית". למה לאנגלים לשלוט בארץ תוך שיתוף בן־ברית כשהם יכולים לשלוט בה לבדם?

"אני בטוח שראש־בית"ר טועה בענין הזה", אמרתי ליצחק מיכאלי ולכל יתר חברי קבוצתנו. מקפיד הייתי לנסח את דברי מתוך־מתון, זהיר־זהיר, ולא להגות את השם המפורש.

"יוצר הגדודים אינו יכול לטעות!" נודעק לעומתי מי שהיה אי־אז מורה־דרכי. מקפיד היה לחקותני ולהתבטא בתואר־השם — סברה שנתכוון להקניטני, או שמא חסר היה מקוריות משלו.

הדעות נחלקו, ובפעם הראשונה — אך לא האחרונה — נמצאתי במיעוט. הוויכוח בקבוצה נתמשך כל שעת הפעולה. כל הסדרים וה"חומר" שהיינו אמורים לעבור — נשתבשו. המדריך — גרשון קרמין — לא התערב בו. רק חיוך בלתי־מובן היה מתבזק בעיניו, או שמא נדמה היה לי. עד שהגיעה המועד לתכנית ליל־השבת במסגרת ה"קן" כולו, והרוחות נרגעו לשעה.

"כפירת" בעקרון אי־הטעות לא קילקלה את היחסים האישיים בקבוצה. אלא שפינוי של גנאי דבק בי. "אלימלך — בן־גוריון". הכינוי היה מושמע במקלה, בקצב, תוך הפרדת ההברות. אלימלך — זה שם משפחתי — הביע את המושג איש־משלנו, לאומי, ועוד קיצוני מכולם, וכל־הכבוד. התוספת "בן־גוריון" באה להגדיר את רוח השטות הנכנסת בי לפעמים ודוחפת אותי לעורר שאלות המביאות במבוכה. "החייל ממלא פקודות ואיננו שואל שאלות", הסבירה לנו המדריכה שפרה שקלרש, הלא היא אחותו של אברהם שקלרש. השחקן, אשר מקץ שנים דרך

כוכבו על במות הוליבוד, או ברדוויי. היא צדקה, ואני החרשתי. אך לא לזמן רב. כפעם בפעם שב ותקף עלי יצרי לשאול שאלות.

*

אם בשיחות הקבוצה דבק בי כינוי הרי כלפיהוץ, בפני בני-גילנו מתנועות-נוער אחרות, שהיו מזמינים אותנו לוויכוח במועדוניהם, או שהיו באים להתווכח אתנו בחצר שקדמה ל"מצודה", הייתי הדובר המוסמך. "מולדת איננה זונה, שקונים אותה בכסף!" קראתי בהתרגשות, בסיכומי של ויכוח על הקרן-הקיימת-לישראל עם מדריך ב"מחנות העולים" — לתדהמת, ולתדהמת חברי, ולשמחתם הרבה של חברי-מרעי על ההברקה הפתאומית. הוויכוח תם והחלה תגרה. ה"הברקה" עצמה, למען האמת, לא שלי היתה אלא של יעקב אורנשטיין, כיום חבר מערכת "דבר". אותם ימים, לאחר משפט "ברית-הבריונים", היו יעקב אורנשטיין וחיים דבירי בבחינת אנשי-רוזים, המלה האחרונה של המהפכה, ואת דבריהם הייתי שותה בצמא. בדיעבד כבר חלפה-עברה שעתם של ה"בריונים", ורק אני עוד לא ידעתי. פרט לאותה הברקה, על המולדת והזונה, אינני זוכר דבר מכל הנצורות ששמעתי מפי אורנשטיין, ויסלח לי אלוהים. לעומת זאת מפי דבירי שמעתי את התיאוריה של מבנה מחתרתי מבוסס על עקרון הקבוצות הזעירות, המתרבות עדיין-קץ, עד שהן מקיפות את האומה כולה, או לפחות את כל הטוב שבה. מבנה זה הוא שהיה לנגד עיני כשהיינו מתכננים את עתידה של ברית-נוער המרי או חולמים עליו, ולפיו גם בנינו את התאים. קבוצות זעירות, "חמשות", שבהן אין איש מכיר אלא את ארבעת חברי הנותרים, וגם באשר להם איננו יודע — אם אפשר — אלא שם פרטי, או כינוי וצורת קשר, אבל לא שם-משפחה או כתובת. תוך תקופת-זמן בלתי-קצובה, אך בבוא היום, מבשיל התא לקראת התחלקותו. כל אחד מן החמישה אמור לארגן לו תא משלו, עם שלושה או ארבעה חברים שיכירו רק אותו, שיופזרו רק על-ידו — ראש התא, המדריך אותם לקראת ארגון תאים חדשים. בצורה זאת היינו מקווים להגיע תוך עשור לאלף תאים: כל העידית — מפקדי הכוחות המזוינים, המורים, ראשי האיגוד המקצועי, עמודי-התווך במינהל הציבורי; ובהינתן האות יקיף המרי האזרחי את הכל, המהפכה תצא מנצחת, המדינה תהיה לעובדה. מישהו אפילו הסתמך על "תקדים" היסטורי לפיו הצליחה בזה הדרך תנועת-השיחורר הצ'כית, ה"סוקול".

*

עשור שנים... בחורף 1935, כשהוזמנתי להצטרף לגרעין הראשון של ה"ברית", אמנם קל היה להאמין שיהיה במציאות עשור שקט שפזו להתארגן בו, לסיים אוניברסיטאות, להכשיר את התנאים. אותה שנה — שש שנים אחרי "מאורעות" תרפ"ט — עוד לא נראה בשמיים אף רמז כלשהו לימי הסגריר הממששים לבוא ב"1936. אך השלטון הקולוניאלי היה מגוסה לאין-ערוך יותר מן ה"ישוב", כל שכן מנערי-הגימנסיה אשר הקימו את ה"ברית". השלטון החיש את מחזור

המהומות, שילח את האש — וגם אנחנו קפצנו לתוכה. נערים פרועים היינו, בלי ספק, לפי קנייהמידה של אותו זמן.

„נערים פרועים, מעדות-המזרח, המכנים את עצמם בכרוזיהם בשם „ברית נוער המרי“, כתב יום אחד סופרו המהיר של „דבר“, בהצביעו על הגורם שהפך אסיפת-מחאה-יישובית-סולידית (נגד הרציחות בדרכים) להפגנה סוערת. הוא צדק, בעצם. זו היתה מלאכתנו בכל אסיפות-המחאה-היישוביות-הסולידיות של אותם הימים.

אני הייתי כותב את הכרוזים, והיה זה נסיוני הראשון בספרות. על הדפסתם היה „ממונה“ התא של שלמה — כיום קצין בכיר בצבא. „תא“ של שלמה לענין זה היה מונה, ככל הזכור לי, איש אחד — הוא עצמו. בפרוטות שחשכנו מדמי-כיס ומכל מיני עיסקות מפוקפקות היה קונה את הנייר הדרוש אצל „מר גסטטנר“ ברחוב לילינבלום. הדבר לא היה חשוד כלל, שפן משרד היה לו, לאחיו של שלמה, משרד שהיה לקוח. אחת הפנות היתה מכינה את הסטנסיל — או שמא עשה גם זאת בעצמו? — ובלילה בלילה היו „מתגלגלים“ לידי מפתחות המשרד והוא היה „מגלגל“ את הכרוז, בשובה-ונחת — טרי ומוכן להפצה.

משפרצו המאורעות נסבו הכרוזים יותר ויותר על ענייני היום, אלא שדרך-כלל היתה חוזרת בהם הסיסמה הראשית, תמצית כל ה„אידיאולוגיה“ שלנו, שלש המלים שאמרו הכל: „הקץ לממשלת המנדט!“

הכרוזים מענייני-של-יום הוכנו על-הרוב לקראת אותן אסיפות-מחאה-יישוביות, במיוחד בשבילן. היינו מכינים דגל לשאתו בראש ההפגנה, חוליית נושאי-דגל, שומרים להבטיחו מ„שבוי“, וזוגות להטלת הכרוזים מעל ראשי ההמון או להפצתו מיד ליד. צד זה של ההסברה רבץ בעיקר על כתפיהן של הבנות. ראשה-וראשונה באלו היתה חסיה פרדני — האסירה הראשונה מקרב חברותינו.

חסיה, האמיצה והענוגה, היא האחת שהיתה ואיננה עוד. היא נספתה — ככל שיהיה הדבר מוזר — לא בפעולת מלחמה אלא עקב אסון אישי. אם היתה ל„ישיבותיה“ החוזרות בבית-הסוהר-לנשים בבית-לחם יד בחורבן גופה התמיר ופניה השזופים שהחווירו — אינני יודע. רוחה מעולם לא נשברה. סודות שידעה לא גילתה, ואת שמות חבריה לא הגתה באזני החוקרים. אף לא את המקום בו הסתירה את האקדחים לאחר ה„פעולה“ ברחוב הירקון.

אכן, הנסיון המחתרתי שמאחרינו, כולנו, עלוב היה. חומר-בכתב שהיה שייך ל„ברית“ לא מצאו אצלה — היא השפילה לשרוף הכל — אך את חליפת-המכתבים הפרטית עם אחד מחברי ה„גרעין“ שמרה לעצמה במלואה. עניינים פרטיים, כידוע, אינם נוגעים למשטרה. השלל אמנם לא הביא פרי מידי. אותו בחור משהחלה הקרקע בוערת מתחת לרגליים ירד לים על סיפונה של אניה ונעשה נער-מלחים, אולם משחזר יום אחד לנמל-הבית מיד נאסר ונחבש בעכו. גם אצלו לא מצאו מאומה מן השייך ל„ברית“. אבל מכתבים של חסיה — מה שייך? הם נמצאו כתומם, ארוזים וצרורים יפה, דף לא נעדר.

ודאי. היה מה לראות בהם. כוונתי לכתב־היד. באותיות דקות, גדולות ועגולות. כתב־יד של תלמידה נקיה מאד ומסודרת מאד, היתה חסיה מעתיקה את חרוזי הכושלים שלי על חרבות ובריקאדות; שירות איש־למחצה, שלא אשכחנו לה. ביחוד לא אשכח אותם דפים שהיתה מעטרת בציורים צבעוניים, גדולים, שלא לשום צורך כלל.

*

אמנם כן, נערים פרועים. אבל „עדות המזרח“, כפי שכתבו ב„דבר“, לא היה להן שום קשר לענין. סתם שיבוש. האחד מחברי הגרעין המיסד שתואר זה היה יכול להלמו בדוחק הייתי אני.

למען האמת, היה עוד אחד כזה ב„גרעין“: צעיר האחים קורדובה. הוא היה קשיש מאתנו. היחיד שלא בא מן הגימנסיות; מן־הסתם לא למד בגימנסיה מעולם, או שסיים את חוק לימודיו בעתו, או שסולק בשכבר הימים. זה לא היה חשוב, ולא טרחנו לשאול. להפגנות היה קורדובה זה בא מצויד במקל דק ובמשרוקית. מימי לא ראיתי מה תועלת הביא לו המקל, אבל המשרוקית — אָלֵי! — היא היתה יעילה. קולה היה הולך מקצה הרחוב אל קצהו כתרועתן של ריבוא חוצרות.

*

מספרנו היה מועט, מועט מכדי להוליך המון גדול לפני שיתפורר לאחר הנאומים באסיפות־המחאה־הישוביות־הסולידיות. לצורך זה היינו זקוקים גם להמון קטן משלנו. לא דווקא חברים, לא תמיד ממושמיים, אבל „קיצוניים“ ובעל־ימזג. היינו משיגים אותם. „חיליק“ החרוץ — כיום מנהל גימנסיה — היה מביא את רוב ה„נשרים“ מן המצודה. רק הוא לבדו היה מתאים לכך. אשר לי הנה מיום שנכונה הברית הייתי מוקיר רגלי משם — אלא אם כן היה דחף חשוב להיראות. אנגל היה מביא את כל חברי־לכיתה ומיידע את מי עוד. חסיה היתה מנצחת על הבנות; היא ומנוחה קיסין, ממעונות־הפועלים בצפון. היתר היו באים מאליהם. המון פנים צעירים, משולהבים — לא־יודעים־בדיוק־למה.

בתוכם היה ה„פולני“, נער גבהתן, סדוק־שניים, מנומש כלשהו, שחיוך של בוז לכל־העולם היה מתעקם מקצות שפתיו — או שמא היה זה חיוך של פיזור־דעת, שכן חדש היה בארץ־ישראל, בית־רי שבא זה־מ־קרוב, והעברית עדיין זרה לאזניו. לא הייתי זוכר אותו, שכן אחד היה מרבים, לולא מומחיות מיוחדת שהביא אתו — השד יודע מניין: מומחה היה לתלות דגלים וטרספארנטים על חוטי החשמל. קרסים היה מכין, עשויים כעין זר של פיסות תיל. הזר היה נצמד אל קצה הדגל, שחוק על־ידי כפיס עץ מהוקצע למען יישיר להתבדר. אל זר־התיל היינו קושרים חבל דקיק, מאלה המשמשים מאזרומעולם לעפיונים. הסליל היה נזרק מעל לרשת. משיכה זריזה, הדגל מתפתל, מתרומם, נתלה, מתבדר. עוד משיכה — והסליל בידנו — לאחר פחת צנוע, מתקבל־על־הדעת.

אמנם כן, נערים פרועים.

כזה עתיד היה להיעשות מן-הסתם גם צבי גרינשפן, המכונה בפינו הרש'לה. מי היה מאמין! חיור וצנום, ספק-נער ספק-ילד, ועוד חדש-מקרוכיבא — הקטן במחזור המהגרים, שפלל כמובן גם מבוגרים, בהם שלום רוזנפלד — כיום מאנשי „מעריב“, שנעשה מדריכי בבית-ה, מדריך לזמן קצר. הרש'לה לא היה חבר הברית גם לא „מועמד רציני“. במסיבות לצורך גיוס, שהיו נערכות לרוב בבתי-הן של חברות או אוהדות, היה מזדמן כמעט „במקרה“, שותק היה ולא מתבלט. איש מן ה„מארגנים“ לא סבר כי יש לקרוא לו לאחר המסיבה לשם „שיחה רצינית“. ברוב המסיבות הללו הייתי „מרצה“ בנוסח המשתמע לכאן או לכאן, כדי שה„מארגנים“ יוכלו למשש את הדופק: מי קרוב ומי מוכן ומי „בא בחשבון“; מי מתנגד, מי „לא יצלח“, ומי סתם. עתים שהייתי אני גם המרצה וגם המארגן. חלוקת התפקידים נעשתה דרך אימפרוביזציה פרועה, תוך התכחשות גמורה ל„קונספירציה“ ולכל אשר בה. יותר משהייתי מוסתר מפני „העולם“ היה העולם מוסתר מפני אותם ימים ראשונים דומה היה עלינו שמהפכה נולדת באמירה. לא היה לנו ספק שרק המקרה העיור הוא שהאיר את עיינינו ראשונים, ועל כן די שנאמר לפל כי „יש לשים קץ“ לממשלת המנדט — ומיד הממשלה נהפכת. כוח כזה, לומר „יהי אור — ויהי אור“, לא היה לנו, כמובן. אבל בשעה שהיינו באים לאותן מסיבות האמנו בכוחה של האמירה. רק שלא עלה על דעתנו שהרש'לה מסוגל לקלוט אמירות מזה הסוג. לי, על-כל-פנים, היתה צפויה כאן הפתעה גדולה.

שבת אחת, משפיליתי לתאר את ה„רקע“ והחלה השיחה החפשית, ניגש אלי צבי גרינשפן, חרש-חרש, ורמו כי יש דבר בפיו. נצטדדנו ונשאתי אליו עין.

„בוא אתי לבית“, אמר ולא יסף.

ההזמנה היתה חוץ למקומה, שפן עוד אמורים היינו לשוחח בחבורה. גם לא היתה בינינו היכרות של ממש, חוץ להיכרות שבראייה. כבר אמרתי לסרב, אלא שתחת זאת שמעתי עצמי שואל בענין:

„לאיזה בית?“

„לבית שלי“, השיב.

עד שאני מהרהר מה אומר ומה אעשה, הוסיף:

„בבקשה!“

תיבה יחידה זו הביעה יותר מריבוא משפטים. תוכן היה בה, הפצרה, תחנונים, פקודה, משל כאילו חיי-אנוש תלויים בה.

„נלך“, אמרתי.

יצאנו והיינו הולכים. מהלך שעה ויותר. בלי לומר דבר. תחילה היו הדימדומים מתארכים ברחובות. משהגענו לשכונת-שפירא כבר מלכה החשיכה. הוא נעצר ליד גדר דחוייה.

„שלום“, אמר. ולאחר רגע קט הוסיף: „מחר נוסעים לאמריקה“.

עתה נתקצפתי באמת. מה ראה שוטה זה להביאני עד כאן כדי לבשר לי את בשורתו העליוה? רק שלא עליוות היתה בקולו אלא עצב תהומי. לפיכך החרשת. והירהרתי. ושאלתי, מבין ולא מבין:

„לכמה זמן?”

„לתמיד”, אמר בייאוש, ומיד הסביר: „ההורים”.

„אתה תוכל לשוב”, פסקתי. כדי לנחמו? כדי להתנער ממצב־הרוח? כדי להימלט ממבט עיניו היהודיות, הגדולות, השחורות כל־כך בלובן פניו, המבזיקות ניצוצות באפלה? — אינני יודע.

„שלום”, אמרתי והושטתי לו יד.

לא נטל את ידי. סברה שלא ראה אותה כלל.

„חכה לי פה”, אמר ופנה ונעלם בלי לחכות לתשובה.

לך ודבר עם משוגעים, הירהרתי ביני־לביני. אך נשארתי נטוע במקומי, ממתין למה שיבוא. לא עברה עת של כלום וחזר, מתנשף קמעה.

„יש מתנה”, אמר. „זה בשבילך”.

נעגמתי. מה זה פתאום אקבל מתנתו של מסכן זה? אבל כעבור רגע ניתר בי לבי משמחה. בכפי נח, עז וצונן, כלי־משחית קטן מטיפוס פ.ג. — הגדול באוצרות־תבל בעינינו בימים ההם. שלפתי את המחסנית במישוש. מניתי את הכדורים הזעירים. ששה במספר, כל תחמשתו.

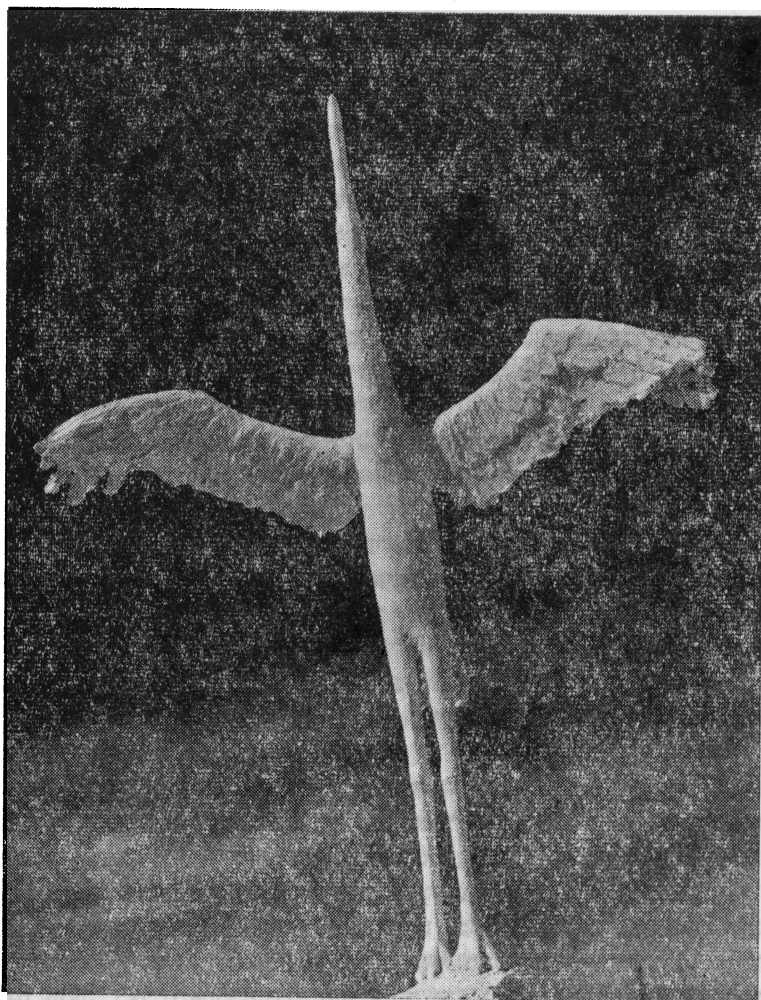
לא הודיתי לו, אך נתמלאתי הערכה ליושר־שכלו. אם יוצא אדם ממלחמה, דין הוא שיניח את כלי־נשקו לחבריו. ולמה אכחד? — גם העובדה שבחר בי מכל האנשים להפקיד בידם את הכלי ישרה בעיני, החניפה לי.

•

הוא נעלם והקשר ניתק. אבל נותרו הרבה קשרים אחרים. אחד מהם היה הקשר אל בנימין, שבחדרו המחתרתי, ברחוב פיירברג 23 בת”א, למדתי שנתיים קודם את התורה רבת־התועלת — לפרק, לנקות, לשמן ולהרכיב אקדחים. צעיר הייתי מדי. בשל גילי, לפחות, לא נמנית עם שום קבוצה מקבוצות הארגון, אלא שבנימין הקנה לי מעמד של „חניך אישי” והיה מזמן אותי לראות בנפלאות. כבוד לפנים־משורת־הדין. אומר היה להדריכני לפי שיטת „קים” לרודיארד קיפלינג. מטיל היה עלי פעולות עיקוב, שלא היו נחוצות לגופן — עד כמה שאני מבין עתה — אלא נועדו לתהות על קנקני, לראות אם מתמיד אני וסבלן ועיני בראשי. פעמים שנשלחתי לגלות אדם מסוים על־פי מעט סימנים מעורפלים, למצוא את כתבתו, להפוך בחפציו ולמסור דר”ח מפורט. בחזקת מובן־מאליו היה זה בעיניי שכל האנשים שאני פוקח עיני על מעשיהם אויבים הם ואויבים יהיו. לפיכך גדלה גם עצמה תדהמתי כשפגשתינו פעם בחברת אחד מאלה, והם יושבים ואוכלים ושותים ומיטיבים את לבם. את השליחות הבאה סירבתי למלא.

„נמאס!” אמרתי בכעס.

רודי להמן : הצעה לאנדרטה

„מה יש ז'“ שאל כמי שאינו מאמין למשמע אזניו.

„קאטונה“, הטחתי בפניו מישרים. זה היה שמו או כינויו של האיש, מן-הסתם חבר ה„ארגון“, שכנראה ידע על בואי מראש ועזב את חדרו במלון — ואולי אף היה מציץ בי אי-משם, בצחוק כבוש, שעה שהייתי בודק את מזוודותיו, ככל שנצטוויתי ובמיטב המסירות. בנימין הבין. צחק. אולי ראה שפבר קשיש אני למהתלות כגון אלו. תמה מגילת-קים, אבל ידידים נשארנו. תמיד ידעתי היכן מדורו, סוד שלא נגלה אז אלא למתימעת, ויכולתי לסור אליו בכל עת-רצון. תמה מגילת-קים, אך בנימין הוסיף משום-מה לדאוג להרחבת אפקי. כך הביאני יום אחד אל אסתר רוניאל. עד כמה שהיה הדבר שייך להיפרותנו ה„רשמית“, לא עסקה אסתר מעולם באקדחים וברדיפת שדים. ואם עסקה, לא היה זה ענייני. שלא כרוב מורי-להועיל בתקופות שונות — בנימין, או עזריאל בנצינברג, יצחק רוזין, או אריה בן-אליעזר, או יצחק יורניצקי, המנוע המפעיל של מרכז לח"י, שהכרתיו לא באותה תקופה אלא בזמנים אחרים — אסתר לא עסקה ב„קונספירציה“. היא הייתה הקונספירציה בכבודה-ובעצמה. על קונספירציה אין מדברים, בקונספירציה עושים. מי ששייך למעש — שייך, ומי שאיננו שייך — איננו שייך. אם ראה — לא ראה. ואם שמע — לא שמע.

אני לא הייתי שייך. לפיכך יושב הייתי לפניו, כקטן לפני רבו, וקורא בסוניטות טשרניחובסקי או בפואמות של שניאור. זה היה עיסוקנו. מה שהבינותי — הסברתי, מה שלא הבינותי — וזה היה הרוב — היתה אסתר מסבירה לי. בסבלנות של נמלה, ובשום-שכל של פדגוג. דבר דבור על אופניו, מלה אחר מלה, משפט אחר משפט, פרק אחר פרק, ולבסוף — פסוקים ספורים, חותכים, מספמים את הכל. בהיר, ברור, החלטי — כמו פקודת-יום. קמץ אלף — א. מורים מזה הסוג — חושש אני — שוב אינם בנמצא בימינו.

*

מתגנבים היינו לשמוע את לקחם של בנץ ואליהו. אחד-אחד ובאין רואה. מן החצר מוליכות מדרגות למרתף. דומיה. חשכה. הס פן תעיר. נקיש קלה, ואחריה עוד שתיים. חטופות. חרך נבעה בין הדלת למשקוף ועוד אחד נדחק פנימה. קבוצה דום. איש לא נעדר. האימון מתחיל. סימני מורס ומכשיר איתות. נקישות קלות. קו, נקודה, קו, נקודה, נקודה, קו, נקודה, קו, נקודה, קו, מתפורים היינו בחשאי. אחד-אחד ובאין רואה, בצל, מאחרי הגדר, היה עומד בנץ ובוחן. בלי חיפזון. לא להסתכל יותר מדי לאחור.

את השיחות הליליות המאוחרות היינו מנהלים מתחת לצריף-העץ של מועדון הקליעה „טיר“ על שפת-הים. שיעורי החבישה והעזרה-הראשונה היו מתקיימים ברצעניה אחת, זערערה, ספק-קיוסק ספק תיבת-גפרורים, ברחוב השחר, בדיוק מול תחנת-המשטרה. השכנות היתה משעשעת. המדריכה, בצדו של בנץ, לא הזדהתה מעולם אלא בשם פרטי. היו לה עיניים גדולות ואצבעות דקות, זריונות. תמיד לבשה שחורים. „העלמה בשחור“ קראנו לה.

עתים, בלילות־שבת לאחר חצות, היינו יוצאים לאימוני רכיבה. את הסוסים, ללא אופפים, היינו שוכרים באיזו אורווה ערבית על גבול יפו. דוהרים היינו על שפת־הים, בלילות אין־יורה, לאור כוכבים. כל זה היה יפה ומעניין עד שלא פג החידוש. אולם הוא פג עד־מהרה, ומעשה המדינה עוד איננו באופק. כך לא נגיע לעולם, אמרתי בלבי. ולבנך הודעתי בלי אמרי־שפר: „לא אבוא עוד“.

„מדוע?“

„נמאס“.

„בסדר“, אמר בנץ. „לא ראית ולא שמעת“.

„מובן מאליו“.

לימים הובאתי בסוד קבוצותיו של בנימין. „נמאס“ אמרתי גם לו בבוא העת. מגילת־קים תמה, אך ידיים נשארנו. אולי בזכות תורת הכלים. ההווי של האירגון היה יפה, אך לא היה הדבר שביקשתי. מעיינם של ה„בריונים“ דלל זה־כבר. כך נעשה לי מעונו של יהושע השיל ייבין, ברחוב קרית־ספר, מקדש שהכוונו הגדול אורי־צבי גרינברג עָשָׂן בו יומם גם ליל. מקדש לזמן קצר.

מורה היה לי בתיכון, הסופר אוריה אורינבסקי. נשמה טובה, אך מן ה„עניינים“ שלנו — רחוק. יום אחד הגענו למרד צדקיהו עם האנטי־מרד של ירמיהו. המורה היה על צד הנביא. מובן מאליו. ביקשתי רשות לשאול. השיעור נשתבש, כי ארכה „שאלתי“ עד הצילצול. דיברתי בפאתוס, הצדקתי את המרד. אמרתי שירמיהו היה בוגד. אוריה אורינבסקי אטם אזניו באצבעותיו וזעק: „זוועה!“

לערב הלכתי לשאול באורי־צבי. „נביא אינו יכול להיות בוגד“, הסביר לי המשורר. זה הזכיר לי משהו. „יוצר הגדודים אינו יכול לטעות!“ אפשר שהם צודקים, הירהרתי, אבל אין זה הצדק שלי.

שיבושו של השיעור בתנך הביא בכל־זאת פרי. בלתי־צפוי. אחד מן ה„שמאל“ שבפיתה הצטרף אלינו. בחשאי־חשאים. וכך הוקם התא שלנו ב„נוער העובד“, בריא וחזק ובלתי־חשוד. ובשורה הביאו. מדריך יש בסניף, קיצוני וטוב. ישראל גלילי שמו.

ישראל גלילי, אותו שנעשה רמ"א לאחר זמן. אז היה מדריך פשוט. אם קיצוני וטוב, דין שיהיה משלנו — אמרו החברים. פיקפתי, אבל הלכתי למשש את הדופק. אינקוגניטו — עד כמה שאפשר. התכוננתי יפה. הסכמתי מראש לנוער־עובד מאורגן ולהתישבות עובדת חלוצית. רק אחת מבקש הייתי לדעת: כיצד ניפטר מן האנגלים? השיחה נתקיימה במיפגש הקבוצה. „קיבוץ“ קראו לכך בנוער העובד, לעומת „פעולה“ בבית־ר. הייתי אורח מנומס מאד. „המנדט אינו מפריע“ — אמר ישראל. אחדים מחבריו הצעירים — אלה שיזמו את השיחה — לא כך סברו. אבל החרישו. קונספירציה.

*

יום לאחר שנסע הרשילה לאמריקה חגרתי את הכלי, התכרבלתי במעילי, שהיתה

זו עונת-הגשמים, והלכתי להראותו לבנימין. מי מומחה כמוהו? ואפשר יעזור לי להוסיף מעט כדורים. עתה — לאחר שנים כה רבות — נדמה לי שהיה כאן מניע נוסף: הכרות עצמאות. מתגורר היה אותה עת ברחוב ריינס. משנכנסתי ראיתי שהשמחה במעונו. היו שם כחצי תריסר אנשים, על כיבוד ומשקה. מחציתם לא הכרתי. הסתודדתי עם בעל-הבית. אמר: הראה. בדק והחזיר לי. הוא בסדר — אמר. לא שאל מניין לי. כאילו אין דבר טבעי מזה שאהיה מתהלך ואקדחים בחגורת. אסתר שאלה יותר בעיניים מאשר בפה. משכתי בכתפי. לא חקרה. אחר ישבנו — צפורה גדנסקי ואני — בפנית השולחן. שותים היינו כוסית אחר כוסית. מעין התמודדות. מורגלת היתה בכך, ולא ניכר בה כלום. או שמא לא ראיתי? אם כך ואם כך, לדיבור של תכלית עם המארח כבר לא היה סיכוי. קמתי ונפרדתי לשלום. נחפו לדרכי, מבקש לחמוק ולהימאג בצללים עד שאוכל להטמין בכור-שטן זה שפחגורתי בין דפנות תנור-האפייה שיצא מכלל שימוש, אשר עמנו בבית. רק לימים, מששבעתי פירווק והרכבה ומישוש, העברתי גם את הפלי למקום שיועד לו — אל מטמוני ה"ברית". המתנה, אחרי ככלות הכל, היתה פרטית בצורתה אולם ציבורית לפי מהותה.

*

הדברים היו תוססים בחשיכה.

באביב 1936 הודיעני "קצין-הנציבות" משה יזרעאלי שאוריאל הלפרין — הוא אוריאל שלה, הוא רטוש מן הימים שלאחר-מכן — רוצה לשוחח אתי. נתפעמתי. זה-כמה הייתי רוצה להתוודע אליו. הבלדה בלתי-המנוקדת שלו, "לקבר ישמעאל", שהופיעה בחוברת ונסבה על רצח הזוג זוהר ושטאל בדרך להרצליה, עשתה עלי רושם כביר. את השירים "פרוץ" ו"להזזה" ידעתי על-פה. הבית המסיים בשיר האחרון זכור לי עד היום:

הוזה! האל בשמים כל-יכול.

בארץ חוק: אש תחת אש.

הוזה! השמיים — שמיים לכל

וארץ ניתנה לכובש.

נמנה היה עם אנשי "המסתורין שבמסתורין", בן מחזורים של דוד רזיאל ואברהם שטרן. אבל נתיב היה לו לעצמו. מעולם לא "נשתייך" ולא היה "מאורגן". אף לאחר שנעשה עורכו של "הירדן" — נשמר לנפשו מהירשם בצה"ר, כפי שכתב לי מפא"יז בשלהי אוגוסט, שלש שנים ויותר לאחר שנתוודענו. אוריאל הכשיר את ראשוני שירי לדפוס, אף לקחני אחר-כבוד לעבוד עמו כעוזר צעיר במערכת. תעודת-העתונאי הראשונה שלי נחתמה על-ידי ד"ר ב. לובוצקי, כיום אליאב — מי שערך זמן-מה את "הדור" והוזכר לאחרונה כמועמד לכהונת שגריר ישראל במוסקבה.

ה"משרה", ששכרה היה סמלי, היתה רבת-תועלת. היא איפשרה לי לתרץ את היסורי בתיכון יומם ואת היעדרי מן הבית לילה. את הזמן ש"הרווחתי" בינתיים הקדשתי לעבודתה של ה"ברית". היה לי כיוסי. כאן, במערכת, נולד גם כינויי — ג'ורא — שבא להסתיר את שם משפחתי מן המשטרה, לאחר שנאסרתי לילה אחד עם רפי כהן בעת הדבקת כרוזים. ומעשה שהיה כך היה: לאחר תום ההדבקה, הביא משהו פחיות צבע. ה"חוליות" עברו, אפוא, באותם רחובות עצמם וכתבו על הקירות את בשורת האבדן לשלטון הבריטי. אני ניסחתי קצרות: "הקץ לממשלת המנדט!" אולם רפי הרשה לעצמו זריאציה חפשית: "הבנו לממשלה הזונה!"

הטיול החפשי, הלוך וחזור באותו הרחוב, נסתיים כמובן בתפיסה. נתפסנו סמוך לחנות פלֶקוביץ-גולדין ברחוב נחלת-בנימין, ליד הגינה העירונית. השוטרים הביאונו לתחנת-המשטרה בשדרות-רוטשילד. אחד מהם סיפר לסמל המנומנם מה סיפר. "זונה — אי — אי — אי" קרא הסמל. אכן, נערים פרוצים.

*

במשפט יצא דיננו להתיצב משך חדשים-מספר, אחת לשבוע, בפני קציני-מבחן. הלכתי פעם אחת. סירבתי לדבר עם ה"קציץ", אלא אם כן יתחייב לארגן תא אנטי-בריטי בין פקידי הממשלה. הוא סירב, כמובן, ואני לא הופעתי עוד — וגם זה כמובן. איש לא הטרידני.

בתיכון כבר הלכו לימודי מדחי אל דחי עד שנפסקו לשנתיים ויותר, ואפילו השיעורים בגיאומטריה שתרם אוריאל להצלחתי לא שינו את המצב מיסודו. גם משרדי "הירדן", שבינתיים נעשיתי בו עורך המדור "הירדן לנוער", היו בטוחים בשבילי פחות ממשרדים של חברת-ביטוח. וכך מצאתי לי משרה של כעין מזכיר בבית-ספר-ערב, שיסד המורה גרודז'נסקי ברחוב רמב"ם. מעתה הוקרתי את רגלי מן המסדרונות שברחוב נחלת-בנימין 44, ששם שכנו פרט למערכת גם משרדי "ההסתדרות הציונית החדשה" ועוד. באותם מסדרונות הייתי רואה לעתים, בימים-עברו, את יאיר. שם לא דיברנו. יום אחד עצרני מיכאלי, שפן פוסעים היינו יחד, ולחש לי ורמו — זהו! השתדלתי להיראות מופתע.

*

הדברים היו מתרקמים בחשיכה. סחתי עם אוריאל על הקו של העתון. יושבים היינו בקפה גדנסקי שברחוב יבנה, אחד ממרכזי ה"בוהימה" באותם ימים, שהיה הומה בשעות הבוקר סוחרים וכל מיני טיפוסים, אולם אותה שעה של אחר-צהריים סתווי היה המקום שקט, כמעט ריק. אמרתי שהעתון צריך לנקוט, לדעתי ולדעת חברי, שלא ציינתי בדיוק מי הם, עמדה אנטי-בריטית מפורשת. השיב ש"הירדן" אנטי-בריטי עתה מכל אשר היה.

לפניו. זה היה נכון, אך לא מספיק. המפלגה הרביזיוניסטית הוסיפה לדגול ב„משטר קולוניזטורי“ וברוב עברי, שיקדים את הכרות המדינה, אלא שמספר המאמינים בכך הלך ופחת. אוריאל היה בימים ההם האיש האחד בקרב ה„מחזורים“ הקשישים מאתנו, נערי ה„ברית“, שלא היה צורך לשכנע אותו כי הצהרת בלפור היתה רמייה, כי הבריטים הם אויבינו, וכי לעולם לא ייצאו מרצונם. היתר לא רצו להשתכנע, לפי־שעה. דבירי פגשני באחד הימים ואמר שהפרושים שלנו מפריעים לאיזה משא־ומתן, אחד מאותם שלא ייספרו מני רוב, המתנהל בדיוק עכשיו בלונדון. הבעתי ספק באפשרות ששמענו כבר יצא עד לונדון ובתועלתו של משא־ומתן כלשהו. הוא לא התעקש, גם הגיע בקרב הימים למסקנות מרחיקות־לכת משלו. „כי בימים ההם אין מלך, ואיש הישר בעיניו יעשה“.

רטוש פירסם בינתיים את סדרת מאמריו, „עינינו נשואות אל השלטון“. עיקרה: המהפכה היא שתקים מדינה. אין צורך ב„רוב“. היו תקוות שהארגון יסמוך ידו. היו שיחות אינ־קץ באפלה. יאיר החל להתקרב. תוהו־בוהו וחושך על־פני תהום. את ספג יאיר משיחותיו עם אוריאל לא ידענו. זה היה סודם. ה„ברית“ הוסיפה לגדול. היא היתה סודנו. פגשתי את יאיר בעצמי. פעמים מספר. לאור מנורות השולחן העמומות בקפה „פינת“, ברחוב דיזנגוף פינת פרישמן, הקפה האחד בעיר ששירים רוסיים רחבי־נוף היו מהדהדים בו. היתה השאלה הבריטית נשאת תלויה בחלל באלף מנעולי שתקות. ספק הן, ספק לאו.

*

בחשיכה היו הדברים מבשילים והולכים. מפרושים ו„כתבות בלשאצר“ על הקירות והפגנות מכוח ההמון עברנו לרעמים וברקים אחרים. העניינים החלו להדאיג את הארגון, שאנשיו הכירו רבים מדי מאתנו.

שלושה זומנו ל„שיחה רצינית“ עם מנחם ליקרמן ועם אחד האחים טגנסקי, אך מישוהו אחר. השיחה הרצינית התקיימה בדירת אמה של חברתנו מנוחה קיסין, במעונות־הפועלים, בצפון. הקרואים נדרשו „להפסיק“ — מטעמי משמעת ומטעמים אחרים.

יהושע השיב: „אני לא משלכם!“

שלמה היה דיפלומטי. אתם, כארגון גדול, אולי אינכם יכולים לפעול כרגע, וזה מכל מיני טעמים. איננו מבקשים פאטנט. תתחילו — נפסיק. השלישי — אינני יודע מי היה — לא אמר דבר. השיחה נסתיימה בלא־כלום.

אני נקראתי אל ד״ר לובוצקי, קצין „השלטון“ (כך נקראה אז ההנהגה העולמית של בית־ר, וגם כיום, כמדומה, היא קרויה כך).

„מי זה מקים את כל הרעש?“ שאל ד״ר לובוצקי.

„אינני יודע“, השיבותי.

„בתו־צדק?“

„בהן־צדק“.

מסתבר שלא האמין. אבל השיחה נסתיימה. אף שהיתה קצרה הסבה לי אי־נעימות רבה, שכן מוקיר הייתי את האיש. את נועם הליכותיו כמו גם את טעמו בספרות. אלא שבעניינים אלה נחשב זר בעינינו. לא יוכל להבין. גם קצת אמת היתה בהן־צדק שלי. מי בדיוק מקים את כל הרעש, לא ידעתי. מיום שהחלו חמרי־הנפץ לשיר את שירם, וגברה סכנת המאסרים, חדלו פגישות הגרעין גם חדלו. ה„חוליות“ נפזרו, וכל אחת עשתה כמידת יכולתה.

כך נודע לי כעבור זמן רב על קשרים עם סוכן צ'כי, שהועמדו בסופו של דבר לרשותו של יאיר, והביאו לפגישתו הרת־התוצאות עם הקונסול הפולני. ונודע לי איך בא קצין־המשטרה שינדלר לאסור את יהושע. הקצין נכנס בדלת ובחורנו חמק לו בעד החלון, ו„עקבותיו לא נדעו“. ושמעתי איך היה אותו קצין סובב־הולך עם אחד מאסירינו, סבוב ונסוֹע במכונית, מחצות עד עלות השחר, כדי שיראה היכן גרים אותם נערים פרוצים ואותן נערות פרועות. אלא מעשה־שטן — תמיד נתברר שלא זה הדרך. את שצריך היה לשכוח — שכח, ויותר מזה לא ידע. עם ד״ר לובוצקי לא יכולתי לדבר גלויות. זה היה עניינם של חברי. אבל כאשר באו בחורים ואמרו כי יד הארגון בהלשנות, שמתו פעמי אל בנימין. בפניו לא העמדתי פנים. הוא הבין. מן־הסתם גם ידע.

„מלשינים?“ הטחתי. „הייתכן?“

„לא ייתכן“, אמר בוודאות. „להיפך, סייענו להם לחמוק“.

הגל פסק. אחדים מהחומקים הושבעו לארגון. אותם שסירבו, סירבו. מי שלא היה מוכר כלל, עשה כטוב בעיניו. תמה מגילת ה„ברית“, והחלו פרקים אחרים.

*

בסקירה־לאחור לא קשה להצביע על משגים. רבים שגו, ו„ברית־נוער־המרי“ אולי יותר מכולם. היא קמה ב־1935, חמש־עשרה שנה לאחר שנכון שלטון הבריטים בארץ־ישראל, כלומר — באיחור היסטורי של חמש־עשרה שנים — לא פחות. זה הגדול במשגיה, כמדומה, וכל היתר הם כאי־וכאפס לעומתו. אולם את אשם המשגה הזה יש לתלות לא בנערינו אלא באותם שהיו נערים הרבה לפנינו — בשנת 1920, ואולי עוד קודם.

אשר רייד : תמיד

תמיד הייתי מה שהייתי.
נשים נשרו מצל חיי
כצלעלים מן העץ —
וקמו ברכת שנגעצנה בתחנה
צלו אחרות כדי לתפס את מקומן
בקרון לגי הריק.
אבל אני נשארתי כפי שהייתי
תמיד.
לדי שבשלו. הלכו ובאו —
למשפחה נוספו קרובים חדשים.
אבי מת. אמי נשאה שנית
וקמו סבין התוצה בחשקה
קדר אל בתי-חזי
מכאוב מאה ופחד העשרים.
פסח נשימתי הוצט.
פני נפלו. גופי קחש
אבל אני לא אמרתי נואש
ותמיד נשארתי כפי שהייתי.
ומה שרציתי להיות באמת
לא הייתי מעולם.
כי מעולם לא נדעתי
מה רצוני באמת להיות.
ועדשו
אני ציף מדאגות וכבד מלתהות
מה הייתי רוצה
להיות.

* * *

עד צרב יומי
יומי צרב בצדי.

אכל פתע כנקרים הגיחו הם
מרחם אשה לא-נוצעת,
ואת לבי כסו במטלית שחורה.
ורקור צנק הוצר אל ציני
וקול שנשמע בקולו של אלהים
שאג שאלות באיריש.

שעון-הציר השצין צרירותו
צל כתפי הצרות מצרורות
א י ק ה — —
מי שחלפו צחקו אלי נקמה
ונאני מלשתי את אָנני
וקלצתי אותם במהירות צצומה,
שקא עוד אוכל להזכר במשהו.

סניגורי הצננים
השאיר רשם מצין
צל גשות שוקטי הנישישים.
אכל דביתי הנישן
מצאתי צנת שומרים והוראות — —

אני סי
צל תנאי
לא ידוע.

עליזה לבנברג : יומן קרית־שמונה (ג)

„פשוט סירבתי“, אמר מיכאל. בן שבע־עשרה. נולד והתחנך בקיבוץ. באותו נוסח של חן קליל האפייני לאנשים שנולדו באחוזה ומעודם לא ידעו יום של דאגה. קולו, השקט בדרך־כלל, היה חד ונפעם: קולני מעט יותר מדי בחדר השלי, הנראה שאנן כמעט באור־המנורה המעומעם, הטוה איזה דגם מרטיט על שטיחו (אריגת־יד), על מדפיו הטעונים ספרים, על כתליו מעוטרי התמונות.

„אני לא הייתי מוכן. לא אני“, המשיך מיכאל לאחר שתיקה קלה. „אני פשוט אמרתי, לא ברור ומפורש. גם השפעתי על החבריה שלא לקבל את הרעיון המזהיר הזה...“ שוב השתתק, הביט בנו הישר בעיניו הירוקת־הבהירות, שהריסים הארוכים והמתקמרים שיוו להן מראה נשיי כמעט.

„מה את חושבת שהייתי יכול לעשות? זאת לא עבודה בשבילנו... להוביל את העובדים היומיים מקרית־שמונה לעבודה... לעמוד ככה, ידיים בכיסים, בלי לעשות שום דבר...“

דומיה היתה בחדר. מחוץ, מבעד לחלון הפתוח לרווחה, באה איושת האילנות, משל כאילו היה שוט עובר אט וחרש על צמרותיהם. קול רוחש ועם זאת רוגע. ומנגינה נישאה ובאה פנימה, מן ה„שיר על הארץ“ של מאלר. זכה וצלולה, ממרחקים. היה סביבנו כמין הלך־רוח של קיץ גווע. איוו הרגשה שכבר היו הדברים מעולם. אבל מיכאל השבית את הקסם, הכניס את ההוה. ואת דחיפותו.

לבסוף אמר מישוהו, כמו על־גמט להמשיך בישיחה ולא דווקא מפני שבאמת רצונו לדעת: „ובכן, מי עשה את העבודה לבסוף, מיכאל?“

מציצה הייתי בעצלתיים לכאן ולכאן. אביו של מיכאל, צהבהב, גבה־קומה, כפוף מעט, שרוי בנוח עד מאד, ישב על הספה, מלטף את הבולדוג הענק שלו. עכשיו פסק מליטופיו והביט בבנו בכוונה מרובה. בחשש? לא ידעתי אל־נכון. אך על פני אמו היה פחד מובהק, ציפיה דרוכה לתשובתו.

כשבאה התשובה היתה לא־איכפתית עד כדי חציפות כמעט. „אני מה־איכפת לי אני. מושך בכתפיו, ומוסיף: „אולי הפקק...“ בין כה וכה אין לו מה לעשות... אפילו שמח ודאי שהיה בו צורך... בבתי־צחוק לגלגנית, בשפתיים משורבבות דרך־בו, ששיוו לו מראה של יוהרה כמעט.

ניחשו היה נכון, כמוכן, הפקק דומה כי נוצר למיני עבודות שכאלו. גם אין הוא מתנגד, בעצם. אפשר נהנה מן ההרגשה שיש לו שררה על הפועלים העמלים על אדמתו. אבל אתה, מיכאל, יפה עשית שסירבת. אין זה עסק בשבילך, לשחק תפקיד של מנהל־עבודה אצל אנשי קרית־שמונה, העושים בלי חמדה את מלאכת יומם כדי לקבל את משפרתם וחוזרים אחרי־כן אל דירותיהם הצפופות, יחד עם משפחותיהם המגודלות, מנסים להתפרנס משכרם הזעום.

אילו קיבלת עליך אותו תפקיד, מה היית עונה להם אילו באו אליך, ובראשם משה

ואהרן שלהם, כשהם מפגיעים: „שלח את עמי" או אז עומד היית פנים אל פנים מול הבעיה היסודית של חברתך שלך, מול הספק המכרסם שמא אין כל תשובה בפיך למצוקות היום הזה. כלום אמת נכון הדבר שאין הם צריכים אלא ליטוש את „עגל-הזהב שלהם" שם בעיירה, על דלותה ועל שאונה וזוהמתה, על-מנת לבוא ולדור עמכם כשוויים עם שוויים!

רות, אמו של מיכאל, הביאה את הקפה. עז וריחני היטבנו את לבנו. כפיות-התה נקשו בחרסונה השבירה, המעוטרת ציורי-יד, של הספלים. שוקולד שוייצני משובת. אגוזים. ותפוחים, מיטב תנובת הגליל. שוב שתיקה, זאת הפעם חברותית. רוח התנשבה ובאה ואיושת האילנות גברה. עמה בא גם ניהוחם הסתווי הערב של הפרחים, אשר את שיפתם ראינו על השיחים בגן של מארחינו; השיחים הכורעים תחת עומס פריחתם.

השיחה נתגלגלה מענין לענין. שוחחנו על אנשים ועל דברים. ספרים. פוליטיקה. אך בלי להתכוון לשכנע או ללבן בעיות. רק נוגעים בנושא זה ואחר. אמנות השיחה דומה שנשמתרה באיים כפריים אלה של תרבות עירונית, אדיבה, אולי מפני שהם פטורים מדאגה חיצונית. היו הדברים שונים מאד מן השיחה הבוטה, החושפנית המתנהלת בין הוותיקים בעיר, כמו גם מחליפות דברי-הנימוסים שאותן מעדיפים בעלי-המשרות מבין התושבים המזרחיים.

*

בדרך שובנו, כשאנו אצים לאורך הכבישים השוממים כמעט אותה שעה של לפנות-ערב, דיברנו על המדרשה החקלאית האזורית החדשה שתוקם בקרית-שמונה. גם על כך שוחחנו כמו בעצלתיים. מצב-הרוח שסביבנו היה מקהה את העוקצים. מבעד לאילנות משני עברי הכביש ראינו את הקמה נעה ברוח הקלה, נרפנת אל הגבעות החומות-הפהות, באין שיח ודשא להצהיל את מורדותיהן הקמוטים, המעורטלים. נושנות מאד היו למראָה, כמעט כנשים הזקנות, הכמושות שאני פוגשת לפעמים בקרית-שמונה. עמוקות-קמט, סומות, קדמוניות.

„איפה יקימו אותה, דני?" שאלתי, מופתעת מעט מן הרעיון כולה, עתה שהחילותי להרהר בו. אחרי הכל הרי הילדים בקרית-שמונה וחצור, אלה אשר למענם גועדת המדרשה, אינם ששים במיוחד על החקלאות. בשבילם אין זו אלא העבודה הפחות מכניסה שהוריהם אנוסים לקבלה מפני שלא למדו מקצוע ומשלח-יד. הרי זו כמעט בבחינת קיצה. ודאי אין זו עבודה שיבחר בה אדם הגר בעיירת-פיתוח. הילדים האלה אינם מעלים בדעתם שהחקלאות היא דבר שראוי ללמדו ולהעדיפו. ראש-העיר הנוכחי, שעד לא-מכבר היה מנהל-בית-הספר המצליח ביותר בעיירה, אומר לי כי דבר זה מוכח ובדוק. תחת לחץ רשויות החינוך המרכזיות ניסה להכניס קצת הכשרה חקלאית קדם-מקצועית. היה זה כשלון.

„קודם חשבו שצריך להקים אותה מחוץ לעיר... על-ידי להבות-הבשן... אחרי הכל, דרוש שטח גדול..."

„המ...“ אומרת אשתו של דני, שחיתה בקיבוץ בסביבה הזאת שנים אחדות. „עושה רושם מוזר... האם זה לא יותר מדי קרוב לגבול?“
דני מאשר בנהימה, כשהוא מנסה לסטות מפני מכונית־משא כבדה ועמוסה המטפסת בקוצר־נשימה במעלה הגבעה. אחר הוא אומר: „רצו להסיע לשם את הילדים באוטובוס... אבל עכשיו חושבים על קרית־שמונה... יש איזה סכום־כסף מחוץ־לארץ...“

אני מביטה מן החלון ולפתע אני רואה את ההרים ניצתים באודם קרניה של השמש השוקעת. אחר יורד אט־אט צעיף דק, אפור־כחלחל, על הפסגות. מעט־מעט ולבלי השיב הוא עושה את הנוף. דומה כאילו רק שניות אחדות עברו וכבר העולם שרוי בחשיכה, ורק הפוכבים וחרמש־ירח דק מאירים אותו קמעה.
„האם ישלחו לשם גם את הילדים שלהם?“ אני שואלת.
דני צוחק. הוא צבר צעיר שלא מכבר עזב את הקיבוץ. הוא מכיר את בעיותיו. ואת ארחותיו.

„את מצחיקה אותי היום... ודאי שלא. הם אפילו לא העמידו פנים כאשר דנו בענין כולו. רק אמרו שזה יכול להיות דבר טוב...“
בשעתו היה זה מופרך בעיני. אך עתה, כשהתפרצותו של מיכאל עודה רעננה בזכרוני, היתה לכך משמעות טראגית כמעט. האנשים בירושלים ובתל־אביב, כשהם מעלים על הנייר את תכניותיהם ומעבדים הצעות למפעלים, האם הם טורחים פעם לבדוק אם החלומות שהם רואים בהקיץ מתאימים למציאות! כלום באמת סבורים הם שאפשר לספק את כוח־האדם הנחוץ כל־כך בחקלאות על־ידי פתיחת בית־ספר? חוץ מזה, לעתיד־לבוא אולי יהיה ביקוש, אך ברגע זה אין. עתה־זה שמענו שהאבטלה גוברת מפני שאין די עבודה בקיבוצים.

*

אילו הניחו את הבחירה לתלמידינו ודאי שלא היו מעלים בדעתם ללכת למדרשה חקלאית. הם רוצים להתרחק מעבודה יומית, מעבודה על הקרקע, ששכרה מועט וכנגד זאת היא מכאיבה את הגב. מלבד זאת גם תהיה בהם הרגשה שידם על התחתונה, וזה הדבר החשוב יותר מכל. עם כל מה שלימדנו אותם במדינת־ישראל, אין ספק שלא נטענו בהם את הרגשת הצורך בהמשכיות. „כמעט כל המורים בבית־הספר היסודי מביטים על הורינו מגבוה“, אמר דוד, אחד מתלמידינו המצוינים, כאשר שוחחנו יום אחד אצלי בבית על בית־הספר, המורים וההורים. „נכון שהם אינם מתאימים... ובכל־זאת...“ קולו נמוג. לא העזתי להמשיך בשיחה.
יגאל, נער בעל כושר־ביטוי ושבויה לבלי־תקוה לכוחו של ההגיון, מביע את הדברים בנוסח בוטה יותר.

„ההורים שלנו שייכים לחברה גוועת — המורים שלנו הם החברה של היום ומחר“, במלים אלו פתח את הרצאתו על „הורים ומורים“ בכיתה. היה זה מפחיד כמעט לשמוע גור־דין זה מפיו של בן־ט״ו. הסתכלתי בפרצופים המוסבים אליו, מעוניינים,

מהורהרים, אחדים מהם מפיקים פיזור־דעת. אף אחד מהם לא גילה סימן של מחאה. גם בוויכוח שהתפתח אחרי־כן לא נשמעה שום התנגדות. על הרבה מהנחותיו של יגאל נמתחה בקורת, לא על זאת. התיחסו אליה כאל מושפל־ראשון, העובדה האחת הברורה והבדוקה בעולם של „אפשר ו„אולי“.

הילדים האלה, שפניהם לעתיד, השאפתנים מחמת אי־הבטחון שבתוכם, שמנויי וגמור עמהם להקריב את העבר למען ההווה, תמחה אני אם יהיו רחמנים יותר בדונם את תמולה של חברת הוותיקים, אם תנסה זו לדכאם. „שלגי־אשתקד“ אינם חשובים הרבה בעיניהם. הם לומדים את התקופה היא מפני שזהו אמצעי למטרה. אין כאן שום רגשנות. לא שהם נוקשים, הילדים הללו, ומן המעט שבידיהם מוכנים הם לתת בעין יפה. כאשר ביקש בית־החינוך־לעיוורים תמיכת־כסף הביאו אלה בנפש חפצה למדי את אגורותיהם, שרובן שכר עבודה קשה בחופשת־הקיץ. וכשביקשה קר־הצצועעים של „ג'רוסלם פוסט“ תרומות, גם אז היו מוכנים לאסוף ולתת. מתן צדקה הוא כמעט ממידותיהם. אפילו העניינים המתפרנסים ממנה בעצמם — כך הם טוענים — חייבים להפריש את מעשרם. יש ותראה ילדה רכה־בשנים, לבושה סחבות, גורת רשתיות כבדות בעברה על פני קבצן המשתופף בפאת הדרך, שאינו מתחנן כלל למתת־יד. היא נעצרת. מניחה את סליה וזורקת מטבע לפף השחומה, הזקנה, הקולטתה באצבעות גרומות. אף מלה לא תוחלף ביניהם. היא לא תשתהה. הוא לא יאמר תודה.

אך דבר זה אין פיורשו שאתה נותן את עצמך לאיזה דבר שהוא. אולי עדיין לא ייתכן לכך פירוש כזה. אי־אפשר לדרוש מאדם לתת אם קיבל רק מעט. אם כה ואם כה, לא בנקל יירשמו ילדינו כאן למדרשה החקלאית, ואני שואלת את עצמי אם לא היה זה זול יותר לעשות איזו עבודת־מחקר בטרם יגשו להגשמת המפעל. ודאי, האנשים במשרדים שבמרכזי הארץ יש להם נימוקים די־הותר בשרווליהם. „הגליל הוא איזור חקלאי בעיקרו“, יגידו, משל כאילו היה דבר זה כשלעצמו הוכחה מספקת. „צריך להכשיר דור של ממשיכים“, זה משכנע, לפחות את האומרים כך. אבל ברגע זה הבריות בקרית־שמונה ובסביבה רואים רק שאין עבודה בחקלאות, שבחורף הפועלים בטלים ממעש. ומזכיר־ההסתדרות מונע קיבוץ אחד פה וקיבוץ אחד שם מלהוסיף על האבטלה על־ידי שהוא מעכב הלוואות גדולות ומתנה אותן בביטול הפיטורים. ידוע לי לפחות מקרה אחד שבו היה סכום של 40,000 ל"י הגמול על אי־פיטוריהם של שכירי־יום בעונה המתה של החורף.

•

בינתיים לא רק פיטורים בודדים הם שמדאיגים את העיירה. בפקר החובות מלאים בני־אדם שעותיהם בידיהם. יושבים על ספסלים כשהשמש מאירה, ממעטים שיחה, אך לוטשים אליך עיניים של איבה, ברור, משהו מרחף באוויר. עד־מהרה מחברר לי במה הענין. שביתה עומדת לפרוץ בכפר־גלעד. הסיבה? וכי אינך

יודעת? עכשיו יש לנו מזכיר-הסתדרות „גייטרלי“, הללו שוב לא יוכלו לעשות כעולה על רוחם...

קשה להאמין, אבל כך הדבר. כפר-גלעדי, מעוז התנועה הקיבוצית בימים-עברו, הרשה ל„משקיסטים“ הקטנים שלו, למזכירות או לאיזה ממלא-תפקיד, שלא לשלם את ההטבות הסוציאליות. ויש עוד שאלה מרגיזה המתעוררת בקיבוצים כה רבים. העובדים הללו נבערים כל-כך עד שאינם יודעים לעתים מה מגיע להם. לפיכך אין זה נורא כל-כך אם תשלם להם שכר עבודה חקלאית כשהם עושים עבודות בנייה מקצועיות או מקצועיות-למחצה. בעד עבודה כזאת מקבלים אנשים בדרום 50 ל"י ליום? טוב, שינסו...

מכל-מקום, ההסתדרות — או, ביתר דיוק, המזכיר הצעיר המתיחס לדברים ברצינות — מתכוונים להכריז שביתה אם לא ישולמו הפיגורים. הנה כי כן העיר כמרקחה. הרי זה משהו חדש. עכשיו יראו להם ל„הללו“... ויש גם לקח להועיל במצב הזה. עד כה לא תפסו יוצאי ארצות-המזרח כי במאוחד יכולים הם לנגוף „אותם“, אם יהיה צורך בדבר. זכור לי מה שסח לי חבר אחד, לא מן החדשים בארץ. הוא הגיע לכפר-גלעדי ומצא כמה אנשים יושבים בכה-ובכה, בלי עיסוק מיוחד. „מה קרה?“ שאל. „הו, אנו מחכים לפועלים“, היתה התשובה, כמעט בלי מחשבה. „האוטובוסים איחרו“. ישבו להם אפוא המשגיחים ומנהלי-העבודה וחיכו.

מזכיר הדבר, אבל כאשר הודח ראש-העיר הקודם מתפקידו היו הרוב סבורים כי אנשי-המשק של הקיבוצים, שהתנגדו לו, הם שניצחו. עתה שוב אין בטחון בדבר. אחרי הכל, יחד אתו הסתלק מזכיר-ההסתדרות, איש כפר גלעדי, שניהל את המערכה בעיירה. המועצה האזורית נשארה מאחרי הקלעים, בהצהירה בפומבי, באורח הפגנתי כלשהו, שהעיירה היא „מחוץ לתחום“ בשבילה. גם היחסים בין ראש-המועצה-האזורית למזכיר-ההסתדרות לא היו לבביים במיוחד. אבל משעה שהיו אינטרסים משותפים מוטלים בפף נשפחו חילוקי-הדעות האלה חיש-מהר והמועצה העלתה בגלוי את דרישותיה. הנה כי כן, בסופו של דבר הורחקו גם ראש-העיר וגם מזכיר-ההסתדרות.

אין פלא אפוא שלא היתה עד עכשיו שביתה בכפר-גלעדי. וכי למה זה יקדיח האיש את תבשילו בביתו שלו? אבל גם לא מפתיע הוא שהסיסמה „הביתה, איש-הקיבוץ“ עלתה וניסרה פתאום. לאמיתו של דבר לא נגד הקיבוצים הושמעה. ברור היה שאין הכוונה לעובדים המקצועיים שהם חברי-קיבוצים ואשר יש רבים מהם בשירותים. גם לא היתה זו סיסמה בעלת משמעות אֶתנית. לטוב-המזל היתה מכוונת רק נגד אינטרסים של חזקה.

אף-על-פי-כן יש צורך דוחק בעבודה סוציאלית, שתוכל גם להמציא אפשרות לארגן נשים בקנה-מידה רחב. בכיתה ו' שלנו, למשל, שבה הילדות בנות שש-עשרה, הבעיות מחרטפות עד מאד.

„האם נוכל לבוא לשיחה זו, שאלה אחת הנערות, ביישנית מעט.

„אבל הרי תמיד אתם באים, ביום-ראשון“, אמרתי בתמיהה.

שתיקה. מרים הסמיקה. הציצה בחברתה.

השניה, נערה מרוקאית יפה, שחורת-שער, עיניה שקדים, פתחה פיה לבסוף:

„זאת אומרת, הפעם בלי הבחורים...“

כאשר הסכמתי, שאלו אם תוכלנה גם כמה מן האחרות להצטרף. אמרתי שאינני מתנגדת, אבל הופתעתי משהופיעו כל בנות הכיתה פרט לאחת. הנחתי להן לגשש את דרכן, והן דיברו על כל מיני דברים. בית-הספר, ההורים. אחר פנתה אלי אסתר, נערה פרסית:

„ובכן, מה שמטריד אותנו... את יודעת שהאמהות שלנו לא עוזרות הרבה... האם

מותר לנו להתחבר עם בחורים מבוגרים יותר מאתנו?“

„הכרנו אותם כשעבדנו בקיבוץ“, הוסיפה עוד אחת, כמסבירה. „הם נחמדים. אבל

האם זה מותר?“

מעט מאד הן יודעות על יחסי-חברה בין המינים, ובהכרח. אמה של מרים, בת השש-עשרה, היא בת עשרים-ותשע, ובתה אינה נותנת בה אמן כלל. היא הפכירה ב-14 ילדים, שרק שמונה מהם חיים. „אבא הוא בשבילי אמא ואבא ביחד“, היא אומרת, בחוסר-הפניות האכזרי של עולי-ימים. „אמא נמצאת חצי הזמן בבית-חולים... לא איכפת לה מה אני עושה...“

„את צריכה להבין, מרים“, אומרת אסתר, „היא התחתנה כשהיתה בת שתיים-עשרה. גם אמא שלי כך. כשהיתה בגילנו היו לה כבר שלושה ילדים. מה היא יכולה להגיד לנו? בין כה וכה לא היינו שומעות, לא?“

אני משאירה קצת מן השאלות ל„אחות“, שאותה השגנו סוף-סוף, לאחר לחץ רב ותזפורות מתמידות. היא צברית צעירה, נשואה למהנדס מקומי, דומה כאילו היא באמת האדם הנכון במקום הנכון. תקיפה, עניינית, אך עם זאת חמימה וידידותית.

*

יש שאלות אחרות שעליהן קשה יותר להשיב. צפות גם צרות משפחתיות. אמא ואבא של ז'אנט חיים על מענק ממשרד-הסעד. „כל היום הם רבים“, היא אומרת, באותה נעימה שבה היא עונה על שאלות בכיתה. מפוכחת, יבשה כמעט. „לא איכפת לי. אני רגילה. אבל לוסייל, אחותי הצעירה, היא משתגעת מזה...“

שתיים-עשרה נפשות בחדר אחד וחצי. ועם סבתא אחת זקנה, בעלת-מום. וההורים גם הם זקנים וידועי-חולי. אולי בני גיל-העמידה על-פי מושגים אירופיים, אבל בעיני יהודי מזרחי זהו גיל של זיקנה, מפני שרובם סחוטים וחולים בטרם-עת. חיי הפגרות שלהם מתחילים בעודם צעירים מאד. הם עושים כל מיני מלאכות בטרם יגיעו לגיל גן-הילדים. הנשים כשהן מגיעות לגיל עשרים יש להן לעתים קרובות אותו סבר בן-בלי-גיל של צעירות שנשברו מחמת לידות מרובות מדי וגיעות מרובות מדי ושמחות מועטות מדי. רק אחדות מהן רוצות בילדים כה

רבים, אבל „הוא לא מרשה לי לעשות שום דבר נגד זה. הוא דתי“, תאמרנה. גם יש שהן נחפזות לחזור בהן. „אנו יהודים מאמינים, אחרי הכל“. אבל פחד יש בעיניהן ולפרקים מרדות.

זוכרת אני את יונה, האחות הציבורית. הייתי מתפעלת ממנה, מאמונתה העיוורת בסבון ומים כמרפא לכל החלאים. הייתי פוגשת בה ברחוב, תיקה תחת זרועה, שאננה למראָה כאותם שיש להם שליחות שהם מאמינים בה. יש לה בעל ושני ילדים בבית, אבל עבודתה חשובה היתה בעיניה יותר מסתם משפורת נוספת במשפחה. היא היתה מספרת לי שהדברים משתפרים והולכים. פעם אחת, שעה שעמדנו בצומת־הדרכים, בעוד הרוח הגלילית הקרה מנשבת בכל עוז, שמענו שנפל איזה חפץ כבד. הסתובבתי וראיתי ילדה קטנה, בת לא יותר מחמש, עומדת יחפה ועיניה פעורות־לרווחה מפתח הרוח מבדרת את שולי שמלתה. היא הביטה בנו ואחר־כך במסכה של פת־הזבל שבמרחק־מה, שוודאי הוא שהקים את הרעש כשהתגלגל מעט במורד. אחר, כאשר דימינו לשכוח אותה, ראיתיה נוברת באשפה, מערמת כל מיני דברים שאין בהם חפץ לצד אחד ומן הצד השני היתה תלולית קטנה של לחם מעופש, שמישהו נגס ממנו, תפוח רקוב, עגבניה שוודאי נקלעה לשם בטעות...

יונה עקבה אחר מבטי. „אין מה לעשות“, אמרה, „רק ללמד פיקוח על הילודה. אבל זה דורש זמן. הם אינם יכולים להשתמש באמצעי־מניעה. הידיעות שלהם אינם מספיקות...“

היה זה לפני כחודש ימים. אבל תמול־שלשום, שכנסתי אחר־הצהריים לביתה בתקווה לגמוע מן הקפה התורכי הטוב שלה, במעונה המבהיק, המסודר, מצאתיה שרויה במצב־רוח אחר לגמרי. „אין שום תקווה“, אמרה, וכתפיה השמוטות העידו בה יותר מדבריה.

„יונה“, אמרתי, מופתעת, „מה קרה? לא הילדים, מה?“
 „לא, לא“, מיהרה לומר והודקפה. „לא, הם בסדר גמור. אבל...“ אז זכרה את הנימוס הטוב. „תשתי קפה?“ שאלה.
 „ודאי“, אמרתי. „ושיהיה חם ועז“.

היא חייכה והחלה להתעסק במטבח, כשהיא מדברת אלי משם. הואיל ולא היתה שום מחיצה בין הטרקלין למטבח, לא היה שום קושי בדבר.
 „ובכן, אל תצחקי“, אמרה, „אני יודעת שלא הייתי צריכה להתרגש מזה. אבל...“
 „דברי, אני שומעת“, אמרתי, לאחר שהדלקנו סיגריות והתישבנו לשתות את הקפה.

„קרה משהו הבוקר“, אמרה יונה, תפוסת־הירהורים כלשהו. דרך־כלל היא זריזה בדיבור ואיננה כבדת־החלטה.

„אשה אחת באה לי למרפאה“, אמרה, „בת 35, לפי הכרטיסיה. הריון ששה־עשר...“

„את בטוחה?“ אמרתי, נרעשת בעל־כרחי.

„בהחלט. הכל רשום. היא גם חולה, וחלשה. אבל הרופאים אינם מוכנים להמליץ על הפלה...”

היא קמה להביא מאפרה. מתוך פיזור-נפש הרימה איזה צעצוע שוודאי השאיר אחד הילדים, הפשירה את השטיח, חזרה והתישבה.

„לא זה היה העיקר”, המשיכה. „מה שהיא אמרה לי!”
היתה שתיקה קלה. יונה מיעכה את הסיגריה שלה. היססה, אחר, נחפזת כדרכה, המשיכה בנושימה אחת.

„את יודעת מה שהיא אמרה לי? אתם, אתם, היא צעקה, אתם עם כל הכללים והעצות שלכם... מה אתם עושים? אתם חושבים שאתם עוזרים לנו? אתם רק משאירים את כולם בחיים. במארוקו לפחות היו אחדים מהם מתים. כאן הם כולם מתרוצצים לנו תחת הרגליים...”

„זה היה פשוט מין יום שכזה”, המשיכה. „דבר גרר דבר. האשה הבאה הביאה את תינוקה בורועותיה. העשירי שלה. הוא נראה מצומק ומורעב כל-כך...” היא משכה בכתפיה כמו מתוך בוז לעצמה. „בדרך-כלל כבר לא איכפת לי. מתרגלים. אבל...”

חיפית. היא הורידה את התריסים, והרוח החלה להרעיש בהם. שוב משכה בכתפיה והתישבה.

„התינוק היה זקוק לתוספת-מוזן. ברור היה כי השד אינו מספיק. כך אמרתי לה. שאלתי אותה מדוע היא מיניקה בכלל. אז היא אמרה שאיננה רוצה למהר כל-כך להרות שוב. אי-אפשר להאשים אותן, מה? אז אמרתי שהיא צריכה להוסיף לפחות משהו לתזונה...”

לאחר שתיקה קלה המשיכה.

„היא התרגזה. אמרה שאם ימות הרי יהיה זה לטובת כולם, לטובתו, לטובתה...”
„טיפת-חלב” היא מוסד טוב מאד, הירהרתי לי בדרכי הביתה, אך אין הוא פותר את כל הבעיה. הנשים הללו באמת אין להן מסגרת של ממש, אין להן מקום שאליו תוכלנה ללכת ולבקש עצה. הנערות האלו בפיתה שלי, אולי תוכל האחות להדריך ולעזור להן. אבל מה-רבות הן אלו שאינן הולכות לבית-הספר ואין להם כלל מי שידריך אותן!

•

ישראל הוותיקה אינה מתרגשת מכל זה יותר מדי. קצת משום שאינה יודעת. יש אנשים שמקבלים את כל ההחלטות, והאחרים מניחים לדברים שיתגלגלו למסלולם. היעילות היא הסיסמה כיום. חוץ מזה הרי בגליל אתה מרוחק כל-כך מן המרכז. השליט המקומי משתכר מן התוקף שבידו. אחרי הכל, גם הוא מוצא דרך-כלל מעיירה קטנה והוא לא נולד לשלוט. הנה כך אולי לא היתה זו סתם פליטת-פה חסרת-משמעות כאשר נאם ראש המועצה האזורית בפני קהל נאספים בכפר-הנשיא ובמעמדו של ראש-הממשלה פתח חגיגית ואמר: „כבוד ראש-המועצה!”

יוסף שריד : גון פניך מתחלף

גון פניך מתחלף
קחזו אסר מחזו
קצבע המפה
של קרינה קטנה
הקאה בעל.
המנת במדים קחלים
פורץ את מחסומי האנדים
ללכד את מצוברת העינים האחרונה
במעלה המצח המקנן והנבה.

גון פניך מתחלף
קצבע הסיות הסלשות
המבקשות מסתור.

לכו. כל-קד לכו — —

את נרדמת עקשו
ליד קרחון הקיר המתנודד
בוהר הקטב הגיאוני.

יחיאל שמי: קן צפרים (ברזל)

תיאודור התלגי : שולי מסע

לפני ארבע-עשרה שנה (התזכרי עוד ? הרי דברים כה רבים התרחשו מאז) בכית עת ניתק הקרון מאצל רציפה של תחנת-הרכבת ברומא. הסבת את ראשך ממני, התביישת בבכיך. היתה שעת-צהריים של יום-אוגוסט, כיפת-השמיים כבדה על הרכבת, לבנה מחום, הנסיעה במחנק הקרון קשתה עלינו. נסענו לנאפולי ואני ריחמתי עליך, על ערגונך-בטרם-פרידה, על אשרך ההולך ונשמט מידיך עם כל אבן-מיל הניצבת ליד המסילה המדרימה, על נעוריך הנשארים אחרך לבלתי-שוב, ועל בכיך. נסענו לנאפולי, אל הנמל הגדול, אל אותו ים כחול-כהה שחופו ייראה לנו פתאום שונה לגמרי: לא-עוד כמחוז חופשה של ימות חופשה ושלהי-שבוע אלא כמזח-הפלגה לעולם-ועד. פרידה מרומא, מאיטליה, מאירופה.

איך יכולתי לומר לך בשעת בכיך כי החוף-שמנגד יהיה טוב יותר, ביתי ובטוח ? הרי מיאנת להאמין. אהבת את אתמול-החירות הקצר, שנגלה לך שוב ברומא אחר השלשום הארוך של גדי-התיל בארץ-נעורינו ; את לחן הלשון הנכרית שדובבה את שפתיך במלותיה ובניכיה בפשטות קלה כאילו שלך היתה וכמו אך זכרת ושבת אליה ; את הונאותיהם הקטנות, האנושיות כל-כך בערמומיותם החיננית, של מלצריה וסוחריה ורוכליה ופקידיה של אותה ארץ ; את טעמו החמצמץ של יינה הנוזל, הנלגם כבהיסח-דעת עם כל סעודת פאסטה-אשוטה אצל שולחן טראטוריה כסוי מפה משובצת על מדרכתו של רחוב ; את עולם היפיים הרחב-מחבוק-ומהקיף, שתחילתו באישה אמירי הברושים בוילה בורגיוזה בשעת-דימדומים סגולה של יום אביב וסופו בשוטטות עצלה-עד-אשר במבוכיהם של מסדרונות הקולוסיאום או של סימטות עבר-הטיבר בואך ג'אניקולו.

הרגשתי כמוך, ורק פרט אחד (והוא עולם של ערגונות משלו ושל ידיעה ושל אמונה ושל אהבה משלי) הבדיל בין רגשותינו. אמרתי לך : עוד נשוב אל כל אלה, נשוב כאורחים היודעים את מקומם-עלי-אדמות ונהגים שבעתיים מכל שעת ביקור בנכר, נשוב כתיירים, כמבקרים, כמסיירים, כמבלים, כנופשים — לא כפליטים שילקוטי נודדים מנודים על גבם והם חוטפים יפעה-לא-להם בארץ-מעבר מן השלשום הרוף-באימים אל המחר הסוער-הבטוח.

לא האמנת בביטחת המחר הזה. משביקשתי לייבש בחזינונו את דמעותיך נתת בי מבט מרתוכחה, ובקול חנוק מעצבות ומפחד הזכרת את נבואתה של אותה זקנה מכוערת וחכמה מוויאה סן-באזיליו, שאמרה לנו שבוע קודם למסע (והיא לא ידעה לאן פנינו מועדות) : „תעברו ים גדול ומעברו השני ארץ צרובת-שמש עולה בתמרות

עשן ורוייה דם — הרבה דם...”

ואחר אלה לא בכית עוד אף לא דיברת ורק התבוננת מבעד לחלוננו של הקרון בשדותיה החולפים-ביעף של קאמפאניה כמתבוננת בקרעי אשרך ההולך ואובד.

*

עתה חזרתי. ארבע-עשרה שנה רובצות בין שריקת הפרידה של הרכבת בבית-הנתיבות של רומא ובין הודעת הדיילת של „אל-על“ על נחיתת המטוס בשדה-התעופה של פיומינצינו.

דברים כה רבים התרחשו מאז. עתה חזרתי. ראינא, מה-משונה הדבר: בארבע-עשרה שנים אלו ספק אם היה דיבור איטלקי בפי תריסר פעמים. חששתי כי נשכח ממני, כי שוב לא אשפיל להעלותו על דל-שפתי. אך נראה כי רק דברים הנקנים במאמץ נשכחים וגזים מן הלב; אלה שקנייתם מזורה-מתפוס, כשם שבאים כמאליהם כך גם שבים הם. בקצהו המזרחי של אולם-הענק בשדה-התעופה החדש של פיומינצינו (סימפוניה קודרת של פלדה וזכוכית הנשקפת על אוקינוס האספלט של מסלוליה-המראה) לא נעניתי לפקיד בודק-הדרכונים בלשון שאילתו האנגלית. השיבותי לו איטלקית ולא יכולתי עוד לעצור בלשוני: כבעל-כרחי התוודיתי לפניו כי זו שיבתי לארץ הזאת ולעיר הזאת אחר שנים רבות כל-כך, בירכתי את האיש הזר, הפרחתי על פניו חיוך מופר-מאז.

רומא שיטחה לפני מרבד של קבלת-פנים שחור וחלקלק כקטיפה: ה„אוטו-ראה“ החדשה, ישרה כחץ וחבוקה בין שתי שורות מעקות מבהיקים, החוצה את בוסתני לאציו עד התחברותה עם כביש אוסטיה ההומה „פיאטיס“ של בני הבירה היוצאים אל הים. „פיאט“ 500, 600, 1100: זרמים בלתי-פוסקים של המכונית הגנסית; היושב במרומי האוטוקאר של חברת-התעופה דומה לו כאילו ירד ברכבו אל תוך ארץ הליליפוטס. ליד כתליה הלבנים של כנסיית פאולוס-שמעבר-לחומות מסתעפים זרמי מכוניות-הגמדים לרשת רחובות העיר; תחת רשמם בא עתה רישום קסרקטי הדיור החומים, הגבוהים והמכוערים, שהוקמו בפרוורי רומא בימי מוסוליני; של צהוב הבתים — אותו צהוב אדמדם, דמוי אוקר, שהוא גונה גם נשמתה של העיר הזאת; של החשמליות הירוקות; של הכוהנים עגוליה-הכרס, ורודי-הפנים, לבושי גלימות שחורות וחבושי מגבעות עגולות-תיתורה; של בתי-מרזח ובתי-אוכל לכל כינויי מיניהן (טראטוריה, אוסטריה, רוסיצ'ריה, פיצריה, ועד לריסטוראנטה של ממש); של בתי-קפה המספכים סככותיהם המצללות מעל לקילומטרים של שולחנות פ'ורמאיקה לאורך המדרכות; של דוכני-פרחים זועקים בשלל-גון ושל דוכני-רוכלים עמוסי סדקית זולה ועניבות רעשניות ומצלמות מוברחות מתוצרת גרמניה ויפאן ואמריקה; של ביתיות חמימה, פשוטה וטובה, החובקת כל נכרי בתוך המולת הרחוב האלמונית וכבר הוא חלק ממנה וכבר הוא מוזמן להתמוגז ולהיטמע בה ואין שואלים אותו מניין בא אף לא לאן יילך ומה האהבות שהביאוהו הלום ומה שפת פמיהותיו.

הלילה הראשון ברומא שיפר אותי. את שכרוני פרקתי בהליכה. הלכתי — רגלי הוליכוני כמעט בעל-כרחי. הלכתי — ובלבי אושר השיבה והשמחה הפורצת-גולשת של פגישה-מחדש וחשש יחיד, פן אחמיץ, עוד באותו לילה ראשון, רחוב מן הרחובות, פינה מן הפינות, זכרון מן הזכרונות.

שתייתי את רומא. שתוי-אושר וקל-רגל פניתי אל פיאצה דייספאניה, במדרגות עטורות דוכני-הפרחים עשיתי דרכי אל תצוגת-האופנה המתמדת של כל ימות השנה, אל ראותן של היפות בנשי אירופה, אל שדרת בתי-הקפה שנבראו לתענוגות הישיבה וההסתכלות והעצלות המודעת בלבד: אל ויאָה ונטו.

אצל אחד משולחנות המדרכה של „דוני“ ראיתי את אַנריקו. הוא לא השתנה. ארבע-עשרה השנים חלפו על פניו כלא-היו: לא שער-שיבה ברעמה השחורה, לא קמט במצח, אותו חיוך מריר-סרקסטי בזוויות הפה, אותו צווארון-חולצה פתוח מתחת למעיל המרושל והבלה. אַנריקו הפילוסוף הנצחי, המשורר בעל ניצוצות הגאון, הצייר הכובש בתמונותיו המטורפות את טרקליני התערוכות של ויאָה באבּוּאִינוֹ עד אשר יגורש מהם בשל התנהגותו הפרועה מחמת שיכרות ועד אשר ישוב אליהם ויכבשם מקץ חדשים. אַנריקו, אסירם הקומוניסטי של בתי-הסוהר הפיאשיסטיים, אַנריקו הדמקרט, האַתאיסט הלוחם, הנוצרי האדוק, הניאופיאשיסט המושבע, אַנריקו, ירדם של שרים וקורטיזאנות, של נסיכי-הכנסיה ושל רועיי-זונות. אַנריקו, שמלצרי „דוני“ קוראים לו „מאָסטרֹו“ ואין שואלים למבוקשו, כי הזמנתו קבע כל ערב מימים-ימימה; אַנריקו, שעשרות היצאניות העוברות על פניו בשבתו שם זורקות לו ברכת „צ'אָ, קאָרוֹ“ מלווה חיוך חושף-שניים או קריצת-עין-שבמשובה או ניפנוף זרוע מעפסת בצמידים. אַנריקו הנצחי, הרומאי בכל ידידי בקרית-הנצח.

„שלום“, קרא אלי עברית, ומכיון שבעל-זיכרון מפליא הוא הזכיר לי את שיחתנו מלפני ארבע-עשרה שנה, באותו מקום עצמו, שבה ניבא אחת מנבואותיו הרבות, זו על ארץ-ישראל העתידה להיות מדינה עברית ועל נצחוננו הבטוח במלחמה שתבוא, ועתה המשיך בשיחה כאילו אך אתמול הופסקה.

בשעה מאוחרת קמנו ועלינו לפינצ'וֹ. „מתי תזדקן, אַנריקוֹ?“ שאלתי. הצטחק: „ביום שבו לא אוכל עוד לשיר, או לצייר, או לשפב עם נשים — אַשתה רעל. זה פשוט כל-כך. הרי הוא סביבנו, באווירה של העיר הזאת, אנו נושמים אותו כל הזמן — אינך מרגיש?“

אמירי הפרושים בווילה-בורגיוזה זעקו אל השמיים הליליים, דוממים, בלא זיע.

*

בפירנצה הלכתי אחר בית-המלון בו חלמתי את חלום-התכלת, הוא היפה בחלומותי. מצאתיו בלא קושי, ברחוב הצר שבין הקתדרלה ובין כיכר-הסיניוריה. דבר לא נשתנה בבנין הישן; אף השוער הזקן נשאר, אלא שהזקין עוד יותר והחריש מעט ולא הבין מה רצוני. לא ביקשתי חדר ללון בו; כל חפצי היה להציץ אל תוך אותו חדר אפלולי גדול, שווילונות פלוש אדומים וכבדים, היורדים מעל לגווטרותו, מנעו בעד קרני השמש מפרוץ אל תוכו. רצייתי ליטול את מפתח החדר הזה שבקומה הרביעית ולהיכנס פנימה ולשהות שם בודד שעה קלה בלבד, ואולי לעצום את העיניים ולהרגיש שוב באותו ריח תפל, שהוא אלפי ריחות אישיים של חדר-מלון עד כדי היותו בלתי-אישי לגמרי, עד היותו ריח חדש, עצמי וסגולי. רצייתי

לעמוד שם בגפי ולא לשמוע דבר ולא לראות מאומה מלבד חלום-התכלת שהיה מסע ערגונותי אל הארץ אליה ביקשתי להגיע. הוא היה כולו שטוף גון תכול של עיר לילית שרחובותיה ריקים מאדם והם מתמשכים בחוף-ים אל אינ-קץ פרפי הקסום ואני בה לבדי והיא כולה שלי ואני רוכב במדרכות רחובותיה הריקים על אופני-עלומי ובוטל אותה ברכיבתי החלומית והיא שלי כאשר לא היתה נפש חיה שלי מעולם. רצייתי לשוב ולעמוד רגע קט באותו חדר-מלון גדול ומכוער, גדוש רהיטים מיושנים, ולהסתכל במיטה הרחבה שאותו לילה הקיצותי בה מחלומי וידעתי כי כמיהתי עת-הזה דיברה אלי בגון של תכלת וכי ראיתי את העיר הגדולה בארץ געגועי כפי שארְאנה — והיא שונה מעיר-חלומי ואיני לבדי ברחובותיה ותכלת אין בה.

השוער הזקן והמחריש ניענע בראשו. לא הבין את מבוקשי המזור. אכן, איך יכול להביניני? הלכתי משם.

הלכתי ועברתי על פני הסיניוריה וליד הגומחות מאוכלסות הפסלים אשר למרגל-תיה, ואצל שוק-הוורדים שבמבוא הגאלריה אופיצי, ופניתי אל דוכני המרכולת והסדקית והכובעים שבשוק-הקש, ואל אלה המציגים לראווה לתירים נרתקים וארנקים ומאפרות מעשה-קרמיקה שבשוק המתמשך על גדת האַרְנו, עד שהגעתי אל בין שתי שורות החנויות שלצדי הגשר הישן.

אוהב אני גשרים הנמתחים בין שתי גדות נהר בערי-עולם. אני אוהב אותם ביום בהיר, כשפסוקת המים המנצנצת מטה מטילה ציווי-היסוי בתוך השאון הגדול שלשני צדדיו ואומרת נצחונם של מעשי-אלוה לא-נכבשים על עולם קוביות המלט מעשה-הידי-אדם, ודוברות ורפסודות שטות שם לאטן וקורותיהן המוצקות עמוסות לעיפה מיני חמרים, וכמו מתעלמות התעלמות של ראשונים ויציבים מסירות-המנוע הדהורות על-פניהן וחרטומיהן פורמים את מי הנהר ומתזוים סביבם דוק של ריבוא טיפות זערערות. אוהב אני גשרי קרת ברימות ערפל של סתיו גם של חורף, עת השעון על מעקהם אך מנחש את הזרם שלמרגלותיו ולא יראהו ובשורתו אינה מגעת אליו בלתי-אם בצפירתם של כלי-השיט הסמויים מן העין, שקולם כיללה מבעיתה של נפשות נבעות. ואולם יותר מכל טובה העמידה אצל מעקות גשרים בלילות, כשאורות העיר מרמזים אליך מימין ומשמאל באלפי פתיונות קורציי-עלסה ואין אתה רואה אותם אלא בזוויות-עיניך, כי מבטך אל התהום האפלה שלמטה, אל הרצועה הכהה, אשר בלוחה משתקפים תעלולי-הצבעונים מזה ומזה כבתוך מראַה רוטטה-מרצדת אבל תוכה שחור שאורות הכרך לא יוכלו לו, ודייגים גלמודים יושבים לגדותיו ומשליכים חפתם אל מסתרי זרמו, וקבצנים משתי גדות העיר עורכים להם תחת קימורי הגשר סעודת-רעים לילית ומציעים דרגשיהם בסמוך למדורת זבחהים העצובים, ונאהבים שלובי-מתנייים מהלכים אילמים על סוללות הנהר ועיניהם תרות את החוף השומם.

פעם, בעברנו את הירקון בדרך מת-אביב להרצליה, שאלני בני הקטן: נכון, אבא, שזה הנהר הכי-גדול בעולם?

האמת, בני, כי חש אני בהיעדרם של נהרות גדולים פחות מאשר בחוסר אותה חוויה עמוקה שבהישען אל מעקה־גשר בעיר גדולה. אבל ה"פונטה וקיר" על הארנו בפירנצה הריהו מחוץ ל"ריאלטו" הוונציאני, הגשר היחיד מן הידועים לי בעולם שחוויה זו לא תיתכן בו, כי מזה ומזה סוגרות עליו חנויות של צורפים ואין אתה רואה את הנהר מבעד לחלונות־הראווה הגדושים ענקים וצמידים ועדיים, שתריסי־עץ מגולפים וחמושי מוטות־ברזל מגינים בבוא הלילה על האוצרות שמאחרי זגוגיתם.

יפה הוא ה"פונטה וקיר", אך נשמתו הגשרית ניטלה ממנו עוד לפני מאות־שנים בידיהם התובעניות של סוחרי העיר.

משהחל היום הקיצי מסגיל ומאפיר ופונה הלכתי אל כנסיית השיש הלבן, סאנטה־מאריה דלה־קרואצה, הקסומה שבכל כנסיות פירנצה. אפלולית היתה בפנים, רק לפני המזבח הגדול בערו שלושה נרות־שעוה תמירים ולא היה שם איש מלבדי ומלבד כוהן זקן שפרע מול פסל המאדונה ושפתיו מילמלו תפילה חרישית. ריח משפר של קטורת עמד באוויר. אחר שעה קלה קם הכומר הזקן, התוה את אות־הצלב על חזהו והלך לו. לבדי נשארתי בין קבריהם של דאנטה וגאלייליי, שהתבוננו בי בעיני־שישם.

*

"בוא", אמר מאריז, "אראה לך את ונציה־שאינה־של־תיירים". מאריו השכים לשער מלוני שבירפתי כיכר סן־מארקו והדריכני בידיעה מרובה בין סימטות העיר, עד שנכנסנו לפתחו של בית נושן שבכתלי פרוודורו האפלולי והמעופש התקלף הטיח ועברנו ונמצאנו עומדים בדלת חזיתו הפונה לתעלה צדדית, צרה ומצחינה. מדרגות ללא מעקה ירדו מן הדלת אך תוך מי התעלה. על עמוד ברזל, שבראשו התנוסס פנס אדום־זכוכית, כרוך היה חבל של סירת־מנוע פרטית. סירתו של מאריו היתה זאת. מאריו הוא לבלר בחברת־ביטוח פרטית ובינו לבין דמות של קונדוטיארה או גונדוליארה קיים אותו חוסר־דמיון שבין סירתו ובין גונדולה שחורה שחרטומה מגולף בצורת ראש־ברבור או דולפין או אריה. עברנו שטים על־פני סירות סוככות כדי־צבעונים, שעל מושביהן כרים מצופי־קטיפה והן עוגנות ליד בתיהם של אחרוני הפאטריצים, ועברנו על־פני דוגיות העושות דרכן אל חופו הדרומי של הלידו, ועל־פני ספינות שוטרים וכבאים וסירות־מוניות וספינות־אוטובוסים; שטנו בתעלות הצרות מהכיל יותר משתי סירות אחת לצד רעותה, מימיהן עכורים וריחות מבחילים עולים מתוכן וגשרונים קטנים נמתחים מעליהן הנמך והעובר תחתם ישב וראשו רכון, ושטנו בתעלות ראשיות שרחבן כרחבם של רחובות ראשיים בערי־יבשה גדולות וכלי־השיט מרובים בהן עד כדי צפיפות ויש ו"פקקים" נקרים בתנועה ורמזורים ממצמצים בעיניים אדומות וצהובות וירוקות בצמתיהן לוויסות התעבורה הזאת.

בתעלה צדדית צרה, המסתעפת מן ה"קאנאלה גראנדה" בסמוך לקא ד'אורו, כיבה

מאריו את מנוע הסירה והנחה אותה עד מדרגות שערו המקומר של בית צר ונושן, בן שלוש קומות, שגון חזיתו אדמדם ואכסדרה בעלת מעקה מגולף מקיפתו מעל לדיוטה השניה ובימינו ובשמאלו עדיין נראות שאריותיו של שלט־האצילים אשר לבעלי מלפני דורות הרבה: שמש ואניית־מפרש, וצלב לידן.

„המשפחה שבכאן“, אמר מאריו, „לא זזה מן הבית הזה מאז הוקם בידי אבותיה לפני כחמש־מאות שנה. בוא, אציג לפניך את ידידי סניור פ'דריקו“.

מתוך הצצה בשלטים שעל הדלתות בגרם־המעלות נסתבר כי מעמדה הכלכלי של משפחת סניור פ'דריקו נידרדר זה מכבר מרום ייחוסה: שמותיהם של דיירים רבים העידו כי בית־פאטריצים עתיק־מים זה מזמן הפך בית־מגורים רגיל. מבעד לדלתה הנעולה של דירת סניור פ'דריקו בקעו צלילי פסנתר. הדאי יושב אצלו אחד מתלמידיו, הסביר מאריו, אך בטרם אספיק לתהות על פשר דבריו נפתחה הדלת ואשה כבת ארבעים, בעלת עיניים יוקדות ושער זרוי־שיבה, ביקשתנו להיכנס פנימה. הוליכנו אל חדר־אורחים מרווח, שקירותיו נתפסו מלוא ארכם בפרוטומור־תיהם של אדונים וגבירות, מהם לובשי מדי־צבא ובגדי־שרד מפוארים, מהן חובשות קפלטים מפודרים ויפות־דיקן. בשורה שניה, מתחת לפרוטומות אבותיו של סניור פ'דריקו, תלויות היו חרבות צלובות, מהן נתונות בתוך נדנים עשויים עור ונחושת ופלדה ומהן גלויות ולהבן מנצנץ וקנתותיהן מצופות אבנים טובות וסמל השמש ואניית־המפרש והצלב מפארן; ועוד היו תלוים שם איגרות ותעודות וכתבי־זכויות חתומים בחותם הדוגים והקטיגורים הגדולים; ושדות מע־החובנה ושולחנות מע־תולענה עמדו אצל הקירות, ועל קמטר שבפינה מונח היה ספר עבה מכורך־עור ובו יומן מסעותיו של אחד מאבות סניור פ'דריקו, מי שהיה קברניטה של אניית־סוחר ונציאנית גדולה ורשם בנאמנות מרובה את הפלגתו סביב כף־התקה־הטובה ואת הקרב שהיה לאנשיו עם שודדיים ליד חופי סין ושמעות שהגיעוהו מפי רב־חובל הולנדי בבאטאביה, כאילו „הרחק מעבר לאיי הסונדים שוכן בלב האוקינוס אי גדול וריק מאדם שסובבים אותו זמן רב הרבה יותר ממה שנמשכת ההפלגה מג'ינואה לקונסטנטינופוליס“ — והכוונה, לפי המשוער, לאוסטרליה.

בין כה וכה נדמו צלילי הפסנתר בחדר הסמוך וקול של ילד אמר „א ריברדצי, מאָסטרו“, וסניור פ'דריקו נכנס והושיט לי ידו ובתוך כך קד קידה נאה. קירח היה וצנום וגבה־קומה ולבוש מעיל שחור ומכנסי־פסים מנומרים בשחור ובאפור ועניבת־פרפר מרופטת, וכל אותו לבוש העיד על מצוקתו החמרית יותר משהעידו שלטי הדיירים בחדר־המדרגות של בית־אבותיו ופריטת תלמידיו על מנענעי הפסנתר, שהפך להיות לו כלי־פרנסה עיקרי.

האדון בא בענין שיעורי נגינה? — שאל בטרם יספיק מאריו להסביר את מטרת הביקור. נבוכותי מאד והתחלתי לגמגם משהו על הכבוד שנפל בחלקי בהיפרות זו עם צאצא למשפחה ונציאנית מפורסמת. חיפיתי שמאריו יחלצני ממבוכתי ויאמר משהו, אך מאריו שתק כבמתכוון ורק בעיניו גיליתי שביבים של חיוך כאצל

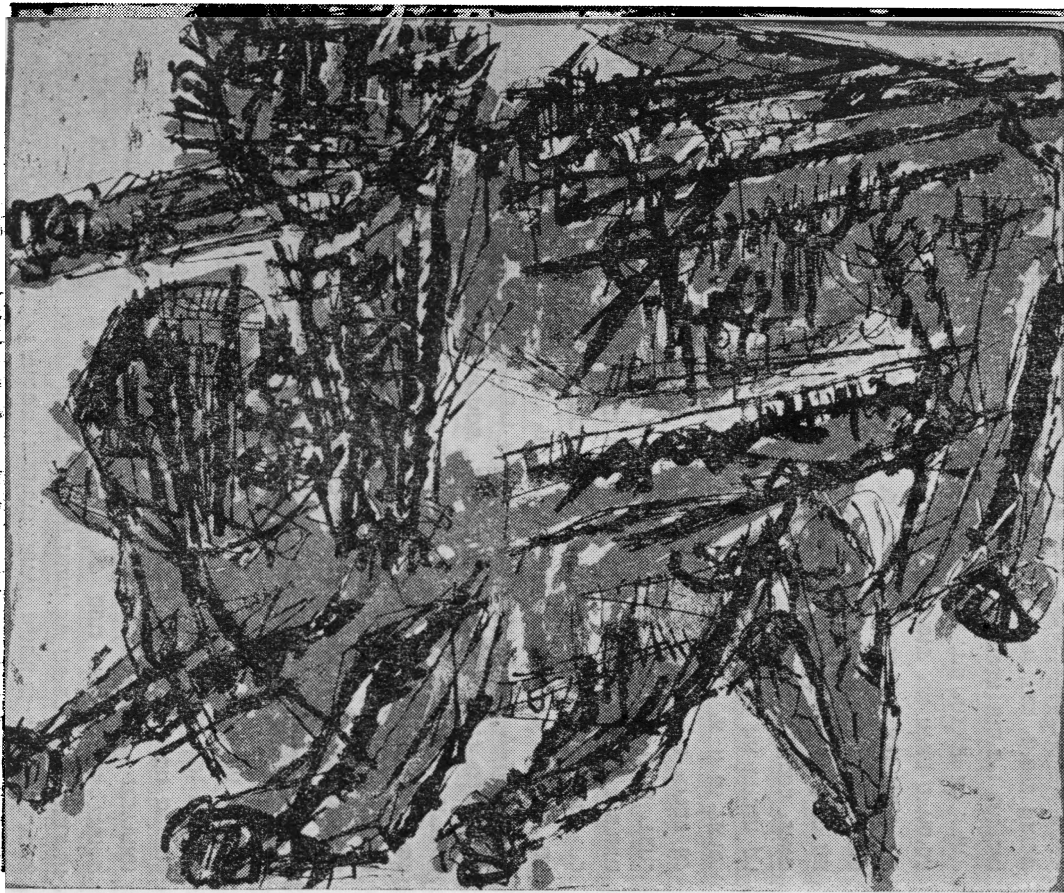
נער המצפה להצלחת תעלוליו. מארחנו מן-הסתם הבין את המצב, ותחת להצטדק על שאלתו אמר בצחוק מר: „כן, סניור, ידידי מאריו אוהב להציגני בפני ידידיו שלו כשריד אחרון של אותה ונציה שהיתה פעם ואיננה“. קם, ובקול משועמם ומאוכזב התחיל להצמיד לפרוטומות שעל הקיר שמות עשירי-ווקאלים ומלווי תארים עזירושם. שיסעתי: „למה אמרת שריד אחרון, אדוני?“ פנה אלי ואמר בהעוויה של עצבות: „אחרון בהחלט, הרי בנים אין לנו“.

*

משלש הערים הגדולות של הצפון האיטלקי (ויורשה לי לחטוא לגיאוגרפיה ולהוציא את הריביירה האיטלקית, על ג'ינובה בירתה, מן התחום הזה), ונציה היא היחידה שדם איטלקי זורם בעורקיה. אמנם, זהו דם ונציאני מיוחד-במינו, שהעבר העצמאי המהולל מהלך לא-במעט בדמן של ביונץ מזה ושל ערי האיברים מזה ואף מלים ומונחים תשמע בוונציה (ואין הכוונה לניב הוונטי אלא לאיטלקית ה„רשמית“, כפי שהיא נהגית אף נכתבת בעיר הזאת) הלקוחים כמו מחופי ואלנסיה, אבל אחרי ככלות הכל ונציה היא איטלקית עד כדי כך שאין מפתה הרוחנית של איטליה שלמה בלעדיה. לא כן שלש אחיותיה הגדולות מצפון לפו — טריאסט, מילאנו וטורינו. הראשונה, חלק נכבד מתושביה סלובנים ומכורתה סלאבית וימי גדלותה הם הימים שבהם היתה נמל לאימפריה האוסטרו-הונגרית ומוצאה היחיד של זו לימים, וגעגועיה לאותה תפארת שאבדה אחרי מלחמת-העולם הראשונה לערפה שניתק ממנה אחרי מלחמת-העולם השנייה והציב את גבול יוגוסלביה בפרווריה ממש.

אולם בחויתי האישית היתה טריאסט סמלה של איטליה וסמל החירות שנגלתה לי בדמות חיילים בריטיים על רציף תחנת-הרכבת שלה. עתה, משחזרתי לעיר אחר שנים רבות — ותמורות העתים הטביעו חותמן על פניה כעל פני — שב אלי טעמה של אותה חוויה וחשתי, יותר מבעת המעשה ההוא, בסתירות המשוגות שבה. עומד הייתי עתה על דוכן-הנואמים בבנין בית-הספר היהודי בוויאָה דל-מונטה ומספר לאנשי המקום על ישראל, ובין משפט למשנהו הצצתי מבעד לדלת הפתוחה אל תוך החדר השכן, שרצפתו שימשה לי מצע-ביטחה ראשון אחר שנות-נדודים. לא שאלתי את פי ראש הנאספים, מנכבדי הקהילה ומוותיקיה, אם אמנם מידיו קיבלתי בעת ההיא את סעודתי הראשונה בעולם החופש: פתק לארוחת-חינם בבית-התמחוי שלייד בית-הכנסת. איש לא הכיר בי כאן את הפליט האלמוני מאז, ואני חייתי בעת-זוב-האחת שתי תקופות בחיי: את השעה החולפת עתה — ואת קודמתה מלפני ארבע-עשרה שנה.

...הגעתי לטריאסט עם אשתי בראש קבוצה בת שלושים-ושלושה מן השרידים, שעשתה את דרכה תחילה מפולין בדרך סלובקיה, קרפאת-רוסיה והונגריה לרומניה, ומשם בדרך יוגוסלביה לאיטליה. היתה זאת הקבוצה הראשונה שעברה לאיטליה — עלפי הוראות ה„בריחה“ בבוקרשט — בדרך יוגוסלביה; כל הקבוצות

משה סמיר : קומפוזיציה

הקודמות ניסו את מזלן בנתיב בודאפשט־וינה. אחרי הרפתקאות מרובות בתחנות־הביניים של בלגרד, זאגרב ולובליאָנָה, חצינו את הגבול האיטלקי והגענו לטרי־אָסטה. הסתירה הראשונה היתה בהרגשת השמחה למראה החיילים הבריטיים הניצבים לאורך רציפה של תחנת־הרכבת: שמחה למראה סמלו של עולם החירות, שלתוכו נכנסנו אחר נופם של מדי ה־ס.ס. וה־ג.ב. שבהם הורגלנו בשנים האחרונות — שמחה על אף הידיעה הברורה כי חבריהם־למדים של אותם חיילים בריטיים הם החוסמים את דרכנו למחוז־הפצנו וכי יוטל עלינו לפרוץ מחסום זה על אפם ועל חמתם, להערים עליהם וללחום בהם.

הסתירה השניה חיפתה לי בחדר קטן בשער הבית אשר בוויאָה דל־מוֹנְטָה. ישב שם חייל ארצישראלי מן הצבא הבריטי בדרגת סרג'נט, שעיסוקו בטיפול בפליטים הבאים לטרי־אָסטה בדרכי „עליה ביי־ת". למראה הכתובת „פלשטיין", שהתנוססה באותיות לבנות על כתפייתו השחורה, כמעט ורציתי לחבקו. האיש פנה אלי בידיש, ולפי שלא שמעתי שפה זו, עניתי לו עברית. ציפיתי לתגובה של שמחה מצדו, או לפחות של הפתעה נעימה. תחת זאת עיקם היושב אצל השולחן את אפו ושאלני בעברית צורמת־אזניים (בשל שגיאותיה הבולטות כבשל מבטאה היידישי המרושל) מדוע אינני דובר „שפת־אם". הסברתי כי שפת־אמי פולנית היתה, כי את ידיעת העברית קניתי בעלומי וכי יידיש מימי לא דיברתי. „מה העסקים שלך?" שאלני ועד שנתחוויר לי כי כוונתו למשלח־ידי, חזר ושאל: „מה הפרנסה שלך?" עניתי כי עתונאי אני וסיפרתי בקיצור על עבודתי בעתונות הפולנית, הצרפתית והארצישראלית. האיש הביט בי בשאט־נפש כאילו עוררו בו דברי בחילה פיונית. „יהודי פולני שפוחת צרפתית ויידיש אינו יודע? — מתבולל, גועל־נפש!" מעולם לא סברתי כי ידיעת העברית תיחשב דבר חסר־ערך כליכך בעיני אדם מארץ־ישראל ואילו אי־ידיעה ביידיש תיראה לו פסול חמור. אמרתי לו זאת, אך דברי רק הגבירו את האיבה האינסטינקטיבית שרחש לי, משום־מה, מן הרגע הראשון. שאלני בפסקנות היכן וכיצד ניצלתי. אמרתי לו, לתוך משפט אחד או שנים דחסתי את קורותי בגיטו ואת ימי המחרת. שוב עיקם את אפו (כל זמן השיחה לגם מכוס התה שעמדה לפניו וסעד לבו מפריך אותו הוציא, לתדהמתי, מגליון מעוך ומשומן של עתון, ולא הזמינני לשבת אף כי הפיסא שמולו פנוי היה), והפליט: „את הסיפורים האלה אני שומע כבר חודש ימים; חשבתי שהפעם אשמע משהו מעניין יותר". לא הבלגתי עוד. בבת־אחת אמרתי לו את דעתי על הכל: על צורת דיבורו ואכילתו וישיבתו הגסה, ועל דבריו המעליבים במתכוון, ועל כי לא לקבלת־פנים שכזאת ציפיתי מצד חייל עברי ראשון שנקרה על דרכי בנתיב הבריחה מזכרונות המוות והעליה לארץ־ישראל. פניו אדמו, הוא קם על רגליו וצעק וגער בי, במין תערוכת משונה וצורמנית של עברית ויידיש, ואיים עלי כי ינעם ממני את העליה לארץ־ישראל וכי בין־כה־זוכה זקוקה הארץ לפועלים ואינה צריכה „אינטליגנטים" ושאלני בצעקות לשם־מה, בעצם, יצאתי בדרך ארצה. עד פנות היום נודע לי כי לא הייתי „קרבנו" היחיד של הסרג'נט. עוד שלושה אנשים מבני קבוצתי זכו

ליחס דומה: עורך־דין, מהנדס ורופא. בעלי מקצועות אחרים — רובם־ככולם דוברי יידיש, למזלם — לא נתקלו בקשיים מיוחדים בפגישתם אתו. בדקתי ומצאתי כי ידיעת העברית ובקיאות בענייני ארץ־ישראל אף פעם לא היו בעיניו גורם חיובי. השקפתו באה לידי ביטוי ברבות מן השיחות: הוא אהב „יהודים פשוטים“, „עמך“, וטען כי אמנם רק לכגון אלה הארץ זקוקה. מכיון שקיבלני כנציג ראשון ורשמי־למחצה של ה„ישוב“, נטיתי בלבי לראותו כנציג טיפוסי של אותה ארץ רחוקה ואפופת ערגון שאליה נסעתי, והמחשבה הבהילתני — ומיד אמרתי בלבי, במאמץ של שיכנוע־עצמי, כי ודאי יוצא־דופן הוא וכי רק עקב אי־הבנה, מן־הסתם, שתו עליו אותו תפקיד. עתה עמדתי על דוכנו של אולם בית־הספר הקהילתי וסחתי לבני העיר האיטלקית בשפתם על ארץ מגורי וחלומתי והצצתי מבעד לדלתו של חדר־הכיתה הסמוך וכל פרשת בואי לכאן באה ועמדה לפני, ודבר לא אמרתי להם עליה.

*

קנאה יש בי על גידולה ושיגשוגה של מילאנו. קנאה מגוחכת, זאת אדע, ואף־על־פי־כן איני יכול לעקרה מלבי. מקורה בכך שאני אוהב את איטליה, ובכך שמילאנו היא עיר שאינה טיפוסית־איטלקית וחרף זאת התפתחה ונהייתה מרכזה התעשייתי והמסחרי הראשון־במעלה של הארץ. רומא ופירנצה, בולוניה ופארמה ופירארה ופיזה וג'ינובה איטלקיות הן עד־לשדן. נאפולי היא איטלקית „נאפוליטנית“, טורינו היא איטלקית־פיאָמונטזית, טריאֶסטָה נאבֶקֶת על אֶפִּיה האיטלקי על אף ניתוקה מערפה הטבעי, בארי היא איטלקית־לבנטינית, פאלרמו היא איטלקית חרף היותה סיציליאנית; ואילו מילאנו היא סתם עיר גדולה, שהדואומו וארמון־הספורצים נשאו בתוכה לתפארתה בלבד והניב הלומברדי הקהה בפי אנשיה אין בו מאום מניגונה הרך של לשון איטליה, וכל־כולה תנועה וחיפזון ובתי־מסחר יומרניים וגורדי־שחקים, שאילו נפקד מקומה ממפת איטליה לא היתה הארץ מאבדת אלא סתם־עיר־גדולה, ואילו הועתק מקומה, מעשה־קונדס, על־פני מפתה של ארץ אחרת במרכזה של אירופה היתה אותה ארץ אחרת זוכה בעוד סתם־עיר־גדולה.

*

„יפה, אבל משעממת“, אמר שכני בתא הקרון. כיון לשוייץ. הרכבת עברה במנהרת גוטהארד, בדרכה מאיטליה לארץ ההלווטים. „נכון, יפה, אבל משעממת“, הסכימה נוסעת אחרת. איטלקיה אף היא.

אף־על־פי־כן מקום אחד מצאתי שם שהוא שמורת־האדם־כמו־שהוא באביק האנטי־ספטי של שוייץ: הרובע הישן של ציריך בשעות הלילה. (למרבה הפליאה לא מצאתי דומהו בין שכונות עריה של שוייץ הרומנית, שם ציפיתי לגלותו מפאת „קלילותו“ — היחסית — של חבל־ארץ זה בהשוואה לקנטונים דוברי הניב השוייצרי־הגרמני). תארו לעצמכם משפחה הדרה בבית רב־חרירים, שכל בניה נוהגים, על־פי

הינוכם, התאפקות קפדנית בכל החדרים ורק בחדר אחד ויחיד, והוא צר־מידות וקטון, פורקים הם מעצמם את עול הליכותיהם ופותחים את שסתומי צחוקם ועלסתם ויצריהם, ועם צאתם מתוך אותו קיטון הם שבים ולובשים ארשת־פנים מרצינה־מחמירה.

בסימטותיו הצרות־התלולות של הרובע הישן בציריך נערך כל ערב נשף־מסכות מקסים. הוא מתחיל שעה או שעתיים אחר הורדת הסורגים מעל תלונות־הראווה של חנויות המלבושים והסדקית, כנטוש אחרון הזבנים את תחומי השכונה, בהידלק אורות־הצבעונים הראשונים בדלתותיהם של בתי־מרוח ובארים מפוקפקים לעשרות, שבשעות היום אין קיומם ניכר כלל, לפי שאין אור־השמש יפה לטבעם ולסוגי עסקיהם. השעה שבין תום ענייני היום ובין תחילת ההרפתקה הלילית היא שעה ריקה־מכל, רחובות הרובע, היורדים אל גדת הלימאט, שוממים. אין יוצא ואין בא, אין עולה ואין יורד בינותם. הדמויות מתקינות עצמן להופעה; עוד הן עסוקות בהכנת מסכותיהן. אט־אט, עם רדת הלילה, עולות הן על מרצפות הבימה, עולות בזוגות או בקבוצות; הזוגות למען התבודד בסכך־הסמטאות הפתלתל, או מאחרי פרגודים שבין תאי בתי־המרוח, או בחדרים המושפריים־לשעה בבתי־מלון שנועדו לכך; הקבוצות — לרעש גדול ולהמולה. יש גם נשים וגברים בודדים: אלה ימצאו במהרה אשה את רעה, כי לשם כך באו. ואולם זוגות בודדים מצויים בשעות הלילה בכל ערי העולם; לא הם גיבורי נשף המסכות של ציריך כִּי־אם הקבוצות. גם קבוצות שרות ושוורקות ומרעישות תמצא לעת ערב במקומות רבים על־פני תבל, אלא ששם אין השוני בין ארחות יומם ובין התנהגותם הלילית רב כִּי־כך ולכן נעדרת מהם תחושת נשף־המסכות. הביטו: עולים ובאים מרציף „בלווי“ כעשרה בני־עשרים. עשרה אנשים, שאינם קבוצה, שם, ברחוב העירוני הנאה, לא יעזו להגביר קולם, לא יהינו לתפוס את כל רוחב המדרכה, לא יעלה על דעתם להשמיע הערות באזני נשים עוברות־ושבות. אך עלו במעלה השכונה, נשתנה הכל כבמעשה־להטוטים. אוויר השכונה העבירים על דעתם, ריזה אותם שיכרון. עשרת הבודדים חברו ללהקה, זרועותיהם שלובות, פיותיהם פצויים בשירה צורמנית שעיקרה קול־ניות בלתי־מרוסנת, יש מי שחולץ את נעלו ומקיש בה מרוב עליונות בדלתות החנויות הסגורות או הבארים הפתוחים, יש מי שפושט מעילו ושאר אבזרי מלבושו ומנפנף בהם באוויר, יש מי שמתקין לעצמו מגבעת מגליונו של עתון־הערב וחובשה לראשו, ומראיהם של החולצים והמקישים והמתפשטים והחובשים מוציא מגרונותיהם של בני הקבוצות האחרות צחוק רם עוד יותר וצורמני עוד יותר, שכל תכליתו התפרקות ורעש והוא ממלא את חלל הרחוב הצר בגילגולי רעמיו.

נשף מסכות, הוספתי ואמרתי לעצמי, כאשר השחר המאפיר החל מטאטא את סימטות השכונה משיירים של גליונות־עתון דמויי־כובעי־ליצנים וצחוקם המטופש של הצוחחים הנעלמים פסק מלהדהד בין כתלי הבתים. הרובע הישן של ציריך התקין עצמו אל היום השוייצני הנקי, המסודר, המאופק.

אילו התחיל ביקורי הראשון בספרד במאדריד, מיד היתה אופפתני נשמתה של ארץ זו. מכיון שהתחיל בברצלונה, התהלכתי בה ימים וחישתי את ספרד ולא מצאתיה. אף את נשמתה של קאטאלוניה ביקשתי שם לריק. זו, אמרו לי, עודנה מפעפעת בכפרים ובעיירות הרחק מן הקרת הגדולה. ואילו ברצלונה עצמה רחובי תיה מקבילים זה לזה ושדרותיה ניצבות זו לזו בזווית ישרה, ואלה כאלה נקיים ומטואטאים ובתיהם גבוהים וחדשים ומכוניות מבריקות מרחפות על־פני הכבישים החלקים עטורי העצים מרמזור לרמזור — ונפש־עיר אין בה. מעין מילאנו של ספרד, כךך מפרכי עולם, כמעט־קוסמופוליטי על אף שבתו בתחומה של הלא־קוסמופוליטית, הלאומית־ביותר מכל ארצות אירופה, נטול חלומיות, אף חסר חמימותה של רעשנות ים־תיכונית, ש"פלאסה קאטאלוניה" הענקית ושופעת־המזרקות הציבה גבול להתפשטותה והצרתה בגבול ה"ראמבלאס" ומספר רחובות צרים בואכה הנמל.

מה־עניה היא עיר עשירה זו, שתושביה האדיבים מתנאים בפני אורה הבא אל הוכה ממרחקים בשתי שכיות־חמדתה: בלונא־פארק שבראש הר טיבידאבו החולש על העיר, ובמזרקות־הצבעונים שלמרגלות ה"ה־היהודים" מונזואיק! מה־עניה היא אם פלאה האחד־והיחיד — כנסיית־המשפחה־הקדושה, שבנייתה לא הושלמה ומן־הסתם לא תושלם לעולם, כי כולה מעשה־ידי ומפעל־חיו של איש אחד — ניצב בזעקתו האילמת בינות לשורות של דוכני־רוכלים ומגרשי־גרוטות...

*

לא אחדל מלהאמין בנפשן של ערים, לא אחדל מלחוש בהן, לשוב אליהן בחלומותי. פגישה ראשונה עם עיר אינה כוזבת. הריהי כאהבה ממבט ראשון, או שאין בה מאומה. אם אהבה היא — לא תכזיב, לא תפוג, הדדית תהיה תמיד, אם ריקה היא מכל — לא יימלא הריק לא בשללם של אורות ולא ביפעתם של גנים ולא בהדרם של בתי־נכות. אין ולא־כלום בין גדלן של ערים ובין תחושה זו. יש ערים אותן ידעתי בטרם אבוא בתוכן, כי נתגלו לי בחלום כשהן שטופות אור־דימומים של ערגון ואני נמשך אחריהן ואדע כי יבוא יום ואסע אליהן, והיום בא ולא הכזיב. ויש ערים אותן ראיתי חולפות על פני ביעף מבעד לקרון־רכבת ואין פני מועדות אליהן כלל והפסקתי את מסעי וטבעתי בתוכן ושוטטתי בין סמטותיהן והן לא הכזיבו. ויש ערים שאליהן שמתי פעמי בלא שאדע מה תהי פגישתנו והן כבשו את לבי למן רדתי ממדרגות בית־הנתיבות ואהבתנו לא תגון.

כזאת היתה פגישתי עם מדריד. עיר־יבשת היא והרים סביבה, וכל־כולה ים־תיכונית, כמו הכחיל החוף מעבר לקרנו של רחוב סמוך. בירת עם גאה ואכזר היא, ופניה חיוך ודופק־לבה מיקצב של ריקוד וזרועותיה חובקות אותך בחיבוק של ברכה ואהדה ושׂייכות. קריית אבירים ואצילים היא, ואת צורתה צרים יום־גם־לילה פשוטי־עמה בשכונות טבורה ובפרוורי עיבורה, הם אשר בסדנות ובחנניות, הם אשר בבתי־חרושת ובמשרדים, הם אשר — כולם יחד מדי־ליל־בילולו — אצל שולחנות בתי־הקהה הנמשכים מרחקים־של־מילים לצדי שדרותיה.

מה קסמה של מדריד? הן מסתוריה מיצער, להוציא מבוך סמטות אחד גם יחיד סביב „פלאסה מאיור“, וכל יתרה — גלוי לעין. הן מומחים-איסתטיים בחכמת בנין ערים יפנו מבטם בזעם מגורדי-השחקים אשר בקצה ה„גראן ויאָה“ וילעגו לאותו שגעון-גדלות שהצמיח עשרות דיוטות בטון מנופה של עיר וקיעקעו. הן כל גילה כקרת כשנות-מאתיים — תינקת במשפחתן של ערי אירופה!

במה תכונתה הראשונה של עיר-נפש-בה? במשכה אותך לשוטט ברחובותיה ולגלות את אלף פניה בשעות-הבוקר הריקות ובעתות-צהריים הומות ובעידן דמדומים רווי כאב סגול ובערבים צוהלי אורות-פרסומת ובלילות של אהבת-אחרים, ולשוב ולגלותן בימות-קיץ זהובים, ובערפילי-סתיו זרוי-שלכת, וביצנתו הסגירה של חורף ובהיעזר כמיהות האביב, ובאי-השקט המתגנב אל לבך בשבתך בחדר המלון, ובהרגשה צפונה של הזמן ההולך-לאיבוד-לבלי-שוב, של ההרפתקה המופלאה המצפה לך מעבר למפתן הבית ואשר אל לך להחמיצה.

כזאת היא מדריד, הגם שהלשון הספרדית שבפי תושביה נטולת מנגינה היא; כזאת היא חרף האכזריות התהומית של מחזה מלחמת-השוורים; כזאת היא על אף התחסדות-גם-קנאותם הדתית של אנשיה, ומה-גם של נשיה; כזאת היא למרות מימשל הרודנות המדינית המתחרה במימשל הצלב בהשפעתו על עולמן-הזה של הבריות ואינו יכול לחירות הגאָה הטבועה בנפש העם הספרדי...

*

מה-מאד נמוכים ענני-העופרת בשמי לונדון, מה-רחוקים שמי-התכלת הנדירים שלה, בבואך מארצות הדרום, שהן, חרף זרותן, המשך ביתך היס-תיכוני! לולא שעות השוטטות המעטות ב„בֶּקֶס“ כסויי הערפל ושמוטי ענפי-הערבים של קמבריג, לולא עת-ערב אחת ויחידה וקצרה בפינת חצר של „קורפוס פריסטי“ באוקספורד, הייתי נואש הפעם הזאת מקדרותה האדיבה, המעוקרת, המיי-אי-הלפיו-ז-אית, של אנגליה. כן, וגם לולא אותה פגישה לילית, מזומנת-בלא-משים, על גשר-וסטמינסטר.

ירדתי ב„וויטהול“, עובר-אורח יחיד ברחוב הרחב והמטואטא. ירדתי לאַטי אחר יום מייגע, מלאָה, גדוש שיג-ושיח ופגישות. ירדתי גלמוד ולא היה קול סביבי זולת קול צעדי על המדרכה. עם שקרבתי לכיפר הפרלמנט צילצל ה„ביג בן“ פעמיים והזכיר לי מה-מאוחרת השעה. עמדתי על גדת הנהר, אצל ראשו של הגשר הריק מאדם, וחכתי בדעתי אם אעבור בו ואמשיך בדרך אל מעבר לתמוה, אל השכונות שבגדתה הדרומית, בהן לא סיירתי מעודי והן עוררו בי סקרנות של ארץ קרובה ולא-נודעת, ומה-גם שעם היותן מחציתו של הכרך הענק אין הן נזכרות כלל בספרים המספרים על שכיות-חמדתו, כאילו מחצית זו של לונדון ריקה-מכל היא ורק ג'ורג' אורוול הועיד לה בסיפורו תפקיד של שכונת ה„פרולים“ נטולי הזכויות בבירת-העיועים של „האח הגדול“.

אחוז-אימה כלשהו התחלתי להלך בגשר בכיוון שכונת המגודים שמנגד והמגור

שהלך ותפח בלב לא הניח לי לעמוד ולהירכן אל המעקה ולצפות בנהר שלמרגלותיו ובאורות העיר האדירה הנמה משני העברים, אף מנעני מהסב ראשי אחורה ומהתבונן בצלילתו של מגדל־וסטמינסטר, הזועקת בבדידות אילמת אל השמיים הליליים — ופתאום, לא אדע כיצד, עמד לפני האיש הזר. מניין בא? הן, כאמור, לא הפנתי ראשי לא שמאלה ולא ימינה ולא אחורה. מדוע לא ראיתיו שניה אחת קודם הופעתו? הן הלכתי בסמוך למעקה הגשר, ועתה הוא עומד שם, שעון ומסתכל מטה: איך לא הבחנתי בו באור־הפנסים החזק והגס?

משקרבתי אליו כדי נגיעה כמעט עצרתי בהילוכי, עמדתי על־ידי, כמוהו השענתי את מרפקי על המעקה הלח מן הערפל, כמוהו שילבתי כפות ידי בחלל הגדול שמעל לנהר, כמוהו נתתי מבטי באינו נקודה מדומה בלילה שלפנינו. מכיון שלא הסב עיניו אלי ולא זו ממקומו ולא זע בעמדו, ידעתי בביטחה כי ציפה לבואי. שעה ארוכה עמדנו כך, אילמים. כעבור זמן רב מאד אמר: „אל תלך לשם, לגדה היא. לא צריך, לא טוב.“ מלים מעטות אלו אמר, לא עוד. חיכתי בלבי, אך לא השכלתי להעלות חיוך על שפתותי. הודיתי לו בלבי, אך לשוני יבשה בגרוני, קשתה כעץ, ולא השמעתי קול. תמהתי בלבי: מי מאתנו ילך מפה ראשון? עוד שעה ארוכה תמהתי ולא אמרתי דבר, ורגלי כמו צמחו אל תוך מדרכת הגשר, עד שכעבור שעה ארוכה התקתי ממעמדי ומשכתי מרפקי מן המעקה וחזרתי לגדה שממנה באתי. ושוב לא הסתכלתי לאחור לראות אם עודנו שם ואם הולך הוא בעקבותי ואם פניו אל החוף האסור או שמא אינו עוד כלל — לא על הגשר ולא בשום מקום אחר.

בשני מקרים יוצאים בני אלביון מגדר התאפקותם ושקטם: כדרוך כף־רגלם על החוף שמעבר למצר דובר־קאלה, וכדרכה על קרשיה של בימת התיאטרון באי־ביתם. האנגלים בחוף־לארץ אינם יצורים חביבים במיוחד: לא אלה המביטים בבני ארצות־ביקוריהם מבט אדיב־סלחני־משועשע כבילידיים בעלי רמת־התפתחות פרי־מיטיבית כלשהו ולא אלה שניפוץ קליפת מנהגיהם־מבית מביאם, בתוקף חוק־התגובה, לידי קולנות מופרות והפגנת לא־איכפתיות מעושה (לרוב בגילופים) כלפי סביבתם. האנגלים על קרשי בימת התיאטרון הם גזע עליון, עם עירוני כשרונותיהם מאותה קליפת המוסכמות הנוקשה אל תוך מסגרת המשמעת האמ־נותית, הרחבה כדי מתן ביטוי חפשי לכשרונם של המוכשרים ולהבעת תכנם האנושי — מתעלים הם לפסגות חויה משחקית שאינני יודע כמוהן אצל שום עם אחר. אם תרפסיכורה אימצה לה בממלכת הבאלט את הרוסים, חברתה הפורשת את כנפיה על הפנטומימה — את הצרפתים, ורעותן השלטת בעולם־הקולנוע — את האיטלקים, הרי אין לי ספק כי מלפומנה ותאלֶיה חברו יחד לקיים את אפטרופ־סותן החיננית על בני אנגליה. אין לך להרחיק על סטראטפורד־און־און או לבקר ב„אולד ויק“ ולחזות שם במחזה שקספירי כדי לזפות בחויה תיאטרונית עמוקה

ומושלמת. הריהי מצפה לך בעשרות בימות מפורסמות-פחות של לונדון ושל ערי-השדה, עשוי אתה לזכות בה אף בהצגותיהן של להקות-חובבים במפעלי חרושת ובמועדונים של סטודנטים. כשרון המשחק, הפורץ את כל תחומי ה"קונוונצנס", טבוע בדמו של הקונבנצינאלי שבין עמי העולם. סתירה משונה, מיסטית כמעט. מכל המחזות שראיתי בימי שהותי בלונדון (וראיתי רבים, כי הערבים והלילות נותרו לי לחוויות-שבאמת) הטביע אחד בזכרוני את רישומו העז-מכולם, והוא דווקא "מיוזיקל" בשם "אוליבר". אינני חסיד ה"מיוזיקל"; אולם מחזה זה, שהומחז בידי לאיונל בארט על פי "אוליבר טוויסט" לדיקנס, קורע מאיך-כמהו אשנב — לא, לא אשנב; חלון רחב-ידיים! — לאותן הצפונות והספונות של הגנפש האנגלית המתגלות על קרשי הבימה: גילוי מפתיע של כשרון הזדהות מושלמת עם הדמות המגולמת, שליטה בכל דרגי סולם-המבעים בקול, במבט ובתנועה. לא אעלים כי האמצעים הטכניים המשובחים בהם נסתייע ה"ניו תיאטר" בהצגה זו אף הגבירו את רישומו של המחזה, ילד ספרו התמים של דיקנס; ואכן, כשבתריסר פניותיה של הבימה המסתובבת מתרחשים בעת-ובעונה-אחת עניינים שכל אחד מהם הוא חטיבה בפני עצמה, ומתנועעות בהן דמויות הנעות כל אחת כבתוך עולם-חלומותיה שלה, וכל העניינים והחלומות הללו מתגלים ומתרחשים ביחד-ובנפרד בפני הצופה, כובשת את מחשבתו, מתחת לצמרמורת-החוויה, משוואה הנהפכת ממליצה לתחר-שה: חיים — תיאטרון. (זכרתי את הסרט "ילדי ג'עדן". הוא אשר זיכה אותי בפעם הראשונה, לפני שנים, בתחושה של משוואה זו).

*

מוניקה זהובת-השער קירקרה בעליות: "פסל ארוס שבכוכר-פיקאדילי בלונדון, מקומו שם בטעות. חייבים לעקרו משם ולהציבו פה, במרכז כיכר-פיגאל. אינך סבור כך?" פזשערותיה של מוניקה אינו מזויף מיסודו, הוא רק מתקוק, והדברים שבפיה הם תערוכת משעשעת של קלות-דעת, של השכל הישר הצרפתי כל-כך, ושל חושה-הומור. מוניקה היא הרמוניה מושלמת של חן נשי, שמחמאות ותשומת-לב נחוצות לו ממש כמו חמרוקים ותכשיטים, עם ריאליזם גאלי צלול ומפוקח הבז לתעתועי-רגש שאין עמם תכלית והמעלה את דרגש-העגבים על פן של כבוד כסמל של שיא-העינוג-והמעשיות-גם-יחד.

דבריה על אנדרטת ארוס דברים נכונים ומשכנעים היו. סביבנו המתה, פלאס פיגאל" על סבך הרחובות והסמטות המסתעפים ממנה, ושווים היו מראיתה ותעודתה: יריד-אהבה אדיר, שכל שירותיו ואבזריו סרים למרותו היחדנית, הכל-נוכחת והכל-קובעת, של הליבידו.

כיכר-פיגאל מעוררת בי מאז ומתמיד בחילה מהולה בהתפעלות. שאלתי את מוניקה: "היכן, לדעתך, נשמתה האמיתית של פאריז, אותה עיר-אלף-הנשמות? האם כאן, בשוק-היצרים הזה, שעיקר הכנסותיו על תיירים צמאי-הרפתקאות; או שמא ברובע-מאראן, שזכרונות תפארת העבר מימי הנרי הרביעי עד דימדומי-ימיו של

ויקטור הוגו חקוקים באבן בתיו הרדומים סביב פלאסידה-יוז; או ברחובותיה הצרים של הגדה השמאלית, החל ברובע הלאטיני וכלה ברציף דוכני הספרים המשומשים לאורך הסינה; או בפרוורי-הפועלים בואכה שער וילאט צפונה או שער ואנב דרומה; ואולי בכל זאת אחרי ככלות הכל, ב"בולווארים הגדולים" ובשאנזר אליזה מכיכר-קונקורד ועד קשת-הנצחון?

אם כה ואם כה, אותה שעה עצמה יצאו כל נשמות פאריס על בימתן ומראיהן שם מחנק לגרוני, ואני הייתי אחד מהן ובכל-זאת זר ונכרי, והשמיים הליליים היו רחוקים-רחוקים מעל לעיר ומעל ראשי כמו שרחוקים הם תמיד בערי אירופה. עמדנו על המרפסת הגדולה במבוא כנסיית סאקר-קאר והשקפנו על הכרך שאין לרסוף למרגלותינו. אמרתי: "מחר אחזור הביתה". ובלבי הוספתי: אחזור לביתי, מקום שם השמיים קרובים כל-כך עד שכל העומד על קצות בהונותיו יכול לגעת בהם.

יצחק בבל : אווזי הראשון

מתוך, חיל הפרשים

סאוויצקי, מפקד הדיביזיה ה־6, השגיח בי וקם, ואני נפלאתי על יפי גופו הענקמוני. הוא קם ובארגמן מכנסי־הריכבה שלו, בכיפתו הפטולה, השמוטה לו במצודת, באותות־ההצטיינות התחובים לו בחוזהו, פילג את הביקתה, כיריעת־דגל זו המפלגת את השמיים. נדף ממנו ריח בושם וריח מתק מבחיל של סבון מרענן. רגליו הארוכות נמשלו כעלמות, ששוריינו עד לכתפיהן במגפי־פרשים מבהיקים.

הוא חייד אלי, טפח בפרגול על גבי השולחן ומשך אליו את גליון הפקודה, שזה עכשיו נסתיימה כתיבתו מפי ראש־המטה. היה זה מתן פקודה לאיוואן צ'סנוקוב, לצאת, בראש הגדוד שבפקודו, להתגרות באויב ולהשמידו...

...את האחריות", פתח מפקד הדיביזיה בכתיבה וטייט את כל הגליון, "להשמד זה הנני מטיל על צ'סנוקוב הנג'ל בכל חומר הדין, ואכן אקפחנו לאלתר, ובעניין הזה, חבר צ'סנוקוב, מאחר שקדתי עמי במערכות־הקרב לא חודש אחד בלבד, אי אתה עשוי לפקפק..."

מפקד הדיביזיה ה־6 חתם על הפקודה בסילסול, זרקה לרצים והסב אלי עיניים אפורות, שהעליצות מרצדת בהן.

הושטתי לו את האיגרת בענין סיפוחי למטה הדיביזיה.

"לרשום בפקודת־היום!" אמר מפקד־הדיביזיה. "לרשום בפקודת־היום ולכתבו לסיפוק כל צרכיו, חוץ מדבר־אחר. איש משכיל אתה?"

"משכיל", עניתי ונתקנאתי באבם וחרפם של העלומים האלה, "מוסמך למשפטים של האוניברסיטה הפטרבורגית..."

"ובכן, מן השמן־זית אתה", נצטעק הלה אגב צחוק, "ומשקפיים על חטמך. מוקצה מחמת מיאוס! שולחים אתכם שלא על דעתנו. וכאן קוטלים גלל משקפיים. שמא תוכל לחיות עמנו, מה?"

"אוכל", עניתי והלכתי עם השפן לכפר לבקש מקום־לינה.

השפן טען על כתפיו את ארגזי הקטן, רחוב הכפר השתרע לפנינו עגול וצהוב כדלעת, השמש הגוועת נפחה במרומים את נשמתה הוורודה.

ניגשנו אל ביקתה שקורותיה מצויצות, השפן נעצר ואמר פתאום בחיוך של הכרת־אשמה:

"צרות צרורות לנו כאן עם הממושקפים, ואין לשפך את הבריות. אדם־של־סגולה, לחייו יורדים עמו כאן. אך כיון שפגם איזו מטרונית, ואפילו היא מצוהצחת ביותר, מיד קושרים לך אנשי־החיל חיבה יתירה..."

הוא חכך מעט בדעתו, כשארגזי טעון לו על כתפיו, קרב אלי קירבה יתירה, אחר־

כך נרתע מגודל היאוש ואץ לחצר הראשונה. הקאזאקים ישבו שם על גבי השחת וגילוהו איש את רעהו.

„הנה, אנשי־החיל“, אמר השפן והציג את ארגוני על הארץ. „בפקודת החבר סאוויצקי, מחויבים אתם לקבל בר־גש זה בצל־קורתכם ובלי כל שטותים, לפי שבר־גש זה מן הלוקים בעסקי הלימודיות הוא...“

השפן הסמיק ונסתלק בלי החזיר פניו לאחוריו. השקתי כף־ידי אל מצחוני והצדעתי לקאזאקים. בחור עול־ימים, בעל שער פשתני ומשולשל, ובעל פנים ריאזאניות יפות־להפליא, ניגש אל ארגוני והטילו אל מעבר לשער. לאחר־מפן הפך אלי את אחוריו ובוזריות מופלגת החל להתעטש עטישות־של־מטה.

„ותח אפס־אפס“, קרא אליו קאזאק קשיש ממנו וגעה בצחוק, „הטח בצרורות...“
הבחור כילה את מעשה אומנותו הפשטנית ופרש לו. מיד זחלתי על הקרקע והתחלתי ללקט את כתבי־היד ואת בלואי הנקובים ככברה, ששמטו מתוך הארגו. ליקטתים ונשאתים לקצה השני של החצר. ליד הביקתה, על גבי לבנים קטנות, עמד דוד, שבו נתבשל בשר חזיר, הוא היה מקטר כקטר מרחוק בית־מולדת שבכפר, ועירבב בקרפי את הרעב עם הבדידות שאין לה אחות ודוגמה. כיסיתי בשחת את ארגוני השבור, שמתיו מראשותי ושכבתי על הארץ, כדי לקרוא ב„פראבדה“ את גאווה של לנין בקונגרס השני של הקומאינטרן. השמש ירדה עלי מאחורי הגבשושיות המשוננות, הקאזאקים דרכו על רגלי, הבחור התקלס בי בלי ליאות, השורות האהובות נסעו אלי בדרך הקוצים ולא יכלו להגיע. אזי הנחתי מידי את העתון וניגשתי אל עקרת־הבית, שהיתה שוזרת חוטי־טוויה על מדרגות האכסדרה. „עקרת־הבית“, אמרתי, „לזולל אני צריך...“

הזקנה זקפה בי את הלובן השפוך של עיניה, שניסומו למחצה, וחזרה והשפילתן. „חבר“, אמרה לאחר שתיקה של כלום, „גלל העניינים הללו רוצה אני לחנק עצמי לדעת“.

„ערוות אל־אלוהי־הרוחות“, הפטרתי אז בריטון של מורת־רוח ודחפתי את הזקנה דחיפת־אגרוף בְּחִזָּה, „שמא אהא מרחיב כאן את הדיבור עמך...“
ובהפכי פני ממנה ראיתי חרב לא־לי, שהיתה מושלכת בקירוב מקום. אווז קפדני שוטט על־פני החצר ובשלוות־נפש ציחצח את נוצותיו. השגתיו וכפפתיו כלפי הארץ, ראשו של האווז נתרצץ מדריסת מגפי והיה שותת והולך. צווארו הלבן היה מפושט בגללים, והכנפיים נתפרפרו מעל לעוף ההרוג.
„ערוות אל־אלוהי־הרוחות!“ אמרתי, והחרב שבידי חוטטת באווז. „צליהו בשבילי, עקרת־הבית“.

הזקנה, שנחנצצה בעוורונה ובמשקפיה, הרימה את העוף, צרתו בסנינה ונשאתו למיטבת.

„חבר“, אמרה לאחר שתיקה־של־כלום, „אני רוצה לחנק עצמי לדעת“, וסגרה את הדלת בעדה.

ובחצר כבר ישבו הקאזאקים מסביב לדודם. הם ישבו בלי נוע, זקופים ככמרים של עפום ולא הביטו אל האווז.

„בחור ההוגן לנו“, אמר עלי אחד מהם, קרץ בעיניו ובכף שבידו גרף מחמיצת־הכרוב.

הקאזאקים היו אוכלים פת־ערבית מתוך הידור של פיבוש־עצמם. כדרך הכפריים הנהוגים כבוד איש ברעהו, ואני קינחתי את החרב בחול, יצאתי אל מעבר לשער וחזרתי ונכנסתי בדיכוד־נפש. הירח היה תלוי מעל לחצר, כעגיל שווה־פרוטה. „אחא“, אמר לי פתאום סורובקוב, הקשיש בקאזאקים, „שב וסעד לבך עמנו, עד שיהא אווזך מתוקן לך...“

הוא שלף מן המגף כף־מילזאים והושיטה לי. לעטנו חמיצת כרוב שידיהם בישלוה ואכלנו את בשר־החזיר.

„ובעתונים מה כותבים?“ שאל הבחור בעל השער הפשתני ופינה לי מקום. „בעתון כותב לנין“, אמרתי אגב שליפת ה„פראבדה“, „כותב לנין שהמחסור גדול אצלנו בכל...“

ובקול רם, כחֶרֶש בשעת התלהבותו, קראתי לפני הקאזאקים את נאומו של לנין. הערב עטפני בלחלוחית משובבת־הנפש של סדיני דימדומיו, הערב השיק את כפות־ידי האמהיות אל מצחי הלוהט.

קראתי ועלצתי, ובעליצותי עקבתי אחרי עקומתו המסתורית של הקו הלניני הישר.

„האמת מדגדת כל אף“, אמר סורובקוב כשסיימתי, „אבל היאך מפקחין אותה מתוך הגל, והוא מְנַקְרָה בְּפִיד אחד, כתרנגולת את הגרעין...“

פסוק זה פסק על לנין סורובקוב, המ־ים־מ־ים של אספדרון המטה, ולאחר־מכן הלכנו לישון במתבן. יָשַׁנו שם ששֶׁתָּנו והיינו מתחממים איש ברעהו, בשירוג רגלינו, תחת הגג המנוקב, שהיה מנפה את הכוכבים.

חלמתי חלומות וראיתי נשים בחלום, ורק לבי, העקוב מן הדם השפוך, היה מחריק ושותת.

(מרוסית: אברהם שלונסקי)

קונסטאנטין פאסטובסקי : מתנת נישואים

בקרן־המשא שלנו נסעו חמישה כוהנים פולנים, כתב העתון „דברה של רוסיה“ נאזארוב ואודיסיא מצומק וכרפרני, שבדש בגדו התנוסס סרט של לגיון־הכבוד. קרוי היה ויקטור חבאט. בימי מלחמת־העולם הראשונה שירת בצבא הצרפתי אף לקח חלק בקרב המהולל שעל נהר מארנה.

חבאט היה מתחכם ומתבדח כל הדרך, בעיקר בקשר למוצאו היהודי. ומתבדח היה ודאי כדי להחריש את חרדתו. כולנו הבינונו כי אם ניתקל בכנופיית שודדים כלשהי (ואוקראינה שרצה כנופיות בימים ההם) יירה חבאט בראש־ראשונה.

אותם ימים נתחדשו כמה וכמה ביטויים להבעת המושג „הוצאה־להורג ביריה“, „להעמיד לקיר“, „לפרוט“, „לחסל“, „לשלוח למפקדתו של בן־רוחי“, „לסלק על חשבון ההוצאות“. כמעט כל מחוז ומחוז היו לו ביטויים משלו.

שנינותו של חבאט היתה בימים ההם סגולה יקרת־ערך. חידוד מוצלח עשוי היה להציל אדם ממוות בטוח.

נאזארוב היו לו סגולות משלו שאף הן חילצוהו לא אחת מפורענות: תום־לב וקוצר־ראי. בתום־לבו היה שובה שודדים מובהקים ביותר וחולשת־ראיה היתה בעיניהם אות נאמן לחוסר־ישע ואי־יכולת להזיק.

הכהנים היו עלמים חזירים, שקטים ואדיבים עד כדי מתקתקות. ברגעי סכנה היו מצטלבים בהסתר ובמצומצם ומעיפים עלינו מבטי יראה.

ואולם כבר ביום השלישי לנסיעתנו נתכסו לחייהם זיפים ומראיהם — מראה של מהדרים — ניטל מהם. אף הם כמונו לא התרחצו כמה יממות רצופות. גלימותיהם נתרפסו מתוך שהעמיסו בקרון עצי־הסקה — ודבר זה עשו תכופות. אותם כוהנים היו משנסים מתניהם בזרירות יתירה ומשברים גדרות של תחנות־רכבת וביתני־דרכים כדי לספק דלק לקטר. לענין זה יצא להם שם של מומחים ראשונים־במעלה. בראש פלוגת־העבודה של הכוהנים עמד חבאט.

בפאסטוב עלתה לקרון אשה דשנה ועליזה שברק־נעורים משגע ניצנץ בעיניה. קראו לה לוסיאנה.

לפני עלותה אלינו דחפה בפתח הקרון צרור מאובק שהיה תפור מסודר־צוענים קרוע. אותה שעה ישבו הכוהנים בנחת ובדרך־ארץ סמוך לדלת על אצטבות עשויות לוחי־עץ ולעסו ריקי־שיפון מאובנים. על ריקים אלה היה חבאט אומר כי הם קרויים ריקי־שיפון משום שהסוסים רצים אליהם כמו שפנים, עד כדי כך היה התנן מרובה בהם.

„הוי, אתם, גלמים“, צווחה לוסיאנה לעברם של הכוהנים, „הושיטו יד לאשה. הרי רואים אתם שלא אוכל לעלות לבדי“.

הכוהנים קפצו על רגליהם, דחקו זה את זה וחשו אל הדלת. נבוכים היו בשל חיבוק־ידיהם ובכוחות משותפים גררו את לוסיאנה אל תוך הקרון.

„פ-ו-ו“ פלטה הלזו אנחה וסקרה את הקרון, „דומה כי הריהוט אצלכם כאן אינו מסוגנן ביותר“.

הכהנים שתקו במבוכה.

„טוב, כוהנים“, אמרה לוסיאנה לאחר שסיימה את סקירת הקרון ומתחה גרב שהיה כולו טלאים מעשה סריגה, טלאי על גבי טלאי, „בוחרת אני את הפינה החשוכה ההיא על גבי האצטבה, שלא תחשדו שמא אני מתנקשת בבתוליים. דרך-אגב, בתולים אלה דרושים לכם כמו מלוגמה לבר-מינו“.

אחד הכהנים פלט צחקוק שלא היה במקומו וויקטור חבאט סח דרך חירות יתירה:

„אני משוכנע כי בעזרתך נלך לאבדון, אבל בתופים ובמחולות“.

„בלום פיד, צייצין“, השיבה לוסיאנה בקול באס מעושה, „וכי לא אודיסאית אני ולא ראיתי בעיני פאראנגים גדולים וטובים ממך. אינני רוקדת קו-קו, אף שעבדתי כזמרת במועדון-הליילה, טיבולי בחארקוב. שירים אני יודעת לשיר שאפילו דמך הדליל ירתח בעורקיך: ובכלל לא היה מזיק לכבד אשה צעירה ברקיקים, לאחר ששני ימים לא טעמה טעם של לעיסה. אני לא צוחקת“.

כיבדנה ברקיקים ומאותו רגע חי הקרון שלנו, כמאמר של חבאט, „חיים חדשים, מלאי אור וזוהר“.

מזגה הסוער של לוסיאנה ושמת-החיים שלה לא ידעו מעצור. כל דבר, אפילו הסכנות הצפויות לרכבת שלנו ההרוסה למחצה, כגון שימטירו עליה יריות או שתפול בידי ליסטים, שימש ללוסיאנה עילה לצחוק ולהתבדחות על חשבונם של הכהנים, שאיבדו את עשתונותיהם מעצם נוכחותה. היא היתה מתחרה בשנינותו של חבאט, מזמרת פזמוני-רחוב ומנחיתה על ראשיהם של הכהנים מהלומות-מוות בהלצות שהיו בבחינת מדוחי-עוון.

הכהנים היו גונחים, אך בעיניהם היה נדלק בתכיפות גוברת זיק של התפעלות כנה מ„אשת-חטאים“ זו, הפאני לוסיאנה. ניכר היה כי נשאה חן בעיניהם. מתוך כך חיפשו צידוק לה בעיקרי-האמונה של הכנסייה הקתולית, בברית החדשה ובברית הישנה וכמעט אף באיגרות-האפיפיורים.

בסופו של דבר הכריזו עליה שאינה אלא מרים המגדלית של ימינו. מן המפורסמות הוא כי זונה אדומת-שער זו, שהיתה חוטאת ימים ולילות תמימים, זכתה להימנות עם הקדושים בשל אהבתה הטהורה אל ישו ועל שום שהגיחה אל הצלוב על הגולגלתא שרופת-השמש ועטפה בשערותיה העבותות והמבודרות את רגליה, ועם מגען של שערות אלו שכך הכאב בכפות ידיו ורגליו המחוצות.

כמה וכמה נשים עברו אותה דרך של חטא ולאחר-מכן היו לקדושות. וכעדות לקדושתן ניצתה הילת פז דקה-מן-הדקה מעל ראשיהן על גבי תמונותיהם של אמני הרנסנס הגדולים, ופרחי-לילך לבנים שחו אל שולי שמלותיהן הקלילות בהפיצם על סביבותם ניחוח של טוהר, תום וצניעות.

הכהנים שוחחו על כך בחצי-קול. אני שומע פולנית, וככל שהקשבתי לדבריהם

כך גברה בי ההכרה כי הקאתוליות, עם פולחן-המאדונה שלה, אינה אלא אחד מגילוייה של החושנות — חושנות אנינה, ואף-על-פי-כן גלויה ונצחית. סופית השתכנעתי בכך בתקופה מאוחרת הרבה יותר, כעבור שנים רבות, עת שבאפולויתן הססגונית של כנסיות נאפולי ורומא ראיתי מאדונות חיורות, שריסיהן מושפלים ובת-צחוק שופעת-רוים, רומזת-מפתה, בת-צחוקה של ג'וקונדה, מרחפת על שפתי-שני קטנות, דומה מרטטות.

עכשיו, ממרחק שנים רבות, נראים לי כהזיה אותם שיחות והירהורים בקרון-משא רעוע, שרוח-סתיו שרקה בין כתליו הנקובים מפורים ובתוכו ישבו שבת-אחים ספוגת רעות ועליצות אנשים שונים-ומשונים: זמרת-קורטיזנית שירדה מנכסיה, כוהנים פולנים, אחד שזכה לעיטור של לגיון-הכבוד, פילוסוף סומא-למחצה, נאזארוב, שלא נפרד מרכז-שירים של היינה, ואני — אדם ללא מקצוע מוגדר בימים ההם ובעל דמיון המרקיע לשחקים.

הרפכת היתה נעצרת תכופות והקטר צופר צפירות-תחנונים. פירושו של דבר היה שהדלק אזל והנוסעים — אם רוצים הם דווקא להמשיך בנסיעה ולא לחכות עד שהכנופיה הקרובה ביותר תבוא ותחסלם — חייבים לקפוץ מן הקרונות ולהרוס לצרכי דלק את הגדרות הקרובות או את הדוכנים בשוקי-התחנות. בקול שאון היה חבאט מזיז את הדלת הכבדה של הקרון וצווח לעבר הכוהנים: „הוי! עדת קדושים! לגרזנים!“

בקרונו היו דקר ושני גרזנים. היו נוטלים את הגרזנים וקופצים מתוך הקרון. תוך כדי כך מפשילים היו את גלימותיהם ומתחתן היו מתגלות נעליים צבאיות כבדות וחותרות. אף אנו היינו קופצים ואצים אל הגדר הקרובה. לא תמיד הסתיימו פשיטותינו אלו בהצלחה. יש שבעלי הגדרות היו פותחים עלינו באש מתוך רובים קצוצי-קנה. אז היה נהג הקטר מסיט את הרכבת ללא צפירה. חבאט צעק: „צבא נאמני ישו! אל סוסיכם!“ — ואנוסים היינו לקפוץ לתוך הקרון כשהלה נמצא כבר בתנועה.

לאחר ביאלאי-צרקוב תכפו ההתקפות על קרונו. עלי-הרוב ירו מן החורשות או מסבכי השיחים הסמוכים אל התחנה. עד כה לא ראינו את היורים. בשעת ההתקפות שכובים היינו על האצטבות — או, כמאמרו של אותו חבאט, „מכווצים את המטרה“. חבאט היה מוכיח לנו כי אדם שוכב פגיע שש-עשרה פעמים פחות מאדם עומד. דבר זה לא שימח אותנו ביותר, בייחוד לאחר שכדור תועה נקב חור בקיר הקרון ממש מעל לראשה של לוסיאנה ומתוך השער, שפיסה ברחבות מפוארת את ראשה, עקר מסרק ספרדי — ירושה מסבתה, שהיתה מוכרת כעכים בעיר ריבניץ אשר על הדנייסטר.

הכדור פגע במסרק והשמיע יללה. רגעים מספר נדמה היה לנו כי משוטט הוא בטירוף בתוך הקרון ומחפש מוצא, אלא שבסופו של דבר נחבט בקיר וצנח על גבו של אחד הכוהנים.

הכהן אספו, הצניעו בארנקו ונשבע לתלותו על-גבי שרשרת-כסף לפני האיכון של האם הקדושה בצ'נסטוכוב — מנחת-תודה על תשועתו. לויסאָנה היטיבה שערותיה, ישבה על האצטבה ופצחה בשיר, עם שקולה צווחני במתכון ומשתעע בבקיעים צורמניים:

הוי, שלום לך, ליובקה, ליובקה יקירה אַת.
 הוי, שלום לך, ליובקה, ולהתראות.
 את הפטל שלנו במשיכה קנית לך.
 לפחות זיתים קחי, ליובקה, בכבוד.

הכהנים החרו אחריה כאיש אחד. אחר-כך נתהרהרה לויסאָנה שעה קלה ואמרה: „אם יהרגוני, קיברו אותי עטופה בסודר-הצוענים. שהכהנים יערכו לי תפילת-אשכבה כמו לאחד מרמי-המעלה — בכך איני מפקפקת.“ בין הכהנים השכובים על כרסיהם (היריות היו נדירות אך עדיין לא נדמו כליל) חלף גל של תזווה משונה. נדמה היה כי בכל כוחם הם מתאפקים מלפרוץ בצחוק. „גם לגן-עדן יניחוני להיכנס“, סחה לויסאָנה בביטחה. „כניסה חפשית בלי שום קשיים. אשיר לך לפטרוס פומון שכזה עד שיתפח מרוב צחוק, יגרוף חטמו ויאמר: מאדמאזל לויסאָנה, אני ממש מצטער על שפגשתיך בגן-עדן משועמם זה ולא על-פני האדמה המלאה חטאים. שם היינו שנינו חיים כך עד שהבריות היו מסובכים ראשיהם ואומרים: אלה חיים!“ המאופק ביותר מן הכהנים העיר: „דברים אלה חילול-השם הם, פאנה לויסאָנה. הלוואי שתמחל לך הבתולה הקדושה. אנחנו מחלנו לך מכבר.“

„על כך אני מודה לכם באמת“, השיבה לויסאָנה, ופתאום הוסיפה חרש-חרש: „ברנשי היקרים! לו ידעתם כמה קל לי על לבי. אף אחד אינו נטפל אלי, אינו מזיל ריר, אינו נדבק אלי כאל אחת מופקרת. והרי איש אפילו אינו יודע כי חזי נקוב בכדור. בלוגאנסק יריתי בי בעצמי. ישנה עיר ארורה שכזאת, שם מת ילדי ילדי שלי.“

נפלה על פניה על האצטבה והשתתקה. אנחנו החרשנו. „לכל-הרוחות, לשם מה אני נוסעת לאודיסה מחורבנת זו?“ שאלה פתאום בלי שהגביהה את ראשה.

קמתי ובוהירות פתחתי את הדלת. נחל כחלחל התפתל בערבות יבשות. שמש-סתיו לבנה זהרה בשמיים. חמימותה — חמימות עדינה-כומשת — נגעה בפני. בדרום, בדרך אל הים, זו הדרך שבה נגרה הרכבת שלנו תוך גניחות ותנודות, נתמשכו להקות של חסידות בגבהים ערפליים.

בקורסון עלתה לרכבת איכרה ששערה אדמוני ופניה כפני הקנבוס. היא נסעה לזנאמיאָנקה לערוך חגיגת-נישואים לבתה, ובתורת מתנה הטיעה אליה שידה כבדה ממולאה גדוניה ער-גודש.

היתה זו איכרה צווחנית, משתוללת, יורדת לחייהם של הבריות. מתחת לחצאית שלה השתלשלו תחרים צהובים, מלוכלכים, נשתפשו ונתמרטו במגפיה המשומנים והמפורזלים. כאטמאן * קואקים היתה האיכרה רודה בעובדי מסילת-הברזל — בריות מזירעב שפניהם האפירו מרעב — נתנה עליהם בקולה ודרשה בתוקף שתוכנס השידה לתוך הקרון.

ואולם לקרון לא הניחו לה להיכנס לאותה איכרה יחד עם שידתה. כל נוסעי הרכבת חמתם עלתה בהם עד להשחית בשל השידה, בשל פרצופה הסמוק־כדם והמבהיק־משומן, ובשל קולה היללני.

דומה כי בפעם הראשונה בימי־חיי ראיתי דמות כה מובהקת של קולאקית ** — חמדנית, רעת־לב, שחצנית מתוך הכרת הרווחה הכלכלית שלה ושביעותה בתוך ההתרוששות והדלות ששררה בכל. אותם ימים מצויים היו עוד באוקראינה הרבה קולאקים יהירים ואכזורים. למען רווחתן היו איכרות מסוג זה מסוגלות לחנוק את אבותיהן ו"בניהן יקיריהן" הלכו אל הכנופיות בפיקודם של אטאמאנים, אל מאכנו, אל זיליוני,*** בקור־רוח קברו באדמה אנשים חיים וגורו להם חגורות מגבותיהם של יהודים ושל חיילי הצבא האדום.

האיכרה התרוצצה מסביב לקרון. פעמים התירה מצווארה את מטפחתה החמה ופעמים שוב קשרתה בקשר הדוק, וצווחה בקול צורמני, שנמתח עד קצה היכולת ודומה היה כי עוד מעט יינתק.

"רכבת שלמה מילאו אורחים־פורחים חשופי־שת! ולנו, לבעלים, אין מקום! והרי העירוניים הללו עם הגבררות שלהם — כל אשר להם הרי זה החור שבמכנסיהם. לרמוס צריכים אותם כתולעים ולא להסיעם מקיוב לאודסה".

בסמוך לאותה איכרה מרדנית עמד שחוח התורן שבתחנה והחריש קדורנית. "ואתה, מה אתה עומד כמו איל? לשם מה נתתי לך שומן ולחם? כדי שכל מך ודך יעשה אותי לצחוק כאן? הבטחת להעלותני לקרון — העלה וחסל! ואם לא, אתבע ממך בחזרה גם את הלחם וגם את השומן".

התורן ניפנף בידו והלך לאורך הרכבת. היה מציץ בפתחי הדלתות, מחניף לנוסעים, ובחצי קול, כדי שהאיכרה לא תשמע, מתחנן היה:

"הניחו לה, למצורעת זו, להיכנס, עשו עמי חסד. בעלה ראש הכפר, שודד. עד מוות יכני. וגם לחם אין לנו אפילו פירור אחד, והיא נתנה לי כיכר שלם".

אך נוסעי הקרונות לא ידעו רחמים ועמדו על שלהם. בסופו של דבר הגיע התורן לידי הסכם עם נהג הקטר, והלו, תמורת שומן ולחם שהובטחו לו, ניאות להעמיס את השידה ולהציבה על הגרם הקדמי של הקטר, בין הפנסים.

* קצין קואקים בכיר, מנהיג, ראש כנופיה.

** קולאק — אגרוף, נתקבל כמנוח בימי הקולקטיביזציה ברוסיה, ופירושו איכר עשיר המנצל את עמיתיו וחרד על רכושו.

*** מאכנו — מארגן ומנהיג של חיל שודדים ופורעים בימי מלחמת־האזרחים באוקראינה, היא רוסיה הקטנה. לכאורה דגל בהגשמת האידיאלים של האנארכיסטים. זיליוני — אף הוא אחד מראשי כנופיות קואקים שלחמו נגד הצבא האדום.

בעמל רב העלו את השידה על הקטר, קשרוה וחייקוה בכבל עבה. כדוגרת ישרה עליה האיכרה, כיסתה אותה בחצאיותיה המלוכלכות, התעטפה במטפחת חמה, והרכבת זוה.

כך המשכנו במסענו, עם שעל־גבי הקטר ניצבה שידה ועליה איכרה זועמת ומלא־ת־חימה, לקול שריקותיהם ומצהלותיהם של הילדים שנקרו לנו בדרך. בכל חניה היתה האיכרה מתירה את תרמילה וזוללת ברעבתנות. אפשר שלא תמיד רצתה לאכול אלא שעשתה את מלאכת האכילה בזדון, מתוך שמחה לאיד, מתוך התגרות, כדי להינקם מן הנוסעים הרעבים ולהתעלל בהם.

היתה מבתרת נתחים־נתחים גדולים את השומן הוורוד והעדין, משסעת באצבעות דורסניות תרנגולת צלוייה ודוחסת אל פיה לחם־חטיטים רך. לחייה הבהיקו משומן. בסיום סעודותיה היתה מגהקת ומתנשפת שעה ארוכה, בקול רם ובמתכוון. לעתים רחוקות ירדה האיכרה משידתה, ואפילו לשם עשיית צרכיה לא התרחקה מן הקרון אלא כדי שתיס־שלש פסיעות. בכך הפגינה לא רק חוסר־בושה כי אם בוז גלוי לכל הנוסעים.

הנהג היה מקרקר בגרונו, מסב פניו ממנה, אבל שתק. עדיין לא קיבל אף פירור לחם אחד ואף נתח אחד של שומן. כל אלה הובטחו לו רק בזנאמיאָנקת, לכשיביא את האיכרה אל מחוץ־חפצה.

כל נוסעי הרכבת שגאו שנאה עזה וניצחת את האיכרה הישובה על גבי השידה. שנאה זו האפילה אפילו על אימתם של הנוסעים מפני המוות. ועד כדי כך הגיעו הדברים שכמה מן הנוסעים ייחלו בקוצר־רוח ל"כנופיה ראויה־לשמה", שתפתח בהתקפה של ממש על הרכבת שלנו. הכל היו בטוחים כי בראש־וראשונה תותקף האיכרה, שהרי יחד עם שידתה שימשה מטרה מובהקת לכדורים.

אי־שם, אחרי תחנת בוברינסקאיה, התגשמו חלומות הנקם שלנו, אבל רק בחלקם. לפנות־ערב ירו אנשי מאכנו על הרכבת שלנו. כמה כדורים פגעו בשידה. האיכרה לא נפגעה, אך מספר כדורים פלחו וניקבו חלק מן הנדוניה.

מאז היתה האיכרה יושבת כמאובנת, שפתיה הכחולות מכווצות ובעיניה משטמה שחורה ועזה עד כדי כך שהנוסעים נמנעו מלעבור על־ידה אלא אם כן היה צורך מיוחד בכך.

ייחלנו לנקמה, שוב זכרתי את חוק־הגמול שאמי היתה דוגלת בו. מששמעו על כך הכוהנים התעוררו ואישרו פה־אחד כי אכן קיים חוק כזה, ואפילו בימי מלחמת־האזרחים לא פג תקפו, ואילו לוסיאָנה אמרה שחוק־הגמול לא היה ולא נברא, ולעומת זאת מצויים גברים רכי־לב ורפי־ידיים, שאין להם דם להשליך את האיכרה המימה מן הגשר הראשון.

ככלות הכל בא יום־נקם־ושילם, כפי שניתן לצפות היה זה יום מלא קרע־עננים שחורים, במהירות עצומה נישאו הללו מעל לשדות החשופים. רצועות מטר כבד כבר הצליפו על כתליו הקלופים של בנין־התחנה בזנאמיאָנקת.

דומה היה כי אליהנקמות בכבודו ובעצמו השליח באדמה ענני-זעף אלה, גשמים ורוח לחה.

ראשיתה של פרשת הנקמה היא שאותה איכרה נתנה לנהג פונט אחד שומן וכיכר לחם אחד תחת חמשת פונטים שומן ושני כיכרות-לחם שהובטחו לו. הנהג לא אמר דבר. אדרבה, הודה לאיכרה, ובעזרתו של המסיק התחיל לפרוק את השידה מן הקטר.

השידה משקלה היה לא פחות מחמישה-עשר פוד*. בעמל רב גררוה מגרם הקטר והעמידה על הפסים.

„שני בחורים-כארוים“, רטנה האיכרה, „ושידה אחת לגרוף אין להם כוח. גיררו אותה הלאה“.

„נסי בעצמך להזיזה, לכל-הרוחות“, השיב הנהג, „בלי דקר לא נתגבר עליה. אֵלך לקחת דקר“.

נכנס אל תא הנהג ליטול את הדקר, אך לא נטלו כי אם הפעיל מה שהפעיל והקטר פלט שני סילוני קיטור חם ושורק. האיכרה נצטווחה ובקפיצה נרתעה לאחור.

הנהג הניע את הקטר וחבט בשידה. השידה השמיעה קול חריקה יבשה והתרסקה לרסיסים. כל הנדוניה העשירה נפלטה מתוכה: שמיכת מוך, כותנות, שמלות, מגבות, סכיני-מלכיוור, ואפילו מיחם מצופה ניקל.

הקטר צפר צפירות גיל, פלט קיטור ועבר על פני הנדוניה בכיוון בריכת-המים. המיחם נתפחם כדי ריקי. אך ידו של הנהג עדיין היתה גטויה. הוא הסיע את הקטר לאחור, עצרו מעל לנדוניה ולפתע נשפכו על גדוניה זו סילוני מים חמים, מעורבים בשמן-מכונות.

האיכרה קרעה מעליה את המטפחת, נעצה אצבעותיה בשערה שלה, מרטה בו כמה מריטות, נפלה אפיים ארצה ופרצה ביללות-אימים. כפי-ידה החזיקה באניץ-השער שנתלש מראשה וזרועותיה פירכסו בשלולית הסמוכה אליה, משל אחזה השבץ או שנתכוונה לצלוח שלולית זו בשחייה.

לאחר-מכן קפצה על רגליה והסתערה על הנהג.

„את עיניך אעקור!“ צרחה והפשילה שרווליה. כמה מן הנוכחים תפסו-החזיקות. בתוך הקהל הבקיע לו דרך ברנש קטן-קומה. ברנש זה היה מורכב כובע-מיצחה ענק עשוי משבצות, ערדליים חדשים וחוטם חד, שהודקר מתחת לכובע. היה זה חתנה של האיכרה. הוא בא לפגוש אותה, אבל איחר את המועד.

נתן החתן מבטו בערימות הנדוניה המשוסעת, הוציא את המיחם הפחוס, הטילו מתחת לרגליה של האיכרה והפטיר בקול רם וחורק:

„אכן, אמא יקרה, מודה אני לך בהכנעה על שבזכותך הגיענו אחרון טובנו שלם ותקין“.

האיכרה הפכה פניה אל חתנה, תפסה בחוזה ורקקה בפרצופו. הקהל צהל.

בתחנת בוברינסקאיה חנינו ימים מספר. מתקנים היו את המסילה שלפנינו, שאנשי של מאכנו חיבלו בה.

דרומית מבוברינסקאיה סער, צהל, שעט בדהרת־שגעון — ותוך כדי דהרה פלט צרורות אש — שרק, שדה, אנס נשים וברח כל עוד נפשו בו לאחר כל התנגשות עם אויב חזק — חיל־המתנדבים האוקראיני השחור.

מתוך ערים קטנות, שעוד לפני תקופה קצרה היתה רוח פטריארכלית שורה עליהן, ערים ורודות מסבכי חלמית, הגיחו אטאמאנים עריצים, מפלצות אחוזות־טירוף. קמו לתחיה ימי הדמים של „טבח־אומאן“, שרקו חרבות המתיזות ראשי דרדרים ועורפות ראשי בני־אדם. דגלים שחורים, שגולגלות של מתים התנוססו עליהם, רישרשו על־פני ערבות הרוגע של פלכי חרסון וניקולאייב, ומראות ימי־הביניים נתגמדו לעומת ההוללות, האכזריות והבורות המפתיעה של המאה העשרים.

היכן היו חבויים כל אלה, היכן בשלו, אגרו כוחות ויחלו לשעתם? זאת לא ידע איש. במרוק־אדירים נסוגה ההיסטוריה אחורה. מערבולת־אימים פקדה את העולם, ולאחר הרבה שנות שלוח חש האדם באזלת־ידו נוכח מזימות הזדון של זולתו.

על כך הרבה לדבר, יותר מכולם, נאזארוב. הכהונים שתקו. לוסיאנה ישנה ימים תמימים וחבאט לא חיבב שיחות כאלו — לא היה בהן חומר לבדחנות.

במרחק ארבעה קילומטרים מבוברינסקאיה שכנה העיירה סמלה — אותה עיירה שהייתי מבקר בה בעודי ילד יחד עם הדודה נאדיה. שם ראיתי צייר מוזקן, צעיר־לימים, שהיה מאוהב בדודה נאדיה.

ביום הראשון לחנייתנו הלכתי ברגל לסמלה. ביקור במקומות מימים־עברו הרי זה עיסוק המעורר עצבות, ושבעתיים גוברת העצבות כשנתקל אתה בדברים שנשתכחו מלבך כליל, כגון: מפתן שהזיקנה קפצה עליי, צפצפה שפאורותיה השתרגו והסתעפו, או תיבת־דואר שהעלתה חלודה, אותה תיבת־דואר שאל תוכה שילשלת אי־פעם מכתב־אהבה ראשון אל גימנזיסטית כחולת־עיניים.

סמלה היתה ריקה מאדם ושקט שרר בה. תושביה נמנעו מלהתהלך ברחובות ללא צורך מיוחד כדי שלא להיתקל בחייליו השיכורים של דניקין.* ממש כמו בימי נעורי היה מרבד צמחי־מים מותח ירקות זוהרת על פני הנהר טייסמין, ומשום כך דמה הנהר לאחו רענן. מאחרי הגדרות בקע ריחם של פרחי־קטיפה. כל המקומות הללו, הן סמלה והן העיר השכנה צ'רקאסי, קשורים היו בחייה של משפחתי. שוטטתי על פני רחובותיה השלווים של סמלה, וחי, שקצרים היו בעיני בימים ההם, ניצבו לפתע לפני בשורה של שנים ארוכות הגדושות מאורעות גדולים וקטנים.

נזכר הייתי לא בזרמם העקיב של החיים אלא — אם רשאי אני להתבטא כך — בעמודותיהם הבודדות. יש שהייתי מעלה בזכרוני את המלונות (הזולים ביותר, כמובן, אלה שהיו קרויים „רהטונים“), שהתאכסנתי בהם, או בכל הנהרות שראיתי

בימי חיי כל אניות־הים, שבהן נודמן לי לשוט, או בכל אותן בערות, שיכולתי, כפי שהיה נדמה לי, לאהוב.

הלהיטות אחרי זכרונות אלה לא היתה בטול־טעם ככל שנראתה לי תחילה. כשהייתי נזכר, למשל, במלונות, הייתי מעורר בזכרוני את כל הזוטות שבהם: צבען של המחצלות השחוקות שבפרוזדורים, ציורי הטפיסים, ריחות המלון, התמונות הזולות בצבעי־שמן, פניהן של נערות־המלון ודרך שיחתן, הרהיטים המעוקמים והמשומשים — הכל עד לקסתות העשיות מאבני הרריה של אוראל, שצבען כעין הסוכר הרטוב, ומעולם לא נמצא בהן דיו אלא זבובים היו מוטלים בהן, שדופים ומיובשים.

כל אימת שהעליתי בזכרוני דברים אלה, משתדל הייתי לשוב ולראותם בעיני. לאחר זמן, כשהתחלתי לכתוב, הבינתי כי זכרונות מסוג זה היו לי לתועלת רבה בעבודתי. הם חינכו את זכרוני לתפוס את הדברים בממשותם, לראותם ראייה מלאה ומקיפה, הרגילוני לחוויה חוזרת ואגרו אוצר רב של פרטים נפרדים, שמתוכן יכולתי לבור אחרי־כן את הדרוש לי.

את הדרך בחזרה אל תחנת בוברינסקאיה עשיתי בין־הערביים. מהלך הייתי על הסוללה של מסילת־הברזל, הסוללה השתפלה אל תוך גיא עמוק, ברום השמיים נתלה הירח. מצד בוברינסקאיה הגיע קול יריית רובה.

לפתע קפא לבי ומיד לאחר זאת התחיל פועם בחזקה: צצה בי ההכרה כי נפל בחלקי לחיות בתקופה כה מעניינת, תקופה גדושת סתירות ומאורעות, שתקוות גדולות מפעמות בה. אשריך — אמרתי בלבי — נולדת במזל טוב.

אל תחנת פּוּמֶשְׁנַאיה הגיעה הרכבת שלנו בבוקר השכם. מיד דיחקה אל מסילה מרוחקת השמורה לשעת־חירום. על־פני ערימות של גרוטאות ופסולת השחירו סבכי מלוח שדוף.

בבוקר קפצנו מתוך הקרון ותמהנו: הקטר שלנו נותק ונעלם. בתחנה, לכל אורך המסילה הזרועה תמרורים, לא נראה אדם. התחנה היתה שוממה כבית־קברות. יצאתי לסיור־מדיעין. בבנין התחנה שרר קור. האוויר היה אפור, והדלתות פתוחות. אף נפש חיה לא היתה מצויה לא באולם־הנוסעים, לא במזנון, אף לא באולם־הכניסה. הבנין היה נטוש.

שוטטתי בו קמעה, דרכתי על רצפת־האבן המהדהדת, ויצאתי אל הרציף. הקפתי את הבנין מאחור וראיתי דלת מעורערת. פתחתיה. בחדר צר וגבוה ישב אדם שפוף חבוש כובע־מיצחה אדום — כפי הנראה תורן־התחנה. הוא ישב ליד השולחן כתרנגול שסימר נוצתו, ידיו תחובות בשרוולי סגינו המרופטים, והוא עצמו לא זע, רק זקף עלי עיניים דלוקות זעירות. מתחת לכובעו האדום הזדקרו קוצות שער משומן.

„מה קרה ז' שאלתיו. „אין נפש חיה בתחנה“.

התורן הוציא את ידיו מתוך השרוולים ובארשת מסתורין רמז לי שאקרב אל שולחנו. קרבתי. באצבעות קרות ולחות תפס את ידי ופתח במילמול מהוטה: „כולם נמלטו אל הערבה. אני לבדי נשארתי פה. אמנם, לא אני חייב להיות תורן היום. תורו של בונדארצ'יק הוא. אלא שיש לו, כמו להכעיס, אשה וילדים. אני גלמוד. הרי שיצא ככה. הוא לא ביקשני. מרצוני התנדבתי להיות תורן במקומו.“

תוך כדי דיבור היה מדהק את ידי ביתר כוח. אימה נפלה עלי. תלשתי ידי מתוך ידו. התורן ניבט בי בתמיהה והצטחק.

„אתה מפחד?“ שאלני. „אף אני מפחד.“

„מפני מה אתה מפחד?“

„מכדור“, ענה התורן. קם והתחיל לרכוס את הסגין. „מי יודע היכן הוא עכשיו, הכדור שעתיד לפלח את ראשי. ואתה שב וחכה לו.“

הוא הציץ בשעון.

„חצי שעה נותרה.“

„עד מה?“

„מאכנו הולך“, סח לפתע בקול רם. „אתה תופס? בעוד חצי שעה יהיה כאן.“

„מניין לך?“

„הנה, מכאן“, התורן הורה על מכשיר מברקה שעל השולחן. „מאדיסון. עד שלא נברא אדיסון זה היו הבריות חיים בנחת ולא ידעו דאגה. ועכשיו הכל ידוע מראש ומתוך כך רק מהומה בלב. מאכנו הופה על-יד גולטה. הוא בורח לאלקסנדריה אל מחוזו. שלח מברק — בשלש שיירות יעבור עם בחוריו על פני פומושנאיה שלנו בדרך אל זלאטופול, בלי חניה יעבור. הפקודה — להציב את כל התמרורים, להפעיל את הרמזורים ולחכות. כל הממרה — דינו מיתה ביריה. כל מי שזודמן במקום, יירה. הנה, תראה בעיניך, בפירוש כך נאמר: הוצאה-להורג ביריה בהקף עולמי.“

התורן הורה על סרט־מברקים סבוך, שהתגולל על השולחן, ופלט אגחה. „הלוואי שיעבור בשלום, בן־כלבים. אתה מרפכת־הנוסעים?“

עניתי לו שאמנם מרפכת־הנוסעים אני ונתחייכתי. וכי רכבת־נוסעים היא זו? ערבי־רב של קרונות־משא מלוכלכים ורצוצים הצולעים מדי פעם על גלגל אחר. „לך אפוא אל הרכבת ואמור שיסתגרו בתוך הקרונות ולא יוציאו חטמיהם החוצה. אך יראום המאכנואים, מיד יערום אל התעלה ויחסלום במכונת־יריה.“

חזרתי אל הרכבת ובפי הידיעה המדהימה. מיד נסגרו כל דלתות הקרונות. כל תנורי הברזל כובו, כדי שהעשן המיתמר מארובות הפח לא יכריז על קיומם. כולנו שמחנו על שבין הרכבת שלנו לבין המסילה הראשית, שעליה תעבורנה שיירות המאכנואים, ניצבת רכבת־מטען ארוכה ומסתירה אותנו כראוי.

ואולם אותי ואת חבאט לא סיפקה רכבת־מטען זו. רצינו לראות את המאכנואים. בחיפוי הקרונות והביתנים חדרנו אל בנין התחנה. התורן שמח. יהיה אשר יהיה, נקל יותר בחברת בני־אדם.

„לכו אל המזנון. שם תיטיבו לראות את הכל מבעד לחלון“, סח לנו.
 „ואתה?“

„אני אצא אל הרציף לקבל את פני הרכבת בדגל ירוק.“

חבאט נתן בו מבט ספקני:

„ואולי מוטב שלא תצא?“

„מה פירוש לא אצא? הרי תרון אני. לא אצא — יעצור הנהג את השיירה, ואז — שלום לך, חמודתי, כתבי מכתבים לגן־עדן.“

חבאט ואני הלכנו אל המזנון. שם עמד לוח־עץ עשוי בצורת שריון ועליו רשימת מועדי ההסעים מתקופה שלפני המבול. קירבנו את הלוח אל החלון כדי שנהיה צופים מאחוריו. ודאי היה לנו שבדרך זו לא ירגישו בנו. ברגעי סכנה נקל היה לקפוץ מן המזנון אל המטבח, ומשם אל המרתף.

מן המרתף יצא חתול שפרוותו אפורה וחברבורותיו אדמוניות. נתן בנו מבט חטוף, פסע על פני השולחנות והדלפק הריק, קפץ אל אדן החלון, ישב עליו, הפנה גבו אלינו והיה צופה אף הוא אל המסילות הריקות. נראה כי לא היה מרוצה מאי־הסדרים שבתחנה. קצה זנבו רטט מרוגזה.

הוא הפריע לנו, אך לבנו לא מלאנו לגרשו. הבינונו כי חתול זה נמנה עם הסגל של מסילת־הברזל והוא יושב כאן בזכות ואילו אנו, נוסעים חסרי־זכויות, בדין שנדע היכן מקומנו. מפעם לפעם ניבט לאחור כמי שאין דעתו נוחה ממראה־עיניו.

פתאום זקף אזניו ואנו שמענו צפירה תובענית של קטר, שגח בחימה שפוכה אל בנין התחנה. נצמדתי אל השמשה וראיתי את התורן. הוא יצא בחיפזון אל הרציף, היטיב את סגיניו והרים דגלון מגולל ירוק. הקטר חלף על פנינו עם שהוא פולט ענני קיטור עד לב השמיים וגורר בערבוביה קרונות סגורים ופלטפורמות פתוחות. מה שחלף ביננו לנגד עינינו על גבי הפלטפורמות נראה לי כחלום־בלהות של אדם טרוף־חולי.

ראיתי פרצופים מעוותים של בחורים ונשקם תלוי עליהם — חרבות עקומות, סיפי ימאים, פגיונות שנדניהם כסף, אקדחים, רובים ופונדות קנבוס.

על כובעיהם — כובעים מכל המינים והסוגים — התנפנו ברוח סרטים אדומים־שחורים. את הסרט הגדול ביותר ראיתי על גבי צילינדר מהוהה. בעליו היה לבוש אדרת, שהיתה קצוצה ליתר נוחות, וירה באוויר, כפי הנראה כיבד במטח יריות את תחנת פּוּמו־שנאיה, שעצרה את נשימתה מאימה ופחד.

מראשו של אחד המאכנזאים העיפה הרוח מגבעת אלגנטית. במעגלות התגלגלה המגבעת על פני הרציף, ובסופו של דבר נחה כמעט ממש לרגליו של התורן. היה בה משהו מקלות־הדעת, חרף הסרט השחור שהקיפה — סרט קודר ומבשר־רע. נראה כי מגבעת זו — חלומם של רודפי־נשים קרתניים — כיסתה לא מכבר פסוקת מרוחת־מרוקים משל ספר. אפשר שבעליה שילם בחייו בעד להיטותו הזיתירה אחרי טרונות.

לאחר־מכן חלף מלח צנום, שחטמו גבנוני, צווארו ארוך כשל גירפה וגופיתו קרועה עד לשררו. כפי הנראה נקרעה הגופיה בכוונה־תחילה על־מנת שאותה כתובת־קעקע מאוימת שעל חזהו של המלח תתגלה במלוא תפארתה. לא היה סיפק בידי לסקרה כהלכה. זכורה לי רק ערבוביה של רגלי נשים, לבבות, פגיונות ונחשים. ציורה של הכתובת, שהיתה אפורה כאבק־שיפה, הודגש בצבע ורוד כמיץ של תות־שדה. אם יש סגנונות בכתבות־קעקע, הרי היה זה סגנון־רוקוקו.

אחריו טס גרוזי שמן במכנס־רכיבה ירוקות העשויות קטיפה וענק־נשים תלוי בצווארו. הוא עמד על עגלה וניסה לאזן את משקלו מעשה־לולין. בסמוך אליו ראינו שני לועי־מכונות־יריה המכוונים היישר אלינו. החתול הביט בעיון בכל אותה סחרחרה, נרעד מרוב התפעלות, חושף ואוסף צפרניו חליפות.

לאחר בחור לבקני שיכור, שהיה לבוש אצטלה של כהן והחזיק בידו אווז צלוי, עבר על פנינו חגיגית ישיש ששערותיו שיבה ובראשו כובע־מיצחה של תלמיד־גימנסיה שהסמל נעקר מתוכו. בידו החזיק חנית קוזאקים וחצאית שחורה פרומה הקשורה אליה. על־גבי החצאית היתה מצוירת בצבע לבן השמש העולה.

תוך כדי נסיעה פלטה כל פלטפורמה על הרציף צלילים מרוסקים שונים־ומשונים: זעקת־בכי של מפוחית־יד, שריקות של צהלת־הפקר, או מילות שיר. השירים רדפו זה את זה, פרצו זה לתוך זה ושיסעו זה את זה.

„קומו, בחורים!“ רעמה פלטפורמה אחת. „לקריאתו של פוטאשוף!“ החרתה אחריה השניה, והשלישית צווחה: „בין קדושים תהיה מנוחתו של רבינוביץ ואשתו — כן!“ ומיד לאחר זאת פרץ סיומו הנוגה של השיר הראשון: „מי השוכב שם בקבר ירוק?“ והפלטפורמה הסמוכה השיבה קדורנית: „מכנאי גיבור קבור בו עמוק!“

השיירה הראשונה עברה ומיד לאחריה הגיחה השניה. יער של יצול־עגלות זקופים בלפי־מעלה התנודד בקפיצות בשל מהירות נסיעתם של הקרונות. בתוך הקרונות עמדו סוסים קיוצים וטילטלו ראשיהם עם שצודדיותיהם מופנות כלפינו. טליתותיהם של יהודים שימשו כיסוי לסוסים אלה.

עלידם ישבו סייסים ושילשלו רגליהם למטה. ניצנצו מגפיים צהובים, אדרות־שער, נעלי לבד, נעלי עור, ששרוכיהן קשורים עד לברכיים, דרבנות־כסף, מגפי הוסארים ועל שוקיהם סמלי קצונה, נעלי איכרים שבטשו בטיט, נעליים חצאיות כתומות שבועות־נוי מקשטות את חרטומיהן, רגליים יחפות, אדומות, מחוספסות, חותלות הגוזרות מקטיפה אדומה ובד־צמר ירוק משל שולחנות־ביליארד.

לפתע האטה הרכבת את הליוכה. התורן הסב ראשו באולת־יד, אך פתאום התישר וקפא על עמדו. אנחנו נרתענו מן החלון, מוכנים־ומזומנים לברוח.

ואולם הרכבת לא נעצרה. בנחת ובקצב רצוף נעה מול בנין התחנה ולעינינו נגלתה פלטפורמה פתוחה. לא נמצא עליה דבר פרט למרכבה מפוארת משוחה לפה, ועל דלתותיה סמלי נסיכות מוזהבים. אחד מיצוליה של המרכבה היה זקוף כלפי מעלה. בקצהו התנפנף דגל שחור, ועליו כתובת: „האנרכיה — אם הסדר“. בכל ארבע פינות הפלטפורמה ישבו ליד מכונות־יריה מאכנואים לבושים סגיני חאקי אנגליים.

על המושב האחורי, העשוי עור־תחש אדום, נח שכוב־למחצה אדם מצומק, קטן קומה, חבוש כובע שחור ולבוש מקטורן קוואקים פתוח. גון פניו היה ירוק־עפרורי. הוא הניח רגליו על התיטורה וכל תנוחתו הביעה עצלות ושלוות־שובע חולמנית. בידו המורדת החזיק אדם זה מאוזר והשתעשע בו: העיפו קמעה למעלה ותפסו תוך כדי מעוף.

ראיתי אדם זה ובחילת־סלידה עלתה וצפה בגרוני. ציצת־שער רטובה השתלשלה על מצח צר ומקומט. בעיניו, עיני רוע וריק, עיניים של בראש, של מופה שגעון־רדיפה, התנצנצה רשעות יוקדת. דומה כי יללת־טירוף לא שככה באדם זה מעולם. אפילו עכשיו למרות תנוחתו — תנוחת רוגע ושלווה מגושמת.

היה זה נסטור מאכנו.

התורן התמתח באורח בלתי־טבעי, שירבב כדי מרחק רב את ידו הימנית המחזיקה בדגלון הירוק, ואת ידו השמאלית קירב אל מצחית כובעו בהצדיעו למאכנו. תוך כדי כך העלה על פניו חיוך של חנופה. אין איש יכול להעלות בדמיונו משהו איום ונורא מחיוך זה. היתה כאן תחינת התרפסות, בקשת חנינה, חשש לחיים, חיי דלות ועוני, נסיון אין־אונים לעורר רחמים בלב.

בעצלתיים הטיל מאכנו את המאוזר שלו למעלה ואף בלא שיזכה את התורן במבט, בלא שיכוון, ירה. למה ירה? — אין לדעת. כלום ניתן לנחש מה עלה בדעתה של חית־אדם אחוזת־דיבוק?

התורן ניפנף בידיו ניפנוף חסר־טעם, נסוג לאחור, נפל על צדו והתחיל להתחבט ברציף, עם שהוא תופס את עצמו בצוואר ומורח את הדם. מאכנו הניף ידו. מיד היכה באספלט־הרציף צרור מתוך מכונת־יריה ופגע בתורן. הלה פירכס כמה פירכוסים ונדם.

זינקנו בדרך אולם־הכניסה אל הרציף. על־פנינו עבר הקרון האחרון. נערה קצוצת־שער שפולו תלתלים, חטמה סולד, לבושה פרווה קצרה ומכנס־רכיבה, כיונה אלינו את המאוזר שלה בבת־צחוק עליזה. מאכנואי חבוש קובע־פלדה צרפתי, שזיפים שחורים כיסו את לחייו, הדף אותה והכדור נחת מאחרינו.

חשנו בריצה אל התורן. הוא מת. על פניו קפא חיוך החנופה. הרימונו אותו ונשאנוהו אל המזנון, עם שאנו משתדלים שלא לדרוך על שלולית הדם. השכנוהו על שולחן ארוך, שעליו נמצא תמר מיובש בעציץ ירוק, זנבות־סיגריות היו תקועים בעפר העציץ.

רק למחרת בבוקר שילחו את הרכבת שלנו לדרכה.

הכהונים נדמו. כל היום קראו תפילות בלחש.

לוסיאנה שכבה על האצטבה, שתקה ונתנה עיניה ברקיע המימי שמאחרי הדלת. חבאט היה מקמט פרצופו במורת־רוח, ורק נאזארוב לבדו ניסה לשוחח אתנו. מאחר שלא נענה ברצון, השתתק.

לגולטה הגענו שעות מספר לאחר פוגרום ביהודים. אמרו שברחובות מתגוללים הרוגים רבים. לא יכולנו להיודע מי היו הפורעים, וללכת העירה לא העז איש מאתנו.

באמצע הלילה התחילה לוסיאנה לבכות. תחילה חרש, אחר-כך בקול רם יותר, ולבסוף נתקפה התיפחיות היסטריות.

לפני עלות השחר חלפה ההתקפה, ובבוקר, כשהתעוררנו בתחנת-ביניים אלמונית, לא היתה לוסיאנה בקרון. עברנו ברכבת לארפה ולרחבה ולא מצאנוה. איש לא ראה אותה. היא נעלמה והשאירה בקרון את צרורה העשוי סדר-צוענים — כפי הנראה שוב לא היה לה צורך בו.

(מרוסית: י. אורן)

אלקסנדר בלוק : פתיחה לשירים

על הגברת הנהדרת

שביל ללא רגע, תלול ורחוק
צרב של נגה. בשער אדפּק.

זר ואטום אל הדפּק לבך.
מרגליות תפזרי מסביבך.

רם הצריס. השחר ידם.
על המפתן השתרע סוד אדם.

מי זה עם שחר הבציר הצריחים
פצל כפיה של בת המלכים?

כל מתריטי אנדות הרקמה
בך מידים להבה אדמה.

קמר שואף אל תבלתם של שמי-צד.
סמק בכחול-סלונות קבר הצת.

קול פצמון מנסר בסביב.
פאר איך-שקיעה-לו מוצף באביב.

את לי יחלת עם שקיעות ולא נסת?
צרים הבצרת? שער שמת?

(מרוסית: י. אורן)

* *

על מחשבי עולם נתאב
המלאים שגאה ונתק.
לקראת הד וצקות הקרב
שלטון חדש מאיר השחק.

ועוד קצט תבקיץ צב
הקרן — ששנה מכתרת.
יבני-אדם יזו מקרב
לנגיעתה המוזהרת.

נסמא עוד בקרני מלכות.
אנו, יורצי-אך-ליל-נסער.
יתץ עולם בנוראות
התבלת שקטת-התאר...

לאט לה. הליל! אור-רב!
אל נא תאיר תבלתו של סהר.

מוטב ינצנצו מצב
רק כוכבים — ציני ליל-סער.

(מרוסית: אראלה אור)

על הריאליזם הסוציאליסטי

כותרת המאמר הזה אין בה אפילו כדי לרמוז על חשיבותו כתעודה אינטלקטואלית והיסטורית. יש הרואים בו את אחד הכתבים החשובים ביותר שיצאו בשנים האחרונות מרוסיה.

המאמר נכתב ברוסיה על-ידי סופר רוסי, ב־1957, כשהיה הכותב בגיל 37 או 38 שנה. הוא מצא דרך להעבירו לפאריז, מקום שם פורסם תרגומו הצרפתי בירחון הגודע, אֶסֶרִי. המאמר נכתב לפני פרשת פסטרנאק, ואין צורך לומר שלא הופיע ברוסיה עצמה. הגירסה המובאת בזה הוכנה על-פי תרגום אנגלי של מר ג'ורג' דניס.

מה זה ריאליזם סוציאליסטי? מה פירושו של משפט מוזר וצורם זה? האם ייתכן ריאליזם סוציאליסטי, קפיטליסטי, נוצרי או מוסלמי? האם מושג בלתי-ראציונלי זה יש לו קיום שפדרך הטבע? אולי אין הוא כלל בנמצא. אולי אין הוא אלא חזיון-ביעותים של איש-רוח מבהול בליל-הפשמים האפל והנמשך של הרודנות הסטאלינית? אולי הוא להטוט תעמולתי גס של ז'דאנוב או מין הזיית-זיקנה של גורקי? כלום בדיה הוא, מיתוס או תעמולה?

אומרים לנו ששאלות כאלו נשאלות לעתים קרובות במערב. פולמוס לזהט נטוש עליהן בפולין, גם בתוכנו הן מהלכות, מעוררות רוחות שוקקות, מדיחות אותן אל שבילי מינות של ספק ובקורת.

בינתיים אפשר למוד את מוצריו של הריאליזם הסוציאליסטי במיליארדים של גליונות-דפוס, בקילומטרים של בד ופילם, בשעות המצטרפות לדורי-דורות. ריבוא מבקרים, תיאורטיקנים, מומחים לאמנות ופדגוגים מאמצים את מוחם ומאמצים את מיתרי קולם על-מנת להצדיק, לבאר ולפרש את קיומו הגשמי ואת אפיו הדיאלקטי. ראש-המדינה עצמו, המזכיר הראשון של מקב"מ, מתפנה מתפקידים כלכליים דוחקים כדי להשמיע כמה מלים כבדות-משקל על בעיותיה האסתטיות של הארץ.*

ההגדרה המדויקת ביותר של הריאליזם הסוציאליסטי ניתנת באחת התקנות של אגודת-הסופרים-הסובייטים: „הריאליזם הסוציאליסטי הוא שיטת-היסוד של הספרות הסובייטית והבקורת הספרותית הסובייטית. הוא דורש מן האמן תיאור אמיתי ומשמי מבחינה היסטורית של המציאות בהתפתחותה המהפכנית. יתר על כן, האמיתות והממשות ההיסטורית של התיאור האמנותי של המציאות חייבות להיות קשורות למשימת הטרגוספורמאציה והחינוך האידיאולוגיים של העובדים ברוחו של הסוציאליזם“ (הקונגרס הכל-מועצתי הראשון של הסופרים הסובייטים, 1934).

ע' 716)

הנוסחה התמימה הזאת היא המסד שעל-גביו הוקם כל בנין הריאליזם הסוציאליסטי.

* בזה מרומז על נאומי כרושצ'וב לאנשי-הרוח הסובייטים, שנאספו ופורסמו ב־1957 תחת הכותרת: „למען קשר הדוק בין הספרות והאמנות לבין חיי העם“.

היא כוללת את הקשר בין הריאליזם הסוציאליסטי ובין הריאליזם של העבר, כמו גם את תכונתו החדשה והמובהקת. הקשר הזה טמון באמיתות התיאור; ההבדל טמון ביכולת לתפוס את ההתפתחות המהפכנית ולחנך את הקוראים בהתאם להתפתחות הזאת, ברוח הסוציאליזם. הריאליסטים מלשעבר, או, כפי שקוראים להם לפעמים, הריאליסטים הבקרתיים (וזאת על שום שמתחו בקורת על החברה הבורגנית), אנשים כגון בלזאק, טולסטוי וצ'כוב, נתנו תיאור נאמן של החיים כמו שהם. אך מאחר שלא הודרכו בגאונות ובתורתו של מארקס, נבצר היה מהם לחזות מראש את נצחונותיו העתידיים של הסוציאליזם, ודאי שלא ידעו את הדרך הממשית והמוחשית לנצחונות האלה.

הריאליסט הסוציאליסטי, חמוש בדוקטרינה של מארקס ועשיר בנסיון של מאבקים ונצחונות, שואב השראה מתשומת-לבה הדרוכה והעירנית של ידידתו ומורתו, המפלגה הקומוניסטית. בתארו את ההווה הוא מקשיב למהלך ההיסטוריה ונושא עיניו אל העתיד. רואה הוא את „הקווים הנראים-לעין של הקומוניזם“, הסמויים מן העין הפשוטה. עבודתו היוצרת היא צעד קדימה מאמנות העבר, הפסגה הגבוהה ביותר בהתפתחות האמנותית של האנושות, הריאליזם הריאליסטי ביותר.

זוהי, במלים מספר, המתכונת הכללית של אמנותנו. פשוטה היא עד-להדהים, ועם זאת גמישותה מספקת לה להכליל את גורקי, מאיאקובסקי, פ'אדייב, אראגון, ארנבורג ומאות אחרים. אבל אין אנו יכולים להבין את המושג הזה כל זמן שאנו נשארים על-פני השטח של הנוסחה היבשה ואיננו חודרים אל משמעותה העמוקה והכמוסה.

עיקרה של נוסחה זו — „התיאור האמיתי, הממשי מבחינה היסטורית, של המציאות בהתפתחותה המהפכנית“ — מיוסד על מושג התכלית בה"א-הידיעה. התכלית היא אידיאל מקיף-כל, שהמציאות המתוארת נאמנה מתנשאת לקראתו בתנועה מהפכנית שאינה יודעת סטיה. להנחות את התנועה הזאת עד תכליתה ולסייע לקורא ליקרב אליה יותר על-ידי עיצובה המחודש של הכרתו — זאת היא מטרתו של הריאליזם הסוציאליסטי, האמנות התכליתית ביותר של זמננו...

מושג התכלית

האמנות שלנו, בדומה לתרבות שלנו ולחברה שלנו, היא טלאולוגית עד-היסוד — בה. כפופה היא לייעוד נעלה יותר, אשר ממנו בא לה תואר אצילותה. בחשבון סופי אין אנו חיים אלא כדי להחיש את בואו של הקומוניזם.

נטיה לתכלית היא חלק מטבע האדם. אני מושיט יד כדי לקבל את המטבעות. אני הולך לקולנוע כדי לבלות עם נערה נחמדה. אני כותב רומן כדי לקנות לי תהילה והכרת-טובה של דור יבוא. כל אחד מצעדי המודעים הוא תכליתי.

בעל-חיים אין להם כוונות מרחיקות כל-כך. יצרים מניעים אותם. הם נושכים על-מנת לנשוך, ולא לתכלית הנשיכה. אין הם חושבים על המחור, העושר, האלוהים. הם חיים בלי לעמוד בפני בעיות מסובכות. אבל האדם לעולם הוא חפץ במה שאין

לו. תכונה זו שבטבענו מוצאת לה פורקן בפעילות קדחתנית. אנו משנים את פני הטבע כצלמנו והופכים את הטבע לאובייקט. נהרות נטולי־מטרה הופכים להיות עורקי־חבורה. אילנות נטולי־מטרה הופכים להיות נייר נושא יעוד. מחשבתנו המופשטת היא טלאולוגית לא־פחות. האדם חוקר את העולם על־ידי שהוא מיחס לו את תכליתיותו שלו. הוא שואל: „מה תכלית לשמש?״ והוא משיב: „לתת אור וחום״. האנמיזם של עמים פרימיטיביים הוא נסיון ראשון של בני־אדם המבקשים לכבוש את התהוו־והוהו חסר־השחר על־ידי שהם מחדירים בו מטרות מרובות, להכניס חיים ביקום האדיש, חיים שיש בהם תועלת לאדם. המדע לא שיחרר אותנו מן השאלות הילדותיות של „למה ומדוע?״ מאחרי היחסים הסיבתיים שקובע המדע מוצאים אנו את התכליתיות החבויה והמסולפת של תופעות הטבע. המדע אומר: „האדם מוצאו מן הקוף״, תחת שיאמר: „יעודו של הקוף הוא להיעשות בן־אדם״.

יהיו מה שיהיו מקורו ומוצאו של האדם, מכל־מקום הופעתו ותכליתו אין להפרידן מן האלוהים — כלומר, ממושג־התכלית הנעלה ביותר שאליו אנו יכולים להגיע, אם לא על־ידי בינתנו הרי על־ידי משאלתנו לקיומה של תכלית מעין זו. זאת התכלית הסופית של כל היש והאין, וזוהי התכלית האינסופית — וחסרת־התכלית, מן־הסתם — כשלעצמה. שהרי איך תוכלנה להיות תכליות לתכלית. יש בהיסטוריה תקופות שבהן מציאותה של תכלית מובנת היא מעצמה, שבהן היצרים הקטנים נבלעים בשאיפה לאלוהים והכל־יכול קורא אליו בגלוי את המין האנושי. כך קמה תרבות הנצרות, שתפסה את התכלית במובן שהוא אולי מובנה המופלא ביותר. אחרי־כן באה תקופת האינדיבידואליזם, שהכריזה על חופש הפרט כתכלית וניגשה לעבוד את התכלית הזאת בעזרת הרנסנס, ההומאניזם, האדם העליון, הדמוקרטיה, רובספייר, משתאות, ושאר צורות של תפילה. ועתה נכנסנו לתקופה של שיטה כל־עולמית חדשה — שיטת התכליתיות הסוציאליסטית. אור מסנוור־עיניים שופע מפיסגת המחשבה הזאת. „עולם שאותו אנו יכולים לדמות לעצמנו, גשמי והולם את צרכי האדם יותר מגן־העודן הנוצרי״ — כך הגדיר את הקומוניזם הסופר הסובייטי ליאוניד ליאונוב. אין אנו מוצאים מלים בפינו כשאנו מנסים לדבר על כך. אנו נחנקים מרוב התלהבות ומשתמשים בהשוואות, שליליות על־הרוב, כדי לתאר את ההוד המצפה לנו. אז, בשלטון הקומוניזם, לא יהיו עשיר ועני, לא יהיו עוד ממון, מלחמות, בתי־כלא, גבולות, חלאים — ואולי לא יהיה עוד מוות. הכל יאכלו ויעבדו כאוות־נפשם, והעמל יביא שמחה ולא צער. כמו שהבטיח לנין, נבנה בתי־כסא של זהב טהור... אבל מה אני סח?

מה מלים וצבעים יידרשו

לתאר את יפעת השיאים, שם

הזונות צנועות כבתולות

ותליינים רפילב כאמות?

השכל המודרני אינו יכול לדמות לעצמו שום דבר יפה ומזהיר יותר מן האידיאל הקומוניסטי. לכל המוטב יכול הוא לחזור ולהשגיר אידיאלים ישנים של אהבה נוצרית וחופש הפרט. אבל עד כאן לא היה ביכלתו להציב תכלית חדשה. במידה שהדברים אמורים בסוציאליזם, הרי האינדיבידואליסט הליברלי המערבי, או המשכיל הרוסי הספקן, עומדים לערך באותו מקום שבו עמד הרומאי המתורבת והנבון ביחס לנצרות המנצחת. האמונה החדשה של האָל הצלוב נראתה לו ברברית ותמימה, הוא צחק לסהרורים הסוגדים לצלב — זו הגילויטינה הרומית — וסבור היה כי תורות השילוש, הלידה בת־אל־דופי, התקומה־מן־המתים וכו' אין בהן כל טעם. אבל בשום פנים לא היה יכול להעלות טענות רציניות נגד האידאול של הנוצרי כפי שהוא. אמת, יכול היה לומר כי החלקים הנעלים ביותר בסולם־הערכים המוסרי של הנצרות שאולים מאפלטון, ממש כמו שנוצרים בני־זמננו טוענים פה־ושם שהקומוניזם נטל את מטרותיו הנאצלות מבשורת הברית החדשה. אך כלום יכול היה לומר שהאלוהים הנתפס כאהבה או כטוב הוא רע או מעורר פלצות? וכלום יכולים אנו לומר שהאושר העולמי, המובטח לעתיד הקומוניסטי, הוא רע?

האם אני מפלצת? האין אושר־מיליונים

קרוב אלי יותר מריק־מזל למעט?

(פסטראק)

חסרי־ישע עומדים אנו נוכח יפיו הקוסם של הקומוניזם. לא הספקנו עדיין להמציא תכלית חדשה ולחרוג מתוך עצמנו — אל המרחקים שהם מעבר לקומוניזם. מיד בא כל דבר על מקומו. כורח של ברזל וסדר היירארכי קפדני כרו אפיק לשטף הדורות. הקוף נעמד על אחורניתיו והחל בדרכו עטורת־הנצחון לקראת הקומוניזם. משטר הקומוניזם הפרימיטיבי קם מפני שנגזר עליו להתפתח ולהיעשות עבדות; העבדות קמה כדי להצמיח את הפיאודליזם; הפיאודליזם קם כדי להצמיד את העולם לקראת הרכושנות; ולבסוף קמה הרכושנות על־מנת שתוכל לפנות את מקומה לקומוניזם. זה הכל! המטרה המפוארת מושגת, הפירמידה מגיעה למרומיה, ההיסטוריה מסתיימת.

איש דתי באמת מיחס את כל השוני המזהיר שבחיים לאלהות שלו. אין הוא יכול להבין אמונה אחרת. מאמין הוא בתכלית כדי שיוכל לבזו לשאר תכליות. הוא מגלה אותה קנאות — או, אם תרצו, אותה „עקרונות” — ביחס להיסטוריה. נוצרי עקיב רואה את כל ההיסטוריה שלפני הולדת ישוע הנוצרי בחינת טרום־ההיסטוריה של הנוצרי. מנקודת־מבטו של המאמין באל אחד קיימים היו עובדי־הגילולים רק כדי להביא על עצמם את שבט־ועמו של האל האחר־והיחיד, ולאחר הכשרה מתאימה — להיעשות מונותאיסטים.

לפיכך אין אנו צריכים להתפלא ביותר אם, בשיטה דתית אחרת, נעשתה רומא הקדומה תחנה שאי־אפשר־בלעדיה בדרך לקומוניזם, או שמסעי־הצלב אינם מסתברים מכוח הדינאמיקה הפנימית שלהם, מכוח המאמצים הנלהבים של אנשים

נוצרים, אלא מכוח פעולתם של כוחות־הייצור המצויים־בכל, המבטיחים עתה את התמוטטות הקאפיטליזם ואת נצחונם של הסוציאליזם. אמונה אמיתית אינה עולה בקנה אחד עם סובלנות. גם אין היא עולה בקנה אחד עם היסטוריציוזם, ז. א. עם הסובלנות בתשומתה לגבי העבר, ואף כי המארקסיסטים מתקראים מטריאליסטים היסטוריים, הרי ההיסטוריציוזם שלהם מתבטא למעשה רק ברצון לראות את החיים בחינת מצעד לקראת הקומוניזם. תנועות אחרות אינן מעניינות אותם הרבה. אם הדין אתם או לא, זהו ענין לוויכוח, אך נעלה הוא מכל ויכוח שעקיבים הם. אם נשאל אדם מערבי מדוע היה צורך במהפכה הצרפתית, נקבל הרבה והרבה תשובות שונות. האחד יענה שהיא באה כדי להושיע את צרפת; משנה, שבאה כדי לגלגל את האומה לתהום של גיסויים מוסריים; שלישי, שהיא באה כדי להעניק לעולם את העקרונות הגדולים של חופש, שוויון ואחווה; ורביעי ישיב שלא היה כלל צורך במהפכה הצרפתית. אבל אם תשאלו כל דרדק סובייטי — ואין צריך לומר, את אלה המקבלים אצלנו השכלה גבוהה — הרי תמיד תקבלו את התשובה הנכונה והממצה: המהפכה הצרפתית היתה דרושה כדי לסול את הדרך לקומוניזם.

האדם שקיבל חינוך מארקסיסטי יודע את פשר העבר והעתיד כאחד. יודע הוא מדוע היה צורך ברעיון, מאורע, קיסר או מצביא זה או אחר. ימים רבים עברו מאז היתה לבני־האדם ידיעה מדויקת כל־כך בפשר יעדו של העולם — קרוב לוודאי שניטלה מהם ידיעה זו מאז ימי־הביניים. זכותנו הגדולה היא ששוב ניתנה לנו הידיעה הזאת.

טבעו הטלאולוגי של המארקסיזם גלוי הוא ביותר בעבודותיהם של בעלי־ההלכה המאוחרים שלו. הם הביאו למארקסיזם את הבהירות, התוקף והחומרה של פקודות צבאיות וצווים כלכליים. דוגמה טובה היא כאן פסיקתו של סטאלין על תפקידם של רעיונות, הלכותה מן הפרק הרביעי של „הקורס המקוצר בהיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית של ברית־המועצות“:

יש כל מיני רעיונות ותיאוריות. יש רעיונות ותיאוריות ישנים שאבד עליהם כלה ואשר שירתו את האינטרסים של כוחות חברתיים שעבר זמנם. משמעותם מתבטאת בכך שהם מעכבים את צמיחתה של החברה ואת מצעדה קדימה. יש גם רעיונות ותיאוריות חדשים, מתקדמים, המשרתים את האינטרסים של הכוחות המתקדמים שבחברה. משמעותם מתבטאת בכך שהם מקילים על צמיחתה של החברה ועל מצעדה קדימה.

כל עוד חי מחברו המפורסם, היה „הקורס המקוצר“ הספר המצוי ליד מיטתו של כל אזרח סובייטי. כל היישוב היודע־קראו היה מומרץ בלי הפסק ללמוד אותו, ובפרט את הפרק הרביעי, המכיל את תמצית האמונה המארקסיסטית והכתוב בידי סטאלין עצמו. ציטטה מתוך הרומאן של ליאנקוב, „דרך המלך“, מדגימה עד היכן ייחסו תוקף אוניברסלי ל„קורס המקוצר“:

אבא דגטיארב הביא כרך קטן ואמר: „הכל נאמר כאן, בפרק הרביעי“. וינקטי איזואר

גוביץ' נטל את הספר וחשב: „אין עוד ספר על האדמה הזאת המכיל כל מה שדרוש לו לאדם“... אבל וינקנטי איוואנוביץ' [אינטלקטואל ספקני טיפוסי] הבין עדימהרה שטעות היתה בידו וקיבל את השקפתו של דגטיארב, השקפתם של כל האנשים המתקדמים: הספר הזה „מכיל כל מה שדרוש לו לאדם“.

כל מלה בציטטה הזאת חדורה רוח של תכליתיות. אפילו הרעיונות שאינם יפים לתנועה אל התכלית יש להם יעוד משלהם: לעכב את המסע לקראת התכלית (לשעבר היה זה, בלי ספק, יעודו של השטן). „רעיון“, „בנין-על“, „בסיס“, „חוק-טבע“, „לכללה“, „כוחות-ייצור“ — כל המושגים האלה המופשטים ובלתי-האישיים קמים פתאום לחיים, קורמים עור ובשר והופכים להיות כאלים וגיבורים, מלאכים ושדים. הם יוצרים תכליות ולפתע, מתוך דפי חיבורים פילוסופיים וחקירות מדעיות, מנסר קולו של המסתורין הדתי הגדול: „הבסיס יוצר את בנין-העל כדי שיוכל לשרת את הבסיס“. (י. סטאלין: המארקסיות והשאלות הלשוניות)

תכלית הבריא

אין זה פסוקו היחיד של סטאלין שבו יכול היה מחבר התנ"ך להתקנא. הטלאולוגיה האפיינית של המחשבה המארקסיסטית מתבטאת בכך שהיא מוליכה את כל המושגים והעצמים אל התכלית, מסמיכה אותם לתכלית ומגדירה אותם כולם באמצעות התכלית. ההיסטוריה של כל התקופות והאומות אינה אלא היסטוריה של מצעד האנושות בדרך לקומוניזם, וההיסטוריה של מחשבת העולם אירעה, כביכול, על-ימנת להצמיח את „המטריאליזם המדעי“, ז. א. המארקסיות, ז. א. הפילוסופיה של הקומוניזם. ההיסטוריה של הפילוסופיה, הצהיר ז'דאנוב, „היא ההיסטוריה של הולדת השקפת-העולם המדעית וחוקיה, גידולם והתפתחותם. כמו שהמטריאליזם צמח והתפתח במאבק נגד האידיאליזם, כך ההיסטוריה של הפילוסופיה היא ההיסטוריה של המאבק בין המטריאליזם והאידיאליזם“. (א. א. ז'דאנוב, „תרומה לזיכרון על חיבורו של ג. פ. אלקסנדרוב, תולדות הפילוסופיה של מערב-אירופה“, 24 ביוני 1947). המלים הגאות האלו הלא הן כקול האלוהים בכבוד-רובעצמו, המכריז לאמור: „ההיסטוריה כולה היא ההיסטוריה שלי, ומאחר שאני מעמיד על קיומי במאבק עם השטן, הרי ההיסטוריה העולמית היא גם ההיסטוריה של מאבקי עם השטן“.

וכך היא מתנשאת לפנינו, תכליתה היחידה של כל הבריא, נהדרת כחיי-הנצח וגזורה-מראש כמות. ואנו מסתערים לקראתה, פורצים כל מחיצה ודוחים את כל העלול לעכב את דרכנו התוונת. משתחררים אנו בלי צער מן האמונה בהשארתי-הנפש, מאהבת רעים, מחופש הפרט ושאר משפטים-קדומים, שעתה הם כבר בלויים ודהויים, עלובים שבעתיים למראג בהשוואה לאידיאל הגדול שלפנינו. אלפי מקדשי-השם של המהפכה מסרו את נפשם למען הדת החדשה ועלו על הנוצרים הראשונים בסבלותיהם, בקשי-ערפם ובקדושתם:

מפקדים פולנים

בגבינו כוו

מכוות־כוכב־חומש.

כנופיות מאמונטוב

קברונו חיים

עד־ציואר.

היפאנים

שרפו אותנו בתנורים

או בקטרי־רפכת

ויצקו עופרת ובדיל

לתוך פיזתינו.

הם שאגו כולם:

„התכחשו!”

אבל מגרונותינו, בוערים,

רק שלש מלים בלבד יצאו:

„לעד

יחי

הקומוניזם!”

(מאיאקובסקי)

לא לזהינו החדש הקרבנו לא רק את חיינו, את דמנו ואת גופותינו. הקרבנו לו גם את נשמתנו הצחורה־כשלג, לאחר שסיאבנוה בכל חלאתו של עולם. נאה הוא לנהוג בנועם, לשתות תה עם מרקחת, לשתול פרחים ולשקוד על טיפוח האהבה, אי־ההתנגדות לרע ושאר מיני פילאנטרופיה. אבל את מי הציילו ומה שינו בעולם הזה, אלו הבתולות הקדמוניות משני המינים, אלה האגואיסטים של ההומאניזם שקנו להם מצפון נקי פרוטה־לפרוטה ושכרו להם קרן־זווית תמימה בבתי־התמחוי השמימיים?

אנו לא לעצמנו ביקשנו ישועה אלא לאנושות כולה. במקום גניחות רגשניות, שיכלול האנני של היחיד והצגות־חובבים למען הרעבים, ניגשנו לתקן את העולם על־פי המובחרת שבדוגמות, הדוגמה המזהירה של התכלית שאליה היינו קרבים והולכים יותר ויותר.

למען ייעלמו בתי־כלא לעולמים, בנינו בתי־כלא חדשים. למען יימחו כל הגבולות, הקפנו עצמנו בחומת־סין. למען תהיה העבודה לנופש ולתענוג, הנהגנו את עבודת־הכפייה. למען לא תישפך עוד אף טיפת־דם אחת, הרגנו והרגנו והרגנו.

בשם התכלית פנינו אל האמצעים שבהם השתמשו אויבינו: פיארונו ורוממנו את רוסיה הצארית, כתבנו שקרים ב„פראבדה” [אמת], הושבנו צאר חדש על כס־המלכות שנתפנה, הנהגנו כתפות־של־קצינים ועינויים... לעתים נדמה היה לנו שקרבן אחד סופי דרוש למען נצחון הקומוניזם — ההסתלקות מן הקומוניזם.

הה ריבון, הה ריבון — מחל לנו על חטאותינו! לבסוף הנה נוצר, העולם שלנו, בצלם האלוהים ובדמותו. עדיין אין זה קומוניזם, אך כבר הוא קרוב למדי לקומוניזם. וכך אנו קמים, מתבודדים מעיפות, סוקרים את הארץ בעינים מוצפות-דם, ואין אנו מוצאים סביבנו מה שקוינו למצוא. מדוע תצוקו, חלאת-אדם? מדוע אתם מגרדים בצפרניכם המטופחות את כתמי הדם והזוהמה אשר דבקו בבגדינו ובמדינו? אומרים אתם שאין זה קומוניזם, שהלכנו בדרך-לא-דרך ושרחוקים אנו עתה מן הקומוניזם יותר משהיינו בתחילת דרכנו. טוב אפוא, היכן מלכות-השמיים שלכם? הראוה ונראה! היכן האישיות החפשית של האדם העליון שהבטחתם אתם?

השגים לעולם אינם עם המטרה המקורית. האמצעים ששימשו להשגת המטרה משנים את מראיתה המקורית לבלתי-הפיר. מוקדי האינקוויזיציה סייעו להשליט את בשורת הברית החדשה; אבל מה נותר מן הבשורה לאחר שעשו את מלאכתם? ועם זאת הרי כל אלה — מוקדי האינקוויזיציה ובשורת הברית החדשה, ליל ברתלמי-הקדוש וברתלמי-הקדוש עצמו — כל אלה מצטרפים לכלל תרבות נוצרית גדולה אחת.

כן, אנו חיים בקומוניזם. דומה הוא למשאות-נפשנו לערך כמידה שדמו ימי-הביניים לישוע המשיח, כמידה שאיש-המערב דומה לאדם העליון החפשי, וכמידה שהאדם דומה לאלוהים. אף-על-פי-כן, הרי יש איזה דמיון, לא כן? הדמיון הזה מתבטא בכפיפתם של כל מעשינו, מחשבותינו וכיסופינו לאותה תכלית אחת-יחידה, שאולי מזמן נעשתה מלה ריקה אלא שעדיין יש לה עלינו השפעה היפנוטית והיא ממריצתנו הלאה והלאה — אין אנו יודעים לאן, ומוכן מאלינו שהאמנות והספרות לא יכלו שלא להילכד ברשתות אותה שיטה ולהיעשות, כפי שניבא לנין, „גלגל קטן ובורג קטן“ במנגנון הממלכתי הענק. „כתבי-העת שלנו“, המדעיים והאמנותיים כאחד, אינם יכולים להיות א-פוליטיים... כוחה של הספרות הסובייטית, הספרות המתקדמת ביותר בעולם, הוא בזה שהיא ספרות שלגביה לא ייתכנו אינטרסים אחרים חוץ מאלה של העם ושל המדינה. (צו הוועד המרכזי של מקב"מ (ב), 14 באוגוסט 1946)

בקראנו את הצו הזה של הוועד המרכזי עלינו לזכור שהאינטרסים של העם ושל המדינה — שהם, אגב, זהים בתכלית מנקודת-מבטה של המדינה — יש להם רק מטרה אחת: הקומוניזם החדר בכל והבולע את הכל. „הספרות והאמנות הם חלק ממאבקו של כל העם לקומוניזם... הייעוד החברתי הנעלה ביותר של האמנות והספרות הוא לגייס את העם למאבק להשגים חדשים בבניית הקומוניזם“. (נ. ס. כרושצ'וב, „למען קשר הדוק בין הספרות והאמנות לבין חיי העם“, כתבי-העת „קומוניסט“, מס. 12, 1957)

שעה שסופרים מערביים דואכים על כך שאנו חסרים את חופש-הדיבור, נקודת-המוצא שלהם היא אמנותם בחופש הפרט. זהו מסד תרבותם, אבל זר הוא זרות אורגאנית לקומוניזם. סופר סובייטי לאמיתו, מארקסיסט לאמיתו, לא יקבל את

תוכחות־המוסר האלו, ואפילו לא ידע מה עניינן. איזה חופש — אם תורשה לנו השוואה זו — דורש האדם הדתי מן האלוהים? החופש לחלל ולשבח את האלוהים בלהט גדול עוד יותר?

נוצרים בני־דורנו, שחדלו מהסתגפותם הרוחנית וקיבלו את רוח האינדיבידואליזם, על בחירותיו החפשיות, יזמתו החפשית ועתונותו החפשית, עושים לפעמים שימוש לרעה בביטוי „חופש הבחירה“ שהוריש לנו ישוע המשיח, לפי הסברה. דומה כאילו זאת היא שאילה מפוקפקת מן המשטר הפרלמנטרי שאליה הם רגילים, שכן אין כאן שום דמיון למלכות־האלוהים, ולו אך מטעם זה שלעולם אין בוחרים נשיא או ראש־ממשלה בגן־העדן. אפילו האלוהים הליברלי ביותר נותן רק חופש לבחירה אחת בלבד: להאמין או לא להאמין, להיות בעדו או בעד השטן, ללכת לגן־העדן או לגיהנום. הקומוניזם נותן בערך אותה זכות עצמה. אם אינך רוצה להאמין, יכול אתה ללכת לבית־האסורים — מקום אשר בשום פנים אינו גרוע יותר מן הגיהנום. ולאיש המאמין, לסופר הסובייטי, שלגביו הקומוניזם הוא תכלית קיומו שלו וקיומה של האנושות (שאלולא כן אין לו מקום לא בספרותנו ולא בחברתנו), לא תיתכן כלל דילמה שפזאת. לאיש המאמין בקומוניזם, כמו שציין כרושצ'וב בדין באחת מפסיקותיו האחרונות בענייני תרבות, „לגבי האמן הרוצה באמת לשרת את עמו, לא תתעורר השאלה אם חפשי הוא בעבודתו היוצרת או לא. לגביו ברורה היא השאלה איזו גישה יבור לו לתופעות המציאות. אין הוא צריך להסתגל או לאנוס את עצמו; התיאור האמיתי של החיים מנקודת־המבט של הפארטינוסט* הוא צורך לנשמתו. הוא מחזיק בתוקף בעמדות האלו, מאשרן ומגן עליהן ביצירתו“.

מתוך אותה נכונות עליוה מקבל האמן הזה את הנחיות המפלגה והממשלה מן הוועד המרכזי ומזכירו הראשון, שהרי מי אם לא המפלגה ומנהיגה הם המיטיבים לדעת לאיזה מין אמנות אנו זקוקים? אחרי הכל, הרי המפלגה היא הנוהגת אותנו אל התכלית בהתאם לכל כללי המארקסיזם־לניניזם, המפלגה החיה ופועלת תוך מגע מתמיד עם האלוהים. וכך הרינו מוצאים לנו בה ובמנהיגה את מורה־הדרך החכם והמנוסה ביותר, שידו רב לו בכל שאלות התעשייה, הבלשנות, המוסיקה, הפילוסופיה, הציור, הביולוגיה וכו'. הוא משקדנו, מושלנו, הכוהן הגדול שלנו. המטיל ספק בדבריו חוטא הוא כמי שמטיל ספק ברצונו של אלוהים. אלה הם המושגים האסתטיים והפסיכולוגיים שדיעתם היא הכרח בליעבור לכל מי שחפץ להבקיע אל סתרי הריאליזם הסוציאליסטי.

בתכנו וברוחו כמו גם בדמותו המרכזית קרוב הריאליזם הסוציאליסטי למאה הי"ח הרבה יותר מאשר למאה הי"ט. בלא שנבחין בכך, קופצים אנו מעל לראשי אבותינו ומחיים את מסורת סבותינו. בדומה לתקופתנו כך היו גם למאה הי"ח רעיון של תכליתיות פוליטית, הרגשת עליונות הכרה ברורה ש„האלוהים אתנו“:

* „פארטינוסט“ היא נקודת־ההשקפה הרואה את הכל במושגי הקו המפלגתי הנכון.

הסכלת ושמע, יקום,
 לנצחונות הנעלים מכוח־איש ;
 הספיתי, אירוסה הנדהמת,
 למפעלותיהם של הרוסים האלה.
 עמים, דעו־הבינו,
 והאמינו כי עמנו אל ;
 האמינו כי, בעזר ימינהו,
 יוכל רוסי אחד לנגוף
 כל רשעותיכם הנשחתות.
 דעו, עמים, את זה גורא־הענקים :
 עמנו אל, על־כן כבדו את הרוסי !

החרוזים האלה של דרו־אבין, המשורר בן המאה הי"ח, יש להם צילצול אקטואלי מאד, אף כי מובן שצריך יהיה לרענן את הלשון. בדומה למשטר הסוציאליסטי כך ראתה עצמה גם רוסיה של המאה הי"ח בחינת מרכז הבריאה. בשאבה השראה ממכלול מידותיה הטובות — „את עצמה בראה ואת עצמה ביצרה” — הכריזה שהיא בבחינת מופת ודוגמה לכל העמים ולכל התקופות. יוהרתה הדתית הגיעה כדי־כך שלא הודתה אפילו באפשרות קיומם של נורמות ואידיאלים אחרים. בשירתו, „דיוקנה של פ'ליצה”, כשהוא משבח את המלכות האידיאלית של קתרינה ב', הביע דרו־אבין את הרצון ש —

עמי־פרא רחוקים,
 עודם עוטים קשקש וצמר
 לבושם עלה עם קליפה בלבד
 ועדייהם כנפי־צפור,
 יחדיו ייקהלו אל כיסאה,
 ישמעו קול כבוש של חוק,
 ודמעות כנחל או תשטופנה
 את פניהם השחומים, השזופים.
 בכה יבכו וכן יבינו
 עד־מה אושרו להיות לעת כזאת
 את שויונם נטוש יטושו,
 ועולה אז יקבלו כולם.

דרו־אבין פשוט אינו יכול לתאר לעצמו שה„פראים” האלה, ההונים, הפיינים ושאר עמים, שהקיפו את כס־המלוכה הרוסי כמין אינטרנאציונל קטן כביכול, ידחו את ההצעה המחניפה הזאת וימאנו לקבל עליהם מיד את עולה של קתרינה, שהיא אחרי הכל, „חסד־מרומים בהתגלמותו”. לגביו, כמו גם לגבי הסופרים שלנו, כל מי שאינו חפץ להידמות לדגם המוצע לפניו ואינו חש לשכות את ה„שויון” הברברי

שלו ולקבל את מתת ה"אזר", הריהו משתייך לאחד משני הסוגים: סכל הוא כדי כך שאינו מבין את טובתו שלו, ובמקרה זה יש לחנכו מחדש — או שהוא חסר מידות טובות, "ריאקציונר", אם נקוט את אחת המלים שלנו, ובמקרה זה יש לחסלו. שפן בעולם שלנו אין דבר נאה יותר מן המדינה הזאת, האמונה הזאת, החיים האלה והקיסרית הזאת. כך האמין דרו'אבין, כמוהו כמשורר בן-הדור המריע למלכות החדשה בלשונו של דרו'אבין:

אין עוד ארץ דומה לרוסיה רחבת-הידיים,
אין פרחים הפורחים בשלל-גון כשלנו,
גדול הוא עמנו, חפשי, בן-אל-מוות,
העם הרוסי הגאה, הנצחי.

הוא סכר שם להמוני פושטים שמבאטו
וכל הכבלים אשר דיכאוהו הוא שיבר,
הוא שיצר את רוס אף רוממה
אל תועפות-כוכב ופסגות-עת.

(א. א. פרנקופיאב)

הספרות של המאה הי"ח העמידה גיבור חיובי משלה, הוא "שוחר טובת-הכלל"; הוא "שואף לעלות על הכל באומץ-לב", וכו'; רוצה לומר, בלי-חסך הוא מעלה את רמת מוסריותו הפוליטית, הוא מצוין בכל המידות הטובות והוא אומר לכל אדם בדיוק מה עליו לעשות. הספרות הזאת לא ידעה דבר על האדם המיותר. היא גם לא ידעה את הצחוק ההרסני, שהיה חליה הכרוני של התרבות הרוסית מפושקין ועד בלוק והגיע לשיאו בקרב הדקאדנטים. "כל בניה העירניים והרגישים ביותר של המאה שלנו נגועים בחולי שאינו ידוע לרופאים ופסיכיאטרים. יש לו זיקה להפרעות הנפש ואפשר לקרוא לו אירוניה. הוא מתגלה בהתקפות של צחוק מתיש-כות, שתחילתו בלעג שטני ובחיוך מתגרה וסופו מרד וחילול-שם-שמיים". (א. בלוק, אירוניה, 1908)

במובן זה האירוניה היא צחוקו של האדם המיותר, הבז לעצמו ולכל דבר מקודש בעולם הזה, "מכיר אני בנייאדם המוכנים לצחוק עדי-מחנק בשמעם שאמם גוססת, שהם צפויים למיתת-רעב, שפלתם בגדה בהם. מכוח האירוניה הזאת הארורה, אחת בעיניהם הכל: טוב ורע, שמי-התכלת ובור-הבאזש, ביאטריצ'ה של דאנטה והגברת בת-אל-געת של סולוגוב. [פ'דור סולוגוב, משורר שחי על סף המאה העשרים, בעל נטיות דקאדנטיות]. הכל מטושטש, כמו במסבאה או בערפל". (בלוק, שם).

האירוניה היא רעותם הנאמנה של הכפירה והספק; היא נעלמת כאשר אך תופיע אמונה שאינה סובלת חילול-השם. לא היתה כל אירוניה בדרז'אבין, אף לא בגורקי — להוציא כמה מסיפוריו הראשונים. אצל מאיאקובסקי יש דוגמות מועטות, בעיקר מלפני המהפכה. מיאקובסקי נתברר לו עדי-מהרה על מה יכול הוא לצחוק ועל מה

אינו יכול. הוא לא יכול להרשות לעצמו לצחוק על לנין, שאותו רומם עד לשמיים, ממש כמו שדרו'אבין לא היה מוכן לצחוק לקיסרית שלו. פושקין, כנגד זאת, פנה בחרוזים של דופי אפילו אל טאטיאנה הטהורה והצנועה. פושקין היה הראשון שטעם את מרירות־מנעמיה של ההתכחשות־העצמית, הגם שאיש עליו היה ומאוזן באפיו. אשר ללרמונטוב, כמעט דומה כאילו ינק את הרעל בילדותו. בבלוק עצמו ובבני־דורו, סולוגוב וליאוניד אנדרייב, נעשה הצחוק ההרסני כוח ראשוני המטאטא מלפניו את הכל.

כמו במאה הי"ח הפכנו להיות חמורים וכבדי־ראש. דבר זה אין פירושו ששכחנו לצחוק; אבל הצחוק חדל להיות צחוק של דופי וזילזול; הוא קנה לו תכלית. הוא שם קץ למומים, מתקן את הנימוסים, שומר על אומץ־רוחם של בני־הנעורים. זהו צחוק שקלסטר־פניו מפיך רצינות והוא זוקף אצבע: „לא כך יש לעשות דברים!“ זהו צחוק הנקי מחמיצותה של אירוניה.

על מקום האירוניה בא הפאטוס, היסוד האמוציונאלי של הגיבור החיובי. חדלנו מהתיירא ממלים מפוצצות ומשפטים נפוחים, שוב לא התביישנו להיות צדקניים. מליצתה החגיגית של האודה יפה היתה לנו. הפכנו להיות קלאסיציסטים.

כאשר כתב דרו'אבין בזיקנתו את האודה „לבואר הגדול ולמפקד־הצבא רשמסל“, נתן לה את כותרת־המשנה „או: דמותו של אדון גדול כפי שהוא צריך להיות“. אמנות הריאליזם הסוציאליסטי אפשר היה להכתירה באותה כותרת־משנה: היא מתארת את העולם ואת האדם כפי שהם צריכים להיות.

הריאליזם הסוציאליסטי יוצא מנקודת־מוצא של דמות אידיאלית, שאליה הוא מתאים את המציאות החיה. דרישתנו „לתאר את החיים נאמנה בהתפתחותם המהפכנית“, לאמיתו של דבר אינה אלא קריאה לראות את האמת באורו של האידיאל, לתת תיאור אידיאלי של המציאות, לתאר את הרצוי כאילו הוא המצוי. שהרי אנו מפרשים את „ההתפתחות המהפכנית“ כהתקדמות בלתי־הנמנעת אל הקומוניזם, אל האידיאל שלנו, שבאורו אנו רואים את המציאות. אנו מתארים את החיים כדרך שרוצים היינו שייראו וכדרך שהם חייבים להיעשות, בקבלם עליהם את דין הגיונו של המארקסיזם. הנה על כן ראוי היה באמת לקרוא לריאליזם הסוציאליסטי „קלאסיציזם ריאליסטי“.

כמה ספרים ומאמרים עיוניים של סופרים ומבקרים סובייטים נזקקים למונחים „רומנטיקה“ ו„רומנטיקה המהפכנית“. גורקי כתב הרבה על קשרים בין הרומנטיקה לריאליזם הסוציאליסטי. הוא נכסף ל„אשליה המרוממת“ והגן על זכותו של האמן לקשט את החיים וליפותם ולהציגם באור נאה מכפי שהנם באמת. קריאות אלו לא באו באזניים ערלות, אף כי הרבה מנוסחותיו של גורקי מוסוות עתה במסווה שתיקה נבוכה או מקבלות פירוש של צביעות: נראה הדבר בעליל כי לא קל הוא להודות כי מה שדרוש לנו באמת הם כמה שקרים יפים. לא, לא חסו־חלילה! אנו מתנגדים לאשליות ומתנגדים לאידיאליזציה, אנו כותבים רק את האמת ובתוך כך אנו מאתרים את החיים בהתפתחותם המהפכנית... וכי למה לנו ליפות את

החיים? יפים הם בהחלט כמו שהנם, אין אנו מבקשים ליפותם, רצוננו רק להראות את נבטי העתיד האצורים בהם...

הרומנטיקה בראשיתה
 כל הדיבורים האלה אינם אלא הפוליטיקה הספרותית הרגילה שלנו. לאמיתו של דבר — כפי שידע גורקי — היתה הרומנטיקה נאה ביותר לטעמנו. היא נמשכת אל האידיאלי, משווה ממשות למשאלות-לבנו, אינה מתיראת ממליצה נפוחה. הודות לכך זכתה אצלנו להצלחתה הידועה. אף-על-פי-כן מילאה הרומנטיקה באמנות שלנו תפקיד חשוב פחות מכפי שאפשר היה לשער. היא הורגשה ביותר בשלב טרום-ההיסטורי והתחילי של הריאליזם הסוציאליסטי. בתקופתו הבוגרת — ב־20—30 השנים האחרונות — היתה בריאליזם הסוציאליסטי בת-גון רומנטית קלה-ביחס. הרומנטיקה קשורה קשר אינטימי בתקופת „הסער והפרץ“ של הספרות הרוסית, חמש השנים הראשונות אחרי 1917, שעה שהיו החיים והאמנות מוצפים רגשות, שעה שעדיין יקדה השאיפה לעתיד מאושר ומשמעותה הכל-עולמית של המהפכה עדיין לא מושטרה על-ידי סדר פוליטי מחמיר. הרומנטיקה היא עברנו, היא עלומינו אשר אליהם נפשנו יוצאת. היא האקסטאזה של דגלים מתנפפים ברוח, נפצי היצר והחימה, קישקוש החרבות וצהלת הסוסים, ההוצאות-להורג בלא משפט ועונש, הקריאה „על וארשה!“ החיים, השינה והמוות תחת כיפת-השמיים, לאור מדורותיהם של גדודים נעים-ונדים, כטאטארים מימים קדמונים:

נוער שהולך אותנו

אל מסע החניתות,

נוער שהטיל אותנו

אל קרחי קרונשטאט.

רמכים, סוסי-מלחמת,

נשאנו, סחפנו,

בכיכרות-הקרת

לפי-חרב הכריעונו.

(א. באגריצקי)

אין אלה רק רגשות של מהפכנים שנשארנו בחיים והעלו שומן. זכרון המהפכה מקודש הוא למי שהשתתפו בה כמו גם למי שנולדו אחריה. ממש כצלמה של אם שמתה. הנקל לנו להסכים כי כל מה שאירע לאחר המהפכה היה בגדר בגידה ובלבד שלא נעליב את זכרה בדברי תוכחה ובחשדות. להבדיל מן המהפכה, המדינה, המיניסטריון לבטחון המדינה, הקולקטיביזציה, סטאלין וכו', אין המהפכה זקוקה לשום צידוק מצד גן-העדה הקומוניסטי המחכה לנו. מבחינה רגשית היא צודקת ומצדקת מעצמה, בדומה לאהבה או להשראה. וגם אם בוצעה המהפכה בשם הקומוניזם, אין דבר זה גורע מנועם שמה. אולי הוא מוסיף לו נועם...

בעודי שוקד על המאמר הזה תפסתי לא אחת שאני נזקק לאירוניה — אותה המצאה פחותה! תפסתי שאני מנסה להימנע מן הביטוי „השלטון הסובייטי“. העדפתי את השמות הנרדפים, כגון „המדינה שלנו“, „המשטר הסוציאליסטי“ וכן הלאה. אין ספק כי דבר זה נובע מן העובדה שבימינו עורר חדרו היישר לתוך נשמתי המלים של אחד משירי מלחמת האזרחים שלנו:

כולנו לקרב

למען השלטון הסובייטי

וכאיש אחד נמות,

נלחמים למענו.

די לי שאהגה את המלים „השלטון הסובייטי“ ומיד רואה אני בעיני רוחי את המהפכה. רואה אני את כיבוש ארמון החורף, את פיצפוצם של סרטי מכוונת היריה, את כרטיסי המנות לשמינית הליטרה לחם, את ההגנה על פטרסבורג האדומה. מבחינה הגיונית פשוטה „השלטון הסובייטי“ ו„המדינה הסובייטית“ אחד הם. אבל אם יש לי כמה דברים כנגד המדינה הסוציאליסטית — כולם דברים של מהבכך — הרי בהחלט אין לי שום דבר נגד השלטון הסובייטי. מגוחך? אולי. אבל גם זאת היא רומנטיקה.

כן, כולנו רומנטיים ביחס לעבר שלנו. אך ככל שאנו מתרחקים מעברנו וככל שאנו קרבים לקומוניזם, כך מקלישה ההילה הרומנטית שהאצילה האמנות על המהפכה. אפשר להבין זאת: הרומנטיקה היא בעצם, חלק מטבענו; אך אין היא כל טבענו כולו. פעמים יש אפילו שהיא אונסת את טבענו.

הרומנטיקה היא אנארכית מדי ורגשית מדי, ואילו אנו הרינו נעשים שכלתנים ממושמצים יותר ויותר. נתונה היא לחסדי רגשות נסערים ומצב־רוח מתחלפים, תוך כדי שיכחת ההגיון, השכל הישר והחוק. „איולת האמיצים היא חכמת החיים“, הבטיחנו גורקי הצעיר. עצה זו היתה מכוונת לשעתה בעת המהפכה: היה אז צורך בכסילים. אך כלום יכולים אנו לקרוא לתכנית החומש „איולת האמיצים“? כלום יכולים אנו לקרוא כך להדרכתה של המפלגה? או, בעצם, לקומוניזם עצמו, שבואו הוכשר בהכרח על־ידי ארחה ההגיוני של ההיסטוריה? כאן כל נקודה הגויה עד־תכלית, חזויה מראש באורח שכלתני, מחולקת לסעיפי־משנה מתאימים. מה איולת היא זאת? המ... חבר גורקי, ניפר בכך שלא קראת את מארקס שלך!

הרומנטיקה אין בה כוח להביע את הצלילות והדיוק שבנו. זרים לה מחוות מתונים ואפילו דיבורים מדודים של כובד־ראש. היא מנופפת וזרועותיה, נתפסת להתרגשות ושוגה בחלומות רחוקים על הזמן בו יהיה הקומוניזם בנוי־לתלפיות כמעט וצפוי להיגלות בכל רגע.

אין הרומנטיקה מחייבת די־הצורך כשהיא מעלה איזה אידיאל על נס. היא מקבלת את משאלת־הלב כמציאות. דבר זה אין רע בו כשלעצמו, אבל יש בו ריח של סובייקטיביזם והיעדר שליטה־עצמית. המשאלה היא המציאות, מפני שפך היא

צריכה להיות. חייבו יפים הם לא רק מפני שאנו רוצים שיהיו יפים אלא גם מפני שכך הם חייבים להיות: אין להם ברירה. כל הנימוקים האלה, רובם אילמים ולא מודעים, החרیبו מעט-מעט את זרמה החם והלהט של הרומנטיקה. את נהר האמנות עטה קרח הקלאסיציזם. ככל שנעשתה האמנות מדויקת, ראצינלית וטלאולוגית כן דחקה מתוכה את הרומנטיקה.

המעבר לקלאסיציזם

מכבר חשנו במשב-רוחו הצונן ובכבדותו המעיקה של הקלאסיציזם, אבל רק מעטים ערבו את לבם לדבר גלויות בנושא זה. „רוח הקלאסיציזם מנשבת עלינו מכל עבר. הכל נושמים אותה; אך אין הם יכולים להבחין בה, או שאין הם יודעים את שמה, או שפשוט מתיראים הם לדבר על כך“. (א. אפרת. השליח על הסף, 1922)

הנרעו מכל היה נ. פונין, מבקר-אמנות משובח. בעת ההיא קשור היה בפזטוריוזם; כיום נשכח כליל. ב-1918 כבר עמד על „הקלאסיציזם הבולט בחרויו של מאיאקוב-סקי“. הוא הכריז כי ביצירתו הגדולה הראשונה מלאחר המהפכה, מיסטר־יה בוף, הרי מאיאקובסקי „חדל להיות רומנטיקן ונעשה קלאסיציסט“. הוא חזה כי „עם כל אשר יחפץ בכך, לעולם לא ישוב עוד מאיאקובסקי להתמרד בפחו כדרכו לשעבר“.

אף כי תחזיתו התאמתה עד-להפליא — ולא רק במה שנוגע למאיאקובסקי בלבד — הרי המונח „קלאסיציזם“ לא קנה לו אחיזה בספרות הסובייטית, שנעשתה קלאסיציסטית בבירור הולך ורב. אולי היה זה מונח מביך מדי בגילוי-הלב שבו. כן גם העלה אי-אלו אסוציאציות בלתי-רצויות שפמו השפילו את כבודנו. בחרנו להתקרא בענווה „ריאליסטים סוציאליסטיים“ ולהסתיר את שמנו תחת השם הבדוי הזה...

החל משנות ה-30 משתלטת סופית התאוה לחגיגות ופשטות נפוחה של סגנון, סימן-ההכר של הקלאסיציזם, נכנסת לאפנה. אנו קוראים למדינה שלנו „השלטון“; למוזיק, „עובד-הלחם“; לרובה, „חנית“; דמויות אלגוריות והפשטות מאונשות פולשות לספרותנו, ואנו מדברים בכובד-ראש מדוד וחגיגי ובמחוות של גדלות.

כן, מאמינים אנו, חייבים להאמין,
שהאמת קיימת — זוהי עמדתנו;
ושהטוב אינו חסר-מגן
ואת הרע מדביר הוא לבסוף.

(א. טבארדובסקי)

בשלה העת! לשווא איים על מוסקבה
ריבון-פ'אשיסטים בגורל אכזר.
אבל בידי מוסקבה המנצחת ברלין נפלה,

(מ. איסקובסקי)

הגיבורים הראשונים של הספרות הסובייטית הסתערו על מבצרי הקפיטליזם בנעליים בלות לרגליהם ובגיבוריזימה על שפתיהם. גסים היו ונטולי־רסן: „ואנקה! שים קצת רובלים־שלי־נייר בנעליך! אינך יכול לרוץ יחף לאסיפה!“ (מאיאקובסקי). אך עתה קנו להם מראה של נוי, בגדי־הדר ונימוסים מעודנים. אם לפעמים חסר כאן טעם טוב, הרי זו התכונה הלאומית והחברתית של הקלאסיציזם שלנו, שלידתו מן הדמוקרטיה הרוסית. אך הגיבורים והמחברים עצמם לעולם לא יעלה בדעתם שסרי־טעם הם. בכל כוחם הם משתדלים להיות יפים, אדיבים ובני־תרבות. הם מתארים כל פרט „נכונה“ „כמיטב הטעם“.

תחת התקרה הלבנה התנוצצה נברשת מהודרת, אשר בשוליה נטיפות־הזכוכית שקופות כגויזי־קרח ממש... עמודי־כסף גבוהים תמכו פיפה מסנוורת בלבנה, מקושטת רבידים של נורות־חשמל.

מהו זה? ארמון של צאר? לא. סתם מועדון בעיר־שדה.

על הבימה, ליד כנפו המלוטשה של הפסנתר הגדול, עמד ראקטיין, לבוש אפור של יישוב־דעת. כנהר כחול שפעה־ירדה על חזהו עניבה.

זמר? טנור מטורזן? לא, פעיל־מפלגה פשוט.

ועתה הבה נסתכל בבני־העם. אין הם מגדפים, אין הם מתקוטטים, אין הם סובאים לשכרה כדרכם של אנשים רוסים בימים־עברו. ואם הם שותים כוסית ליד שולחן־כלולות טעון מאכלים משובחים, אין זה אלא כליווי לברכות־כוס:

טרנטי נשא עיניו, סקר את חוג הקרואים, כבש באגרופו שיעול רועם, החליק ביד רועדת על זקן־שיבתו השופע, ואמר:

„ראשית־דבר הבה נברך את הזוג הצעיר. לוואי ויידעו אושר והיו תפארת לאדמתנו“.

הקרואים ענו אחריו אמן בברכות־כוס, תוך כדי ניקוש מתנגן של כוסות היין:

„לוואי ויתנו כבוד להוריהם!“

„לוואי ויעמידו ולדות בריאים!“

„ולא יעיבו את תהילת הקולח'ו!“

הציטטות לקוחות מן הרומן „בלב שלם“ מאת א. מאלצב, שיצא לאור ב־1949. דומה הוא לעשרות ולמאות מן הרומנים שלנו. זאת היא דוגמה של פרוזה קלאסיציסטית מדרגה ספרותית בינונית. הסגנון מזמן נשתגר בספרותנו, והוא מתגלגל ממחבר אל מחבר בלא שיחולו בו כל שינויים מהותיים...

ודאי, גאונים אינם נולדים בכל יום, ולעתים רחוקות בני־אדם מרוצים ממצבה של האמנות בדרם. עם זאת חייב אני להודות בעצב, יחד עם אחרים מבני־דורי, שבעשרים או שלושים השנים האחרונות נידלדלה ספרותנו יותר ויותר. כתיבתם של פ'דין, פ'אדייב, ארנבורג, איוואנוב ורבים אחרים הלכה הלוך ורע במרוצת השנים. שנות ה־20, שעל־אודותן כתב מאיאקובסקי „רק פייטנים, אבוי, אין לנו

כלל, עתה דומה עלינו כי הן השנים בהן פרחת השירה. משעה שקיבלו הסופרים בהמונם את הריאליזם הסוציאליסטי — בתחילת שנות ה־30 — נידרדרה הספרות מטה־מטה. מעט הביהובים של אור בימי מלחמת־המולדת לא הושיעה.

האמנות אינה מתיירת מדיקטטורה, מחומרה, מאמצע־דיכוי, אף לא משמרנות ונוסחות נדושות. בעת הצורך יכולה האמנות להיות דתית וצרת־אופק, ממשלתית וקהית־רגש, נטולת־עצמיות — ועם זאת טובה, אנו יוצאים מפלינו למראה הסטיריאוטיפים של אמנות מצרית, של איקונים ופולקלור רוסיים. האמנות גמישה עד כדי כך שהיא יכולה להסתגל לכל מיטת־סין שמזמנת לה ההיסטוריה. אבל יש דבר אחד שאין היא יכולה לסבלו: לוקטנות, אַקלקטיציזם.

אסוננו הוא שהגנו ריאליסטים־סוציאליסטים מושבעים, אך לא מושבעים די־הצורך. אף שאנו נכנעים לכלליו האכזריים, מתיראים אנו בכל־זאת ללכת עד הסוף בדרך שבחרנו בעצמנו. אין ספק, אילו היינו משכילים פחות כי אז הנקל היה לנו להשיג אותה דרגה של ישויות שהיא הכרח־ולא־יעבור לסופר. אבל אנו הלכנו לבית־הספר, קראנו כל מיני ספרים, היטב מאד למדנו כי אכן היו סופרים גדולים לפנינו — בלזאק, מופאסאן, טולסטוי, וגם, כן, מה־שמו? — צ'כוב. זה הדבר שהיה בעוכרינו. רצינו להתפרסם ולכתוב כמו צ'כוב. הזיווג הזה שחוף־לדרך־הטבע העמיד מפלצות. בלי להתגלגל לפארזיה, אי־אפשר להעמיד גיבור חיובי בסגנון הריאליזם הסוצי־יאליסטי השלם ובתוך כך לעשותו דיוקן פסיכולוגי. בדרך זו לא נקבל לא פסיכור־לוגיה אף לא גיבור. מאיאקובסקי ידע זאת, ומתוך ששנא ניתוח פסיכולוגי ופרטים כתב בממדים שהיו גדולים ממידות החיים. הוא כתב בגסות, נוסח של כרוז, הזמריה. כמן המגיפה נמלט מתיאורים של חיי־יומיום ונפיי־כפר. הוא פרש מן „המסורות הגדולות של הספרות הרוסית הגדולה“, ואף כי אהב את פושקין ואת צ'כוב — לא ניסה לחקותם. כל זה סייע למאיאקובסקי להתרומם לדרגת תקופתו ולבטא את רוחה ברור ותומם, בלי תערובות זרות.

אבל כתיבתם של סופרים אחרים כה רבים הגיעה ברגע זה לבין־המצרים דווקא משום שאמנותנו, למרות טיבה הקלאסיציסטי, עדיין היא חשובה בעיניהם כריא־ליזם. הם עושים זאת מתוך שהם מיסדים את שיפוטם על הבקורת הספרותית של המאה הייט, שהיא רחוקה מאתנו ביותר וזרה לנו ביותר. תחת שייכלו בדרך של צורות קונונציונאליות, הזיה דמיון טהור, כדרך שנהגו תמיד התרבויות הדתיות הגדולות, מנסים הם להתפשר. הם משקרים, מתחמקים ומנסים לצרף דברים שאינם מצטרפים: את הגיבור החיובי, הנוטה הגיונית אל המתפנות, את האליגוריה — ואת הניתוח הפסיכולוגי של האופי; את הסגנון המרקיע, את הדיקלום — ואת התיאורים הפרוזאיים של חיי־יומיום; אידיאל נעלה — עם תיאור אמיתי של החיים.

הפועל־היוצא הוא סלט ספרותי המעורר סלידה. הנפשות־הפועלות מיסרות עצמן לא ממש כמו אלו של דוסטויבסקי, הן נכאות לא ממש כמו אלו של צ'כוב. הן מוצאות את משפחותיהן המאושרות לא ממש כאלו של טולסטוי, וכשהן תופסות

פתאום באיזה זמן הן חיות, מטיחות הן בפני הקורא את הסיסמות השגורות אשר קראו בעתונים הסובייטיים, כגון „יחי השלום העולמי“ או „הלאה מחרחרי המלחמה!“ זה אינו קלאסיציזם אף לא ריאליזם. זאת היא אמנות-למחצה, קלאסי-ציסטית-למחצה, שאיננה סוציאליסטית יותר מדי ואיננה ריאליזם כל-עיקר.

הס ת י ר ה

דומה כי עצם המונח „ריאליזם סוציאליסטי“ נושא עמו סתירה שאין לישיבה. אמנות דתית סוציאליסטית, זו. א. אמנות תכליתית, אין להצמיחה בשיטה הספרותית של המאה הי"ט הקרויה „ריאליזם“. ותיאור נאמן באמת של החיים, אין להשיגו בלשון המיוסדת על מושגים טלאולוגיים. אם הריאליזם הסוציאליסטי רוצה באמת לעלות לדרגת התרבויות העולמיות הגדולות וליצור את ה„קומוניאדה“ שלו, הרי יש רק דרך אחת לעשות זאת. חייב הוא לוותר על ה„ריאליזם“, להסתלק מן הנסיונות העגומים והעקרים לכתוב „אנה קרנינה“ סוציאליסטית או „גן-דובדבנים“ סוציאליסטי. כאשר יחדל מן הנסיון להשיג את הדמיות הזאת, אוראו יהיה ביכלתו לתת ביטוי למשמעותה הנעלה, המוקשה של תקופתנו.

לרוע-המזל, דבר זה סיפוי רחוק ביותר. המאורעות של השנים האחרונות גוררים את אמנותנו בדרך של חצי-אמצעים וחצי-אמיתות. מותו של סטאלין היה בגדר אבידה שאיך-להשיבה לשיטה האסתטית-הדתית שלנו; אין לסתום את הפירצה בהחייאתו הנוכחית של פולחן לנין. לנין דומה מדי לאדם רגיל ודמותו ריאליסטית מדי: קטן-קומה, קירח, לבוש בגדים אורחיים. סטאלין כמו נוצר במיוחד לגילגול שעוד לו: מסתורי, כלי-ידוע, כלי-יכול, היה האיש מצבת חיה לתקופתנו, ורק תכונה אחת דרושה היתה לו כדי שיעשה אלוהים — אלמוות.

הה, לו אך עמדה לנו בינתנו לעטר את פטירתו במעשי-גסים! יכולים היינו להודיע בראדיו כי לא מת אלא עלה השמימה, מקום אשר ממנו הוא מוסיף להשקיף עלינו, בשתיקה, בלי השמיע קול מתחת לשפם המופלא. שרידיו יכולים היו להביא מרפא לאנשים מופי-שיתוק או אחוזי-שדים, וילדים יכולים היו, לפני עלותם על משכבם, לכרוע ברכ ליד החלון ולשאת תפילותיהם אל הפוכבים הקרים והמזהירים של הקרמל-של-מעלה.

אבל לא שמענו לקול מצפוננו. תחת שנשמיע תפילות של חסידות, ניגשנו לקרקר את „פולחן האישיות“ שבעצמנו יצרנוהו. הנה כך פוצצנו את יסודותיו של אותו ענק קלאסיציסטי, שאילו חיפנו אך עוד מעט כי אז מצטרף היה אל הפיראמידה של חי'אופס ואל אפולון של בלוודר בבית-גנזיה של האמנות העולמית.

כוחה של שיטה תיאולוגית טמון בתמידותה, בהרמוניה שבה ובסדר שבה. משעה שאנו מודים שהאלוהים חטא בבלי-הדעת עם חוה ומתוך שהתקנא באדם הראשון שלח אותו לעבוד בגאולת השממה, מתפרק כל מושג הבריאה ושוב אי-אפשר לחדש את האמונה.

אחרי מותו של סטאלין נכנסנו לתקופה של הרס והערכה מחדשת. זהו תהליך

אטי והפכפך, נטול פרספקטיבות, ומעיקה עליו האנרציה של העבר והעתיד כאחד. בני-הדור ספק רב אם יהיה בכוחם ליצור אל חדש, המסוגל לנסוך על המין האנושי השראה שתכניסו למחזור ההיסטורי הבא. אולי צריך יהיה להביא על מקומו של הכל-יכול עוד מוקדים של אינקוויזיציה, עוד „פולחני-אישיות“ ויגיעות ארציות חדשות, למען תינשא, מקץ מאות רבות, „תכלית“ חדשה על-פני תבל. אבל כיום הזה עדיין אין בנו יודע את שמה.

ובינתיים האמנות שלנו נקלעת בין ריאליזם לקוי לקלאסיציזם לקוי. אחרי האבידה שסבלה שוב אין בכוח להגביה עוף אל האידיאל ולשיר את שבחי חיינו בסגנון של כנות והתפעמות, המתאר את הרצוי כמצוי. ביצירות הקילוסים שלנו נשמעים במפורש יותר ויותר צלילים של שפלות וצביעות. הסופרים המצליחים ביותר הם אלה היכולים לתאר את השגינו בנאמנות ככל האפשר ואת כשלונותינו בעדינות, בטאקט ובאי-נאמנות ככל האפשר. הוא שאירע לרומן של דודינצב, לא על הלחם לבדו, שהקים רעש הרבה והוקיעוהו בפומבי על שהשחיר את פני המציאות הסוציאליסטית המאירה שלנו.

אך כלום חלום ה„ריאליזם“ הישן, הטוב והישר הוא המינות היחידה שעשויה הספרות הרוסית להיתפס לה? אפשר שאת כל אשר לימדונו לימדונו לשווא וכי, במקרה הטוב ביותר, כל שאנו מבקשים אינו אלא לחזור לאסכולה הנאטורליסטית ולמגמה הבקרתית? הבה נקווה שלא כך הדבר ושהצורך שלנו באמת לא ישפש את פועל המחשבה והדמיון.

ברגע זה דווקא אני שם תקוותי באמנות פִּנְטְסמאגורית, שיש לה היפותיות ולא „תכלית“, אמנות שבה יבוא הגרוטסקי על מקום תיאורים ריאליסטיים של חיי-יומיום. אמנות מעין זו הולמת ביותר את רוח זמננו. מיִיתן וכוח־המדמה הפִּנְטְסטי של הופמן ודוסטויבסקי, של גויה, שאגאל ומאיאקובסקי (הריאליסט הסוציאליסטי המובהק שבכולם) ושל עוד הרבה ריאליסטים ולא-ריאליסטים ילמד אותנו איך להיות אמיתיים בעזרת המופרך והדמיוני.

עם שניטלה מאתנו אמונתנו, לא ניטלה מאתנו התלהבותנו באשר לתמורות המתחוללות באלוהים לנגד עינינו ממש. אין אנו יודעים אנה נלך; אבל, כיון שתפסנו שאין מה לעשות בענין זה, אנו מתחילים לחשוב, לחוד חידות, להניח הנחות. בדרך כך נמציא איזה דבר נפלא? אולי; אך שוב לא יהיה זה ריאליזם סוציאליסטי.

(מן התרגום האנגלי: י. ע.)

יולה ניימן : 1941

אותם ימי מוסקבה... דירדור המלחמה...
איך־קץ לאבידות! מפולת ותבוסה!
עם זאת, רָעִי אותה שנה, הגידו והודו:
הן כלפיד הפיצה את אורה!
כטיח מתפורר נשרה אז המירמה,
עילות אז נחשפו, ותוצאות נגולו;
ומן ההסוואה וההאפלה
ראינו פני רעינו — אין־מסתור.
המידות המפוקפקות שעל־פיהן מדדנו —
שאֲלוֹנִים וטופס, דרגה וגיל וותק —
הן הושלכו, מידת־אמת מדדנו:
והאֲמוֹת היו, אותה שנה, רק אומן וגבורה.

ואנו שחוינו וחוינו את כל אלה, היטב
נזכור עדיין, ברגש־קדושה,
האשמורות על הגגות, ומחסומי־הבאלונים,
מוסקבה של אז — תפתה־מפץ־ורעם,
הבניינים בלבוש־הסוואתם,
הסימפוניה של אזעקות וארגעות —
כי אז סוף־סוף הן כאמת נדמתה
גאוותנו הטהורה־המאירה כאזרחים.

(עברית: י. ע.)

„אלמוני“ : תעמולה

היום לא אאמינה עוד במאום —
למראה־עיני לא אאמין
למשמע־אזני לא אאמין.
אחוש — אר־אז, אולי, גם אאמין.
אם אך יומש — הפל בלי מירמה.

זוכר אני הגרמנים הנכאים,
השבויים העגומים של שנת ארבעים־וחמש,
עומדים — ידיהם לצדדים — בחקירה.
אני שואל — והם עונים:

— מאמין אתה להיטלר? — לא, לא אאמין.
— מאמין אתה לגרינג? — לא, לא אאמין.
— מאמין אתה לגבלס? — הו, תעמולה!
— ולי, התאמין? — רגע שתיקה.
— מר קומיסר, אינני מאמין.
הכל תעמולה. כל העולם הוא אך תעמולה.

מלת־ארבע־תיבות — תעמולה —
באזני תנסר עד היום:
„הכל תעמולה. כל העולם הוא אך תעמולה“.

אילו שבתי להיות ילד,
חוזר־לומד בעממי,
ולו אמרו לי אז:
הוולגה נופלת לים הפספי!
מובן שהייתי מאמין. אך תחילה
מוצא הייתי אותה וולגה,
הולך אחר שטפה עדיים,
טובל במימיה נגרשים,
רק אחר־כך, אולי, הייתי מאמין.

סוסים אוכלים שבולת-שועל ושחת!
 כזב! בחורף שנת שלושים-ושלש
 חייתי באוקראינה המצומקת.
 בראשונה אכלו הסוסים קש,
 אחר — גבעולי-קש דקים מן הגגות,
 אחר הוליכום אל ח'רקוב, למגרש.
 אני עצמי במרעיוני ראיתי
 סוסים זעופים, רצינים, כמעט
 חשובים, אמוצים ואפרפרים וחומים-כהים,
 מתהלכים במגרש דומם, מתון-מתון.
 הלכו, אחר עמדו מלכת,
 ואחר-כך נפלו ועת רבה שכבו.
 לא באחת הם מתו, הסוסים.

סוסים אוכלים שבולת-שועל ושחת!
 לא. אין זה נכון. כזב. תעמולה.
 הכל תעמולה. כל העולם הוא אך תעמולה.

(מרוסית: י. ע.)

כרזה קומוניסטית לסיום כרייתה של תעלת וולגה-דון בשנות ה־30

שלושה סיפורי-הווי

אנאטולי פריסטאבקינ : ילדות קשה

ה צ י ו ר

סאשה היה חברי וגר מעבר לקיר ביתנו. אני נהגתי לבוא אליו שעה שהיתה אומנתו מאיצה בו לסיים את לפתן-הדובדבנים האדמדמם, שאותו היה אוכל בעצלתיים. ולי לא היו לא לפתן ולא אומנת. הזקנה המרשעת גירשתני תמיד. וסאשה הוורדרד והרך היה מפהק והולך למנוחת-אחר-הצהריים. פעם אמרו המבוגרים שסאשה חלה במחלה מסוכנת ואסור בהחלט לבקרו. רופא מצויד במזוודה היה בא אצלו, ובצאתו מעם השכנים היה מניע בראשו: „רע, רע מאד“. ואמו של סאשה היתה מקרבת כפותיה אל לחייה ומסתכלת בו בעיניים ראות-לא-ראות.

צר היה לי על סאשה. התגנבתי למטבח ושמעתי איך מאחרי פרגוד הקרשים העטוי ספיטים חומים עולה קול שיעול קטוע.

פעם אחת ציירתי על פיסת-נייר שמש, עשב ואותי עצמי: ראש עגלגל, גוף מקלי, וממנו מסתעפים ארבעה ענפים דקים — שתי ידיים ושתי רגליים. אחרי-כן הלכתי אל המטבח ובהיצמדי אל הפרגוד לחשתי:

„סאשה, אתה חולה?“

„...לה“, הגיע אלי קול.

„הא לך, בשבילך ציירתי“, ותחבתי את הנייר בעד הסדק.

פיסת הנייר נמשכה אל העבר השני.

„...דה!“

מעבר לקיר פסק השיעול. מישוהו צחק. נו, כמובן, סאשה הוא שצחק. בתוך החדר החשוך מוולן-החלון, הוא הבין, לפי ציורי, כי הנה בחוץ שמש ועשב חם. וכי לי נעים מאד לטייל. אחר-כך שמעתי איך הוא קורא לאמו דורש עפרון. עוד מעט ובעד הסדק נתחב גליל לבן. אצתי לחדרי. בציורי חל שינוי: לצד הילד עמד ילד אחר — ראש עגלגל, גוף מקלי וממנו מסתעפים ארבעה ענפים דקים... הילד היה מצויר בעפרון אדום. ואני הבינתי: זהו סאשה. אף הוא חפץ להתחמם בשמש וללכת יחף. אני חיברתי בקו עבה את ידיהם-ענפיהם של הילדים ביחד — כלומר, הילדים אווזים חזק איש ביד רעהו — ותחבתי את הפתק בחזרה.

אותו ערב יצא הרופא שמח יותר מבית השכנים.

ד י ו ק ו נ א ב

זה קרה בעת המלחמה. בספריית בית-הילדים נתקלתי במקרה בספר קטן. על עטיפתו היה דיוקן של אדם שלבושו כובע-פרווה, אפודת-פרווה ואקדת. אדם זה דמה מאד לאבני. סחבתי את הספר וסרתי לפינה חשוכה; הסירותי את העטיפה

ותחבתיה תחת כותנתי. זמן רב נשאתיה שם. רק לפרקים הוצאתיה כדי להסתכל בתמונה. בלי ספק, איש זה אינו יכול להיות אלא אבי! היתה זו כבר השנה השלישית למלחמה ואני אף מכתבים לא קיבלתי ממנו. כמעט שכחתי. אבל אחת היא — אני ידעתי: זהו אבי. שיתפתי את ווקה אַקימצב — הנער החזק ביותר בחדרנו — בתגליתי. הוא חטף מידי את התמונה וקבע:

„הבלים! זה אינו אביך!”

„לא כן, אבי הוא!”

„גלך ונשאל את המחנכת”...

אולגה פטרובנה הסתכלה בעטיפה המוסרת ואמרה:

„אסור להשחית ספרים. ובכלל אינני חושבת שזה יכול להיות אביך. לשם־מה ידפיסו תמונתו בספר? חשוב בעצמך. הרי אינו סופר.”

„לא. אבל זהו אבי.”

וואלודקה אַקימצב לא החזיר את התמונה. הוא החביאה ואמר שאני סתם רוצה להתפאר, שכל זה שטות ושהוא פשוט לא יחזיר לי את העטיפה כדי שלא אתעסק בשטויות.

אך אני הייתי זקוק לאבא. את כל הספרייה הפכתי בבקשי אחר ספר אחר ממין זה. אך לא נמצא כזה. ובלילות בכיתי.

פעם ניגש אלי ווקה והצהיר בשחוק:

„אם אביך הוא, אינך צריך לחוס למענו על שום דבר. לא תחוס?”

„לא.”

„את האולר תתן?”

„אתן.”

„ואת המצפן?”

„אתן.”

„ואת החליפה החדשה תחליף בישנה?” והושיט לי את העטיפה המקומטת.

„קח. החליפה שלך אינה נחוצה לי. ואפשר שזאת אמת”...

עיני ווקה זרו קנאה וכאב. הוריו גרו בנובורוסק הכבושה בידי הפאשיסטים. ושום תמונות לא היו תחת ידו.

ת צ ל ו מ י ם

אנחנו גרנו הרחק מביתנו. אני ואחותי הקטנה בת השש. כדי שלא תשכח אחותי את קרובינו הייתי מוליך אותה אחת לחודש לחדר־השינה הקר שלנו, מושיב אותה על המיטה ומוציא מעטפה עם תמונות.

„הביטי, לודה, הנה אמנו. היא בבית. חולה מאד.”

„חולה מאד”, חזרה הילדה על דברי.

„וזה אבא שלנו. הוא בחזית ואת הפאשיסטים מכה...”

„מכה...”

„וזו דודה. יש לנו דודה לא־רעה“.

„וכאן?“

„כאן אני ואת. הנה זאת לודצ'קה. וזה אני“.

ההאחות הקטנה מחאה בכפותיה הכחלחלות־הזעירות וחזרה אחרי: „לודצ'קה ואני, לודצ'קה ואני...“

הגיע מכתב מהבית. יד זרה כתבה לנו על אמנו. רצון תקפני לנוס מבית־הילדים למקום כלשהו. אך עמי היתה אחותי הקטנה. ובערב הבא ישבנו צמודים זה אל זה והסתכלנו בתמונות.

„הנה אבא שלנו. הוא בחזית. והדודה. ולודצ'קה הקטנה...“

„ואמא?“

„אמא? היכן אמא? כנראה אבדה... אבל אני עוד אמצא אותה אחר־כך... מוטב שתסתכלי איוו דודה יש לנו. יש לנו דודה טובה מאד“.

חלפו ימים, חדשים. ביום־כפור אחד, שעה שהפרים החוסמים את החלונות כוסו עטרת־פפורים הדורה, הביאה הדוורית הודעה קצרה. אני החזקתיה בידי וקצות אצבעותי קפאו. משהו התכווץ בבטני. יומיים לא הלכתי אל אחותי. לאח־מכן ישבנו זה אצל זה והסתכלנו בתמונות.

„הנה דודתנו. הסתכלי איוו דודה נפלאה יש לנו. פשוט יוצאת־מן־הכלל. וכאן לודצ'קה ואני...“

„ואיפה אבא?“

„אבא? מיד נראה“.

„אבד, נכון?“

„אהה, אבד“.

והאחות שלחה בי עיניים טהורות ומבוהלות ושבה ושאלה:
„לעולם נאבד?“

חדשים עברו ושנים. ולפתע אמרו לנו שמחזירים את הילדים למוסקבה אל הוריהם. אלינו ניגשו עם מחברת ושאלונו לאן מתכוונים אנו לנסוע, ומי הם קרובינו. אחר־כך קראה לי המנהלת ואמרה בהסתכלה בנייר:

„ילד, כאן נשארים לזמן־מה כמה מחניכינו. אנו משאירים אותך ואת אחותך. אנחנו כתבנו לדודתכם ושאלנו אותה אם היא יכולה לקבל אתכם. היא, לדאבונה...“
וקראה לפני את התשובה.

בבית־הילדים טרקו דלתות, ערמו שמיכות לערימות. קיפלו מזרנים — הילדים התכוונו לצאת למוסקבה. אני ואחותי ישבנו ולא התכוונו לשום מקום. והסתכלנו בתמונות.

„הנה לודצ'קה. והנה אנוכי“.

„ועוד?“

„עוד? הביטי, גם כאן לודצ'קה. וכאן. וגם אני פעמים רבות. הרי אנו רבים מאד, נכון?“

מאמצים

כולנו, כל ילדי בית-הילדים קיזלרסקי, חיינו שנים רבות בלי קרובים ושכחנו לגמרי טעמה של חמימות משפחתית. ולפתע הובילנו לתחנת-הרכבת והודיעונו שעובדי מסילת-הברזל הם מאמצינו, ושהם מזמינים אותנו להתארח אצלם. חילקו אותנו אחד-אחד. הדוד ואסיה, המפקח השמנמן והעליו, הובילו לביתו. האשה פלטה גניחה, נאנחה בשאט-נפש ושעה ארוכה הכבירה עלי שאלות על הורי, אך לבסוף הגישה חמיצה ריחנית ודלעת מתוקה. והדוד ואסיה קרץ בעיניו ומזג יין אדום מחבית קטנה. גם לו גם לי. היה שמח. שוטטתי בחדרים משל כאילו הייתי שוחה באיזו תימרת-אוויר ולא השתוקקתי ללכת כלל. בבית-הילדים לא פסקו הדיבורים על אודות יום זה שבוע תמים. החבריה, שהיו מלאים רשמים בלתי-רגילים מן „החיים הביתיים“, לא יכלו לדבר אלא על זאת. ובבית-הספר, מצדו השני של ספסל-הלימודים שם היו חקוקות שלש המלים החביבות עלי ביותר — ח ש מ ל א ו ת. ש י ר י מ . ל י ד ה — הוספתי את המלה מאמצים.

יותר מכולם התפאר ויליק הפלורוסי. התמזל לו המזל להתארח אצל מנהל-התחנה בכבוד-רובעצמו, והלז הזמינו לבקר שגית. אף אני רציתי לספר טובות על הדוד ואסיה, והצהרתי שהוא „המנהל הראשי של מחסן הפחמים“ ושיכול אני אפילו להראות היכן הוא עובד. השתוקקתי מאד להראות את הדוד ואסיה, והובלתי אליו את הילדים, אך התברר שהדוד ואסיה היה עסוק. הוא הסתכל בזעף על הילדים ואמר לי:

„לא באת בזמן, ילד... מוטב שתבוא ביום-ראשון — והביתה“.

ואני באתי. ושוב אכלתי דלעת ושוטטתי בחדרים. ושוב לא הרפה ממני האוויר השקט. ואשת הדוד ואסיה אמרה בחדר השני:

„ילדים מוזרים הם אלה. האמנם אינם מבינים שלא ייתכן לשוטט כל העת? לא נעים. אנו הרי איננו איזה קרובים שלהם שנהיה מכלכלים אותם!“

והדוד ואסיה השיב:

„מה יכולתי לעשות? ענין האימוץ הוחלט אצלנו באסיפה הכללית. המציאו להם...“

לאטי שוטטתי בחוצות, לבל ישאלני איש מדוע הקדמתי לחזור. את שארית היום ביליתי בבית-הספר השומם. באולרי גירדתי את המלה האחרונה שחקקתי. עתה לא יכול איש לקראה. על צלע הספסל נותרה אך צלקת לבנה.

האות קוֹף

לויאצ'סלב גאלקין לא היו לא אם לא אב. בן תשע היה, חי בבית-ילדים ולמד בבית-ספר. שם-המשפחה של מורתו היה גאלין.

לכל הילדים נתנו ההורים ארוחות-בוקר טעימות, אך ויאצ'סלב לא קיבל כזאת מאיש. ויאצ'סלב הווה היה לעתים בשעת השיעור שהוא כלל אינו גאלקין, פשוט מישהו טעה אישם והוסיף אות מיותרת, ושם-משפחתו כשם-משפחתה של מורתו.

והוא הנו ויאצ'סלב גאלין. אך שם־משפחה אין לשנות ויאצ'סלב רק חלם על כך, והוסיף וחלם שהנה אם באמת כך הדבר הרי המורה ודאי היא אמו וצריכה היא לתת לו תיקים עם ארוחות־בוקר לבית־הספר. ומעט־מעט החל ויאצ'סלב שלא לחבב את האות שהרסה את כל חלומותיו. קמעה־קמעה החל לחסרה. ובגלל השגיאות החל לקבל ציון 2 בהכתבות. פעם כעסה המורה מאד:

„מדוע זה, גאלקיין, אתה מחסיר אות אחת במלים? איש אינו עושה שגיאות מוזרות כאלו. הסתכל מה כתבת: ,השמש האירה ובוצת הילדים יצאה להתרחץ אל הנחל הטן'. זה פשוט בלתי־מובן. מחר לפני השיעור היפנס אלי'. ויאצ'סלב הלך אל המורה. זו הכתיבה לו הכתבה, קראה את המלים החסרות את האות קו"ף, והתרגזה. אבל אחר־כך שאלה משום־מה על הוריו והזמינתו לבוא שנית. והעיקר — עטפה לו בנייר ארוחת־בוקר הגונה.

ויאצ'סלב רץ מהר לבית־הספר ולא ידע נפשו מרוב שמחה. בהפסקה לא הלך אל הפרוודור כמנהגו, אלא בגאווה הוציא את ארוחתו, אף כי לא חפץ לאכול כלל. כשבדקה המורה את ההכתבה הבאה התעכבה במיוחד על זו של ויאצ'סלב. אף שגיאה לא היתה, וכל הקו"פים עמדו על מקומן. היתה שגיאה רק במלה אחת. חתום היה „ויאצ'סלב גאלין". אבל המורה לבטח לא הבחינה בשגיאה זו אף לא תיקנה אותה.

כוכבים

אחד־עשר היינו בחדר־השינה. ולכל אחד מאתנו היה אב בחזית. ועם כל הודעת־מוות שהגיעה לבית־הילדים היו אחד־עשר לבבות קטנים עומדים מפעום. אך הודעות שחורות הובאו לחדרים אחרים, ואנו בסתר־לבנו שמחנו והתחלנו שוב להמתין לאבות שלנו. היה זה הרגש היחיד שלא דעך בנו כל עת המלחמה. והנה נודע לנו שהמלחמה נסתיימה. קרה הדבר בבוקר־מאי טהור וצה, עת שעל־פני השמיים הכחולים הזדקרו ראשוני הניצנים. מישהו התאנח קמעה ופתח את החלון לרווחה. נשמע קול צחוק קולני ובלתי־רגיל. ולפתע הבינונו כולנו, כל האחד־עשר, שאנחנו ניצחנו, ושעודנו מצפים לאבות שלנו. בבית־הילדים התכוננו למסיבה, וויטקה קוזירוב לימד את השיר:

כמו שלגניות־אביב
חלונות כה מאירים;
עוד מעט בסך נפגוש
חיילינו היקרים.

שיר זה רצו לשיר גם ילדים אחרים, אך קוזירוב אמר:
„אני חיכיתי לאבי יותר מכם. הוא יצא להילחם עוד נגד הפייגים..."
ואנו החלטנו שברור, אמנם, כי ויטקה קצת אנוכי, אבל יש לו אבא טוב, ובתצלום הוא נאה כליכך למראה כשהוא עודה אותות־הצטיינות. לפיכך — ישיר לו ויטקה!

יחד ערב שקט. בעד ערפלים אפרפרים ניצנצו כוכבים אשר לנו נראו ככוכבים על כתפי טייסים — שלח את ידך וגע בהם... ושהם מאירים, הרי זו בדותה, הכוכבים היו עמנו. דבר זה ידוע היה לנו אותו ערב לאשורו. הופיעה הדוורית, אך אנו שוב לא היינו דרוכים לקראתה, רק סתם ניגשנו אל החלון ושאלנו למי המכתב. הוגשה הודעה לקוזירוב. לפתע השתררה דממת־מוות בחדר־השינה, אך לנו דומה היה כאילו זעק אי־מי. כה בלתי־מובן היה זה ונורא.

„מודיעים שאביך, המאיר קוזירוב, מת מות־גיבורים ב־7 במאי שנת ארבעים־ וחמש באזור ברלין“.

אחד־עשר היינו בחדר־השינה. עשרה מאתנו שתקו.

ליל מאי קריר התגשב בעד החלון. כוכבים רחוקים ניצנצו. וברור היה שאורם זרח הרבה, הרבה זמן. ואנו הגפנו את החלון.

שורקה

שורקה היה מבוגר כמעט. הוא גר בביתנו וידע לעשות הכל. תמיד היה עושה משהו והנמשים הבולטים על אפו דמו לראשיהם של מסמרי־מתכת.

פעמים היה שורקה סוּחב אל החצר מצלמת־עץ ישנה ומצווה עלי: „קפא על מקומך!“ — ובסודיות היה מסתתר במחסן. לאחר־מכן היה מביא תצלומים ואומר בכעס:

„אני, ידידי, ביקשתיך להיות רציני. ואתה מה? פערת פיך מאוזן אל אוזן. אוך, מרחת לי הכל!“

אך במהרה נשא שורקה אשה, ואחר־כך ליווהו לצבא, ואשתו הלכה לצדו כשהיא חובקת תינוק בחיקה.

חלפה המלחמה ועברו עוד שנים. פעם בשבתי על המדרגות פרץ מהבית ילד. הוא גרר אחריו איזה מנוע קטן. חיש־מהר חזר שוב כשהוא גורר עמו מצלמת־עץ ישנה. אני התבוננתי בו: ילד ככל הילדים, אלא שעל אפו דבוקים כחמישה נמשים בולטים.

„של מי אתה?“

„של אף אחד. אני שורקה. באתי עם אמא להתארח אצל סבתא!“

„והיכן אביך?“

„בחזית נפל. אתה, דוד, התחייך ואני אצלם אותך. רק התחייך ואל תפספס.“

הוא הסתתר במחסן ופיתח את התמונות. אחר־כך יצא ואמר לי בכעס:

„יצאת רציני מדי, דוד. אני ביקשתיך לחייך, ואתה... אתה בכלל אינך יודע לחייך.“

ובשובו אל צהלתו רץ שורקה עם מצלמתו אל מאחרי הגדר.

וכל הנמשים על אפו היו כראשיהם של מסמרי־מתכת.

ב. לידן : סיפור עתיקימים

בעת בחינות־האביב פגש פרופיסור ואסילי איואנוביץ' סטאכייב במסדרון האוניברסיטה באשה צעירה שנראתה לו מוכרת. האשה האטה צעדה, הסתכלה לתוך עיניו בעיניה היפות, כעין הספיר כמעט, ואמרה:

„האינך מכיר אותי, ואסילי איואנוביץ' ? אני ניצאייבה, תלמידתך לשעבר“.

מיד זכר סטאכייב נערה צעירה מאד, עתה־זה סיימה את בית־הספר, שבאה אליו לפני שש או שבע שנים, כשהחלטתה נחושה להיעשות בלשנית ויהימה. מומחיותו של סטאכייב היתה ספרות רוסית עתיקה, והנערה מיד משכה את תשומת־לבו בבקיאותה בסיפורים ופתגמים רוסיים עתיקים, ובהבהתה לאוצר הלשון הרוסית...

אך משנתקבלה לאוניברסיטה למדה בה ניצאייבה שנתיים ימים בלבד, ובאופן כה בלתי־צפוי עזבתה, כמעט בלי להסביר את פשר הסתלקותה.

מן־הסתם קשתה עליה המשימה, ללמוד ולהרויח לחמה בעת־ובעונה־אחת.

„כמה אני שמח לראותך“, אמר סטאכייב, בלחצו את יד האשה הצעירה, ובפניה, שעתה לבשו את מיטב נשיותם, כמו גילה את תווי־פניה של קסניצ'קה ניצאייבה הצעירה.

הזמן כבר הטביע חותמו בפנים האלה שחידשו את יפיים, וניכר היה שלא בנסיון אחד בלבד עמדה האשה הצעירה.

„במפתיע כליך עזבת אז את האוניברסיטה עד שפשוט נעלמת משדה־ראייתי.

ואני בתחילה קיויתי שתיעשי חוקרת טובה בספרות עתיקה“.

„לא, ואסילי איואנוביץ', לא נסתייע הדבר בידי“, ענתה קסניה. „אני בחרתי לי מקצוע אחר לגמרי, נעשיתי עתונאית... עובדת מעט בעתונים“.

„הנה כך“, אמר, מאוכזב כלשהו. „ואילו בזמנו כמעט ידעת על־פה את כל דבר על חורבן אדמת רוסיה“.

„גם עכשיו אני זוכרת“, חייכה. „הו, האר מאירה ופאר מפוארת אדמת רוסיה ! וביופי רב מופלאה ישותך...“

השתתקו.

„נו, וכי מה שמח מאד לראותך“, אמר סטאכייב, כאילו נפגש מחדש עם אותה סטודנטית אשר בשעתו תלה בה תקוות.

„וכי לא תרשה לי, ואסילי איואנוביץ', לסור אליך ביום מן הימים ?“ שאלה קסניה, חוככת בדעתה. „רצוני להראות לך כתבי־יד עתיק ביותר שמצאתי בעת מסעי האחרון באונגרי“.

„הנה כך“, הצטהל סטאכייב. „רוצה לומר שלא התקררת לגמרי ביחס לספרות העתיקה ? נו, וכי מה, אנא סורי, ינעם לי מאד“.

הוא הוציא פנקס־כיס, בדק בו את מועדי הבחינות המצוינות בו, והם קבעו שקסניה ניצאייבה תסור אליו ביום־החמישי בערב.

שנתיים קודם־לכן מתה עליו אשתו. היא מתה בצורה טראגית במוסד לחולי-

עצבים. עד אז סבלה זמן רב מהפרעות נפשיות וחיינו של סטאכייב נהרסו. אף הוא עצמו נתמלא חששנות ונחלש בפנימיותו, אך בכל זאת הוכיח את עצמו על חולשתו זו. ילדים לא היו להם, והוא נותר ערירי. בתחילה היתה הבדידות מפילה עליו מורא; לאחר־מכן נעשתה לו הרגל, וכמו בשכבר־הימים החל להיות חיי רווקות בלתי־מסודרים. דרך־כלל מופיעים הספרים לפני האדם כידידים מסורים בעת צרה, ועתה היה כל זמנו הפנוי של סטאכייב נתון לחיפוש אחר ספרים, לשיטוט בין חנויות הבוקיניסטים, ולעבודתו היסודית על השרידים הספרותיים של רוסיה הקיובית.

קסניה דייקה ובאה בשעה היעודה. על מקום ימי האביב הגועשים, מלאי־הרטטים, באו אט־אט ימי הקיץ — היה כבר חודש יוני, הבחינות כבר הסתיימו, ובאופק כבר עמדו ימי החופש.

„נו, הראינא, איזה כתבי־יד העלית שם?“ אמר סטאכייב, ניגש ישר לענין. היה זה כתבי־יד מסוף המאה ה־ט״ו, כתוב ומעוטר בסילסולים סלאביים ואותיותיו הראשונות, בראש כל קטע, צבועות בצבע קינור. כהרגלו שאף סטאכייב אל קרבו את ריחו העתיק של הגוויל, השובה את לבו.

„המ...“ אמר לאחר דקות מספר, „זהו העתק מסיפור על דבר יסוד מנזר אוטרוץ' בטבייר, וניתן לשער שהוא כתבי־יד נדיר ביותר. האם לא תסכימי להשאיר בידי את כתבי־היד הזה?“

„לאמיתו של דבר רציתי לתת לך אותו במתנה, ואסילי איואנוביץ'“, אמרה קסניה, מסמיקה מעט, „כה הרבה עשית למעני בשעתו, וכשמצאתי את כתבי־היד מיד חשבת עליך.“

בעדינות כמעט הסתכלה באיש הזה ממוצע־הקומה, שבשערות צדעיו הקצרות כבר שיבה זורקה, באיש הזה בעל הפנים הרוסיים והפשוטים המוארים באור נשמה זכה.

„נו, יודעת את, להביא מתנות כאלו...“, הניע סטאכייב בראשו: „אקח ממך את כתבי־היד, כדי לחקור אותו, ואחר־כך נמסור אותו לבית־גניזה כלשהו.“

„בעצם, רשאי אתה לעשות בו כאוות־נפשך, ואסילי איואנוביץ'“, אמרה קסניה, „אך, מכל מקום, את כתבי־היד הרשה־נא לי להגיש לך במתנה. הוא נמצא ברשותו של אומן בית־מלאכה למסגרות באונגיי... לדבריו נמסר כתבי־היד הזה מדור לדור.“

„נו, וכי מה, ח־חן לך“, ענה סטאכייב, בהניחו בזהירות את כתבי־היד הצדה, „וגם נעים לי ביותר שמדובר בסיפור על העלמה המקסימה קסניה... ועכשיו ספריינא, איך הסתדר אצלך הכל בחיים, ומדוע עזבת את האוניברסיטה ונעשית עתונאית?“

קסניה השתתחה רגע. ספרי חדר־עבודתו של הפרופיסור התגבהו עד עצם התקרה, עדים אילמים לחיינו של סטאכייב, אשר גם היא לא ידעה עליהם מאומה.

„בקורס השלישי באוניברסיטה פגשתי אדם אחד... הוא היה ימאי ונסע למקום־עבודתו צפונה. נו, ואף אני נסעתי עמו“, הישירה ואמרה.

„בכל־זאת, חבל שעזבת את האוניברסיטה... אני, בגלוי אני, תליתי בכך תקוות

גדולות. לא רבים המומחים במקצוע זה. ואני הנה נותרתי לבדי...". כך אמר סטאכייב לפתע, כשהוא חש צורך עז לשתף את לבו של מישהו ברגשותיו. "זה שנתיים מתה עלי אשתי. ככה זה, קסניה... אינני זוכר את שם אביך...".

"ככה זה, קסניה...". חזר ואמר בעצב. "ובאיזה עתון את עובדת?"

"ברגע זה אני מסיימת ספר־סיפורים בשביל הוצאת־הספרים", אמרה קסניה, "ואחר־כך נראה. לגבי אין הנסיעה דבר פשוט כל־כך", הוסיפה בהתאמצות קלה. "הענין הוא בזה שיש לי בן קטן, בן שש בסך־הכל... אין לי אצל מי להשאיר אותו. אמי גרה בבלורוסיה... להוביל אותו לשם — רחוק".

"נו, וכי עם אביו אינו יכול להישאר?" שאל סטאכייב.

"נפרדתי מבעלי לפני שש שנים", ענתה קסניה, לאחר שתיקה קלה.

"כך... כך...". רק זאת מצא סטאכייב לנחוח לומר, כשהוא מנענע בבלוריתו, "ענין מסובך הם החיים. הרי ידוע איך נאמר בהגדה על סדקו: הוי מה־רב מספר האנשים שהחלו לטבוע בים הכחול".

בכל לבבו צר היה לו על קסניצ'קה ניצאיבה, תפוחת־הלחיים לשעבר, שלא מעט עבר עליה, כפי הנראה.

משהו משותף נסתמן בחייהם, החורגים מן המסגרת.

"ואת צריכה לזמן לפני את הנער שלך ויהי־מה", קם והציע הפרופיסור. "אני, למען האמת, חולשה מיוחדת יש לי לעסקנים הצעירים הללו... באמת, קסניה, מאד ינעם לי הדבר".

ככה, בפשטות ובלבביות, נדברו שמחרתיים תבוא קסניה עם בנה, והוא, ואסילי איואנוביץ', סטאכייב, יכין לצעיר אי־אילו הפתעות נעימות. קסניה הלכה. וכתב־היד שהשאירה אצר בתוכו לא סיפור פיוטי עתיק בלבד אלא את סיפור־חייה של קסניה ניצאיבה, שסטאכייב לא יכול היה שלא לחוש בו.

למחרת היום, בשוכו לעת ערב מן האוניברסיטה, האריך דרכו ונכנס לחנות צעצועים ברחוב ארבט... אדם שאינו יודע מתוך נסיונו איך להתהלך עם ילדים אינו מסוגל כלל לשוות לנגד עיניו מה עשוי לעניין ילד בן־שש — לוֹטו, או בידבוק, קרוקט־שולחן או אקדח היורה במקל גומי. לא נותר לסטאכייב אלא לסמוך על נסיונה של הזבנית, לרכוש אקוואריום שממנו אפשר לדוג בחפה מגנטית דגים של קרטון. סטאכייב היתה בו נטייה מופלגת לילדים: כמיתהה של אשתו ללדת ילד לא באה על סיפוקה.

למחרת, כפי שנדברו, באה אליו קסניה עם בנה. אכן, אולי מתוך שידע סטאכייב את גורלם נראה לו הילד נוגע־עד־הלב במיוחד. הוא דמה מאד לאמו, עיניו אף הן היו כעין הספיר העז.

"נו, הנה שמח אני מאד להיכרות החדשה", אמר סטאכייב בהושיטו את ידו לילד.

"קוראים לי דוד ואסיה. ומה שמך אתה?"

אך הילד שתק, ורק לאחר שבעזרת החפה הועלו דגים אחדים מן האקוואריום

הצהיר הילד שקוראים לו קוליה ושכנם-לדירה, איואן בוריסוביץ, אף הוא אוהב לדוג דגים, ובשוכו תמיד הוא מביא עמו דגים ברשת, ופעם נתן לו במתנה דג קטן שזמן רב שחה והשתכשך בצנצנת-המים.

אחר שחו תה; סטאכייב קנה ממתקים, בלי להיועץ בשום איש, וכאן כבר לא טעה: בממתקי „משקנו בצפון“, „הואל-נא וקח“, קלע ולא החטיא.

„הנה התיידדנו עם נערך“, אמר סטאכייב כאשר התכוננה כבר קסניה ללכת, „ויודע אתה מה, קוליה“, נתלבב פתאום, „איך ייראה הדבר בעיניך, אם אומין אותך לבקר אתי בגן-החיות? בשבוע הבא אהיה לגמרי פנוי, וכך אקח אתי אפוא את קוליה שלך, קסניצ'קה... את תמשיכי לעמול על ספרך, ואני והוא נטייל לנו להנאתנו כאנשים חפשים“.

כעבור ימים-מספר סר סטאכייב לקחת את קוליה והסיעו במונית לגן-החיות, שהוא עצמו בוודאי לא היה בו זה עשר שנים, ובאמת טיילו שניהם להנאתם, הסתכלו בגורי-החיות, האכילו את הדובים.

תכופות יארע לבני-אדם שחייה-הנפש שלהם נהרסו שהם מוצאים סיפוק רב בחברת ילדים. הילדים הם יצורים גלבים, ובלבביות הם משיבים על לבביות. האם תמיד אסירת-תודה למי שמוצא מסילה אל לב ילדה, בעיקר אם מסיבה זו או אחרת המר הגורל עם הילד.

וכך מבלי משים אירע הדבר שהחלה קסניה להתכיף יותר ויותר את ביקוריה בדירה שאצטבותיה עמוסות ספרים, מפליגים היו בשיחה על הספרות העתיקה, שלא עלה בידי קסניה להתמחות בה, ועל העתונאות והוקיה החמורים, ועל האדם שלעולם אינו יודע היכן ומה הוא מאבד — ומתי ומה הוא מוצא.

מן-הסתם גם סטאכייב לא היה יכול להדות לעצמו איך אירע שאותה קסניה ניצאייבה, שנעלמה פעם משה-ראייתו, שבה-חדרה אל חייו בתקופה שבה זקוק הוא ביותר לקירבה נפשית אל מישהו, ויותר ויותר נעשה לו הדבר בחזקת הכרח. אף הילד הפך להיות דבר שבהכרח, וכבר דבק בו כדבוק אל גבר ילדים יתומים-מאב.

בחדר-עבודתו של הפרופיסור הופיעו קוביות על הרצפה, ואפילו אופניים עם פעמון מאריך-צלצל. בקיץ התארחו קסניה במעון-הקיט של סטאכייב, שעמד משמים אחרי מות אשתו, והילד נשאר שם לעתים לימים מספר, אחר חזרו יחדיו העירה. סטאכייב לא העז להדותו בני-לבינו שלא די שנקשרה נפשו בנפשה של קסניה אלא שאיזה רגש שאין להסבירו נתלווה לכך — אותו רגש טמיר ובלתי-מובן הפוקד את האדם כשהוא מאושר בלי שום סיבה.

בראשית אוגוסט מסרה קסניה את ספרה להוצאת-הספרים ובאה אל מעון-הקיט אל בנה, שכבר התארח כאן כמה ימים. חודש אוגוסט היה חם; עדיין התגעשו בו לעתים סופות-קיץ בכל עזון ודומה היה כי עוד רחוקה עד-אי-יָקֵץ עת ראשית הלימודים באוניברסיטה, עונת-החורף. בהתבוננו בקסניה הבחין סטאכייב שאף היא חל בה שינוי פנימי, ונתגלה בה משהו חדש, שלו, אך בה-במידה גם נרגש...

הם נשארו שניהם ביחידות על ספסל הגן. שעת בן־הערביים הפיצה באוויר ריח חריף וכבד של טבק. רק משב־הרוח הערבי, מוקדם וקריר, בישר כי קרוב הסתו. „איזה אדם טוב ונפלא אתה, ואסילי איואנוביץ״, אמרה קסניה. „כל־כך אני אסירת־תודה לך על הכל. ואת לב ניקולצ'ה פשוט כבשת... אינני יודעת מה יהיה עליו עכשיו מאחר שאינו פוסק מלדבר על הדוד ואסיה שלו״.

„אה, קסניה, קסניה...״, אמר סטאכייב נעצב ומהורהר. „אילו על זאת מתוסף היה מעט מלבך שלך! עד־כמה יכולתי להיות מאושר עם שניכם גם יחד!״ מיד הרצינה קסניה ומעתה ישבה שותקת וניבטת נכחה. הוא נגע בידה. „אין לך מה להשיב לי?״ שאל בדחילו.

„כה הרבה אני חייבת לך, ואסילי איואנוביץ״, אמרה ודמעות נוצצו בעיניה, „וכה משתקקת אני שתהיה מאושר״.

ביקש להגות ולומר: „בידך הדבר״ — אך לא העז.

„בחיי חלו כמה שינויים״, אמרה. „חשתי את עצמי בודדה מאד בשנים אלו ולא קלים היו חיי. והנה פגשתי אדם אשר עמו לא עוד אהיה בודדת. גם הוא עתונאי. ברגע זה נשלח ככתב לסיביריה״.

„הנה כך הם פני הדברים...״, הפטיר סטאכייב.

„סיביריה... זה, כמובן, רחוק... יהיה עלי להיפרד לזמן־מה מקוליה, אביא אותו אצל אמי״.

„הנה כך הם פני הדברים״, חזר סטאכייב ואמר. „ואני אף חדר התכוננתי להתקין לקוליה. החלטתי להצטופף קצת בספרייתי״, הוסיף בחיוך נוגה. „חשבתי לי, מוטב יבוא תכופות אלי ולא יפריעך...״

היא ישבה בראש מורכן וכמו לראשונה צפה בה ההכרה בדבר שלא עלה בדעתה קודם־לכן. וכי איך יכלה שלא לחוש עד־מה חדרה לתוך חיי בתקופת ריקנותו הגדולה ביותר; אכן, אפשר שבמידה רבה מאד היא ממלאה את הלב הבודד הזה? „אל־אלוהים, כמה אשמתי כלפיך, ואסילי איואנוביץ״, אמרה נואשה כמעט. „לעולם לא אסלח לעצמי על כך״.

„אך לא, וכי מה... הכל כשורה, קסניצ'קה. כך צריך להיות. הסיפור שלי ושלך הוא סיפור עתיק־ימים, וכל כמה שלא יעברו הדורות תמיד יהיו הסיפורים אותם, או אולי מוצלחים יותר — כל עוד חי, מחפש, מוצא ומאבד הוא האדם. ברגע זה את מאושרת, ואל לך לסבך את חייך... אך זכרי כי בשבילי אין את ענן החולף על פני אלא משהו כבד־משקל הרבה יותר״.

הם קמו והלכו לאטם הביתה.

„כן, ועוד דבר״, אמר סטאכייב. „סיביריה רחבת־ידיים היא והרבה שמיים מעליה... אבל זקוק אדם גם לקורת־גג. אם אי־פעם לא תחושי את עצמך בנוח תחת השמיים הללו — ובכל לבי אינני מאחל לך זאת — דעי כי צל־קורתית תמיד נכון לפניך״.

הם שבו למעון־הקיט וקסניה עזרה לנער לאסוף את צעצועיו.

„הדוד ואסיה, ומחר תבוא העירה?“ שאל הילד לענין, כאילו הכל הוסכם ביניהם מכבר. „באיזו שעה תגיע?“

„בשתיים-עשרה“, אמר סטאכייב, „בדיוק בשעה 12“.

אחר-כך הלכו לתחנת-הרכבת, והילד השתדל, באחוזו ביד סטאכייב, לצעוד צעדי-גבר.

„אני אשה אצלך מחר כל היום“, הבטיח, כאומר להקל מעל סטאכייב את בדידותו בהיותו לבדו בערב העומד לפניו במעון-הקיס. „אמא תביא אותי אליך ב-12, ואני אבילה אצלך את כל היום“.

בשובו מן התחנה לא העלה סטאכייב אור במעון-הקיס. החושך כבר ירד. הסתיו השיב קור מעבר לחלון. הוא יצא למרפסת, תחב ידיו בכיסי מקטרנו ושעה ארוכה עמד בחשיכה. עתים אפשר היה לנחש, לשמע הרחש הקל, כי גשר עלה מעץ. וככה, בפרידתו מן הדבר שאליו נמשך לבו ושהלך ממנו בלי לשעות אליו, חשב סטאכייב שהנה דווקא בחיפושים אחר האושר מתבטאים חייו המלאים של האדם, גם אם לא תמיד ישים האושר פעמיו אליו במתכוון...

אלקסנדר גרין : אקווארל

קליסון התעורר במצב-רוח רע.

אמש גערה בו בטסי קשות על שהוא אוכל את לחם-חסדה בעוד שבילסון נתקבל לספינת-הנהר „דגם“.

עבודת המסיק יועדה לקליסון, אלא שהוא בכוונה-תחילה איחר את הרכבת כדי שתפליג לה „דגם“ לדרכה. הכובסת הרויחה לא רע. וקליסון בכוונה לא ריפה את נטייתה לשים בכוס עינה. בהיותה מבוסמת היתה האשה נותנת לו כסף, ואם גם בנמיכות-רוח מרובה. היא הוחזקה כובסת טובה ולכן תמיד היו ידיה מלאות עבודה.

בשכבו במיטתו, כבד-ראש וצרוב-חזה, עישן קליסון סיגריות ושקל בדעתו: כיצד ישיג קרונה אחת? היה זה יום-חג, והמסיק נדבר אתמול עם מרעיו לפגשם בבית-המרנו של פוקס.

מבעד לחלון היה הבוקר הירוק והעליו מניע את עלי השיח המטפס. השיחים שאצל קיר הבית הפיצו ריח ניחוח. בהתבוננו בפרחים הזהובים והלבנים דימה קליסון בנפשו שאין הם אלא מטבעות כסף וזהב. הוא מנה ארבעים במספר — ונאנח.

בטסי הביאה תיון-ברזל ובפיהוק החלה לערוך את השולחן.

ריהוטו של החדר לא כלל אלא שרפרפים אחדים, שתי מיטות וכורסה אחת קלועה וישנה. מאחרי הדלת, בפניה, גערמה וזהמתו של שבוע תמים. על אדן-החלון היו

שיירי אוכל. הרצפה היתה זרועה קליפות של תפוחים ומלפפונים. ליד הקיר עמד סל גדוש כבסים והפיץ ריחות עיפוש ולחות.

הכובסת, שטרחה אצל השולחן, הדפה ברגלה בקבוק ריק, שהתגלגל בהבעה רבה והזכיר לקליסון כי הגיעה השעה להתפכה.

מבטה הקודר של בטסי לא עורר בו תקוות יתירות. וקליסון — מצר על כי אמש שכח לבקש ממנה כסף — החל להתלבש, שוחח, ומחדדתו פן תחזור ההתפרצות של ליל-אמש לא נחפו לפתוח בדיבורים.

דומם שתו תה. אך בראותו איך חטפה ממנו בטסי את הסכין בו בצע את לחמו, נמצא קליסון למד שהכובסת עדיין לא שכחה את „דנם“. לא היה מה להפסיד. אמר קליסון:

„גו, ובכן החמצתי את הרכבת. וכי רציתי לאחר? מקרה הוא ולא עוד. האם לא תתני לי שילינג?“

„ארוהה אני אם אתן“. השיבה בטסי במתון. „חמישה בתים כיבסתי השבוע. אזרוק את עבודתי. אתחיל לשתות כמוך.“

חירפו-גידפו זה את זה ונשתתקו. קליסון גמע בשאט-נפש את ספל התה, כשהוא מקנא בבטסי על שלעולם אינה חשה בראשה. כדי לנקום בה אמר:

„הרי בעצמך את שותה! איך השתכרת אתמול — התחלת לשיר, לבשת חולצת-תחרים לא שלך, והתהוללת!“

„יכולת למנוע אותי מן השתיה. כך עדיין לא שתיתי אף פעם. עכשיו אני שותה, ואשתה. וכסף לא אתן.“

כמעט פרצה ביניהם קטטה, אלא שלפתע קראה שכנתה של הכובסת בעד החלון ובטסי יצאה, כשהיא מעיפה מבט לעבר סל-הכבסים אשר בפניה. אך נעלמה אשתו, מיד קפץ קליסון אל עבר הסל וחיטט בתוך הכבסים — למקום ששלחה בטסי את מבטה. בתוך קופסת סיגריות היה מוצנע כסף. קליסון נטל קרונה, חיש עשה סדר בכבסים וחזר וישב אל השולחן.

כמעט אותו רגע עצמו נעצה בטסי החזרת מבט ספקני בקליסון, אך לא ניחשה מאומה באשר לגניבה. באנחה החלה לנער את השמיכה מן החלון ולחרץ, וקליסון טמן את הקאסקט שלו בכיס מעילו הפנימי, ובעד החדרים הריקים — הממתינים איך-תקוה לדיירים — חמק אל החלון הפתוח, קפץ ממנו ועקף את המחסן בו נהגה בטסי לכבס בקיץ. רק אז חבש את כובעו, ובהיזכחו אל-יכון שאין הכובסת עוקבת אחריה, נחפו אל תחנת-החשמלית.

בקרון הגדוש נוסעים נרגע קליסון לגמרי, ובהגיעו כעבור חצי השעה העירה התענג על הקרונה שלו ושם פעמיו אל בית-המרזח של פוקס. עוד הוא עובר ממדרכה למדרכה ומסתכל סביבו והנה חשכו עיניו לפתע: לקראתו פסעה חיש בטסי, בלי גרוע עינה ממנו, ובראשה הגיעה לו בכוונה מרובה כאשר נעצר בלי משים, מושך ראשו אל בין כתפיו.

הבירור העתיד לבוא כה העיק על לבו של קליסון, עד שפל גברותו לא מצאה לו

לעמוד בפני הסערה. ולמראה החצאית השחורה ומטפחת-הניקודים, הקרבות וההוללות במהירות לא-תדערתם, הודפות ומשיגות את העוברים-ושבים, שולחו רגליו לנוס. קליסון פרץ קדימה, בוחן כל דלת וכל מבוא שמא ימצא בהם מקלט וישועה. בשמעו מאחרי גבו את קול הקריאה: „לא תימלט, נבל!“ פתח קליסון בריצה ובקרו הרחוב סטה הצדה. לפניו נפער מבוי כמוס ומסוגג, בעל דלתות סובבות. מבוהל ואפוף-חרדה קרא קליסון בחיפזון את השלט המעוגל: „תערוכת-אביב של אקווארליסטים“ — וחיש עלה במדרגות מוצפות-שמש ובא לתוך אולם; שם עצרתו עלמה נמרצת-פנים ואילצתו לקנות כרטיס. בפרטו את הקרונה נהנה קליסון מעצם המחשבה שחלק מן הכסף, מכל-מקום, כבר בוזבו, ושבתסי איבדה את עקבות גבו הנמלט.

קליסון נכנס אל אולם אשר מקירותיו הנישאים הציצו אליו הרבה-הרבה פרצופים. לא היה כלל בדעתו למתוח בקורת על סמיילס או על זרוקא. ביקש רק לשהות קמעה ולהסתלק. הוא ראה לפניו צופים מהורהרים מחליפים ביניהם הערות חרישיות, ואחריהם... הכיר בכירור את בטסי. בחיך צונן קרבה אליו, ממצמצת בעיניה, בלא שתראה לפניו שום דבר ושום איש חוץ מקליסון, חומס פרוטתה.

„לא הצלחת, הו?“ סיננה בטסי מבין שניה. „נלך ונקח דברים“.

„רק לא כאן“, התחנן קליסון כשהוא משתדל לצעוד בראש. „כאן תערוכה... אני נסעתי לתערוכה... היכן זה היית? בחשמלית לא ראיתך“.

„בחשמלית שאחריה... ענה לי: זמן רב יימשך הדבר כך, נבל?“

„אינני קשור אצלך בשרשרת...“, השיב קליסון בגסות והחיש צעדו אל תוך ההמון.

הם השתדלו לדבר בשקט. גידפו וקיללו איש את רעותו, ובטסי התחילה לבכות. מועקת נפשו הגנבית של קליסון הגיעה לשיאה. ראה שהצופים מתחילים לשים לב אליו ואל הכובסת, והבחין במבטי שאלה ובחיוכים. מתוך שלא ידע מה לעשות פנה מדלת אל דלת, ובטסי נגררה אחריו כאותו מחלץ אחר פקק-עץ. קליסון החל להתעכב לפני התמונות — אף כי לבו לא היה נתון להן כלל — ובחר באותם מקומות שבהם היתה הצפיפות מרובה ביותר. במקרים כאלה היתה בטסי שותקת. אך כאשר רק היה עליו לסור הצדה מעט, מיד שמעה אזונו ליחשוש חנוק: „בטלן, צבוע, שכור!“ או: „הסתלק מכאן מהר! החזר את הכסף!“

„שתקי!“ הרעים עליה קליסון בקולו, והאשה, מיראתה מפני שערוריה, השתתקה. בלכתה אחריו ניגשה אל תמונת אחת, שקליסון התעכב לפניו והסתכל בה מתחת לגביניו, כמו אל אויב מחייך. כעשרה אנשים הסתכלו בתמונה. השביל, הזרוע פסי-אור שחדרו מבעד לעלוות העצים, פסי-האור הנופלים על קיר הבית הבנוי לבנים והעוטה שיה מטפס, והמרפסת בחזית הבית, שלידה עומד ספסל-עץ ובסמוך לו כלוב-ריק — כל אלה נראו לו לקליסון מופרים ביותר.

„דומה כאילו ביתנו הוא“, הביע בנימה מתחננת, כמבקש לבטל את גור-דין המוות.

„מדעתך יצאת? וכי מה?”

אך ככל שהתבוננה הכובסת בתמונה, כך נתחוויר לה כי אין בית זה אלא אותו בית ממנו נעלמה אותה קרֹונת־המחלוקת האומללה. היא הכירה את החלונות ואת הספסל; הכירה את ענפי האלון והתדהר שביניהם היתה מוחתת את החבלים. הגומה סביב השיחים, עיקולו של הרחוב, הגג המשופע ואפילו קופסת־השימורים המוש־לכת — כל אלה לא השאירו צל של ספק. עיניהם וזכרונם הורו להם אך זאת, כי אין לעיניהם אלא בית־מגוריהם שלהם. מתפעלים, מבוהלים, נכנסים איש לתוך דברי רעותו בגילוי פרטים נוספים, הוכיחו לעצמם קל־מהרה כי אין כאן כל טעות.

„מאחרי המרפסת עומד פח־אשפה. אין רואים אותו”, הכריזה בטסי בשמחה.

„כן... אבל בבית פנימה? לו טיאטאת שם לפחות”, קרא קליסון במרירות.

הם סרו לפינה ושם החלו להתלחש, משתדלים להבין איך התגלגל ציור ביתם לכאן. קליסון הביע סברה שמא נעשתה התמונה על־פי תצלום צבעוני כלשהו. אבל בטסי זכרה אדם אחד שהיה מהלך לפני ביתם לפני חודש וחצי טעון תיבה וכיסא מתקפל.

„כבר אז חשבתיו”, אמרה, „הולך לו ואינו שם לבו לשום דבר. רצייתי לפנות אליו. מוזר היה לי לפגוש אותו שם — הוא לא נראה אחד מאנשי־שלומנו. ואתה נעדרת אז שלושה ימים. יומיים חיפשתי אותו”.

הם הרבו דברים ושבו אל התמונה, שבמפתיע כל־כך הפיגה את רוחם הרעה. לפני התמונה ניצבו כמה אנשים. כה מוזר היה לו לקליסון לראות את האנשים האלה, כמו לו באים היו לתוך ביתו לראות איך הוא חי. גברת אחת אמרה:

„זו היצירה הנפלאה ביותר של העונה. מה־טוב האור! הסתכלו במטפס?”

משמעו זאת קליסון ובטסי לבשו עוז וקרבו אל התמונה. חרדה ייסרתם פן יראו הצופים את הבקבוקים ואת חבילות הכבסים המלוכלכים. בינתיים החלה התמונה להשפיע השפעתה. הם התענגו מאד על מראה הירק הזנוח, אשר כיסה אותו בוקר את בית־הלבנים, שעה שבשביל הזרוע אור מהלך היה אותו אדם בעל הכיסא המתקפל.

בגאווה הסתכלו, מצטערים על שלעולם לא יוכלו להעז ולהצהיר קבל־עם על בית־מגורים זה שהוא קניינם־הם.

„נשכור אותו לעוד שנה”, הבריקה המחשבה במוחם.

קליסון הזדקף ובטסי גיפנפה במטפחתה על חזה החלוש.

„אני, מכל מקום, מקבלת יותר כביסה מאותה יצאנית, רבן”, אמרה בטסי. „וזה מפני שאני יודעת את מלאכתי. אני לא משתמשת בסודה... אינני חסה על הידיים שלי... נו, אם כבר גנבת, מוטב — לך ושתי... אבל אל תוציא את כל הכסף”.

לאחר שתיקת־מה לחש קליסון:

„בואי נלך. אני אשתה. ועל דיברתי — מחר אדבר עם גובסון. הוא הבטיח לי מקום, אם סנייק יתפטר“.

„יהי לבך סמוך־ובטוח שמוליכים אותך בחטמך“.

„נה, מוטב, נשתה, ונדבר עם גובסון“.

שוב עברו לפני התמונה, הציצו בה מהצד ויצאו החוצה כשהם תוהים על שהם שמים פניהם לאותו בית, אשר אנשים שאינם מוכרים להם מדברים עליו בעדינות כזאת דברים נאים כלי־כך.

(מרוסית: אר אלה אור)

שמואל נ. אייזנשטדט : עלייתן של ביורוקרטיות באזורים מתפתחים ובמדינות חדשות

בכל הארצות המתפתחות נוטות הביורוקרטיות חיש-מהר לפתח ולהרחיב את הקפן. עם השגת העצמאות ב"מדינות החדשות" (הפוסט-קולוניאליות), או עם הדחף למודרניזציה ועם התרחבות הקפן של הפעולות הממלכתיות במדינות הוותיקות יותר (כגון באמריקה הלטינית או במזרח התיכון), נתקבלו הרבה גופים של מינהל ציבורי בירושה מן התקופה הקודמת, שטח פעולותיהם הורחב בהרבה וחדשים נתוספו. כולם כאחד נעשו חלק חשוב מאד מן המסגרת הפוליטית בארצות האלו. הואיל וברוב הארצות האלו ממלאה הממשלה תפקיד נכבד בפיתוח הכלכלי, החלו הביורוקרטיות האלו למלא תפקיד גדול גם בשטח הכלכלי ופעולותיהן יכלו להשפיע במידה רבה על כיוונה וקצבה של ההתפתחות הכלכלית בארץ.

מה תהיה השפעתן של ביורוקרטיות אלו? מה חלק יהיה להן בחיים הפוליטיים של האומות האלו? האם תסייענה לכוון משטרים פוליטיים מודרניים ובני-קיים, או שמה תתרומנה בעיקר להתפתחותם של מבנים פוליטיים בלתי-יציבים, רדופי-מתיחות ובלתי-יעילים? ומהו המבנה של הביורוקרטיות האלו? איך משפיע המבנה על התפקוד בחברות האלו? באיזו מידה דומה הוא לארגונים הביורוקרטיים העיקריים שבמערב, ובאיזו מידה הוא נבדל מהם? באיזו מידה מסוגלות הביורוקרטיות להגשים ביעילות קווי-מדיניות חברתיים, פוליטיים או כלכליים שונים, ולבסוף — במה יכולות הן להשפיע על תהליך ההתפתחות הכלכלית: האם תקלנה עליו או תפרענה לו?

ב

אחד הסימנים הבולטים בביורוקרטיות של האזורים המתפתחים הוא שברוב הארצות האלו קיימת לא ביורוקרטיה אחת אלא אחדות, דרך-כלל שתיים או שלש — ולפחות יש כמה וכמה רבדים של ארגון ומבנה ביורוקרטיים.

קיים רובד אחד שאפשר לקרוא לו "טרום-מודרני" או "טרום-פיתוחי" — שהתפתח לפני השגת העצמאות או הכנסת המודרניזציה. הרובד השני הוא זה שהתפתח באחרונה, על הרוב לאחר מלחמת-העולם השניה — מצד אחד, עקב השגת העצמאות, ומצד שני, בהשפעת ה"מודרניזציה" והצבתן של מטרות חברתיות, מדיניות וכלכליות חדשות.

במדינות החדשות הפוסט-קולוניאליות קיים, קודם-כל, המנגנון הקולוניאלי ה"ישן", או, בעצם, מה שנשאר ממנו מצד הסגל, המבנה הארגוני והמסורתי. מבנהו וארגונו של המנגנון הזה הם שסיפקו את מסגרת-היסוד להתעצמותו ולהתפתחותו של המינהל הביורוקרטי לאחר השגת העצמאות.

בתוך החברות האלו החלו הביורוקרטיות להתפתח תחילה מתוך שהיו המעצמות הקולוניאליות זקוקות למשאבים שונים ולקיום מסגרת של חוק וסדר. זו היתה מבוססת על פיקוח פוליטי כולל מצד שלטונות המטרופולין, אגב מיזער ההשתתפות מצד המינהל בחיים הפוליטיים והחברתיים של ציבור הילידים. דבר זה השפיע בהכרח במידה מרובה על הקף פעולותיו — שנתחדד לשירותים המינהליים הבסיסיים — וכן גם על כמה מתכונות המבנה שלו, כגון מידה גבוהה של ריכוז, צמידות לעיקרים ולכללים משפטיים, ומידה מועטה ביחס של דיפרנציאציה פנימית. הנה כך הרי, מצד אחד, סיעו הביורוקרטיות האלו להקים מסגרת של נהלים וארגונים משפטיים ומינהליים מודרניים, אוניברסליסטיים; מצד שני היו אפוליות טיות במידה מרובה, לא רק במובן זה שלא התערבו בפוליטיקה והחזיקו באידיאל של מנגנון פקידותי נייטרלי מבחינה פוליטית, אלא גם במובן זה שמעולם לא השתתפו ממש בחיים הפוליטיים של הארץ שבה שירתו. מטרתיהן המוגבלות עד מאד נקבעו להן על-ידי המעצמות הקולוניאליות, שלא היו אחראיות בפני הקבוצות הפוליטיות שבארץ שעליה משלו. הן לא מילאו שום פונקציות חשובות בוויסות האינטרסים והפעולות הפוליטיים הפנימיים בקרב האוכלוסייה ה"קולו-ניאלית", אף לא במתן ביטוי וגיבוש לאינטרסים הפוליטיים של אותה אוכלוסייה. במידה שנתפסו לפעולות פוליטיות "פנימיות", ראו בהן בעיקר ענין לצוויים מינהליים ולאיפוף החוק. כאן חשוב לציין שהקפן והשפעתן של פעולות המנגנון הפקידותי הקולוניאלי היו גדולים הרבה יותר בארצות כגון הודו, שבהן הופעל "שלטון-מישרים", מאשר בארצות שבהן משלו על-פי עיקרי "השלטון העקיף" והניחו לציבור הילידים, פחות או יותר, לכלכל את ענייניו שלו, בפרט בדרג המקומי.

הרובד החשוב השני של הביורוקרטיות במדינות החדשות כולל אותם משרדים ודרגים שהתפתחו לאחר השגת העצמאות. כאן התפתח מנגנון "חדש" — חדש מצד הסגל, המטרות, המידור והפעילות. ביורוקרטיה חדשה זו נזקקה לכוח-אדם חדש — לעתים קרובות לפקידים שהכשרתם לקויה, שעיקר התאמתם למשרה מתבטא בכך שהשתתפו לשעבר בתנועות הפוליטיות הלאומניות. הביורוקרטיות החדשות האלו חתרו למטרות מסוגים חדשים — כגון: פיתוח כלכלי, קידום חברתי, עליה בהשכלה, או טיפוסים שונים של פיתוח קהילתי.

להבדיל מן המנגנון הקודם, ה"קולוניאלי", היו רובם של הפקידים החדשים האלה דרך-כלל בעלי אוריינטציה פוליטית ורגש-אחריות פוליטי ברור ומגובש הרבה יותר, ולעתים קרובות מאד ראו עצמם בחינת נציגים של התנועות, המפלגות או הסקטורים שלהם. יתר על כן, לעתים קרובות מאד ראו עצמם בחינת ממלאי תפקידים פוליטיים בעיקר, אם במובן של הגשמת מטרות פוליטיות ואם במובן של ייצוגם, ביטויים וויסותם של האינטרסים והפעולות הפוליטיים של קבוצות ושכבות חברתיות שונות.

היחסים בין הביורוקרטיה הישנה לדרגים החדשים לא תמיד היו נוחים. בתקופה

הראשונה לאחר העצמאות גילו המנהיגים הלאומנים דרך-כלל עמדה של אי-אמון כלפי שרידיהם של השירותים הקולוניאליים, "הישנים יותר". בכמה מקרים אפשר הביא הדבר לידי הריס גמור כמעט של המבנה הקודם; אולם ברוב המקרים התפתח איזה מין "מודוס ויונדי" בין הדרגים הוותיקים לחדשים — גם אם היה אחד מן השנים נוטה להכריע את הכף, הרי בהכרח הודגש עד מאד גישומן של המטרות החברתיות, המדיניות והכלכליות החדשות, וחלקו בתהליך הפוליטי גדול היה פני-כמה מלשעבר.

אורינטציה פוליטית מפורשת עוד יותר היתה לאנשים שנמנו על הסוג השלישי של ביורוקרטיה שהיה נוטה להתפתח ברוב המדינות החדשות — רוצה לומר: הביורוקרטיה ה"מפלגתיות" השונות, שצמחו מתוך התנועות הלאומניות העיקריות שהפכו להיות מפלגות שליטות, כגון מפלגת-הקונגרס בהודו, מפלגת-עצרת-העם בגאנה, או הניארדס-תור בתוניסיה. ביורוקרטיה מפלגתיות אלו מכוננות היו למאניפולציה הפוליטית של קבוצות אוכלוסיה ולמתן תמיכה ונאמנות פוליטיות למשטר החדש יותר מאשר לביצורן של נורמות משפטיות אוניברסליסטיות, לפיתוחם של שירותים ציבוריים, או ליצירתם של שירותים מינהליים ציבוריים חדשים. אם מבחינת הסגל או הפיקוח הפוליטי הכולל יש שהיו דומות לדרגים החדשים בביורוקרטיה הממשלתית, אף יש גם שהיו קרובות אליה מאד — בפרט מכוח פעולותיהם של ראשי-ממשלה ושרי-ממשלה — הנה בדגמי-היסוד של הפעולות והאורינטציות נבדלו לעתים קרובות מאד במידה רבה מאד מן הביורוקרטיה הממשלתית, ויש גם שהיו השתים מתנגשות.²

ג

הביורוקרטיה בארצות מתפתחות שלא היו נתונות לשלטון קולוניאלי מגלות דגם אחר כלשהו — אם גם לא נבדל לגמרי, בתוכן קיימת היתה, קודם-כל, ביורוקרטיה "מסורתית" — בין "מלכותית" (כבארצות המזרח התיכון) ובין "אוליגרכית-רפובליקאית" (כברוב הארצות של אמריקה הלטינית). הביורוקרטיה האלו חלשו דרך-כלל על הזירה הפוליטית עד לסיומה של מלחמת-העולם השנייה. נתערבו בהן אי-אלה יסודות "מסורתיים" עם יסודות מודרניים יותר — שלעתים קרובות מאד הועתקו מאיוזו ארץ אירופית, כמו, למשל, השפעתו החזקה של הדגם הצרפתי ברוב הארצות של אמריקה הלטינית.

דרך-כלל נטו המנגנונים האלה לתמוך באינטרסים של האוליגרכיות השליטות, ולשקוד על מטרות חברתיות וכלכליות מצומצמות למדי. גם אם הפגינו לפעמים נטייה למודרניזציה — כמו, למשל, בעניינים צבאיים או בחינוך — הרי מטרתם הפוליטית הראשונה-במעלה היתה לצמצם נטייה זו באותם שטחי-מיזער שהיו נחוצים כדי לשמור על כושר-קיומו של המשטר של אז.

עם גבור המודרניזציה, עם גבור השפעתה של הדמוקרטיזציה מבית ועם התפתחותן של מטרות חברתיות, מדיניות וכלכליות חדשות, הרחיבו הביורוקרטיה האלו את

הקף פעולותיהן ונזקקו לכו-אדם חדש. אבל דרך-כלל היה הדגם הישן מוסיף להטביע חותמו בדרגים ובמשרדים החדשים, וזאת מצד ההכשרה המינהלית והארגון, ובמידה ידועה גם מצד האוריינטציה החברתית והפוליטית.³ רק בכמה מן הארצות הוותיקות יותר, כגון מקסיקו, מצליחות מפלגות מהפכניות-למצחה, מאורגנות היטב ורחבות-הקף, לקרקר את האוליגרכיה ולכונן מסגרת פוליטית מודרנית יציבה ובת-קיים. שם התבסס במידה ידועה דגם של ארגון ביורוקרטי, שאינו נבדל הרבה מן הדגמים של מדינות חדשות.

ברוב הארצות האלו היו הביורוקרטיות המפלגתיות חשובות פחות, דרך-כלל, מאשר במדינות החדשות, בעיקר משום שהיסודות האוליגרכיים או המונרכיים היה להם יותר משקל במבנה הפוליטי ומשום שכמה וכמה קבוצות-אינטרסים מוסדיות ראשונות-במעלה, ביחוד הכוחות המזוינים, התפתחו כאן כצינורות חשובים של היאבקות פוליטית, ולעתים קרובות שימשו חממות לעסקי פוליטיקה וקבוצות-לחץ רבות-השפעה.

ד

הנה כך רואים אנו שבכל הארצות המופיעות על הבימה היה דגם התפתחותן של הביורוקרטיות מעורב והטרונגי עד מאד. כל חלק מחלקיהן התפתח בתנאים שונים כלשהו, בתגובה על טיפוסים שונים של צרכים ולחצים, ורק לאחר שהושגה העצמאות ופותחו מטרות ותכניות של מודרניזציה נצטרפו הללו לכלל מסגרת משותפת והוצרכו למצוא איזה "מודוס ויונדי" כדי להתמודד עם המשימות החדשות שבפניהם.

הבעיה הכללית החשובה אולי ביותר שבפניהם כולם היתה הצורך להסתגל למטרות, לשטחי הפעולה החדשים ולצרכים החברתיים החדשים, שנתגלעו כתוצאה מן הדיפרנציאציה והדיברסיפיקציה הגוברות במבנים החברתיים, התרחבות הקף השתתפותן החברתית והפוליטית של הרבה קבוצות בחברה, ופיתוחן של מטרות חברתיות ופוליטיות חדשות. בעמדת נוכח הבעיות האלו פיתחו להן הביורוקרטיות המתעצמות כמה וכמה סגולות-אופי, שהושפעו במידה רבה ממקורותיהן ההיסטורג-ניים ומן התנאים שהועמדו בפניהן.

כמעט אף באחת מן הארצות האלה לא התפתחה הביורוקרטיה לכלל הטיפוס "הוֹבְּרִי הַקְּלָאסִי" של ארגון משפטי-ראציונלי או של מנגנון פקידותי ניטראלי בתכלית. אמת, בכמה מן הארצות הפוסט-קולוניאליות, בפרט בהודו ובגאנה, ובקנה-מידה קטן יותר בארצות שהיו נתונות לשלטון קולוניאלי צרפתי, הונחל האידיאל של מנגנון אשר כזה ועדיין יש לו אחיזה חזקה במנגנון הפקידותי המתפתח. אך אפילו בארצות אלו אירעו מאורעות ששינו במידה רבה את האוריינטציה הפוליטית העיקרית של הביורוקרטיה. בדומה לכך נבדלים הסגולות המבניות ודגמי הפעולות של הביורוקרטיות האלו במידה זו או אחרת מאלה של הדגם המערבי המקובל. ההתפתחות הראשונה והחשובה ביותר שניתן לציינה במגמות החברתיות והפולי-

טיות של הביורוקרטיות האלו היא זיקתן המרובה לתהליך הפוליטי בארצות השונות. דבר זה ניכר בעליל בכמה וכמה מובנים. ראשית, בהרבה מן הארצות האלו נעשית הביורוקרטיה לא רק זרועה המינהלית של רשות מבצעת, הנתונה להשגחתה של הרשות המחוקקת, אלא גם היא עצמה הופכת להיות רשות מבצעת או חלק ממנה וממלאה תפקיד יסודי בקביעתן ובגישומן של מטרות פוליטיות ובעיצובן של הנחיות מדיניות ראשונות-במעלה. בארצות רבות עשויה הביורוקרטיה להיות הגוף הראשי או היחיד, מחוץ לראשה של הרשות המבצעת, המסוגל לנסח מטרות ויעדים פוליטיים ומינהליים ברורים. צד עיקרי שני בויקתה של הביורוקרטיה לתהליך הפוליטי נטוע בעובדה שהיא נוטה להתפתח כאחד המכשירים העיקריים לוויסות פוליטי — אחד הצינורות העיקריים בהיאבקות הפוליטית, שבו ובאמצעותו אינטרסים שונים מווסתים ו"מוצברים"; עשויה היא למלא תפקיד חשוב מאד, אפילו מכריע, בצד זה של התהליך הפוליטי. עתים, כמו במספר ארצות של אמריקה הלטינית, עשויה גם הביורוקרטיה להיות לקבוצת-לחץ-ואינטרסים חשובה עד מאד כשלעצמה, הקשורה בברית הדוקה לשאר קבוצות אוליגרכיות.

הנה כך, בכל הארצות האלו עשויה הביורוקרטיה לנטות למלא פונקציות פוליטיות מטיפוסים שונים, ובדומה למפלגות, רשויות מחוקקות ורשויות מבצעות — להיעשות מרכז לפעילות פוליטית מטיפוסים שונים. אף כי על-ידי הפעולות האלו עשויה היא לקבוע כמה מן המסגרות הבסיסיות של פוליטיקה מודרנית, הרי גם עשויה היא להפחית עד למיזער את שיעור הדיפרנציאציה של טיפוסים שונים של תפקידים ופעולות פוליטיים ולהפריע במידה רבה להתפתחות של פעולות, ארגונים ומגמות פוליטיים אוטונומיים ובעלי דרגה של דיפרנציאציה.

עוד תכונת-אופי יסודית של המגמות החברתיות של הביורוקרטיות העולות מתבטאת בכך שהן משמשות גם מכשירים ראשונים-במעלה לתמורה חברתית ולשיחבור (=סוציאליזציה) פוליטי בארצותיהן השונות.

הארגונים הביורוקרטיים האלה מבוססים (לפחות בתחילה) על הגדרות אוניברסאליסטיות וספציפיות של תפקידי הפקיד והנתין. ואולם רוב האוכלוסים בארצות האלו יש להם אוריינטציה אחרת. בחייהם החברתיים מכריעים האוריינטציות והמבנים המסורתיים שלהם, כגון המשפחה המורחבת; חלקם העיקרי של יחסי-התפקיד של האדם בחברות האלו נתונים במסגרתן של קבוצות מסורתיות, והזכויות והחובות מוגדרים במושגים של זיקות אישיות. הנסיון הקודם בארגונים ביורוקרטיים הוא מוגבל, ובנדיר נודעת לו חשיבות מרובה.

מגעי הציבור עם ארגונים ממלתיים המציאו אפוא מסגרת לתהליך רחב יותר של שיחבור פוליטי, והסתגלותו של הציבור למבנה הפוליטי החדש נעשתה תלויה, במידה ניפרת, במידה בה הצליח לעמוד במצבי-מגע אלה. לעתים קרובות מאד אילץ דבר זה את הביורוקרטיות לחרוג מגדר התפקידים המומחיים שלהם עצמם וליטול עליהן תפקידים שונים של מנהיגות חברתית ופוליטית, שבלעדיהם לא היו

יכולות לחולל את התמורות בהתנהגותה של האוכלוסייה בכללה. צורך זה לטפח את התמורה, לעתים קרובות הרחיב את הקף פעולתם של ביורוקרטים מהלאה למטרותיהם הספציפיות והניעם לחדור גם לתחום חיי המשפחה והקהילה של שכבות רחבות מתוך האוכלוסייה.

ה

מהן סיבות ההתפתחות הזאת במבנה הביורוקרטיות? ומהי השפעתה האפשרית על תהליכי המודרניזציה הפוליטית וההתפתחות הכלכלית? דרך-כלל אפשר להבחין בשני טיפוסים של סיבות. סיבה יסודית אחת, שתכופות צוינה בספרות, היא ההבדל בערכים התרבותיים הכלליים וברקע החברתי בין האזורים המתפתחים לבין ארצות המערב, שבהן התפתחו לראשונה ארגונים ביורוקרטיים, "מודרניים". פרטות הדגים את הבעיות האלו בדונו ב"הבסיסים החברתיים של ארגונים ביורוקרטיים":

... בסיכום, נוטה הפילוסופיה החינוכית השלטת להקל מערכה של הכשרה מעשית. דובר זה יש בו משום מחסום להתפתחות ביורוקרטית. בני-הנעורים במזרח התיכון מעדיפים להיעשות עובדי-משרד ולא עובדי-חרושת. חילוק זה בהערכה יש לו השפעה בלתי-אמצעית על ההתפתחות הטכנית והכלכלית, שכן מתגלה קושי בהקמת הכוח הדרוש של טכנאים מאומנים. באוניברסיטאות מתגלה התנגדות למקצועות כגון סטטיסטיקה ודרכי מחקר, שכן גם הן נוטות למעט בתפיסה העיונית והסובייקטיבית הקיימת של הלימוד. אמונות מעין אלו כופרות בצרכיהם של ארגונים ביורוקרטיים מודרניים בדייקנות, התמחות ושיטה מדעית...⁴

לצרכי-נוֹרֵאנו הנקודה החינוכית כאן היא שערכים סובייקטיביים, פוליטיים דוחים את הדרישות האובייקטיביות, הביורוקרטיות לכשרון-מעשה ולנסיון. ככל שהדברים אמורים בגיוסם ובכיוונם של קשרי-נאמנות ביורוקרטיים, הרי היטב ידוע בארצות המזרח התיכון כי שיקולים סובייקטיביים, "פארטיקולריסטיים" מתחרים בתוקף עם הדרישות האובייקטיביות במינויים ובקביעת מדיניות. דבר זה קורה מפני שמושגים מערביים, "אוניברסאליסטיים" של יחס בלתי-אישי, עליונות טכנית ונאמנות לאיזו הפשטה כדוגמת "טובת הכלל", עודם זרים לחברות שבהן רגשי-הנאמנות הראשונים-במעלה מכוונים אל בני-משפחתו של האדם ואל ידידיו האישיים. וכך מספם משקיף בן-זמננו, שכתב לא מכבר על המנגנון הממשלתי המצרי:

במזרח הקרוב עדיין אין בני-האדם רגילים להסתכל בזולתם באורח בלתי-אישי בשום מצב שהוא. נטייתם לראות את זולתם כיחידים שמאחריהם משפחות, ידידים וקהילות מועמקת לתחומים שבהם קבעו התמורות של הזמן האחרון תביעות פורמליות אחרות".

אין כל ספק שהערכים התרבותיים והרקעים החברתיים הכלליים האלה אמנם משפיעים על מבנה המינהל והתנהגותו בארצות החדשות ויש להביאם בחשבון. קווי-אופי „תרבותיים“ אלה יהיה בהם אולי כדי להסביר במיוחד הרבה מן הדגמים השונים של התנהגות ביורוקרטיה שצוינו למעלה, אולם כשלעצמם אין בהם כדי להסביר את בעיות-היסוד הפוליטיות המשותפות של הביורוקרטיה האלה, גם לא את השוני הרב במבנים ובהתנהגות המינהלית שניתן למצוא בחברות אלו. דומה כי מחוץ למסורות התרבותיות הכלליות ולאוריינטציות החברתיות האלו יש לנתח כמה צדדים חברתיים יסודיים של תהליכי ההתפתחות הפוליטית והמודרני-ציה בחברות אלו.

6

מהם אפוא התהליכים האלה? אולי הצד המשותף המרכזי שבפניה הוא התפקיד המכריע שממלאים בתהליך המודרניזציה המדינה או מנהיגים פוליטיים — והס-תירות הפנימיות שהתפתחו בהכרח בפעולותיהם בהקשר זה. עובדה חשובה ראשונה מבחינה זו היא שבעוד אשר העיליתות השליטות החדשות ניסו לכונן מסגרות של הוויה פוליטית מודרנית, פיתחו מטרות פוליטיות חדשות וניסו למצוא את המכשירים לגישומן, הנה הקף ההשתתפות הכללית בתהליך הפוליטי היה זעום-ביחס. לא היו אלא מעט קבוצות ושכבות שהיו מסוגלות להשתתף מפוח עצמן בתהליך המודרניזציה ולתת ביטוי לאינטרסים הפוליטיים שלהן בצורה מודרנית, בעלת שיעור כלשהו של דיפרנציאציה. מצד אחד היו הרבה קבוצות שיוכיות (עדתיות, שבטיות וכיתתיות) שהמגמות הפוליטיות העיקריות שלהן היו מסורתיות והצטמצמו בשתדלנות ובתחינה פאסי-בית או בפוליטיקת-חצר מן הסוג הישן. מצד שני היו הרבה אינטרסים קטנים ומפוצלים, כגון כל מיני קבוצות-עסקים, שלא היה בכוחם לבטא ו„להצביר“ את האינטרסים הפוליטיים שלהם. בכמה ארצות, בפרט באמריקה הלאטינית ובמזרח התיכון, היו גם קבוצות-אינטרסים מוסדיות ראשונות-במעלה (כנסיות, קבוצות צבאיות) שבידיהן היה המונופול על העמדות הפוליטיות, והן עיכבו את התפתחותם של כוחות פוליטיים עצמאיים מודרניים. בכללו של דבר הרי בכל החברות האלו התפתחו רק קבוצות מועטות ותלשות בעלות דיפרנציאציה תפקודית וכמעט לא קמה דעת-קהל כללית, אחראית, שתוכל להעמיד מתוכה מנהיגות פוליטית וארגון פוליטי עצמאי. הנה כך נתרכזו על הרום ביטוים, הצברם ויסותם של פעולות ואינטרסים פוליטיים בעיקר בידי העילית השלטת: מנהיגי התנועות הלאומניות (והצבאיות) הוותיקות. במקרה הטוב ביותר רוכזו אלה במפלגה אחת ראשית, שהיה לאל-ידיה לכונן מסגרת מאוחדת של הוויה פוליטית מודרנית; במקרים אחרים נתפצלו בין מפלגות קטנות ולא נתגבשו לכלל דגמים יציבים יותר. עם השגת העצמאות, או עם גבור המודרניזציה, עמדו העיליתות בפני כמה וכמה

משימות בתחום הארגון הפוליטי. נבצר מהן להגביל את ההשתתפות הפוליטית בדרג הקודם שלה אך היה עליהן להרחיב את הקפה ולכלול בה את הקבוצות הסבילות יותר מבחינה פוליטית, או את הקבוצות חסכות-הביטוי, שמהן נדרשו עתה טיפוסים חדשים של נאמנות, זיקה פוליטית ושמירת-אמונים. המשטרים החדשים לא יכלו להתקיים אך-ורק על הנאמנות הסבילה, שהיתה אפיינית לתקופה הקולוניאלית, שהרי הם עצמם עירערו את הנאמנות הזאת. מתוך ששמו את הדגש בפעולות ממשלתיות בהרבה מתחומי החברה, חדרו יותר ויותר לרבידים חברתיים שונים. בצורה זו או אחרת היה עליהם לטפח מניעים והשתתפויות חברתיים ופוליטיים חדשים. כל-אימת שניגשו לפיתוח קהילתי, לארגונים תעשייתיים וחקלאיים חדשים וכן לרפורמות האגרריות, נתברר הצורך במגמות חדשות ובהמרצים חדשים ובפיתוחם של הרבה דגמי-מניעים חדשים. אולם בדרך זו הועמדו השליטים הפוליטיים החדשים בפני שורה של דילמות חדשות.

ברוב הארצות הנדונות התפתחה סתירה כפולה בפעולותיהן של העיליות השליטות ובמאמצייהן להפעיל את שכבות האוכלוסיה השונות ולעוררן להשתתף בחתירה למטרות הקיבוציות המשותפות. מצד אחד היתה הסתירה בין הכוחות המסורתיים לבין פיתוחם של משאבים מודרניים-ביחס, „חפשיים-זורמים“, לבין כל מיני קבוצות מקצועיות, כלכליות ותרבותיות. מן הצד השני היתה הסתירה בין נטיותיהם של הכוחות המודרניים יותר להתלכד לכלל מרכזי-כוח עצמאיים ואוטונומיים-ביחס לבין מטרותיהן של העיליות השליטות לפקח הרבה ככל האפשר על הכוחות ומרכזי-הכוח האלה.

כדי-בד עם זאת גם עמדו העיליות בפני עוד בעיה או סתירה אחת. המטרות המוצהרות החדשות הכילו לעתים קרובות כל מיני הבטחות לאוכלוסיה, אם במובלע ואם במפורש. דבר זה נכון היה במיוחד בשטח הכלכלי. הרבה קבוצות חברתיות מוכנות היו להגיש שטר זה לפירעון לעילית, בפרט בשעה שנדרשה תמיכתן. בדרך כך הנקל היה לממשלה להפוך את חלוקתם של מוצרים ושירותים שונים שבידיה לתומכיה שלה לאמצעי חשוב שבו תוכל העילית לקיים את מעמדה ולנסות לפקח על כל מיני כוחות חברתיים אחרים. אבל בדרך זו גם יכלה העילית להגיע על-נקלה למבוי סתום שבו היה הצורך לפזר הרבה ממשאביה בחינת הטבות לקבוצות שונות של תומכים עלול להפריע במידה רצינית לגישומן של המטרות החברתיות השונות, ולתביעות הלגיטימאציה הסופיות שלה עצמה. עצם הצורך המוטל על העילית לשלוט בכוחות המסורתיים השונים, ובמיוחד בכוחות המודרניים, ועמדתה דו-המשמעית כלפי הרבה מן הכוחות האלה, עשויים בנקל להחמיר את הבעיה הזאת.

ז

אחת התוצאות העיקריות מן הסתירות האלו — תוצאה אשר לה תרמו העיליות הפוליטיות כמו גם הביורוקרסיות — היתה שנתחזקה הנטייה הטבועה במהותן של העיליות והביורוקרסיה הפוליטית לבצר את המונופול שלהן על השלטון

והיזקרה. מגמה זו, הקשורה בהדוק בתמורות החברתיות שנתלוו להשגת העצמאות, באה על גילויה בתופעות הבאות:

- (א) נסיונות ליצור היירארכיה חזקה של סטאטוס במושגים של כוח פוליטי;
 (ב) מאמצים לכופף את רוב תהליכי הניידות החברתית לפיקוחן של העיליתות הפוליטיות;
 (ג) מאמצים לכופף מספר רב של פעולות כלכליות, מקצועיות ותרבותיות לפיקוח פוליטי.

העילית הפוליטית והביורוקרטית גטתה להקל בחשיבותן וביעילותן של פעולות כלכליות טהורות ולזלזל בתביעותיהן של קבוצות כלכליות לאוטונומיה חברתית. נוטה היתה לאכוף בחנים בלתי-כלכליים על פעולות כלכליות ועל נושאייהן, לא רק עלידי הצבת „מטרות חברתיות“ כלליות רחבות אלא גם עלידי ויסותה וניהולה היומיומיים של הפעילות. יתר על כן, בכמה מקרים ניסו העיליתות הפוליטיות לחתור תחת ההתפתחות האוטונומית של המעמדות הבינוניים והפועליים ושל עיליתות תרבותיות ומקצועיות ולכופף אותן להנחיות בלבד.

קשורים קשר הדוק להתפתחות זו הם נסיונותיה של העילית הפוליטית והביורוקרטית לנהל ולכוון את כל האפיקים העיקריים לניידות המקומית. בדרך כך נוטות הן לקיים שליטתן על מרכזי-כוח פוטנציאליים ולפקח על התפתחותם. אבל נסיונות אלה תכופות הם סותרים את עצמם מפני שהפיקוח ההדוק מצד הביורוקרטיה חותר תחת המאמצים לפיתוח כלכלי. מספר שוחרי המשרות החדשות נמצא עולה על מספר המשרות המצויות-בעין, ומתוך כך מעמדה של הביורוקרטיה עצמה נטול בטחון.

תהליך זה לבש אופי אחר כלשהו בארצות הלא-קולוניאליות. אף כי גם כאן היה הקף הביטוי והארגון הפוליטי של קבוצות ושכבות רחבות יותר זעום וחלוש-ביחס, התמונה בכללותה אחרת היתה. בדרך-כלל התפתחה כאן תחרות חזקה הרבה יותר בין האוליגרכיה הישנה לבין כמה מן הקבוצות והמפלגות החדשות; אולם כאן היו כבר בנמצא כמה מסגרות פוליטיות מודרניות, הגם שנישאו על שכמה של אוליגרכיה מצומצמת-ביחס. צינורות אלה שימשו מכשירים עיקריים לפעילות ולוויסות פוליטי, ועצם קיומם עיכב את הביטוי ה„פוליטי“ של קבוצות חברתיות חדשות ותכופות גם את המשך המודרניזציה הפוליטית. מתוך כך נמנעה לעתים קרובות התרחבות החברתית והפוליטית של הביורוקרטיה עקב עדיפות משקלן הפוליטי של קבוצות אלו, שהן מצדן גם עיכבו לעתים קרובות את פיתוח יעילותה ויעולה של הביורוקרטיה.

ח

תכונות-אופי אלו של תהליך המודרניזציה היתה להן השפעה גדולה ביותר על התפתחותן של ביורוקרטיות בארצות חדשות. העובדה הקובעת ביותר היא שתהליך

זה טופח במידה רבה על-ידי העיליתות הפוליטיות, שתנועות פוליטיות, ולאחר-מכן המדינה, מילאו תפקיד חשוב כל-כך בשבירת מסגרתה של החברה המסורתית ובטיפוח דיפרנציאציה חברתית וכלכלית גוברת, וכי היו רק מעט קבוצות אחרות שהשתתפו באורח אוטונומי בתהליך הזה ויכלו לסייע בגישומן של מטרות חדשות. מתוך כך זכתה הביורוקרטיה בהכרח למקום המכריע בתהליך הפוליטי ובמבנה החברתי של חברות אלו; חייבת היתה להיעשות אחד מגורמי-התמורה הראשיים בכל שטחי החיים החברתיים. אך דווקא משום שנעשתה גורם כזה של תמורה גם היה עליה להוליד כל מיני טיפוסים חדשים של אינטרסים ופעולות וליטול עליה הרבה פונקציות של הצבר וביטוי פוליטי.

כתוצאה מכל ההתפתחות הזאת נלכדה הביורוקרטיה בארצות האלו בסבך של דילמות דומות לאלו שבפניהן עמדו השליטים החדשים. גישומן היעיל של מטרות, העמדת מסגרות בנות-קיים של מוסדות פוליטיים מודרניים, תלויים היו במידה מרובה ביציבות פוליטית ובטיפוח עמדות ופעולות פוליטיות ומינהליות חדשות. אבל התנאים האלה עצמם היה בהם כדי ליצור לחץ לסוגי פעולות מסוימים מצד הביורוקרטיה, לחץ שבנקל עירער את יעילותה, את יכלתה להגשים מטרות ושירותים שונים תוך כדי עמידה בפני לחץ דרישותיהם של הרבה תומכים פוליטיים פוטנציאליים.

בהקשר זה חייבים אנו גם לנתח את היחס בין תהליכים כלכליים מסוימים בארצות אלו לבין הביורוקרטיה המתפתחות שלהן. העובדה החשובה ביותר היא שבארצות מתפתחות אלו הביורוקרטיה הן מן הצינורות הראשיים לניידות ולהתקדמות כלכלית וחברתית. כמה וכמה טעמים לדבר. טעם ראשון הוא שהממשלה תופסת מקום מרכזי בתחום הפיתוח הכלכלי; שני הוא יוקרתה המרובה של העבודה המשרדית ברוב הארצות האלו, יוקרה שהתפתחות הפוליטית וחשיבותן החברתית הגוברת של העיליתות הפוליטיות אך חיזקה; שלישי הוא שאיפות הגוברות לניידות, שהתפתחו בהשפעת המודרניזציה הפוליטית והכלכלית כאחת וצרפם של השליטים לספק שאיפות אלו ולמעט את כוח-הנפץ האצור בהן מבחינה פוליטית; רביעי הוא המבנה של מערכת-החינוך, המדגישה כל-כך את ההשכלה הספרותית להבדיל מן הטכנית, והשפעתה של זו על מבנה כוחות-העבודה ובחירת המקצוע. מכל הטעמים האלה התפתח בכל הארצות לחץ חזק על משרות ממשלתיות ופקידותיות. מובן מאליו שלחץ זה יכול היה לחולל תגובות חמורות בתחום הפיתוח הכלכלי והפוליטי כאחד. מנקודת-מבט כלכלית יכלו שאיפות אלו בנקל ליצור מחסור בכוח-אדם לעבודות טכניות ואבטלה או תת-עסוקה נרחבת בענף הפקידות. מנקודת-המבט הפוליטית חוללו נטיות אלו פוטנציאל גדול של לחצים ומתיחויות. זאת ועוד: התפתחות זו יכלה לחתור תחת יעילותה של הביורוקרטיה על-ידי הפיכתה למין מערכת של סינקורות, שבה מועט היחס בין הבטחון והתפוקה בעבודה ואשר בה יכלו קני-מידה חיצוניים (פוליטיים ואישיים) להיעשות גורמים קובעים עיקריים בקבלת עובדים ובקידומם. בצירוף זה של לחצים כלכליים

ופוליטיים אפשר למצוא את שרשי הנטייה הנרחבת לשחיתות, המתפתחת בבירוקרטיסיות האלו.

ט

כל הכוחות האלה — המגמות התרבותיות השוררות בחברות האלו, התהליכים והלחצים הפוליטיים והכלכליים — בהכרח הם משפיעים על מבנה הבירוקרטיה, על כשרה להגשים מטרות פוליטיות וחברתיות ראשונות-במעלה ולספק שירותים רצופים לאוכלוסיה.

מתוך הבעיות המבניות החשובות ביותר צוינו לעתים קרובות הבעיות הבאות:⁵

(א) הצפיפות המועטה במבנה המינהלי, כלומר — השיעור הזעום-ביחס של פקידים לעומת האוכלוסיה והמשימות;

(ב) מחסור בכוח-אדם בעל הכשרה מלאה;

(ג) מיעוט הדיברסיפיקציה בתפקידים, ומתוך כך החפיפה הרבה בין הארגונים השונים;

(ד) קומוניקציה בלתי-מספקת בין דרגים ומחלקות שונים;

(ה) ריכוזיות, תיאום מועט, מחסור באוטונומיה וביזמה בקרב העובדים מן השורה.

ריגס סיכם סיכום קולע כמה מן הבעיות האלו, בפרט במידה שהן מתעוררות בארצות עצמאיות ותיקות יותר:

המכשולים על דרך הזדהותו של הסגל עם המטרות שבתכנית בולטים במיוחד בצורת חלוקתו של עומס העבודה והאחריות בין פקידים שונים, רוצה לומר — ב„ארגון והנהלה“. עקב כך הרי לעתים קרובות אין איש יכול לבצע תכנית קונסטרוקטיבית בלי להמתין להסכמתם של הרבה אחרים, ומתוך כך יש בידי רבים לעכב פעולה, תוצאה אחת היא שלעתים קרובות נדרשים מיניסטריון ורשות עליונה להכריע בחילוקי-דעות פחותים ביותר, אנשי מינהל עליונים מסתבכים בסכסוכים מתמידים בין המחלקות, בעוד הנפופים להם מבזבזים את מרצם בהמתנים לאישורים הדרושים. יתר על כן, הואיל ורבים הרחוקים מזירת-הפעולה מעורבים בקבלת החלטות, הרי לעתים קרובות מעבירים שאלות להכרעתם של אנשים בעלי נגיעה רחוקה בלבד באותן שאלות, על כן יקשה להטיל אחריות על פעולה זו או אחרת, והכרעות סופיות תלויות בתוצאתם של מאבקים שלטוניים בין אנשים הנוגעים בדבר רק בעקיפים.⁶

בכמה ארצות הוקמו מזכריות מיניסטרוניות מסורבלות, שעובדים בהן אנשים הנעים לעתים קרובות מתפקיד מרכזי לתפקיד מחוזי וחוזר חלילה, ואלו הוצבו על הדרך התמסורת והפיקוד בין המיניסטרים לאגפים ולמחלקות מבצעים או מינהליים. תמיד גורם דבר זה עיפובים מרובים בעוד פקידים המזכירות בודקים חלק גדל והולך מן העבודה, היעודה להלכה למחלקות ונובעת מהן. כתוצאה מכך הרי, כדבריו של מי שהיה פקיד רם-מעלה בממשלת הרוז:

ראש-המחלקה משולל כל יומה, ותחת אשר יניחו לו לעסוק במלאכתו ולהתקדם בה חייב הוא לבזבז זמן הרבה בהגשת דו"חות מיותרים, בהסברת עמדתו בעניינים מסוימים למיניסטריון ובקבלת פקודותיו בנקודות שהן בהחלט בתחום סמכותו שלו... מחמת ריכוזייתר והיעדר האצלת-סמכויות הרי אותם הקרובים אל מטרות הפעולה אינם יכולים לשתף פעולה בנקל עם עמיתיהם במוסדות אחרים שעבודתם משפיעה במישרים על הצלחת מאמציהם שלהם. אפייני הדבר שפדי להתגבר על כך מוקמים תכופות מוסדות חדשים, מתוך תקווה שאפשר יהיה לפעול משהו מחוץ לקיפאון של המבנים הקיימים. אבל המוסדות החדשים מוסיפים פשוט על ההתנגשויות והתחרות שבתוך הבירוקרטיה, כשהם מכבידים על צמרת המנגנון את כפיית התיאום.⁷

מטבע הדברים יש הבדל בחשיבותן היחסית של בעיות אלו בארצות השונות. בארצות ה"פוסט-קולוניאליות" דומה כי הבעיות החשובות ביותר הן היעדר סגל מספיק, ריכוזייתר וחוסר דיברסיפיקציה. בארצות העצמאיות היו ברגיל בעיות של פיקוח מופרז, נוקשות וחוסר-יוזמה מצד הפקידים, ונטייתם לראות במשרותיהם סינקורות. עם זאת יש כמובן חפיפה מרובה בין הגילויים המבניים השונים האלה; ומחוץ לכל אלה אורב תמיד צל-הביעותים הכפול של השחיתות וחוסר-היעילות הגובר בבירוקרטיה.

רואים אנו אפוא כי דגמי הפעולות, הארגון והמגמות הפוליטיות והחברתיות של הבירוקרטיות באזורים מתפתחים נבדלים במידה רבה מאלה של ארצות המערב. עם זאת אין די בכך שנדגיש את ההבדלים בין הבירוקרטיות העולות החדשות האלו לבין הבירוקרטיות הוותיקות של ארצות המערב, או שנצביע על ליקוייהן המבניים ועל בעיותיהן. להוציא כמה תכונות משותפות, ששורטטו למעלה, הרי דרכי התפתחותן נבדלות במידה רבה מארץ לארץ, והבדלים אלה אפשר שתהיה להם חשיבות מכרעת בהשפעתם על ההתפתחות הפוליטית והכלכלית. כדי להעריך את השפעת הבירוקרטיות האלו על המודרניזציה הפוליטית והפיתוח הכלכלי, חשוב לחזור ולהטעים את העובדה שאלו נעשו גורמים ראשונים-במעלה של תמורה חברתית ופוליטית ולבדוק מה תוכל להיות השפעתן על תמורה מעין זו. בכללו של דבר יש שתי אפשרויות עיקריות — חופפות לפרקים — מבחינת השפעתם של הגופים הבירוקרטיים על תהליכי התמורה וההתפתחות באזורים המתפתחים.

האפשרות העיקרית הראשונה היא התפתחות מסגרות יעילות-ביחס של מינהל מודרני; קביעת נורמות, כללים ותחזוקה לשירותי-יסוד, גם אם יושג הדבר על-ידי כיבוש מונופול על הרבה תפקידים פוליטיים בידי בירוקרטיה המרחיבה את הקף פעולותיה ומנחילה הרבה תפקידים חברתיים, פוליטיים והנהגתיים לפקידים. הבירוקרטיות האלו עשויות להצמיח, על-ידי כינון מסגרות פוליטיות חדשות ופיתוחן

של פעולות כאלו, הרבה ארגונים ופעולות חברתיים חדשים, בין בדרג המרכזי בין בדרג המקומי, אף עשויות הן לתרום ליצירת מסגרות פוליטיות בנות-קיים ותנאים היפים לפיתוח כלכלי.

פיתוח אוריינטציה ופעולות מסוג זה מצד הביורוקרטיה תלוי במידה רבה, קודם-כל, בקיום איזו מסגרת פוליטית מאחדת, בסיסית, עילית פוליטית מאוחדת-ביחס ומידה של תמימות-דעים פוליטית, ושנית — בחולשה היחסית של קבוצות-אינטרסים מוסדיות בלבד (כגון הצבא, הכנסיות וכו'), לעומת רבדים אקולוגיים ואי-אלו קבוצות תפקודיות.

הבעיה העיקרית העומדת בפני עיליתות שכאלו היא: באיזו מידה יעלה בידן להתגבר על הלחצים בכיוון רמת-צריכה גבוהה יותר ולטפח תכניות חינוכיות רחבות יותר, שתוכלנה לספק הכשרה מתאימה לעובדים טכניים ולווסת באיזו מידה את הלחצים על משרות תפקודיות.

אף כי הביורוקרטיה המתפתחות בתנאים אלה עשויות להיבדל עד מאד מן הארגונים הביורוקרטיים ה"קלאסיים", מצד המבנה והפואסי הפעולה, הרי עצם העובדה שתחום פעולותיהן רחב-ביחס, וכן מגמה פוליטית איתנה ודרגה גבוהה של תמימות-דעים פוליטית, אפשר יהיה בהן כדי להקל על קיום יציבות ורציפות יחסית, לערור ולהעמיד כל מיני טיפוסים חדשים של יזימה כלכלית, ולהצמיח פעולות מקצועיות ומנהיגות פוליטית על הדרג המקומי, ואפילו המרכזי. זאת ועוד: מעט-מעט אפשר גם שתתן הביורוקרטיה מקום לגיוונן של קבוצות ספציפיות מבחינה תפקודית ולדעת-קהל ומנהיגות עצמאיות. מעניין לציין כי במקרים אלה קיימת דרך-כלל גם ביורוקרטיה מפלגתית חזקה למדי, אף כי בתחילה עשויות להתפתח התנגשויות בינה לבין הפקידות הממשלתית, הרי עצם קיומה של איזו דיברסיפיקציה תחילית בתפקידים בתוך מסגרת פוליטית מאוחדת-ביחס עשוי לסייע להחשת התמורה והפיתוח הכלכלי.

אב-טיפוס עיקרי שני להתפתחות האפשרית של הביורוקרטיה מסייע בעיקר לזו שריגס קורא לו "התפתחות שלילית"⁸. כאן הביורוקרטיה נוטה לא רק לתפוס לה מונופול על אי-אלה תפקידים פוליטיים מרכזיים אלא גם להיעשות קבוצת-אינטרסים ראשונה-במעלה, שברגיל היא קשורה בהדוק אל איזה קבוצת-אינטרסים מוסדיות ואל כל מיני רבדים אוליגרכיים. בגלל זיקה זו נוטה הביורוקרטיה, מצד אחד, להיעשות מרכז-משיכה לשוחרי משרות ולהסתרב ל יותר מדי; מצד שני היא נעשית בהכרח קבוצת-אינטרסים "צרה", הנוטה להחניק כל התפתחות של פעולה פוליטית עצמאית. בנקל היא יכולה להכשיל תכניות לפיתוח כלכלי, המעמידות בסכנה את רמת-ההכנסה היחסית שלה ושאר אינטרסים-של-חזקה. במקרים כאלה הביורוקרטיה נוטה גם להשתתף באורח פעיל במאבק הפוליטי והכלכלי במובנו המצומצם. השחיתות נוטה להיעשות נחלת הרבים ולקעקע את יציבותם של שירותים מינהליים יסודיים, של המסגרת המשפטית האוניברסאליסטית והפעולות הכל-ליות. התפתחות מעין זו מוחשת משה ששוב אין בנמצא מסגרת פוליטית מיוחדת

ותמימות־דעים פוליטית, משעה שהקרע בין העיליתות המסורתית והמודרנית, מצד אחד, או היעדר תמימות־דעים בתוך העילית המודרנית, מצד שני, גדול מאד, ומשעה שקבוצות־אינטרסים מוסדיות, כגון הכנסיה, הצבא ושאר קבוצות אוליגרכיות מצומצמות, מושלות בכיפה במבנה החברתי והכלכלי.

כפי שנרמז למעלה, שתי האפשרויות האלו להתפתחות בתוך הביורוקרטיות הן ממהותם של תנאי־היסוד להתפתחות הכלכלית והפוליטית באזורים המתפתחים. בכל מקרה ממשי תיתכן חפיפה בין המגמות האלו; אבל לעתים קרובות מאד עשויה הביורוקרטיה עצמה להשפיע, על כל פנים — במידה ידועה, על התוצאה המעשית של התפתחות זו, אם על־ידי דבקותה שלה במטרות פוליטיות משותפות ואם על־ידי מדיניות חינוכית.

הערות

1. אשר למונחים המשמשים כאן, ר' ג'. א. אלמונד, "גישה תיפקודית לפוליטיקה משווה", בספר שבעריכת ג'. א. אלמונד וג'. ס. קולמן, "הפוליטיקה של האזורים המתפתחים" (אנגלית. פרינסטון, 1960), ע"ע 26—58.
2. ר' ר. אפטר ור. א. ליסטאד, "ביורוקרטיה, מפלגה ודמוקרטיה תחוקתית", בספר שבעריכת מ. קארפר וו. א. בראון, "מעבר באפריקה" (אנגלית. בוסטון, 1958).
3. ר' מאמריהם של ג. בלאנקסטן וד. ראסטוב אצל ג'. אלמונד וג'. קולמן, ש. ס. ר' גם מאמריהם של ו. ר. שארפ (על מצרים), א. ליפאבסקי (על בוליביה), פ. האדי (על הפיליפינים), וג'. נ. מור (על תאילנד), בספר שבעריכתו של ו. ג'. סיפין, "לקראת מחקר השוואתי במינהל ציבורי" (אנגלית. בלומינגטון, אינדיאנה, 1957).
4. ריברט ו. פרטוס, "היסודות החברתיים של ארגון ביורוקרטי", *Social Forces*, כרך 38, מס. 2 (דצמבר 1959), ע"ע 9—103.
5. ראה, למשל, ז'. ל. קארמון, "תחמינהל ודרכי הקמתו של מינהל", *Revue française de Science Politique* כרך ט', מס. 3 (ספטמבר 1959), ע"ע 67—629.
6. פ. ו. ריגס, "המינהל הציבורי, גורם מוזנח בפיתוח כלכלי", שנתון האקדמיה האמריקאית למדעי המדינה והחברה, מאי 1956, ע"ע 70—81.
7. א. ד. גורוואלה, דו"ח על מינהל ציבורי (אנגלית. ניו־דלהי, 1951), ע' 39. ר' גם פול ה. אפלבי, "מינהל ציבורי בהודו; דו"ח של סקר" (ניו־דלהי, 1953), פרק ב' בפרט ע' 21.
8. פ. ו. ריגס, "פיתוח כלכלי ומינהל מקומי", כתבי־העת הפיליפיני למינהל ציבורי, כרך ג', מס. 1 (ינואר 1959), ע"ע 86—146.

ג. רזואן : בשולי התנועה המודרניסטית במצרים

המשבר פורץ : עלי עבד אל-ראזק וטהא חוסיין

כל אחד מאתנו יכול לגלות בתוכו שתי אישיות נבדלות, אחת שכלתנית ואחת חושנית... מה ימנע אפוא את הראשונה מהיות למדנית, חוקרנית, בקרתית, ואת השנייה מה ימנע מהיות אישיות מאמינה ובוטחת, הנושאת נפשה לאידיאלים הנעלים ביותר ?

טהא חוסיין

ההשכלה המודרנית במזרח עוררה את המוסלמים להתבייש בתוך-תוכם על היותם מוסלמים ; היא עוררה את המתקנים המוסלמים להתבייש בתעודתה של הדת...
אחמד אמין

יורשי התנועה הרפורמיסטית באסלאם הם חבורה של בישי-מזל : לעתים רחוקות נפקדו עוונות אבות על בניהם כמו שהיה הדבר במקרה הרפורמיסטים המוסלמיים הראשונים. המתקנים האלה, ובראשם מוחמד עבדו, ניסחו שני עקרונות. הראשון צימצם הגביל את תחומיה של זו אשר תיחשב „התגלות“ ; השני קבע שאין להתגלות יכולה להיות מנוגדת לתבונה.

בשלש עשרות-השנים שלאחר מותו של עבדו מנסים היו המנהיגים הרוחניים במצרים לנצל את שני העקרונות האלה עד קצה גבול ההגיון, אך בלא שישתהו לבדוק לאן דבר זה מובילם. הנה כך הכרח היה להגיע לנקודה שבה התבונה חייבת להתנגש עם המגבלות המהותיות של שני העקרונות של עבדו, אפילו בפירושם הרחב ביותר.

נוכח נצחון הלאומיות הליברלית והופעתם של המתקנים החברתיים נוטים היו מנהיגיה הרוחניים של מצרים להתעלם מכל אותן בעיות שתנועת-הרפורמה המוסלמית הניחתן בלא פתרון. הראשה-ההראשונה באלו היתה, כמובן, ההתנגשות הברורה בין התבונה לתכנה של ההתגלות האלוהית, ואל הסלע הזה כמעט והתנפצו כליל מאמציהם של אנשי-הרוח. בצורתה החריפה ביותר אפשר להגדיר את הבעיה בזו הלשון : הרפורמיסטים טענו שהאסלאם הוא דת התבונה ולפיכך אינו מנוגד בשום פנים לידיע המדעי המערבי ; אך הטוען כך הריהו מתעלם מן העובדה שעוד תשע-מאות שנים קודם-לכן הובסו כל הנסיונות להכניס ראינונליזם ואינונטלקטוא-ליות לאסלאם. כל זמן שהיו אנשי-הרוח עסוקים ברפורמה החברתית והמדינית לא היתה הרגשת הסתירה היסודית הזאת חריפה יותר מדי. אבל משהחלו לצלול לנושאים היסטוריים ותיאולוגיים פרץ המשבר ברעש גדול. על שנים מבין אנשי-הרוח שעתידים היו להתנסות במשבר הזה, כל אחד על-פי דרכו, נתעכב בפרק זה.

א

באמצע שנות ה-20, שעה שהיתה מפלגת הוופד משנה את פני הנוף הפוליטי של

מצרים בלי לסטות הרבה מן המסורת שהאמינה בהתאמתו של האסלאם לעולם המודרני, היו שני צעירים מן האוניברסיטה של אל-אזהר פותחים במהפכה מסוג אחר לגמרי. ספרו של עלי עבד אל-ראזק, אל-אסלאם ואיזול אל-חופם ("האסלאם ועיקרי השלטון"), שראה אור ב-1925, היה חיבור על הכליפות והכיל את מסקנותיהן המוקדמות של חקירות המחבר בתולדות המשפט המוסלמי. עבד אל-ראזק, שנולד ב-1888, היה בן למשפחת פלאחים עתיקה בכפר שבמצרים התיכונה. בהיותו כבן עשר נכנס לאוניברסיטת אל-אזהר, ושנותיו הראשונות במוסד ההוא היו אפוא השנים האחרונות לזיקתו של מוחמד עבדו אל אותו מוסד. אך אף שקיבל השפעה מרעיונותיו של עבדו, הגה בהרבה מובנים עיקריים עתיד היה להרחיק לכת יותר ממנו. שנה לאחר שסיים את תלמודו באל-אזהר, ב-1912, החל להרצות שם, ואותה שנה הלך לאוקספורד לקבל תואר בכלכלה ובמדעי-המדינה. ואולם כתום שנה לערך לישיבתו שם פרצה המלחמה והוא נאלץ לחזור למצרים, ושם נתמנה שופט בבתי-הדין השרעיים.

ספרו, שלפי הסברה נכתב כשעדיין היה המחבר הוגה במאבק נגד השולטן של תורכיה וכל שנסתמל בו, מעלה טיעון מבוסס ומשכנע למדי נגד מוסד הכליפות. תכליתו העיקרית היתה להחדיר במוסלמים את ההכרה שבשורתו של מוחמד היתה דתית בלבד, ומוסר-ההשכל מזה היה שאין לקבל את נסיונותיהם של השולטנים למשול בעולם המוסלמי על סמך מראית-עין של אחדות בעניינים חילוניים ורוחניים כאחד. האחדות שחולל הנביא, טען עבד אל-ראזק, ביסודה היתה אחדות של אמונה ולא של פוליטיקה; מוחמד לא התכוון ליסד קיסרות, ובשורתו לא חייבתו לשפוך מרותו על חסידיו או מתנגדיו. יהיו אשר יהיו השינויים החברתיים והמדיניים אשר חולל בחיי הערבים, היו אלה תוצאות-לוואי מן המהפכה המוסרית אשר אליה חתר ואותה השיג. "אם נאסוף ונקבץ את כל אשר הורה במישרים בשאלות מימשל, לא נקבל אלא מעט-שבמעט מעקרונות החוק והארגון הדרושים לקיומה של מדינה" (מובא אצל אחמד, ע"ע 8-117).

מכאן המשיך עבד אל-ראזק בדרכו והגיע אל עצם-עצמו של הענין — הוא הכליפות — וטען כי מוסד זה היתה לו השפעה הרתי-שואה על התקדמותם של המוסלמים. לדעתו היתה הכליפות מקור כל רע ושחיתות בהיסטוריה של המוסלמים, שפן עוד בתחילת התפתחותה כמוסד נסתאבה ונעשתה מכשיר המפריע למחשבה נבונה על הבעיות השלטוניות. לא ניתן מקום אלא למושגים תיאולוגיים: החכמים הערביים, שהעבירו את הפילוסופיה והמדע של היוונים, מעולם לא העזו להציץ לתוך "המדינה" של אפלטון או "הפוליטיקה" לאריסטו. עבד אל-ראזק טען כי לא היתה כל סיבה דתית ממשית לקבאות זו, ורשאים המוסלמים לבנות את מדינותיהם השונות ולפתח את שיטות המימשל שלהם עצמם לאור צרכיהם הנוכחיים ולאור הרעיונות המודרניים ונסיונותיו של המין האנושי.

לא קשה לראות מה טעם חולל ספרו של עבד אל-ראזק רעש כה גדול. מחמת החשיבות היסודית שמיחסת המחשבה המוסלמית לזהות הדת והמדינה, וזהות

שהמחבר פסל אותה מכל־וכל, יצאו שלטונות אל־אזהרר בחימה שפוכה נגד תורתו. כמו שמטעים פרופ' פון־גרינבאום, מאמציו של עבד אל־ראזק להפריך את ההשקפה בדבר נחיצותה של הכאליפות כמוסד יש להם חשיבות ועומה־ביחס „בהשוואה לסברתו של המחבר ששליחותו של מוחמד, ומכאן גם מרותו, רוחנית היתה יותר משהיתה פוליטית... שהתקנות המדיניות והמינהליות אך טפלות היו למעמדו המיוחד של הנביא, וכי האסלאם מעולם לא נועד להישאר נחלת הערבים...” ההיקש הוא שהשריעה (החוק האלוהי או הדתי) שהנהיג מוחמד, עניינה היה בעסקי־דת בלבד. האסלאם, כך טוען המחבר, מעמיד חוק מוסרי ודתי, וחוק זה עניינו אך־ורק ביחסים שבין אדם למקום, לפי שהעולם־זהו חשיבותו בעיני הכל־יכול מועטה מכדי שימציא לו איזו מערכת מיוחדת של חוקים, מחוץ לתקנות הכלליות שעל־פיהן הפעיל את השכל האנושי. הנה כך כל מבנהו של החוק ההלכי, המעכב את התקדמותה של העדה המוסלמית, נמצא שאינו אלא מערכת אנושית של דינים, שהאסלאם זכאי בהחלט להשליכם אחר־גו ולהעמיד על מקומם את המשטר והמשפט ההולמים ביותר את הצרכים האנושיים והיפים ביותר להצלת המוסלמים משפלותם ושיעבודם כיום. (גרינבאום, ע"ע 9—198)

הצד האירוני שבמצב הוא, כמו שהעיר פרשן אחד מן האחרונים, שגם אם היתה הנחתו של עבד אל־ראזק מרחיקת־לכת בהחלט, הנה „הגיע אליה רק מתוך שהסיק את המסקנות ההגיוניות מכמה מדעותיו של עבדו” (ספרו, ע' 142). עבדו הוא שרמו כי הנביא עלול לטעות במעשיו שמחוץ למסירת דברו של אלה, והוא שפסל את תמימות־הדעים („אג'מאע”) כעקרון מחייב של הדוקטרינה המוסלמית. אולם „עולימא” (חכמי־הדת) דחו את סברתו של עבד אל־ראזק מכל־וכל, בית־הדין המשמעתי של אל־אזהרר, שבפניו הובא, חזר ועמד בתוקף על הרעיון המסורתי שמוחמד יסד שיטה מדינית ודתית כאחת וכי השריעה, המיוסדת על גילוי־שכינה במישרים, אף היא מחייבת את החיים האזרחיים והדתיים במידה שווה. מופלא הדבר שאם גם יכול היה עבד אל־ראזק להגיע לסברתו רק על־ידי הסקת המסקנות ההגיוניות מכמה מדעותיו של עבדו, הרי מומחה־ובקי כדוגמת פון־גרינבאום העלה כי בית־הדין, שדחה כליל את הסברה הזאת, „יכול היה להימצא בעצה אחת עם מוחמד עבדו, שאם גם דרש רפורמה בחוק ההלכי, הרי תמיד טען כי מיסודו יפה כוחו לעניינים אזרחיים ודתיים כאחד, אף גם הגן ביד רמה על אחדות המרות האזרחית והדתית באסלאם”. אכן, על פי פון־גרינבאום „כמעט אין מקום לספק שהעמדה שנקט אל־אזהרר (ואשר אותה אישר בית־דין גבוה יותר) חפפה בהחלט את דעת הרוב”. מה שאמר רשיד רידא ב־1899 עדיין ביטא, ומוסיף לבטא, את הדעה הכללית בנקודה זו: „הטענה כי יש להפריד את המימשל והמדינה מן הדת היא טענה המחייבת למחות כליל את המרות המוסלמית ולבטל את השריעה המוסלמית”. אם יקבלו המוסלמים את העמדה הנוצרית בשאלה זו, כתב רידא, „יהיה עלינו לבער מחצית מדתנו, אותה מחצית שהיא בבחינת גדר־מגן סביב למחצית השניה”. (גרינבאום, ע' 199)

לסיום הבה נצטט שוב מדבריו של פרופ' גרינבאום:

לקח ה־cause célèbre של עלי עבד אל־ראזק הוא, כמדומה, שבעוד אשר המדינה המוסלמית הבודדת תרחק יותר ויותר מן הסדר המדיני והמשפטי שמכתיב החוק ההלכתי, הנה העקרונות שמעמידה השריעה כביכול יישארו בעינם. האידיאלים והצווים ההלכיים יכול שיינטל מהם התוקף משך פרקי־זמן בלתי־מוגדר, אך הם לא יבטלו והאיל ואין שום גוף היכול לבטל גילוי־שכינה. הניגוד בין הקיים לאידיאלי, כל כמה שיהיה מרגיז, זה מאות־בשנים הוא קו אפייני ומוכר בחיים המוסלמיים. ספק אם אפשר להניח שהמאמינים יחוו במכאיב ובמוטרף שבקרע הזה עד כדי כך שיהיו מוכנים לחזור ולעיין בעיקרי־היסוד. (גרינבאום, ע"ע 199—200)

ב

עוד אחד מבוגרי אל־אזהר שיצירתו היתה עתידה להסעיר את הרוחות היה האיש טהא חוסיין, שלאחר זמן עתידים היו להכתירו בכתר הנדיר של „זקן” הספרות הערבית. טהא חוסיין נולד ב־1889, ולאחר שקנה לו חינוך יסודי בבית־ספר במצרים העילית נכנס לאל־אזהר ועשה שם מספר שנים. אף כי נסתמא בגיל רך מאד, היה תלמיד מזהיר ביותר; אבל בגלל עצמאותו המחשבתית ודעותיו המתקדמות גורש מן האוניברסיטה בטרם יקבל את תעודת־הגמר שלו. הוא נכנס מיד לאוניברסיטה המצרית, שעתה־הזו נפתחו שעריה, וב־1914 קיבל תואר דוקטור־לפילוסופיה — התלמיד הראשון שקיבל את התואר מן המוסד ההוא. עבודת־הדוקטור שלו היתה מחקר בשירתו של אבו אל־עלא אל־מערי, שנתפרסם ב־1915. בזכות הצטיינותו בלימודיו נשלח לצרפת כחבר המשלחת החינוכית של האוניברסיטה ובילה שלש שנים בסורבון, מקום שקיבל תואר דוקטור cum laude. עבודת־הדוקטור שלו כאן, שנכתבה צרפתית, היתה על הנושא „הפילוסופיה של אבן־ח'לדון, מבוא ובקורת”. בחזירתו למצרים החל להורות באוניברסיטה המצרית. (אדאמס, ע"ע 4—253)

מלכתחילה מצוין היה טהא חוסיין בנטיה עשויה־לבל־יחת לעשות שימוש בכללי הבקורת הספרותית בחקר הספרות הערבית, מתוך מאמץ מכוון לשחרר את המחקר הזה מפכליהן של שיטות בקורת שאבד עליהן פלח ולהרים את המחקר המצרי לדרגה מדעית שתוכל להשתוות לזו של המערב. באוניברסיטה, אשר בה הורה את הספרות הקלאסית בטרם יעבירוהו לפקולטה לספרות ערבית, תירגם את „חוקת אתונה” לאריסטו, כמה ממחזותיו של סופוקלס וקטעים נבחרים מיצירות יווניות אחרות. מלבד היותו מורה וחוקר שימש גם עורך ספרותי של „אל־סיאסה”, הבטאון היומי של המפלגה התחוקתית־הליברלית, שבו היה כותב שתי סדרות של מסות שבועיות שנצטרפו לכלל שתי סדרות של מחקרים, האחת בתרבות הערבית במאה הראשונה והשניה להיג'רה והשניה על הספרות הצרפתית של זמנו. (ספרן, ע"ע 129—130; אדאמס, ע"ע 253)

אולם עבודתו החשובה ביותר של טהא חוסיין, זו שנעשתה עילה למשפט מפורסם, היתה ספר צנום, בעל שם תמים, „על שירת הג'אהליה”, שיצא לאור ב־1926. ספר

זה, אף כי במסקנותיו אולי לא היה קיצוני יותר משהיה ספרו של עלי עבד אל־רזק על הכליפות בשעתו, עורר סערה עזה עוד יותר של בקורת עוינת. סיבת הדבר היתה שלעומת חיבורו המאופק, התכליתי, המכובד והענייני של עבד אל־רזק, היה זה של טהא חוסיין קנטרני, מתגרה ולהגני. הספר, שעסק בהבנתה וברקעה של השירה הערבית טרום־המוסלמית, אפשר שלא היה איש משגיח בו מחוץ למומחים, אילו היתה כתיבתו אחרת. „האזהרי הצעיר מן הסורבון כל־כך נתרוממה בו רוחו עקב נסיונו האירופי עד שבהכרח הגדיש את הסאה ויצא לצחצח חרבות”. בהקדמה ובתכנית־המחקר שלו הטיל חוסיין את קריאת־התגר לקוראיו. הוא אמר להם שאינו מתעניין כלל בתגובותיהם וברגשותיהם. מרגע שיטלו את ספרו חייבים הם לשכוח את רגשותיהם הדתיים. אין הוא מעוניין בחיזוק האסלאם או בגינויו; את הספרות הוא חוקר, ואין זה איכפת לו אף־כהוא־זה אם לא יעלו מימצאיו בקנה אחד עם המושגים המקובלים של האסלאם. וכן הלאה וכן הלאה. (אחמד, ע”ע 118—9)

רשאי הקורא לתמוה כיצד יכול ספר על השירה הערבית בתקופה שלפני האסלאם לפגוע כל־כך בדוגמות ובמושגים יסודיים של האסלאם. כדי להשיב על שאלה זו חייבים אנו לזכור כמה עובדות. השירה טרום־המוסלמית שימשה תמיד מקור לא־אכזב לשאוב ממנו ראיות והדגמות לחיזוק תורותיו של האסלאם ולהטעים את דיוקה הדיקדוקי והידורה המליצי של לשון הקוראן. עתה בא טהא חוסיין וביקש להוכיח ששירה זו כולה — שלדברי המחבר שיפעתה מרובה כל־כך כאילו היו כל הקדומים פייטנים! — „פופרקה” מטעמים שהזמן גרמם. לאמיתו של דבר הגיע המחבר לכלל מסקנה כי „שירה זו אינה מוכיחה מאומה ואינה מספרת מאומה ואין היא צריכה לשמש, כדרך ששימשה, עזר בלימוד הקוראן והחדית’ [המסורת שבעל־פה]. אין ספק כי שירה זו נגזרה ונבדתה כולה למען יוכלו העולימא להוכיח באמצעותה מה שיצאו „להוכיח”. יתר על כן, בהמשכו של הספר המופלא הזה נתן טהא חוסיין ביטוי לרעיונות שנתפרשו כסימנים לכוונה אפלה של כפירה מצד המחבר, כמו בשעה שהוא מזים את אגדת יסודה של הקעבה על־ידי אברהם וישמעאל ומטיל ספק בקיומן ההיסטורי של שתי הדמויות האלו; כשהוא מכחיש ששבעה ביאוריו הדילקטיים השונים של הקוראן, שלפי המקובל גבעו כולם ממוחמד עצמו, יצאו ממנו בכלל; כשהוא כופר בכך שדת האסלאם מלכתחילה היתה דתו של אברהם ונתקיימה בחצי־האי ערב לפני ימיו של מוחמד. הרי לפנינו פיסקה טפוסית, שאותה מצטט ספרן:

יכול שתדבר אליכם התורה על אברהם וישמעאל, ויכול גם הקוראן לספר לנו על אודותם; אבל הזכרתם של השמות האלה בתורה ובקוראן אין בה כדי להוכיח את קיומם ההיסטורי, כל שפן הסיפור המספר לנו על עקירתו של ישמעאל ואברהם למכה ועל הולדת הערבים המסתערים שם, עלינו לראות בסיפור הזה מין בדיה הבאה לבסס, מצד אחד, את היחס בין היהודים לערבים, ומצד שני, את היחס בין האסלאם ליהדות ובין הקוראן לתורה.

(אדאמס, ע”ע 255’6; ספרן, ע”ע 5—153)

עד כאן ההשקפות שהובעו בספר. אבל חשובות יותר מן המסקנות היו השיטות הבקרתיות שעליהן המליץ המחבר לגישה אל חקר הספרות הערבית. בפרקי המבוא שלו מתח בקורת חריפה על השיטות המקובלות בהוראת הספרות הערבית, ובכל הספר כולו הוא שופך בוז ולעג על העמדה המקבלת כל מה שאמרו קדמונים בלא בקורת ומתוך אמונה בלבד. "רצוני הוא", כתב, "שלא נקבל כל מה שאמרו הקדמונים על ספרותנו ותולדותיה אלא לאחר בדיקה ואישור". הוא הוסיף ואמר כי למען יתפתח חקר הספרות הערבית יש לגאול אותו מזיקתו למדעים התיאור-לוגיים. כיום לומדים את הספרות הערבית רק כעזר להבנת הקוראן והמסורת שבעל-פה, ואילו אפשר היה להבינם בלעדיה הרי לא היו לומדים אותה כלל. הערבית נחשבת לשון-קודש ולפיכך אין ניגשים אליה בכלי מחקר מדעי לאמיתו. אך למען יהיה לספרות הערבית קיום ההולם את תנאי הזמן, יש לתת לתלמודה אותה הכרה, ויש לעסוק בה מתוך אותה מידה של אי-תלות וחופש, שמעניקים ללימוד הרפואה או כל מדע מופר אחר. "מדועיזה עלי לחזור סתם על מה שאמרו הקדמונים או להוציא לאור מה שאמרו? מדוע זה אבלה את ימי במתן שבח ותהילה לסוגים האורתודוקסיים ובגידוף השיעים והמועזתזילה והח'אריג'ים, בלי כל תועלת ובלי שום תכלית מדעית? מי יוכל לאלצני ללמוד ספרות כדי להיעשות מטיף לאסלאם או מורה-דרך לכופרים, בר'בזמן שאיני חפץ להטיף גם לא להתנצח עם כופרים, כי די לי לשמור על דתי שלי כדבר שבין האלהים לביני?" והמחבר מוסיף ואומר: "כשאנו ניגשים לחקר הספרות הערבית ותולדותיה חובה עלינו לשכוח את רגשותינו הדתיים ואת כל הכרוך בהם". (אדאמס, ע"ע 8—256)

כפי שכבר צוין, חוללה הופעת ספרו של טהא חוסיין מהומה עצומה בקרב אנשי המסורת והעולמא. רשיד רידא, עורכו של "אל-מנאר", טען כי המחבר "הוכיח את מינותו לגבי האסלאם". יחד עם חכמי-דת אחרים ניהל מערכה מתואמת במגמה לגרש את חוסיין מן האוניברסיטה המצרית, וכשעלה הדבר בתוהו כוונה האש נגד האוניברסיטה עצמה, שהיתה כביכול מפלט לכופרים ומבוע לאתאיזם. בסופו של דבר הובא המחבר לדין על התקיפו את דת-המדינה, אבל בית-הדין ביטל את ההאשמה. אחרי-כן נגזו הספר, הוצאו ממנו הדברים על אברהם וישמעאל, ומה שנשאר הורחב במידה ניכרת והוצא לאור מחדש ב-1927 בשם המתוקן, "על הספרות הג'אהלית".

יהיה זה מאלף להאיר כאן את הסניגוריה שלימד טהא חוסיין על עצמו ועל התנהגותו ואת התירוצים בהם תירץ את השקפותיו. בעיצומה של המהומה כתב מכתב אל מנהל האוניברסיטה המצרית ובו העיד על עצמו שהוא מוסלמי, מאמין באללה, במלאכיו, בספריו, בנביאיו — וביום-הדין. בהמשך משפטו אף טען כי כמוסלמי אין הוא מטיל ספק בקיומם ההיסטורי של אברהם וישמעאל ובכל מה שנאמר בקוראן ביחס לשתי הדמויות האלו; אבל כחוקר נאלץ הוא להקפיד על שיטות של מחקר ואינו יכול לקבל את קיומם ההיסטורי של הללו אלא במידה שיוכח מדעית. למען אלה שאינם יכולים לישוב את שתי העמדות האלו, האחת

שהובעה בספר השניה שנתבטאה בדברים שאמר לאחר-מכן בפומבי, כתב ב"אל-סיאסה" ב-17 ביולי 1926 לאמור:

כל אחד מאתנו, אם רק יחשוב מעט, יוכל לגלות בתוכו שתי אישיות נבדלות: האחת שכלתנית, החוקרת, מבקרת ופותרת, חוזרת בה היום מדעתה אתמול, סותרת היום מה שבנתה אתמול; השניה היא אישיות חושנית השמחה, סובלת, צוהלת, דואבת, מרגישה סיפוק או צער, מתאוה, מפחדת, בלי בקורת, חקירה או חיפוש פתרון. שתי האישיות האלו קשורות וכרוכות יחדיו, ואין אנו יכולים להימלט אף מאחת מהן. מה ימנע אפוא את הראשונה מהיות למדנית, חוקרנית, בקרתית, ואת השניה מה ימנע מהיות אישיות מאמינה ובוטחת, הנושאת נפשה לאידיאלים הנעלים ביותר?

בעיני רבים תהיה זו עמדה שאין להלמה. במקרה הטוב ביותר הרי זה פתרון אינדיבידואליסטי, שאולי איפשר למחבר להרגיע את רוחו ואת רוחות מבקריו אך לא תרם מאומה לפולמוס הגועש בדבר התחום שבין השכל לגילוי-שכינה. ואולם טהא חוסיין עצמו קיבל את עמדתו זו החדשה ברצינות למדי, ודבר זה נראה היה בעליל כשפירסם ב-1934 את הכרך הראשון מן הטריילוגיה שלו על מוחמד, על אהאמש אל-סירה ("בשולי חייו של הנביא"), שפתיכתה נמשכה שמונה שנים. לפי הודאתו של המחבר עצמו, נתיסד הספר על האמונה במימרותיהם של בעלי-הסמך המסורתיים בכל העניינים הנוגעים במישרים לנביא, ועל שזירת אגדות בלי-מצרים סביב לידתו וחייו. במבוא לכרך הראשון נאחו בתורת השניות שלו כצידוק לנוהל זה. הוא הרחיק לכת עוד יותר כשדיבר באותה הזדמנות בבוז על מבקרים פוטנציאליים בלתי-מוגדרים, המחזיקים בעמדה שבה החזיק הוא עצמו לשעבר. אותם מודרניסטים, המעריצים את התבונה ושמים רק בה את מבטחם והעומדים על כך שהמנהיגים הרוחניים צריכים לשאוף, "להסיח את תשומת-לבו של העם מאגדות וסיפורי-מעשיות ולהצילו מהשפעתם המשחיתה והמסוכנת", הללו, כך אמר, שוגים הם במידה מעציבה. הוא הוסיף ואמר:

רוצה הייתי שידעו האנשים הללו כי התבונה איננה חזות הכל, וכי יש לבני-האדם עוד סגולות שצריך לזונן ולהשביען לא-פחות מאשר השכל. האגדות וסיפורי-המעשיות האלה אינם גותנים סיפוק לתבונה ואין ההגיון יכול לקבלם... אבל החושים, ההרגשות והדמיונות של בני-העם כמו גם תמימותם... מעוררים אותם לחבב את האגדות האלו ולהשתוקק אליהן ולבקש בהן פורקן ממעמסות החיים.

(ספרן, ע"ע 168, 180—179)

ג

העובדה שטהא חוסיין התייחס ברצינות לעמדתו זו — שהחליט למעשה לעשותה לו כמין עיקר-אמונה — ניכרת היתה בעליל מתוך העובדה שב-1938, כשהוציא לאור עוד כרך מן הטריילוגיה שלו על מוחמד, פירסם ספר המוקיע את המטיפים לאוריינטציה "רוחנית מזרחית" למצרים וטוען בעצמו לאוריינטציה מערבית חד-משמעית. הספר, מוסתקבל אל-ת'קאפה פי מצר ("עתיד התרבות במצרים"), הוא בעיקרו מצע להדרכה לאומית, ובו מקצה המחבר שימת-לב שווה

לתכליתה, תכנו וגישומו של חינוך מצרי ספציפי. נראה היה כי יש הכרח במצע מעין זה לאחר החוזה האנגלו-מצרי משנת 1936, שהעניק למצרים עצמאות, ולאחר אמנת־מונטרה של 1937, שהרחיבה את תחום ריבונותה מבית על־ידי שביטלה את הקאפיטולציות ונתנה למצרים אחריות ייחודית לפיתוח האפשרויות התרבותיות הספוגות בה. בספר זה מפתח טהא חוסיין את תפיסתו בדבר חינוך מצרי ספציפי מתוך תפיסתו שלו בדבר מקומה של מצרים בתרבויות העולם. בחלק הראשון, העיוני של ספרו מעריך המחבר את תרבותה של ארצו. פרופ' גרינבאום (ע"ע 208—216) מביא תמצית מצוינת של חלק זה.

העצמאות, „אסתקלאל“, והחירות, „חוריה“, אינן מטרות סופיות כשלעצמן. אלה הם אמצעים לקראת פיתוחה של „חדארה“, ציביליזציה, הקמה על מסדי ה„ת'קאפה“, תרבות, וה„עילם“, חכמה מדעית. לשלושת אלה — עילם, ת'קאפה, חדארה — צריכה מצרים להקדיש את מאמציה למען יוכל ההווה שלה להשתוות עם תפארת עברה. ואולם הואיל ורק האלוהים לבדו יכול לברוא יש־מאין, חייבים המצרים לחשוב על עתיד הציביליזציה במצרים על בסיס העבר וההווה. ובמהלך מחשבה זה מצטיירת מיד הבעיה: האם למזרח שייכת מצרים או למערב?

ההיסטוריה תוצרך לשמש לנו מורת־דרך, אומר המחבר. מקדמת־הימים היו שתי ציביליזציות על כדור־הארץ הזה שעצם פגישתן היתה התנגשות־איבה — זו של אירופה וזו של המזרח. כלום השכל („עקל“) המצרי מזרחי הוא או מערבי מצד הדמיון („תצוור“), התפיסה („אדראך“), ההבנה („פ'הם“), והשיפוט („חופם עלא אל־אשיא“)? יש רק בוחן אחד: האם קל יותר לשכל המצרי להבין סיני או יפאני — או צרפתי או אנגלי? התשובה היא ברורה. אין כל ראיה לקשרים רוחניים, מדיניים או כלכליים בין מצרים למזרח (כלומר: למזרח הרחוק) בימי־קדם. קשרים הדוקים קיימים רק בינה לבין המזרח הקרוב — ארץ־ישראל, סוריה, עיראק. מצד שני אין כל צורך להתעכב על הקשרים הידועים בין מצרים לים האגאי, בין מצרים ליוונים, מאז שחר־תרבותם ועד ימי אלכסנדר הגדול. לאמיתו של דבר עמדה מצרים בפני הפולש הפרסי מן המזרח בעזרתם של מתנדבים יווניים ובעזרת הערים היווניות, עד שנגאלה בידי אלכסנדר. דבר זה מלמד, כותב המחבר, שהשכל המצרי אין לו קשרים של ממש עם השכל של המזרח הרחוק ואילו פגישתו עם זה של פרס היתה פגישת־איבה. קשריו האמיתיים היו כולם אל המזרח הקרוב והיוונים. אם קיבל השכל המצרי איזו השפעה מבחוץ היתה זו השפעה יס־תיכונית. תרבויות הים התיכון פעלו פעולה הדדית זו על זו, ובתוכן היתה מצרים הבכורה, אך מעולם לא בא ה„עקל“ שלה במגע עם הודו, סין או יפאן.

אף שכל הדברים האלה ידועים היטב, מתעקשים המצרים להיחשב מזרחיים. הקרובים יותר ברוח אל ההודים, הסינים והיפאנים מאשר אל היוונים, האיטלקים והצרפתים! האם קבלתו המהירה של האסלאם הפכה את המצרים לאומה מזרחית? על־פי טהא חוסיין אין אחדות רוחנית ואחדות מדינית עולות בהכרח בקנה אחד. המוסלמים תמיד הבינו שארגון מדיני ואמונה הם עניינים נבדלים בתכלית, ולפי

תפיסתם היה השלטון מוקדש בראש-וראשונה לניהולם המעשי של ענייני הציבור — אם לא לזה בלבד. אירופה מאורגנת על-פי אותם קווים עצמם. צדדים חשובים של דמיון יש בין האסלאם לנצרות, שהרי שניהם כאחד השפיעו על הפילוסופיה היוונית וקיבלו השפעה ממנה. מאיין אפוא אותו הבדל, כביכול, בהשפעתן על המנטאליות של המחזיקים בהן?

בעת החדשה לקחה לה מצרים את אירופה למשל ולמופת בכל שטחי החיים החמריים. גם ה"עקל" הרוחני שלה הוא אירופי טהור, על אף מראית-העין... את המימשל התחוקתי והייצוגי קיבלה מאירופה, אבל מימשל זה מיד העמיק כל-כך את שרשיו במצרים עד שלא יחפץ איש לחזור לשלב הקודם בחיינו המדיניים. כשאנו מארגנים את המוסדות הדמוקרטיים שלנו, שאותם אנו שואלים לנו מאירופה, הרינו מנסים לכוון אותו שוויון עצמו שהוא זכות-מלידה לכל נתיניה של מדינה אחת. רק בדרך אחת בלבד תגיע למטרות האלו: אם נהיה שותפים בציביליזציה האירופית, לצדדיה הטובים והרעים כאחד. כל המטיף לשיטה אחרת רמאי הוא. או שהוא עצמו מרומה. עובדה מוזרה היא כי בעוד אשר בחיירימיום שלנו אנו מחקים את אירופה בלי הפסק, הרי בדברינו אנו מכחישים את החיקוי הזה. אם אין רצוננו להיעשות אירופיים, מדוע אין אנו פונים עורף לציביליזציה האירופית? אך אם רוצים אנו בכך, מדוע אין אנו מביאים לידי חפיפה בין דברינו למעשינו? מצב-הדברים הנוכחי הוא שהרבה שמרנים אמונים באמת על התרבות האירופית: הם מתנגדים לכך שנערים ונערות יגדלו יחדיו, אולם את בנותיהם ישלחו לבתי-ספר בחוץ-לארץ. לדבריו, אין טהא חוסיין קורא אלא להסתגלות פסיכולוגית לעובדה: יעשה אדם מה שהוא עושה בגלוי ולא בגניבה, יהיו דבריו ומעשיו שווים, רק בכך תושג שלוות-הרוח.

בפנותו אל ה"מעשיות" שמספרים על רוחניותו של המזרח וחמרנותו של המערב, הודה טהא חוסיין כי יש הרבה מן החמרנות בציביליזציה האירופית, אך יהיה זה הבל להכחיש שמצוי בה גם תוכן רוחני גדול. חוץ מזה, טען ואמר, לשעבר היה המזרח התיכון ערש כל הדתות האלוהיות, בין אלו שקיבלו האירופים ובין אלו שבהן החזיקו בני המזרח הקרוב. "כלום אפשר שתהיינה דתות אלו רוח במזרח וחומר במערב?" שאל ריטורית. בכל החלק הזה שבספר העיד המחבר על הפרתו שצריכה מצרים, "להתמערב" לגמרי; הוא הזהיר אותה לבל תיעצר בחצי-הדרך ולבל תנסה לשוב אחור. "מאות-בשנים", אמר, "חתר העולם להגיע לדרגת ההתקדמות הנוכחית; יש לאלידינו להגיע אליו בתוך פרקי-זמן קצר. אוי לנו אם לא ננצל את ההזדמנות הזאת".

לכאורה כל זה מרוחק מאד מתורותיהם של מוחמד עבדו חסידינו. אך כלום היתה זו האוריינטציה התרבותית האמיתית של מצרים שעה שהופיע ספרו של טהא חוסיין? כלום שיקפה את הדרך שנקטה מצרים בפועל-ממש? בשום-פנים-ואופן — אף לא על המישור העיוני. מוטב לומר כי "נשתקף כאן רק המשבר העמוק שאליו הגיעה האוריינטציה התרבותית המערבית — ויחד עמה ההתפתחות הרוחנית של

המחשבה המצרית המודרנית". הסיבה היא פשוטה: חמש־עשרה שנה לפני הופעת הספר, "עתיד התרבות במצרים" החזיקו למעשה רוב מנהיגי הרוחניים של מצרים בהשקפתו של טהא חוסיין; עתה העידו הספר עצמו וכל נעימת טיעונו על העובדה שהמחבר, "נמצא לפתע חותר כנגד הזרם". (ספרו, ע' 179)

מובן, שרשי הדילמה מעמיקים הרבה יותר; הם נעוצים באותן שאלות עצמן אשר המתקנים המוסלמיים החדשים לא המציאו להן תשובות מניחות־את־הדעת — גם לא יכלו להמציאן. בצורתה החריפה ביותר הרי זו בעיית הסתירה בין האסלאם כדת שמקורה בגילוי־שכינה לבין הראציונליזם המדעי. היו כמה וכמה נסיונות לטעת את הפילוסופיה האינטלקטואליסטית היוונית במבנהו של האסלאם, ממש כדרך שנטעוהו אבות־הכנסיה בנצרות הקתולית. אבל כל הנסיונות האלה העלו חרס, ולא קשה למצוא את הטעם לכך. מאתיו ארנולד אמר, בחלק הרביעי של ספרו, "תרבות ואנרכיה", כי המורשת התרבותית המערבית נקלעת בין שתי גקודות של השפעה — "הבראיוז", אשר הרעיון המושל בו הוא "חומרת המצפון", ו"הלניזם", אשר הרעיון המושל בו הוא "ספונטאניותה של התודעה". באסלאם, כמו שהתבטא תלמיד־חכם בריטי לא מפבר, יש רק "הבראיוז", רק רעיון הציות הסבלני לתורה; הדגש הוא ב"ציינתנות המוצקה" (כביטוי של ארנולד) ולא ב"תבונה הבהירה". הנסיון לאכוף את ההלניזם על האסלאם נעשה זה כבר והעלה חרס. (פארטנר, ע' 101)

מתעוררת השאלה אם יש מוצא מן הדילמה הזאת. אחד מחוקרי הזרמים הרעיוניים במצרים כיום טוען כי כדי שיהיה ציבור מדיני בן־קיים ויציב, חייב הוא להתבסס על מערכת משותפת של רעיונות, על אידיאולוגיה, ודווקא זאת חיפשה מצרים במאה השנים האחרונות. שיטת האמונה שאותה קיבלה מצרים בירושה, השיטה שנתבססה על הדוקטרינה המוסלמית, נשארה קפואה לאחר ראשית המאה ה"ט, כשהחלו האופי היסודי של הממשלה והחברה במצרים להשתנות במהירות בהשפעת המגע המחודש עם אירופה. הפירצה שנתגלעה כתוצאה מכך, בין האידיאולוגיה הישנה למציאות החדשה, התרחבה והלכה, כשהיא מערערת את החברה המדינית הקיימת ומאיימת לדון את החברה המצרית למצב מתמיד של חוסר־יציבות ומתיחות. (ספרו, ע"ע 4—1)

הקושי הוא, כמובן, בשאלה איך יכלה החברה המצרית — אם יכלה בכלל — לקנות לה שיטת־אמונה "חדשה" מבלי לחולל למעשה דה־אסלאמיזציה. שכן ייחודו של האסלאם הוא בכך שאינו מכיר בשום חציצה בין התחום הרוחני לארצי, בין פעולות דתיות לחילוניות. נסיונו של עלי עבד אל־ראוק לטעון שהאסלאם אינו אלא דת, שמוחמד יסד אמונה דתית ולא מדינה או קיסרות, נתקל, כפי שראינו, בחמתם ובהתנגדותם של חכמי־הדת.

אין כמדומה כל מוצא מן המבוי הסתום הזה. אותם משקיפים ממולחים על מצרים של ימינו, זין וסימון לאקוטיר, מצטטים מתוך ספר מוזר שהופיע במצרים בשלהי המאה ה"ט, פרי־עטו של פלוני סיוואס פחה. בספר זה מגולל המחבר תיאוריה

דמיונית על ה"אסלאמיזציה של האמיתות", שאפשר לסכמה בזו הלשון: אין למשול בעולם המוסלמי בדרך הפוגעת בקוראן או בסונה. אבל כל דבר אפשר להביאו לידי חפיפה עם האמור בקוראן, שהוא נוח-להסתגל ורב-פנים בעת-ובעונה-אחת. הנה כי כן, כל אמת המועילה למטרות פוליטיות אפשר "לאסלם" אותה. על-ידי שימזגוה עם הקוראן ישו לה את הצבע הדרוש ויקנו לה פירסום ותוקף כאחד... (לאקוטיר, ע' 442 בנוסח האנגלי)

אולי יאמר הקורא שאלה דברים ציניים מדי לסיים בהם פרק זה בקורות התנועה המודרניסטית באסלאם המצרי. אבל נעימה זו של ציניות אפשר להמירה רק בנמה אחרת של פסימיות מופלגת. המודרניזציה של האסלאם, אם יעדיפה על האסלאמיזציה של המודרניזם, תחייב שיקום חבר חכמידת בני-סמך ורחבי-ידעת, שיקבלו עליהם אותה קיבולת עצומה שההוגים הנוצריים הגדולים, החל מתומאס איש-אקווינה ועד תילאר דה-שארדן, עסקו בה למען הנצרות. ואולם, כפי שהטעים פראנסיס ברטייה עוד ב-1956 (גם הוא מצוטט בספרם של לאקוטיר), הרי חכמי-דת אלה אינם מוכשרים "לחולל באסלאם אותה רביזיה של ערכים שהיתה חותמה של המחשבה האירופית מאז הרנסנס, אף לא לעצב את האידיאלים והבעיות של העולם המודרני בדפוס מוסלמי, שעד כאן רק הוא היה בו כדי לעורר הד בהכרתם של עמים מוסלמיים". על-ידי רביזיה כזאת ועיצוב כזה, כך מוסיף ברטייה ואומר, יכולים היו חכמידת אלה להטות את תפוצת הרעיונות באפיקי הדת בתוך חברה שעתה "היא נמתחת עד להתפקע בין ימי-הביניים למאה העשרים". אבל אין אף סימן ל"רביזיה" כזאת בדבריהם ובכתביהם של חכמי-הדת המצריים של ימינו.

(סוף)

ביבליוגרפיה נבחרת

ספרים שצוטטו

אדאמס, צ'ארלס ס.: האסלאם והמודרניזם במצרים. (אנגלית. לונדון, 1933)
 אחמד, ג'מאל מ.: המקורות הרוחניים של הלאומיות המצרית. (אנגלית. לונדון, 1960)
 גרינבאום, גוסטב א.: האסלאם. מסות על טבעה וצמיחתה של מסורת תרבותית. (אנגלית. לונדון, 1955)

חוראני, אלברט: סוריה והלבנון. (לונדון, 1954)
 לאקוטיר, ז'ן וסימון: מצרים במעבר. (תרגום אנגלי מן הצרפתית. לונדון, 1958)
 סמית, וילפרד קנטוול: האסלאם וההיסטוריה החדשה. (פרינסטון, 1957)
 ספרן, נדב: מצרים בחיפוש אחר קהילה פוליטית. (הארנודר, 1961)
 פארטנר, פיטר: מדריך מדיני קצר לעולם הערבי. (לונדון, 1960)

לקריאה נוספת

גיב, ה.א.ר.: זרמים מודרניים באסלאם. (שיקאגו, 1945)
 גיב, ה.א.ר.: מוחמדניות. (לונדון, 1949)
 גרינבאום, ג.א.: עורך: אחדות ושוני בציביליזציה המוסלמית. (שיקאגו, 1955)
 פראנק, ד.ס.: עורך: האסלאם בעולם המודרני. (ווינגטון, 1951)
 פריי, ר.נ.: עורך: האסלאם והמערב. (האג, 1957)

ספרים

המפלגה

ב־1938 הופיע החיבור המפורסם הקרוי „קורס מקוצר בהיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית הכל־סובייטית (בולשביקים)“, שיוסף ויסאר־יונוביץ' סטאלין היה אחראי בלי ספק, לצורתו הסופית. קשה לשער מה־גדולה היתה השפעתו של ספר זה, שנפוץ בהרבה לשוֹנוֹת ובמיליוני טפסים, הן בברית־המועצות הן מחוצה לה. הוועד־המרכזי של מקב"מ הדגיש, בפרסומו את החיבור הזה, כי שתי מטרותיו הן: „א) לספק היסטוריה מוסמכת של המפלגה, (וב) לחסל את, הבקע המסוכן בשטח התעמולה, שנפער בשנים האחרונות בין המארקסיזם ללניניזם“, „מכל־מקום, קובע פרופ' ל. שפירא, „כאמצעי־תעמולה ספק אם אפשר היה למצוא משובח ממנו. הוא נעשה בסיס להכשרת דור של קומוניסטים, שאם גם לא יסיתם יצרם הרבה לחשוב מחשבה עצמאית, ...תמיד תימצא להם התשובה הרשמית על כל בעיה“.

תקופת ניפוץ־האֵלים של השנים האחרונות העמידה גם נוסח חדש של „היסטוריה של המפלגה“ (1959), אך מובן כי עדיין לא הגענו לדרגה שבה יהיה איוה חיבור בשטח זה, שמקורו בברית־המועצות, עשוי להמציא לקורא לא־קומוניסט תמונת־דיוקן מהימנה ומניחה־את־הדעת של תנועה מדינית מופ־לאה זו, שמילאה תפקיד מכריע כל־כך באֵפיו במאה הזאת. היריעה הרחבה שמגולל פרופ' שפירא תמלא סוף־סוף, כמדומה, צורך חיוני לכל מי שמעוניין ברצינות בברית־המועצות או בקומוניזם — צורך המוחש שבעתים אצל הקורא העברי, שארו־ספריו אין בו כמעט שום חומר של ממש על הנושאים הללו. חיבורו הגדול של ל. שפירא, המשמש

פרופיסור למימשל ולמדיניות של ברית־המועצות באוניברסיטה־של־לונדון, לא נחכר וזן כלל להתפלמס עם „הקורס המקוצר“. זוהי עבודה מחקרית, פרי חיטוט יסודי בארכיונים ובקיאות מלאה בספרות הענפה הקיימת בנדון, הוא בוחר להניח לעובדות לדבר בעדן, ואילו דיבורו שלו כבוש ומא־פק, נמנע מ„שיפוטים ערכיים“.

השקפתו ה„ערכית“, האישית, של המחבר מתבטאת כמעט רק במוטו שבחר לו לספרו, אותו פסוק של אלקסיס דה־טוקוויל. „מי שמבקש בחירות דבר שמחוץ לחירות עצ־מה, הריהו גזון לעבדות“. על־פי אמת־מידה זו מוצא המחבר (שהוא עצמו היה מפעילי המנשביקים בצעירותו) שהדיקט־ריסטים „רובם היו יעקובינים בפוליטיקה, ומעוניינים יותר ברפורמה חברתית מאשר בחירות“. לדעתו, הפילוג בין הבולשביקים למנשביקים ב־1903 יותר משנבע מחילוקים שבדוקטרינה ובעקרון מדיני היה בבחינת תגובה על התנהגותו השרירותית וחסרת־הרתיעה של לנין, ובעת המהפכה מוצא הוא שתעמולתם של סוציאליסטים לא־בולשבי־קיים אל החיילים, „גם אם לא התכוונו לכך, היתה הרסנית כמעט לא־פחות מזו של הבולשביקים, שנקטו עמדה תבוסנית גלויה“.

המחבר ממציא שפע עדויות להזים את הטענה שהסותרות המחצנית של הקומו־ניסטים על כל שאר החטיבות הפוליטיות היתה תוצאת־לוואי אומללה ובלתי־מכוונת של מלחמת־האזרחים ומאבק־הקיום. „הדי־בוק“ של שמירה על המונופול השלטוני ואי־הסובלנות כלפי כל גילוי של אי־הסכמה או סיעתיות היו חלק בלתי־נפרד מפלל השקפתו המדינית של לנין — גם אם בא־רית־ימיו התחלחל, כמדומה, גוכח השימוש שהחל סטאלין לעשות במכשירים ובמנג־נונים שיצר.

המאבקים על השררה במפלגה עומדים אמנם במרכזם של הפרקים הדראמטיים ביותר שבספר, אך עם זאת אין פרופ' שפירא מקל ראש בהתפתחותה של המפלגה, הרכבה,

גה, מתאכלא צאריסטי אל ריגשת מונפאר־נאס — הוא אחד מ„ספרי־המאה“ המוב־הקים ביותר, על אף כל ההיתממות, העמ־דות־הפנים, הבלעות־הדברים, הפיזולים וה־עקיפות — במידה רבה אפילו הודות לכל אלה — יש בסיפור־המעשה כדי ללמדנו יותר מכמה וכמה ספרי־היסטוריה וקבצי־מסות, רשמיים או „נוקטי־עמדה“, אם לכאן ואם לכאן, על אקלימה הרוחני והחברתי של רוסיה הסובייטית, משכיל המחבר להמ־חיש את תקופת ה„אינקובאציה“ של המה־פכה ואת ההווי של „המעשׁ המהפכני“ כמו גם את תקופת ה„הגשמה“, על ראשונותה, על המאומים והשטני שבה, לא פחות מכך מיטיב הוא לצייר כמו את ההווי האירופי־הכללי של המאה הזאת, מראשיתה ועד הנה.

לכאורה מפליא הדמיון בין הנוסח הפילי־טוניסטי, הדלגני של אליה ארנבורג לנוס־חו של יהודי־רוסי אחר, הוא ולאדימיר ז'בוטינסקי, ב„סיפור־ימיו“ כמו גם ב„חמש־תם“, אף כי הראשון לא היה „דרומי־אודיסאי כמשנהו ומעיקרו הוא נמנה על „משמרת“ אחרת לגמרי בספרות הרוסית. דמיון זה ייתכן לתרצו בדמיון הקיים בין השניים מצד הרקע וה„ביוגרפיה“, לפחות עד לנקודה מסוימת. שניהם בני משפחות יהודיות בורגניות ו„מתבוללות“, לפי ההג־דרה המקובלת; שניהם „קוסמופוליטיים“ ו„צוענים אינטלקטואליים“, כלשונם של ביטויים שנשתגרו בחוגים מסוימים, ועם זאת ספוגי רוחה ותרבותה של מולדתם הגשמית; ו„אקלים־גידולם של השנים ככזה היה בעת־ובעונה־אחת אקלים של עריצות דורס־נית, דיכוי מנוון, תסיסה אינטלקטואלית, מרדנות נועזה, רומנטיות מתוקה, ציניות מרושעת וחירות פנימית — כמוסה־לחצאים אך הרת בשורות־עתיד, בוטחת־בעצמה. הבדל אחד בולט בתוך כך ביין שתי מגילות־הזכרונות: מקום שז'בוטינסקי משחזר את ימי־בחורותיו באותה רוח של קלילות ושמ־חת־חיים שנשתבס בה, כפי הנראה, בעל־מיו, הנה ארנבורג מספר עליהם מתוך ריחוק מפורש, ואם גם נוסטאלגי, ועל אף שביעות־

ארגונה הפנימי והאמצעים בהם ניהלה את כל מוסדות השלטון הסובייטי. ואף שהספר אינו מנסה לספר על קורותיה של ברית־המועצות בכלל, הנה פיקוחה המעמיק והחודר של המפלגה גורם שאנו נכנסים, בעקבותיו, לבדיקת השאלות העיקריות של מדיניות־הפנים־והחוץ הסובייטית.

מר שפירא עומד בקיצור יחסי על התקופה שמאז מותו של סטאלין, והוא נמנע מנבר־אות לעתיד. אולם בסיפומו של דבר גורס הוא שדרכה של „המפלגה“ נקבעה בעיקר על־ידי חרדה לשמירת קיומה־העצמי ולא דווקא על־ידי שיקולים דוקטרינריים — יותר מכל ארגון אורחי אחר שנודע בהיס־טוריה, תלויה היתה באישיותם של מנהיגיה ובכשרם הפוליטי. מתוך כך דומה אפוא שיהיה מעוניין, ככל שהדברים אמורים במג־מות־העתיד, בעיקר בשאיפותיהם, השקפתם וכשרונותיהם של חברי־המפלגה הצעירים העתידים לתפוס במושכות בשנים הקרובות, האנשים שלגביהם תקופת לנין היא כבר בגדר אגדה והפורענויות של תקופת סטאלין ומצוקותיה — רק זכרון־ילדות מעומעם בלבד.

ש. מ.

אנשים, שנים, החיים

הכרך הראשון לזכרונותיו של ארנבורג — שעודם נדפסים והולכים, פרקי־פרקים, בירחון ספרותי מוסקבאי — הוא אחת הת־עודות המא־לפות, החושפניות והמרתקות ביותר להפכת קורותיה של המאה. הכרך הזה, המרצה את פרשת רביעה הראשון של המאה, אגב „השלכות“ תכופות לשנים קר־בות יותר, ואשר יריעתו נפרשת־מתגלגלת חליפות מימי הצאריזם והמחתרת המהפכנית אל ימי ה„אגיסקה“ ומלחמת־האזרחים, מקיוב למוסקבה, מטיפליס לפאריז, מח'ארקוב לרי־

* ליאונרד שפירא: המפלגה הקומוניסטית הסובייטית; תרגום: אהרן אמיר; הוצאת „עם הספר“, 1961; 527 עמ'.

„ידוע הסיפור על הספינקס, שהיה חד חידות לבני־אדם, וכל מי שלא יכול לפת־ רן היתה המפלצת פוגעת בו. אדיפוס יודע שאם לא יצליח לפתור את החידות סופו כליה; אף־על־פי־כן, דומני, כל פעם שהס־ פינקס עזב את אדיפוס לנפשו, לשעה קלה, מיד היה אדיפוס מתעשעשע...“ (ע' 237)

„לאמיתו של דבר, מולדתו של אדם היא גם במקום שרע ומר לו...“ (ע' 244)
 „בהיזכרי את יסנין, אני אומר לעצמי תמיד: „היה־היה משורר...“ (ע' 323)

ועד לאותו משפט, שעל אף העמדת־הפנים שניתן למצוא בו הוא מזעזע ברימוזו הפשוט והגלוי על מציאות שעודנה מסותרת למח־ צה, על הרבה והרבה „אנשים, שנים וחיים“:

„באחד ממכתביו כותב צ'כוב, כי מעניינו של הסופר להתיצב לימין האדם. לכאורה משימה פשוטה וקלה בתכלית, אך באמת קשה ומסוכנת במידה שאין למעלה הימ־ נה...“ (ע' 334)

אפיוודה חושפנית ביותר מאלו שעליהן מספר ארנבורג היא מעשה שאירע לו אותם ימי־ראשית של המשטר הסובייטי, כאשר נזקק ללון ב־בית העתונות המוסקבאי, בחדר קר, בלתי־מוסק, בחשיכה הוא קורע מן הקיר את הבוד, מתכרבל בו ומצליח להירדם. עם בוקר, והנה, „צחוק קולני העי־ רני... מסביבי עמדו סופרים־פרולטאריים... עמדו ומילאו פיהם צחוק... נתברר שהבד שבו עטפתי גופי לא היה אלא סיסמה: כל התרבות לפרולטריון...“

„נתחייכתי אף אני, מסיים ארנבורג אותה מעשה. ודומה שעדיין חיון רבי־משמעות זה, חדרו אירוניה־עצמית, מרחף על שפתיו בעת כתיבת הדברים...“

אכן, נוסף על כל יתר מעלותיו של הספר הריהו גם מורה־דרך מעשי מצוין להבנת דרכי לשון וביטוי, מחשבה ותגובה של בני־אדם במשטר טוטאליטרי — גם ברגעים של „הפשרה“.

הרצון הרוגעת שבחיתוך דיבורו ניכרת בדברים — כמין זרם תחתון, או שולי — דריכות־מנוחה מסויטת, רדופת חשבונות וחיושבים...“

הנה, מבלי משים סיימנו את המשפט הקודם בשלש נקודות. „שלש נקודות“ בסופו של פסוק הריהו דבר שראוי ביותר לשים לב אליו בספרו זה של ארנבורג. כמעט ואמרנו שהן עיקרו. דוגמת־מספר, מן הפזורות למכביר בכל פרקי הזכרונות, תספקנה להט־ עים זאת.

„ושמא ההיסטוריה בכבודה ובעצמה אינה אלא רומאניסט? אפשר שבני־אדם־היים משמשים לה אבות־טיפוסים, ובהתיכה אר־ תם בכור היא מחברת רומאנים — הטור בים הם או רעים?...“ (ע' 11)

„ידעתי שעומדים לפטר את אבא, שהע־ סקים רעים... ולפתע עומד אבא וטוען שאינו יכול להמשיך עוד בתפקידו בבית־ החרושת. היה זה שיעורי הראשון בדיפ־ לומטיה...“ (ע' 17)

„זכורני, נסעתי פעם ממוסקבה לפאריס; בתחנת ניגורלויה עמדה רכבת שהגיעה ממולנו. בקרון המזון חייך ס. ב. את חיוכו הרפוי — הוא נקרא להתיצב במוס־ קבה. מאז לא הצלחתי להיפגש עמו עוד — היה זה בשלהי שנת 1935...“ (ע' 37)

„[פיקאסו] דיבר על הקונגרס, על המל־ חמה, על הפוליטיקה. בזכרוני נשמר משפט אחד: „הקומוניזם קשור אצלי קשר הדוק לחיי כאמן...“ מקשר זה מתעלמים שונאי הקומוניזם. פעמים הוא נראה מתמיה אף בעיני קומוניסטים אחדים...“ (ע' 180)
 „[מאיאקובסקי] אמר כי עורו, של פיל, ושום כדור לא יחדור בעדו. אך לאמיתו של דבר היה חסר אפילו את העור המצוי של הבריות...“ (ע' 224)

* איליה ארנבורג: אנשים, שנים, החיים (פרקי זכרונות); מרוסית: אליהו פורת; ספרית פועלים / כתבים, 1961; 346 עמ'.

באבי־יאר

שירת רוסייה, שעשרות שנים היתה קרבן טראגי לחוקי־ידו של השלטון הסובייטי, לדוגמאותיו הקישחת ולצחיחותו הרוחנית, דומה כי אכן היתה בה מידת חיות עזה מאד אם על אף כל אלה יש בה כדי להנץ, לעין תבל כולה, ניצנים רעננים ולוקח־לב כעין מה שהודמן לנו לראות, מפרק לפרק, במספר השנים האחרונות. אחד הניצנים האלה הוא ייבגני יבטושנקו, בן ה־28, שבארצו עשה לו שם מעת שהודיעונו העתונים על שירו „באבי־יאר“, שבספטמבר אשתקד נדפס (אמנם כן!) ב„ליטראטורנאיה גאזטה“ אף גרר אחריו בכתבי־עת סובייטים ויפוח גלוי, ואם גם חטוף, על האנטישמיות ותול־דותיה בכרית־המועצות.

מאמר־הלוואי המעניין שמביא מר בן־שושן במחברת הקטנה שלפנינו, השיר „באבי יאר“ עצמו (במקורו ובתרגומו העברי, זה לעומת זה). מביא לנו, במרוכז, פרטים מאלפים לא רק על קבורת־ההמונים של יהודי קיוב, טבחיה הנאצים, בגיא באבי־יאר, לא רק על ה„גיואנסים“ והתהפוכות שחלו בעמדת הרשמית של השלטון הסובייטי כלפי אסונם של נתיניו היהודים וכלפי ייחודם התרבותי, אלא גם על כלל שירתו של הצעיר ה„נחשב נציגו הבולט ביותר של דור־הנעורים בשירה הסובייטית, סביבו ניטשו ויפוחים ספרותיים רבים“.

יבטושנקו, יליד סיביריה המזרחית, מפרסם משיריו מגיל 16, ומאז שנת 1956 כבר הוציא חמישה קבצי שירים. סארנוב, המדבר בנימה של בקורת, ואולי גם של קנאה, על הצלחתו המהירה של יבטושנקו בקהל חסידי־השירה ברוסיה, מתרץ אותה בכך שהמשורר „מספק צורך רווח של הקורא, המבקש שירים שגיבורם הילידי יהיה אדם שאינו גודר עצמו מפני אותם החיים שהקורא חי בהם“, עצם השירים, שעליהם מספר לנו מר בן־שושן

* שלמה אבן־שושן: באבי־יאר, השיר והשר; הוצאת „קריית ספר“, ירושלים, תשכ״ב;

48 עמ',

בקצרה, ובצירוף קטעים־לדוגמה, כל־כולם שירים „אמיתיים“, „הצהרתיים“ — כפי התארים האהובים כל־כך על מבקרי־שירה עוליימים במדינת־ישראל — וכך הוא, כמר בן, גם השיר „באבי־יאר“ עצמו; ולא עוד אלא שגם מידת הנאיביות אשר בשירים יש בה כדי להכות בתמהון, לא אחת, קורא האמון על ערכים שיריים אחרים. הנה, למשל:

... כל בן־ימיר יבין רעהו / שפתם אחת בכל אתר. / שיר־מומרים תואם, עדין הוא / בסילוליו הנלבבים, / ואנו, בני־אדם — כלום דין הוא / שאיש רעהו לא נבין?! ...

(עמ' 28)

ועוד בית־שאת בשורות הללו, האפייניות, שבהן הוא חותם פואימה גדולה שלו בשם „מאיין אתם?“ (1958):

וצר לי, ואני עצב,
וועמי גובר עד שיא,
עת בשם „רוסי“ מי יתרברב
ברוע שאינו רוסי.

(עמ' 35)

גילויים שיריים מעין אלה ברי שעדיין לא משו מתוכם כלל לא השפעתו החודרת, הממצעת של „המהלך הישן“ במסטר הסוב־ייטי אף לא השראתה של „המסורת הרוסית הגדולה“, אם בכל־זאת נפעמים אנו נכחם — לא פחות, כפי הנראה, מאשר חוגים רחבים ברוסיה המועצתית גופה — יש בכך כמה וכמה טעמים; אולי לא אחרון בהם הוא זה שיונה תמה זו אשר יבטושנקו שמה, היא ועלה־הזית אשר בפיה, יכולים להידמות לנו כנושאי בשורה מסוימת, בשורת „סוף־המ־בול“, בשורה של שיבה גלויה, חדורת כנות עם אומץ־לב, אל ערכי־אנוש טרום־מבור־ליים...

(במאמר מוסגר ייאמר לבסוף כי „הניקוד החלקי“ שבו משופעת חוברת זו, בחלקי הפרוזה שבה, עובר את המידה הדרושה להקלת הקריאה; הרי זו עורה פוזיטית מדי, ההופכת להיות בחינת מכשול לפני פיקח).

ג. מ.

בפתרונה מדינת־ישראל, יש בהם כדי לנסוך אור מעט על בעיית־לוואי אחת, שאינה חסרת חשיבות כשלעצמה: איך מדינת־ישראל מצטיירת בעיניהם של אותם מיהודי ברית־המועצות הקושרים אליה קשרי תקוה או כיסופים?

בפגישותינו הפאטטיות ביותר של מר ששר עם יהודים בקיוב, אודיסה, חארקוב ומוסקבה נתחוויר לו, בעצם, שמדינת־ישראל היא מקום שהללו רואים בו, קודם־כל, מדינה החיה „חיים יהודיים שלמים“, שבה אין יהודי מתגאל במאכלים אסורים, שבה הכל מקיי־מיס את מצוות הדת היהודית לכל תגיהן, בקיאים בתפילה ובסדריה, משמחים לבם בחגי ישראל ומועדין, מחנכים את ילדיהם להיות „יהודים כשרים“, וכן הלאה וכן הל־אה: מין ברדיצ'ברבה מימים־משכבר במת־כונת אידיילית מושלמת בכל המעלות הטור־בות, בתוספת שרים ושופטים ומחוקקים, שוטרים וסרדיוטות ושרי־צבא משלה — ציור שאולי אינו רחוק ביותר מזה שבו הצטייר ה.ס.ו.ס. גופה לקומוניסט אדוק ומאמין שנתגדל, דרך־משל, בארץ הנתונה לשלטון־עריצות של רודנות ימנית.

אפילו בחור יהודי חסוד וטוב כמר ששר דומה שאינו חופף כל־כך ציור פאטטי זה של אותה ירושלים־של־מעלה, אף כי גיפכר בו שבעת סיורו השתדל כמיטב יכלתו להיות לדוגמה אישית המתקרבת אל הציור ההוא. מדינת־ישראל בכללותה ודאי שהיא רחוקה מרחק מופלג מזה (הערה אפיינית, אך מאלפת, בעמ' 97 של הספר: „בשגרירות ישראל במוסקבה, שאגשיה פוקדים את בית־הכנסת לעתים קרובות, אין אף אדם אחד היודע להתפלל עם יהודי המקום כלשונם וכמנהגם והיודע סדרי תפילה מהם“). אם אי־פעם, בתוקף איזה צירוף־מסיבות הרה־גורל, מהפכני כמעט במשמעותו, יהיו המוני יהודים מברית־המועצות נוהרים למדינת־ישראל, הרי שרטוטי־מסע אלה של מר ששר יש בהם לרמז במשהו על הפרובלמ־טיקה החברתית־הרוחנית שתהיה כרוכה בכך כמדומה.

ישראל במוסקבה

מר ששר יצא, לפי דבריו, לא מכבר לברית־המועצות עם שנים מחבריו, כשהם טעונים, כפי הנראה, מטען מספיק של „תודעה יהודית“ ומנוי־וגמור עמהם לעמוד מכלי ראשון על המצוקה היהודית, שיעורה וגילויה בארץ־הסוציאליזם. דרכם היתה רצופה, כמ־דומה, פגישות מקריות, חטופות, מהתרתיות־למחצה, עם יהודים רוסיים, זקנים וזקנים פחות, שאף הם רופפי־ככולם טעונים מטען של „תודעה יהודית“ ואדיר־הפצם להזין עיניהם בשלושת בחורינו חבושי־הכיפיות ולהתבסס מריח הגאולה היהודית בארץ־הקודש. פרוץ של הסיוור הוא ספר זה שלפנינו, שאינו מחדש כמעט מאומה למי שעוקב אחר המתפרסם לעתים קרובות למדי בעתוני הארץ, שמצדו האינפורמטיבי הוא חסר־ערך ואילו הצד ה„סובייקטיבי“ שבו רדוד במידה מצערת. בסך־הכל: חיבור רצוף כוונות טובות של מדרך בתנועת־נוער, אשר לכוונות ישובות, כבר היה מי שאמר שאך בנדיר יש בהן כדי להעמיד ספרות טובה; אשר לתנועת־הנוער, ראוי להעיר אולי כי במקרה שלפנינו זוהי תנועת „בני־עקיבא“, או כיוצא בזה.

עם כל זאת אכן יש ובסגנונו התם, הפשטני והפאטטי יעלה לפנינו המספר תמונות צוב־טות־לב באמת מאותם מגעים או שיחות שהיו לו ולחבריו עם יהודים במשך השבועות המעטים שבילו בכרפי רוסייה, אוקראינה ובלורוסייה. היו אלה מגעים שכמעט תמיד הביאו את המחבר הצעיר לידי „בכי חרישי“, „בכי הנוק“ או „בכי“ סתם, ונראה כי ברוב המקרים נתלחלו גם עיניהם של אנשי־שיחו. אף שתיאורים אלה וכיוצא בהם אינם תורמים הרבה לידיעותינו ואינם מפרים במ־יוחד את המחשבה על בעייתה של היהדות הרוסית, או על המקום שאותו צריכה למלא

* מיכאל ששר: ישראל במוסקבה, רשמי סיוור בברית־המועצות; הוצאת „קרית־ספר“, ירושלים, 1961; 191 עמ'.

במחנתרת

המעשה. חוגי לח"י ואצ"ל כאחד הוזהרו חוזר והזהר שהחלוקה תהיה התוצאה ה"טובה" ביותר מן המאמץ ההירואי להכות בברי"טים — כל עוד לא יוכשר ה"ישוב" תחילה להשתלט על כל הארץ, כל עוד לא יאורגנו ההמונים וכל הפוטנציאל העברי הלוחם לקראת ההסתערות המהפכנית, לצורך הור"שת שלטון האויב ותפיסת מקומו.

זאת ועוד: תמיכתה של ה"סוכנות" בפתרון החלוקה לא היתה כלל בגדר סוד. הצעת החלוקה היתה מרהפת בחלל, בגילגולים שונים, עוד משנת 1936. ה"ארגון" לא עשה מאומה כדי להפריע ל"פתרון" זה של ה"הב"עיה הארצישראלית". ה"ארגון" פשוט לא האמין בו, ובטוח היה, כמעט עד הרגע האחרון, שהבריטים ימנעו את החלוקה — וכך תפול בידי הארץ כולה כפרי בשל.

בחודשים המתוארים בכרך שלפנינו גובר לא רק בטחונות העצמי של ה"ארגון" בכוחו המיבצעי; גוברת בו גם האשליה המכשילה שהעם עומד כביכול "מאחירי". טיפוס לענין זה שידורה של תחנת-הראדיו החשאית, "קול ציון הלוחמת", מיום 13/7/1942. בתוך השאר נאמר בו: "המוסדות הלאומיים קש"רו קשר נגד עמ"ישראל והביאו בפני הוועדה הבינלאומית [ועדת-החקירה מטעם אר"ם — המע'] את התכנית האומללה לביתור המור לדת". "נציגי הסוכנות ונציגי הוועד הלאומי ואותו סוכן פרטי" [הכוונה לווייצמן] כולם טענו כי הם מדברים בשם רובו של העם; כי הם מדברים על סמך החלטות של בוח"ריהם, כאשר הם מוותרים על ארבע-חמישיות מארץ-ישראל המערבית, על ירושלים, על חברון, על חזון הדורות וצוואתם. והרי זה שקר איום! באשר לעם — את פיו לא שאלו."

הסתמכות מזורה זו, על העם, שאת פיו לא שאלו" היא אפיינית להיעדר הריאליזם הפוליטי של ה"ארגון". בסוף דצמבר 1946 היה קונגרס ציוני, שלתומכי ה"ארגון" — הסיעה הרביזיוניסטית — היו בו 41 מתוך 370 צירים. בכנסת היראשונה — עם זאת המחנתרת "מן המעמקים" — היו ל"חירות", יחד עם הנציג של "הלוחמים", 15 צירים,

הסתירה הטרגית בין כוחו המיבצעי של ה"ארגון הצבאי הלאומי" לאולת-ידו ככוח מדיני מתבלטת בכרך זה, השלישי בסדרת ה"כתבים" של מפקדו — חבר-הכנסת מנחם בגין — עוד יותר מכפי שנראתה בכרכים הקודמים. הכרך שלפנינו מקיף את שבעת החדשים מרס—ספטמבר 1947, תקופת-השיא בפעולתו של ה"ארגון". רק חדשיים מפרי"דים עדיין בין פעילותם היחדנית של אצ"ל ולח"י נגד הבריטים לבין החלטת אר"ם על חלוקת הארץ ב־29 בנובמבר. למחרת ההחלטה פורצות המהומות הבינעדתיות — מאורגנות, כרגיל, על-ידי האנגלים — והיז"מה מבית עוברת שוב לידי ה"הגנה". מרגע זה שוב היא חולשת על הזירה — לבדה. משימות המגן על ישובים מרוחקים, הבטחת האספקה ודרכי התחבורה, הן לא רק מעבר לתחום הכשרתו של ה"ארגון"; הן גם מעבר להשגידו, בתוקף חלוקת-הכוחות הפנימית, הסוגרת בפניו את רוב ישובי-הספר. לאחר תקופה ארוכה של ריטון, מורת-רוח ואולת-יד בקרב הוורות, שוב תוכיח ה"הגנה" מי "בעלה-בית" האמיתי ב"ישוב", ותאלץ את ה"פורשים" להסתגל אליה בהדרגה — עד לפירוק הסופי של מסגרותיהם. אולם בחד"שים שאליהם מתיחס הכרך שלפנינו עדיין רמה ידם של ה"ארגון" וה"לוחמים". הם מפליאים את מכותיו של שלטון-הכיבוש, ממוטטים את סמכותו, מכשירים את הקרקע להסתלקות.

לכאורה — נצחון מזהיר. בפועל — כשלון כפול. בהעזתם, בדמם ובקרבנותיהם סוללים ה"פורשים" את הדרך גם לחלוקת הארץ גם לשלטונם של המרים שביריביהם הפנימיים — על כברת-האדמה שאינה נמסרת לידי הערבים.

לולא האסון ההיסטורי של קיפוח שלמותה הטריטוריאלית של הארץ אולי אפשר היה לומר שהשאלה מי ישלוט במדינה העברית לא היתה חשובה בעצם, ומעולם לא העסיקה בריצינות את "חיילי הארגון"; גם אין לומר כי יש בהערה זו מן הפיקחות שלאחר

שארגון „לוחמי-חירות-ישראל“ היה גם מנגנון-הנפץ אשר חישמל וזירז את התעוררותו של „הענק“, כפי שמגדירה גאולה כהן את הארגון-הצבאי-הלאומי בשמן קנאה ובאבק זילזול של עליונות.

היא מעריכה את הראציונליזם המאפיין את גישתו של „גרא“ (נתן פרידמן-ליין-מור) לעבודת ה„מרכז“; מוקירה את כוחו האר-גוני הנדיר של מיכאל, אולם רואה עצמה תלמידתו של אלדר (ד״ר שייב). אולי נובע הדבר מנטייתה להדגיש את עליונותו של לח״י על אצל לא בתחום הפוליטי, עליונות שניטשטשה ברבות הימים, שעה שפעולות המלחמה של הארגון „הקטן“ כבר איבדו את ייחודן נוכח פעילותו של הארגון „הגדול“ ולא נותר אלא ההבדל שבפוח המספרי וגאווה הראשונות נתרבבה מעט בירתת הכבוד כלפי „הענק“, מהיעוד שהמחברת מוסיפה לינוק מן המקור הראשון — הוא הארגון שמלפני לכתה אל „פלג“.

אכן, כוח-המושך האמוציונלי ולא הניתוח הפוליטי הוא, כפי שמסתבר מן הקריאה, ההופך את הסמינרסטית הצעירה ללוחמת — היא מוסיפה להיאחז במה שעשוי להמשיך את תודעת העליונות, בין שהיא מוצדקת מבחינה אובייקטיבית בין שאינה מוצדקת. וכך היא מגלה בלח״י מימד שנברא לאחר שנת-פרדה החבילה: המימד ה„סולמרי“, האינטלקט-טואלי, המיסטי, הכולל יותר מקורטוב מודגש של דתיות. (ניתוח דעותיו של ד״ר שייב הוא, כמובן, ענין בפני עצמו, ובעל-הדברים עצמו מיטיב להסבירן לאין-ערוך יותר מגאולה כהן; אולי אפילו מפני שהוא מאמץ בהן יותר).

אם כה ואם כה. הפילוסופיה הזאת כולה אינה אלא גילוי צדדי ופחות-ערך לגבי המימד האמיתי של הספר, הוא המימד הספרותי.

מצד העיקר הוזה „סיפורה של לוחמת“ הוא השג נכבד. לא רק שהיא מצליחה לתאר את קשריה ופעולותיה בסביבה המחתרתי, האפופה „אימה וצלמוות“; אייכך היא מקיפה את רוב פרקי לח״י מראשיתם עד סיומם, בלי לסטות כמעט מן הבסיס הבלטריסטי

שייצגו לכל היותר 13% מן הבוחרים. זה, כפי שניתן לשער, היה כוחו האלקטוראלי של ה„ארגון“, אילו נתקבלה בקשתו לערוך משאל-עם בענין החלוקה, באותם חדשי-מלחמה בבריטים, בין מרס לספטמבר 1947. להלכה היתה ל„ארגון“ הברירה לנסות כוחו בהפלת „המוסדות הלאומיים שקשרו קשר וכ״ו“ בכוח-הזרוע. אלא שגם בכוח-הזרוע היו ה„מוסדות“ עדיפים. ה„פרישה“ מילאה, אפוא, שליחות מוגבלת, אולם קצר כוחה מלפתור שום בעיה מבעיות-היסוד.

הספר בנוי על מסמכים: — הודעות, שי-דורים, התזכיר לוועדת-א״ם ועוד, בלי עריכה, אף בלי תיקון טעויות, שנפלו מן הסתם בשל תנאי ההדפסה הקשים — בדפוס חשאי. המאורעות העיקריים הנשקפים מתוכם הם פריצת כלא עכו, הוצאתם של ארבעת הלוחמים — דב גרונר, יחיאל דרונר, מרדכי אלקושי ואליעזר קשאני — להורג בכלא עכו; תליית הסרגנטים הבריטיים, התאבדותם של פייגושיין וברזאני בכלא בירור-שלים.

סיפורה של לוחמת

גאולה כהן נמנתה עם „השכבה הצעירה“ של לח״י — הגוף שקם למעשה לאחר נפילתו של אברהם שטרן, הוא יאיר, ולאחר בריחת „העשרים“ במנהרה ממתנה לטרון. עמוד-השדרה של ההוויה הזאת היה „חבר המרכז“ יצחק יורניצקי (שמיר): הוא ולא המפקד, נתן פרידמן-ליין; הוא ולא האידי-אולוג, ד״ר ישראל שייב. לפיכך מעמיקה המחברת לראות כשהיא מנסחת ברורות: „מיכאל [הוא יורניצקי-שמיר] העניק לנו את המימד המחתרתי“.

בסופו של דבר הרי מימד זה, המחתרתי, הוא המימד הממשי האחד ל„מעש“, המישור שבו מילאה אגודת-הסתרים לח״י שליחות, כמידת כוחה ואפילו יותר מזה. יותר מזה — אם נסכים להנחה, הקרובה עד מאד לאמת,

* מנחם בגין: במחתרת (כתבים, כרך ג'); הוצאת „הדר“, 1961.

ציפיה למהאטמה

זהו הסיפור על הודו המשתחררת, סיפור על התקופה בה נתערערו יסודות-חיים, המסגרות הישנות נתרקנו מתוכן וחדשות לא נתגבשו עדיין. המהפכים הצעירים, גיבורי הסיפור, מגממים כשהם מנסים להתווכח עניינית, אלא שדיבורם נעשה רהוט משהם פותחים בהפרחת סיסמאות. אנשי גאנדי עוסקים בתעמולה ובחינוך, אנשי נהרו — בפעולות טרור, בני העם בכפר ובעיר מקבלים את אלה ואת אלה בסובלנות מורחית ובהומור טוב-עין בעוד שהם עצמם נתונים ראש-ורובם בענייני פרנסה ומשפחה. הקרייטיסים מנסים לשרת שני אדונים ולהפיק תועלת מכל מצב, ואנשי הדור הקודם מפנים מקום תוך כדי ריטון וכניעה לגורל. אין כאן הכוזב של ספרי-הלימוד, „ואז קם כל העם כאיש אחד“, ועם זאת הוא מספר על התקוממות של עם-הודו, התקוממות על-פי הדרך המיוחדת לבני עם זה. דומה כי לא משום שהטיף גאנדי לאשר הטיף נהגו בו בני-ארצו פולחן אלא משום כבוד-האלים שחלקו לאישיותו האזינו לדב-רי הטפתו. גם אלה שרדפו את אנשיו נמנו על מעריצי שמו. גל ההתלהבות שתקף את ההמונים לא היה גל של התלהבות לרעיון. האיש — הוא שקסם להם וכבש אותם. לנו, בני אקלים נפשי רחוק וזר, קשה לתפוס את אישיותו המורכבת והמפלאה של גאנדי, המהפכן המתנגד לכל אלימות וכפייה ואינו מערער על כבוד-האלים שגרי-הגים בו; איש תנועת-ההמונים, שאמצעי ההשפעה שלו הם הדוגמה האישית והמגע האישי; איש האמת הקיצונית, שאינו סולד מפני ז'סטות דרסטיות ומסורבלות ביותר; גאנדי הוא המורה הרואה בפיקודיו בני-אדם שיש לנהוג בהם כבוד, לטפל בהם ולחנכם, ועם זה הריהו משתלט על חייהם האינטימיים ביותר בחינת דבר המובן-מאליו. בהר-דו ארץ-הקאסטות הוא לוחם לשוויון, חופש ואהבת-אדם, ועם זה הריהו מניח לחל-מידיו להשתמש בארגומנטים כגון: „רוצים אנו לעשות כדבר המהאטמה“, או: „אם

המובהק. השג זה בא לה לא רק מכוח סגולתה לתאר אוירה ואנשים ומניעים נפשיים אלא גם משום נקודת-המוצא, שנב-חרה בתבונה. אף דברים ש„היו לפני“, או שלא באה במחיצתם, נמסרים לנו בעד הפריימה המסגרת של התרשמותה, תוך שמירת חומם של הרגשות שפיעמה לא רק בשעת עשייה אקטיבית כי אם גם בשעת „עשייה“ פאסיבית כשמיעה. כך עולה בידה לתת רקע פסיכולוגי מתקבל-על-הדעת לא רק לתגובותיה אלא גם למה שמצטייר ברוחה כמניעיהם של אנשים שאולי לא הכירה, כאליהו בית-צורי, או אישים שוודאי לא פגשתם מימיה — כיאיר.

אולם העיקר הם, כמוכן, הדברים שהיא מספרת מתוך נסיונה בפועל — הווי משפחה ויחסי סביבה, בבית, בסמינר, בשכונה; במרתפים ובעליות-הגג ובמחבואי-החולות של המחתרת, בין חולון לראשון-לציון. כאן קמה לתחייה הווייה של אנשים משיים, בשר-ודם, אשר תשוקת המעשה הגדול מהם אוגדתם לחטיבה אך אינה מטשטשת את ייחודם — איש ומזוג, אדם וגורלו. פה-ישם נשפך אור חדש גם על עובדות ידועות מכבר, כגון תפיסתה של תחנת-השידור החשאית, שהמחברת היתה קריינית בה, או פרשת בריחתה ממאסר בעזרת יוסף אבר-גוש, או ההווי בכלא-הנשים אשר בבית-לחם. רבות גם העובדות, שכמדומה לא פורסמו עד כה, כגון נסיונה הראשון לבי-רוח — מבית-לחם בדרך ההרים לירוש-לים — נסיון שלא הוכתר בהצלחה. פריק האפוס קורמים לפנינו עור וגידים ובשר; ובדפים היפים הרבים, שבהם מפנה הפאטוס ה„אידיאולוגי“ את מקומו לדמעה פשוטה או לבת-שחוק אנושית אמיתית, ניכר גם ניכר כוחה של מספרת מעולה; מספרת שדרכה עוד לפנייה.

מ. ג.

* גאולה כהן: סיפורה של לוחמת; הוצאת קרני, 1961; 310 עמ'.

מדי. אין בו שיאים, העמקה וגיוון. אהבת גיל-ההתבגרות נשארה בתומה ולא עברה שום גילגול ומצרך. לעומת זאת מגוון ונסער הוא סיפור חייו של סריראם, בן-העשירים המפונק והנבער, שהצטרף לתלמידי המהאטמה, מה, התגלגל בגילגולים שונים ומשונים, נלחם לשיחרור ארצו בדרכים רבות, האמין, התאכזב, התלבט, נואש וביקש את האמת.

בשורת העצמאות הגיעה לאזני סריראם בעודו יושב בכלא; העצמאות לא חוללה נפלאות. בתי-הכלא לא נפרצו ואף סריראם לא שוחרר מיד. עם צאתו לחפשי מצא לפניו ארץ חדשה: בצד עולם הנוהג כמנ-הגו, בו לא מצא עוד את ביתו ומקומו, נתחדשו תהלוכות-ראווה ומעמדי-פאר שאי-גם ראויים אלא לצילום באלבומי-עצמאות; באווירת השלום נתגלו לוחמים עטיים הילת-גבורה והנה אין הם אלא בריות קטנות-נפש, ואילו בבנגאל נתחוללו מהור-מות עדתיות — פרי אי-הסובלנות. גאנדי ותלמידיו לא שיתפו עצמם עם החוגגים — הם הלכו למקום בו השתוללה המלחמה כדי לעזור לסובלים ולהטיף לחסד. שיתמת לא תמה עם השגת העצמאות. משרתם — השלום והסובלנות — עדיין לא הושגה. במלחמה למען השלום והסובלנות נופל גאנדי בידי קנאי המתחפש כאוהב. סריראם, ועמו הודו כולה, נשארו ללא רועה.

תרגומו של אברהם בירמן אינו נראה לי. טינה יש לו לבירמן בלבו על המלים הפשוטות. נדמה לו אולי כי אם יכתוב „התרגל“ תחת „הספין“ יחשדו בו שאינו בקי במלים הנרדפות. זוהי הסיבה שלשון תרגומו מתערפלת ומסתרבלת. „אם כילית מעשיך — צא ואל תעמוד להכביר עלי קושיות“, אומר חנווני אחד ללקוחו, ואילו חנווני אחר אף הוא פוסק פוסק נאה: „ילד איום הוא, מרגיז תמיד בתעולויו את אמו ומשבית את מנוחתה“. תמיד ידעתי: רע-ייתי את“, אומר האוהב לאהובתו, וזו אף היא תשיב לו אמרי-שפר: „אל נא בחפוך“. חבל שספר בעל ערך כ„ציפיה למהאטמה“ לא זכה לתרגום נאה מזה.

תמונת המהאטמה בביתך, התפלל אליו ויא-צול עליך מרוח בינתו“. גאנדי, האיש בעל הרוח החפשית-הדמוקרטית, מטיל על נאמניו עול מצוות מעשיות, תפילות ותעניות, ומגיד דל דור של חיילים ממושמים. אף-על-פי-כן, עם כל המומנטים הנראים סותרים בעיני-נינו, הרי רעיונותיו, דרך-חייו כמו גם אורח-מלחמתו של המהאטמה מעוררים כבוד והר-גשת גדלות גם במי שסולד מפני האלהת האדם, ואישיותו השופעת חום ופשטות מעוררת אהבה גם באנשים שעצם הפנייה אל האיראצינגלי שבנפש האדם מעוררת בהם חשד ורתיעה.

בכל מאורע, מעמד וגיבור של סיפור ה„ציפיה למהאטמה“ יש משהו מן הסמל, ועם זה אין הסמלים כפויים. הם חלק אורגאני מהסיפור, שאין בו כלום מן המלאכותי והמאולץ. עותר-רושם היא פגישתו של סריראם עם המהפכן עם בעל-האחוזה הבריטי: יפי הגימוסים וחתן ההומור של איש אירופה לעומת גימומו הילדותי של הלבנטיני הצעיר. אך בעוד זמן לא-כביר יארוז איש-התרבות הזר את חפציו ויסתלק; העתיד והצדק עומדים מאחרי אותו צעיר חסרי-תרבות וצר-אופק, אלא שלפי שעה אין האנגלי משיג זאת, עם כל חכמתו. לא פחות עותר-רושם היא התמונה בה מתפלש סריראם בעפר כדי למנוע את בני הכפר מלקנות תוצרת אנגלית והספק והיאוש תוקפים אותו למראה אדישותם.

אהבתו של סריראם אל בהראטי היא אהבה אידיאליסטית האפיינית לגיל ההתבגרות. ואכן, מבחינה נפשית-רוחנית דומה סריראם לנוער מתבגר. בהראטי, האהובה האידיאלית, חירות היא לעומת סריראם. היא נתונה ראשה-וירובה במעשים טובים למען המור-לדת והאנושות ואינה דומה על הקורא כאשה בשר-ודם. סיפור אהבתם של סריראם ובהראטי הוא מאופק מאד — אולי מאופק

* ר. ק. נאריאן: ציפיה למהאטמה; מאנגלית: אברהם בירמן; עם עובד / ספריה לעם, 1961; 205 עמ'.

מנוחת הלוחם

לעומת זאת רנו, אהובה, יכול להשתבץ בקלות בכל סרט חדשני-נדוש, וביטוייו של רנו ספוגים זעם שבלוני מאד. רנו הוא בן החוקי של התקופה ושל החברה האינטלקטואלית-הבהמית. אישיות משלו אין לו כלל. הרי זה יצור רגיש ואלרגי שאותו וירוס שבאופנה הטיל בו צינה, הוא שותה ומתיאש מכל-וכל ובינתיים חי מן היד אל הפה, ממה שמזמן לו הגורל ביד גדיבה. אף-על-פי-כן אין רנו מרוצה מן החיים כל-עיקר, ועל כן הוא נושא דרשות במסבאות וחי על חשבון נשים מאוהבות מתוך יאוש גלוי וחשבון נסתר. חבריה של ז'נבייב — אותם בוהמים מהוגנים ובעלי משרות — מקבלים את רנו בכבוד הראוי לו, שהרי הוא נושא דברם, הוא אינו זר להם, הוא אינו מיושן — וזה חשוב מאד! דברי-ההבל שלו מתקבלים על אננם כהברקות נאות, והתנהגותו האומללה — כחוסר הת-פשרות עם העולם הרע הזה. אף אלה השוללים אותו עקרונית חולקים לו כבוד.

מכל באי הספר ז'נבייב היא היחידה הראויה את רנו כמו שהוא: אדם עלוב, אפסותו של רנו מתאפיינת ביותר כאשר הוא פוגש ב„אחותו הרוחנית“ רפאלה, אותה נערה טיפשית שקראה הרבה ספרים, פיטפוטיהם של השנים, השתוללותם-כביכול, הפגנותיהם התרבותיות הגדושות ציטטים ספרותיים — כל אלה נודפים שעמום ושממון. אך אנשי העילית מסביבם אינם חשים בכך כלל. סופו של רנו הוא — אללי! — בורגני. עם סיום הספר הוא עומד בפני טכס הנישואים. נכונה אני להתערב שטכס זה נערך בכנסים קתולית כדת-יודין, בצירוף השלמה עם החתנות ונשיקות דודות ודודים. לא אשתרם אם יודע לי כי בהזדמנות זו צצו אי-משם בני-משפחה מהוגנים ביותר הקרובים קירבת-דם ראשונית לרנו, יתומו העובש של העולם. אינני מפסקת בכך שענייני הנדוני יה וכו' סודרו על הצד היותר טוב. רנו אינו מן ההולכים לאיבוד מבחינה זו. העתיד אף הוא ניתן לשערו: רנו יאריך ימים, בעזרת האל, יגדל כרס וחשבון בבנק, וינסה להדהים את נכדיו באמרות שגונות

כריסטין רושפור כותבת בסגנון נשי קל וגלוי-לב הרצוף כנות ואינו געדר הומור, לפי מיטב מסורתן של סופרות צרפתיות. כריסטין רושפור אינה קולט; כתיבתה של הסופרת המודרנית עשויה לפי הגיורה המ-בוקשת כיום ביותר בטרקלינים הספרותיים המודרניים: עירום נפשי, גילוי קיצוני עם קורטוב ציניות והומור — לפי הטעם. זוהי האופנה. חקייניה של אופנה זו ממציאים אותם חישובים של תהומות הנפש גם במקום שאינם כלל — משום שפך כותבים. כריסטין רושפור איננה מן החקיינים. יש לה כתיבה „מיוחדת“ מאד, אפיינית לה; ביטוייה הוא מישיר, מדויק ורבי-ניאנסים. כליה הספרותיים הם הרגישות וההתבוננות. גיבוריה הם אנשים חיים. ודאי שלא עמדנו על כך אלא באמצעות התרגום, ודומה כי התרגום, עם שהוא מחוספס פה-ושם, נשתמרו בו בכל-זאת הכנות, הדקות והישירות, האפיי-ניות להבחנותיה וביטוייה של הסופרת.

בגלל אופן הכתיבה הזה מאמין הקורא לסיפור התאהבותה של הסטודנטית הפא-רזואית המהוגנת בבא-והו של הדור האבוד, שטוף האלכוהול והמין. אתה מאמין באהבתה של ז'נבייב, אף כי אהבה זו היא חסרת גיוון כמעט — על-פני כל דפי הספר היא משועבדת מבחינה גופנית, ומכושפת מבחינה נפשית, באותה מידה. ז'נבייב לומדת — בדרך האהבה — להכיר בעצמה את המי-ניות ובגבר האהוב את אישיותו האפסית מאחורי המסך המבריק. אין לז'נבייב אש-ל-יית לגבי אהובה, אלא שהכרת המציאות אינה מסייעתה להשתחרר מאהבתה. מכאן רק צעד אחד אל תפילות נדושה, המתבטאת במימרות כגון „דור אבוד וחסר-אמונה שנתרו לו רק המין, התענוגות והאלכוהול“. מימרות כאלו, בצירוף זעם או התחסדות, הן טובות מאד בשביל עסקי בידור — ייצור רבי-מכר וסרטי-זעם קופתיים.

כריסטין רושפור אינה עושה את הצעד אל הזול. גם ז'נבייב אינה נתפסת להשקפת-העולם האמורה — לכך היא כנה מדי,

או מכל-מקום אמנות „מודרנית“, זרות לה אותן חציצות מלאכותיות, אותן הבדלות „פורמאליות“, בין רשות אחת לזולתה. אף על-פי-כן אין מנוס מן ההרגשה שלא כל מה שיפה לאחת יפה לזולתה ושעירבוב תחומים גמור סופו מביא את ה„יצרן“ וה„צרכן“ כאחד עדי שוקת שבורה.

על-כל-פנים, כך היתה הרגשתנו בסיום קריאתם של 18 דבריי-הפרווה המכונסים בכרך הזה, שכמעט כולם הם רקמה צפופה מאד של דימויים, אסוציאציות (חפשיות יותר וחפשיות פחות), לשון-נופל-על-לשון ורמזי-אווירה, והריהם בבחינת גוף שיש בו גידים ועורקים וסיבים ועצבים ואפילו קצת סחוס — ורק בשר אין בו. (וכשאנו אומרים „בשר“ אין כוונתנו, חלילה, להעלות תביעות פשטניות, גסות ופרימיטיביות למה שהיה קרוי פעם „עלילה“¹)

במקום אחד („תענוגות קיץ קטנים“, ע' 246) מטיל עמיחי אמירה אפיינית מאד: „החיים עלולים ליהפך לגיהנום אם רואים כל דבר מועתק למשל ולאליגוריה ולדימוי. אין לך מנוס מאותה הרגישות המבקשת לראות הכול ראייה כפולה ומשולשת“.

אותה „רגישות“, אותה חתירה לראיות „כפוף לזות ומשולשות“, אותה העתקת-דברים „למ של ולאליגוריה ולדימוי“, גם אם אין בהן כדי להפוך את חיינו לגיהנום, תוך כדי מקרא הספר הזה, מכל-מקום אין לנו ספק בכך שהן בעוכרי הפרווה של עמיחי. ואם נפסע עוד פסיעה אחת ונשים נפשנו בכפנו, נוכל אפילו לומר שהן המטביעות עליה חותם של חוסר-כנות, של זיוף, של שימוש „דימאגוגי“ ברגשות יחיד וציבור; הן הופך כות אותה את כולה לכמין שטר יומרני נטול כיסוי.

רוב האמירות שלמראית-עין ראשונה הן חזקות, עזות-רושם, „נוקבות“ ביותר בטרם גיות או בדראמטיות שבהן, בדיקה נוספת, קרירה יותר, מעלה שבסך-הכל אין עצמת צילצולן הולמת את משקלן הפנימי, הרגשי או הרעיוני; שבסך-הכל אין הן, בעצמם, אלא אמירות.

כך, למשל:

והתנהגות סקנדליוזית. מקווה אני שכלפי חוץ ינהגו בו הנכדים כבוד-זקנים. ביניהם לבין עצמם ודאי שלא ייחסו לאותו זקן שוטה כל חשיבות, את בגדיו החדשים של המלך רואים רק השוטים בני דורו.

לא אומר כי „מנוחת הלוחם“ הוא אחד הרומנים העמוקים של הדור — אף אין הוא מתימר להיות כזה. זהו ספר הכתוב בטעם טוב וללא הגזמות. סיפורם של זיגב ייב ורגו ניצל מפני סכנת הגלישה אל המזויף והסנטימנטלי בגלל תכונותיה של הסופרת: כנות מפוכחת שאינה הופכת ציניות, חום ורגש שאינם הופכים רגשנות זולה.

ד. ג.

ברוח הנוראה הזאת

„סוף כל הגאומים והצעדים שהופכים להיות ריקודים“, אומר עמיחי באחת מיצירות הפרווה המכונסות בספר הזה, והוא מסיים ואומר: „וסוף כל המלים להיות שירים.“ (הסכר באסואן, ע' 235)

בטרם יוציא לאור אסופה זו של דבריי-פרווה הוציא עמיחי מספר קבצי שירים, שעשו לו שם והשפיעו הרבה — כך אומרים — על כותבי-שירה שבאו אחריו. לפיכך היו רבים סקרנים לראות מה טיב פרוזתו של המשורר. אגב השוואה נמצא, כמדומה, שאם שירתו מבקשת להיראות כפרווה הרי מלי הפרווה אשר לו חותרות כולן להיות שירים. חותרות, ויהימה.

אין כל רע בכך שיהיו שדות השירה והפרוזה של יוצר אחד יונקים זה מזה, מופרים זה מזה, מושכים חיותם זה מאצל זה. אף מזור היה הדבר לולא היה כן, בדוק ותמצא שכך הדין, למשל, בצירוף ובפיסולו של בואנארטטי, בתמונתו של ספיקאסו ובמי עשייהקדרות שלו. ולא עוד אלא שפבר סברנו כולנו וקיבלנו שאמנות „אמיתית“,

* כריסטין רושפור: מנוחת הלוחם; תר"גום: זאב זמירי; הוצאת „כתר“, 1961; עמ' 224.

„משם עברתי ליד בנייני האוניברסיטה שנמצאים בבניינם. בבנין של ימינו אפשר להתחיל בכל חלק. אין צורך להתחיל דווקא מן היסוד. בבנין אחד ראיתי כי רק את המדרגות בנו כשהן תלויות מלמעלה. איך ייבנו בנייהאדם המודרניים?“ („פגישת הכיתה“, ע' 33)

אלו הן מובאות מעטות מתוך הרבה שיכור לים היינו להביא כדי להמחיש באיזו מידה מסופנת מתקרבת הפרוזה של עמיחי לדברי רגות נבובה, רגישותו — לשיכרון עצמי, יכלתו הטכנית — לאבדן חוש־בקורת, וכוחו האסוציאטיבי — לאחיות־עניינם.

הקטעים השלמים והטובים ביותר, לפי עניות־דעתנו, כגון „גופו של משורר“ או „ערב קריאת שירים“ (שהם, כמדומה, גם ראשונים מבחינת סדר חיבורם והופיעו לפני שנים לא מעט ככתבות ב„משא“), הם פיליטונים ספרותיים העומדים על מדרגה גאה באמת.

אכן, צר הוא לומר: הסממנים שהיו, ברעננותם, לברכה לאותן כתבות ספרותיות הפכו לו לעמיחי לרועץ משבא לעשות בהם שימוש מרופז על מישור שהוא בהכרח יומרני, או תובעני, הרבה יותר.

צ. ק.

עיד זרה

„היפהפיה הנרדמת“ שבאגדת־העם שקעה בתרדמת־נצח בגלל כישוף אכזר. הנסיך שידע את מלת־הקסם העיר אותה והביא לה גאולה. רינה שני בורחת לשינה ולחלורמות כבעל־כרח: „כל הלילה כל היום / ניגרות עיני אל תוך שנת, ערים חרות בונה שנת / ונוטעת שדרות דומיה / לאורך רחובותיה הריקים“ (עמ' 19); אך שלא כאותה נסיכה אין היא מצפה לרגע המאושר של היקיצה. שדרות הדומיה והריחובות הריקים, עולם עקר ומאכזב, הם עולמה האמיתי, האישי. שום נסִיך לא יוכל להוציאה ממנו. „כשהוא מגיע ממרחקים

„האדמה היתה פתוחה ואידים של מיפעל ההסקה עלו מתוכה כמאש גיהינום. כמה פועלים היו נכנסים ויוצאים מתוך האדמה. אני בעצמי כבר הייתי בתיווך לעתים קרובות, אך העולם לא התחשב בכך, התנועה נמשכה והכול היה כתמיד ובכל זאת צריך הייתי להיתקן ולהתרפא.“ („ערב קריאת שירים“, ע' 219)

וכן:

„בתוכו נמשכו הנאומים אשר נאם לעצמו. יחיד הוא ורווק הוא ואין לו אשה שתמך שוך אותו בשרוול שיפסיק את נאומו. אשה אין לו, לעומת זאת יש לו רסיסי־ברזל בתוך בשר גופו. בתחילה מוציאים ברזל מן ההרים. אחר כך עושים ממנו כדורים שנכנסים לגופי בנייהאדם, כשנקברים בנייהאדם ונהפכים לעפר, נשאר מהם רק הברזל שחוזר אל הריו. לא היתה בגופו של הדוד מאקס כמות־ברזל גדולה, אבל הברזל הספיק לו ונתאכסן בתוך גופו ולכן לא נשא אשה. מאז עומדות בו המחשבות כמו אגשים בודדים, תמיד ברכס, תמיד בודדים.“ („חגיגת הבר־מצווה“, ע"ע 146/7)

חומר אף מאלה גראה לנו קטע כגון זה:

„ביתהקברות הוא ליד הגבול. בימי חי־רום נשארים המתים לבדם. רק חיילים נראים שם לפעמים. ליד אבי קבור דוק־טור גרמני אחד, שלא הקימו לו מצבה אלא השאירו לוח פח קטן. מצד העיר רואים את מגדל, תנובה, מגדלים אינם עוזרים לנו עוד. אבל מגדל זה של תנור־בה' מקרר. כמו כן ישנם מגדלי־מים, והם צריכים להיות גבוהים כדי למלא את כל הבתים במים. אלוהים שהיה גבוה מאד מילא את אבי כולו.“ („מיתות אבי“, ע' 135)

ומה נגיד על „פרוזה קונטמפלאטיבית“ כגון זו: —

* יהודה עמיחי: ברוח הנוראה הזאת; ספרית פועלים/לכל, 1961; 278 עמ'.

צורך פרט לצורך לאפוף במסתורין את התשוקה לעולם הרחוק, הור, הלא-ברור. „כיון שפילים רדומים / הולכים תמיד בשביל-מים עתיק / נשלב קשב בקשב / מלה במלה / ולרגע נפלח (או תמיד ופת-אום) // שביל נהרה בירח מתום.“

הסכנה הזו, של הפרוה בעצמת המלים והדיי-מויים, קיימת אפילו בשירים שהם מצוינים בביטויים השירי הפך, בריתמוס מעניין ובש-למות התמונות. מצא חן בעיני, בתוך השאר, השיר „העיר הזרה“ (הוא שעל שמו קרוי הספר):

„אני רצייתי את העיר הזרה // כששבתי מימים הרבה / ולא נמל אחד / רצייתי עיר זרה. / לא חדר / לא בית / לא חצר / לא סמטא. / אני רצייתי את כולה / אבל כיון שהיתה זרה / הסתפקתי ברחוב / בחדר / בסמטא / וכשהגופו חלונותיה / הייתי — פתאום / חלודת עגנים / יוקשת זורה / ואחר / שוב נחצייתי יום-יום / והרף-עין — ושניה / בחרכי התריסים / של העיר הזרה. / כשעברה העיר הזרה / למקום זר / ידעתי שזרו חול על פני / ששמוני לחלל ולמארה // ועירי כברה.“

זהו שיר ברור, כן ומשכנע. אבל שורות כמו „הייתי — פתאום / חלודת עגנים / יוקשת זרה“, וביהוד סיומו של השיר, לוקים בהגזמה פאתטית. לעומת זאת, שיר כמו „ילד“ (עמ' 10) הוא יוצא-דופן בפש-טותו הלשונית ובאחדות תמונותיו. דווקא משום כך מפגיעות שורות אלו: „הר-אתה קטן, אל תארוך לי בזווית / עינך האחת טלה והשניה חתול / ילד ילד אתה משגי אותי / ואני מפחדת ממך. / ילד בא / נלך ביהוד / אני רוצה להיות אמך-כל-יחי.“

אני אומרת זאת לא דווקא מתוך דבקות בסגנון „פרוואי“. אדרבה, נדמה לי שהסגנון הדיבורי נוסח עמיחי, ובייחוד זך, אינו מתאים לדרך הראייה החושנית והצבעונית של רינה שני, ובמקום שהיא משתמשת בו המלאכותית הריתמית בולטת לעין, ממש כשם שתמונות החתולים השחורים, הירחים

ודופק על דלתי הוא מוצאני ישנה. אם אני מתעוררת ומנערת עפר מעיני הוא מוצא אותי בגלגול אחר. כשהוא מפליג חזרה אני מליטה את פני בשנתי, בסוד רעוטי המרמי-טות“ (מחומש 2). הזרות והריחוק הם של-מים וגורליים: „מוטלת שנים שנים בתוך שנתי על שפת הירח, גופי כלוא. ואני שכחתי את מלות המפתח, אבדתי את סוד ההשבעה / שאולי ביקשה נפשי בכל לילך-תיה // ישוב כלעומת שבא“ (מחומש 2).

חוסר האפשרות לשוב לעולם המציאות נראה מסתורי, כפוי, ולכן — טראגי. השירים משכנעים — כל זמן שהבריחה מן המציאות נראית כפויה והכרחית, אבל לא כשהיא עושה רושם של בריחה לעולם מטושטש ובלתי-מוגדר, ובלבד שיהיה רחוק, זר ויפה. השירים משכנעים כל זמן שהעושר הלשוני והצורני אינו הופך מטרה בפני עצמה.

אכן, האקזוטיקה, ההתפעלות מדברים מוזר-רים ייפיה, חן בתוכן והן בסגנון, נראית לי כבעייתה העיקרית של רינה שני. בשירים לא מעטים מצטיירת הרגשת הזרות לא כעולם פנימי חסר-מוצא אלא כנושא להתפעלות מן המורו המסתורי והיפה, ולפעמים גם התפעלות מעצמה, הזרה. מאלף הדבר שבאותם שירים עצמם אפשר למצוא הגזמה במלים מוזרות, בלתי-שייכות ובדימויים מסעירים פאתטיים, שהם עיקר חולשתה של רינה שני. אחת הדוגמות — השיר „תוואי“: „הלילה מתעבל בשערי / ואל כתפי באות התנשמות // יום באתי אפלה תחוה / לילה חללים שאין בהם שיבה // בנבעולי הערפל / נאחזתי / בר הצל / כיסני בתה / חרוכת ידיים / בלב קמת ההלמר-יות // אחת / ולא גמורה // כאילו הייתי רבות“ (עמ' 48). גם הרצון הרומנטי לחזור לימים קדומים, אל הפרימיטיב, הוא כמובן מין בריחה, הפעם בממדים של זמן. דרך-כלל מתקבל כאן מין תרגום של בעיות מודרניות לשפת תמונות קמאיות. ללא כל

* רנה שני: עיר זרה; עם עובד, 1961; 149 עמ'.

ואת אסופת התחלותיו ראה להוציא עכשיו לאור.

„אבני הבזלת“ שפונסו כאן אין בהן אחידות מרובה מצד טיבן וערכן, אך אין לדרוש זאת בהכרח לגנותן, שכן מצויים פה שירים אחדים שהם נאים למדי, נאים הרבה יותר מאחיהם, ומכל־מקום נושאי־הבטחה. רוב הדברים יש בהם חותם של עצמיות נאמנה, חותרת למבע של כנות, נאבקת על ביטויה, מיוסרת ורדופת־סיוטים במידה העולה אפילו על האפייני לשיר־דגורים ברור הזה, ועם זאת נקיה, כמדומה, מהתימרות של מתן „ביטוי לדור“ במודע.

אבני הבזלת של י. חזק אולי אינן ככדות ביותר, אבל שחורות הן עד מאד. המשרך דרכו בין השירים נתקל כמעט אך ורק בתמונות כגון „עיני אגג הדוקרות מקברו“, „לבקן גוסס“, „נר קטוע“, „גוויל חרוך“, „חלום של דם“, „דרך מסורפדת“, „ידיים שרוטות“, „קמשון עולה בחלונים“, „דף מפויח“, „צפרים מתות“, „בשורה שרופה“, „כלוב כתלים“, „דם ניגר, כתום... של ילד מוטל על הארץ“, „דגלים שמוטים“, „שלדים מאדימים“, „פני־סיד“, „עיניים עצומות“, „ים יבש / אין מים“, „יד צרועה“, „פגר סוס“, „עקבות צבוע / משחירים בטל“, „דממה בין יריה ליריה“, עגורים שחוטים, חומות מובקעות, עלמה הרוחצת בדם שחור ו„עירומה קולח פחם. גחליו כבויים“. גם הכרת מיני הטאים ועוונות עם מורא ענשים מפעמים את שירתו של י. חזק, מעיקים עליה. „צלך בוסס בחטא, החטא דבק בך“, „עוונות חזרו כמו גשם“, „רוחות־קדים הביי בים... / אישם, אישם / מרבוד האדמה הוכתם“, „בי, אבי... / עזבתי חוקתך“, „כל שנציתי מעודי / רצחתי“, „אבי, עצור את הסופה! — —“

אם אמרנו שאין אחידות מרובה ב„אבנים“ הללו מצד טיבן וערכן, הנה אוירתן ואק־לימן יש בהם אחידות מרובה, כפי שמעידות כמדומה אפילו המובאות שלוקטו כאן באק־ראי. זוהי אחידות המגיעה עד כדי כך שהיא מעיקה על הקורא בתדגונוטה, במלאני

והשער הנשטף בנהר בולטות במוצאן הספר־די. אבל זה אינו מספן, לדעת, את שיריה הטובים של רינה שני; השפעות באות וחולפות. לעומת זאת, הסתככות־שווא בדי־מויים צעקניים מדי ובאוצר מלים נדירות בכוונה וללא כיסוי — זוהי אצלה סכנה של ממש, משום שיש בה פיתוי של הפגנת־עושר, תופעה „סגנונית“ זו קשורה כנראה באותה נהייה ליפה ולמזור, האפיינית, כא־מור, לעולמה של המשוררת. התשוקה למלוך בארץ־דמיון רחוקה, מזורה ויפה, ובייחוד כשלונה של תשוקה זו, אמנם אינם חידוש מפתיע בשירתנו, אבל הרי זו תשוקה משכ־נעת למדי כשהכותבת היא נערה אינטלק־טואלית ורגישה, ומלבד זה — בעלת שליטה לא מבוססת בלשון וברית־מוס.

לסיום אביא שיר שבו המאבק בין חלום ומציאות, בין חיים ועקרות, הוא בצורת דיאלוג בין האם והבת ההופך דיאלוג פנימי. זהו, כמדומה, שיר מעניין מאד, הן מבחינה אסתטית הן כביטוי אישי להרגשת עקרות ומוות — הרגשה שמשוררת — אשה או נערה — מבטאת כאן מתוך זווית־ראייה מיוחדת; בעד לפריזמה של האם, שעקרונה היא מותה:

„שינה של עננים / עשן / ושלוליות החול // הווילונות נעים ושוב / עיניה על עיני. // שבע — אמרתי / פחדתי עליך. / שבע — אמרתי / מארות עליך. / ידיך סכינים / אמרתי / מת / אמרתי. // מאה תקומי. / המוות יפה לך / אמרתי / העקרות נאה לך / אמרתי / מלים מפורשות / שקלתי / אחת אחרי / אחת. // מאה תשובי. / תתלשי שערך. / אלף תקומי. / לא תרפי. / מותי / אמרת / ועשית.“ (עמ' 69)

ח. ב. י.

אבני בזלת

י. חזק הוא משורר צעיר, צעיר מאד, שאת צעדיו השיריים הראשונים ברשות־הרבים עשה ב„קשת“ דווקא, לפני כשנתיים־שלוש,

לפחות בחריקת־שן, „אנטיסמיט“, או כיוצא באלה כינויים שראוי להישמר מפניהם. אשר על כן, מי שמתבקש להעיר הערותיו על מחזורי־שירים כיוצא בזה, מוטב לו אולי שישל את נעליו מעל רגליו, יבלע את בלעו — וידום.

צ. ק.

צייד בודד הוא הלב

ספר שעניינו בדידותם של בני־אדם. נפשות בודדות המבקשות קשר אל הזולת עוברות זו ליד זו ללא מגע ומחטיאות את המטרה תמיד כשהן מדמות למצוא את הנפש הקר רובה.

חמישה הם גיבורי הספר: ביה ברנאן, בעל המרוח, האדם הבודד שמימיו לא זכה לחיבה; ג'ק בלאונט, המשולח והשיכור, השואף לתקן עולם באמצעות הדוגמות הסוצי־יאליסטיות; ד"ר קופלנד, הכושי האוהב את בני עמו ואינו מוצא את הקשר אליהם; מיק קלי, ילדת־העוני השואפת אל המוזיקה והיופי ונמכרת לעבודה בחנות־סדקית כדי לעזור למשפחתה; — כל אלה אין ביניהם לשון ממשפת, אך משום־מה מדמים הם למצוא נפש מבינה בסינגר האלים — וזאת משום שתיקתו התמידית, סבר־פניו וחיוכו הגעים. אך למעשה סינגר הוא אדם מוגבל ביותר ושאיופתיים זרות לו. הוא עצמו מדמה למצוא נפש קרובה ללבו בחברו חסר־הדעה, וכשם שהארבעה נוהגים לדבר אליו למרות חרשותו כך הוא נוהג לכתוב מכתבים לאנטונפלוס שאינו יודע קרוא וכתוב. האשליה והבדידות; הרעב לידידות וחוסר המענה; הפגיעה לגורל ונסיונות המרד, שסופם עגמת־נפש; השאיפה לטוב והמעשים הנוגדים שאיפה זו, מעשים הנכפים על האדם בגזירת המסיבות; חוסר־האונים מול האלימות וההפקרות — כל אלה יוצרים אווירה קודרת מאד, מיסטית כמעט, ועם זה סיפור המעשים הוא ריאלי לגמרי. הרי זה סיפור על עיירה שבדרום ארה"ב, על עניוּתה המגוונת, על האיבה והאפליה כלפי הכושים, על אווירת העוובה בה גדלים ילדיהם של

כוליותה, אך אולי מעידה היא על המשורר שמצורו ומסלעו שלו חוצבו האבנים האלו, מגבעות־עלומיו וממערות־אשמותיו הפרטיות שלו.

נוף בעשן

שנה אחת שעשה המחבר במחנה־השמדה, שאליו לוקח בידי הנאצים ב־1944, בעודו נער עול־ימים, משמשת, כנאמר בשער הקר־בן, „רקע למחזור השירים המובא בזה“, מחזור בן עשרים־שלושה שירים קטנטנים, רסוקי־שורות, עצורי־מבע.

שואת־היהודים באירופה הקימה ספרות עזר־מה כל־כך, גם בלשון העברית, גם בתחום השירה והליריקה — החל בקינתו־צוואתו של יצחק כצנלסון, שהיה מקרבנותיה, ובמפ־עלם הפואטי של אחדים משרידיה כמו גם של אישים כאורי צבי גרינברג ונתן אלתר־מן, וגמור באנחותיהן של כמה צפרי־שיר מנמכות־עוף יותר — עד שמי שמבקש „להתייחס“ אל הדברים האלה יחס ספרותי־בקרתי ימצא קושי למעלה מן הרגיל בהב־חנה בין מוץ לבר, בין חוויה למצוות־אנשים, בין דרשנות או חרזנות לבין יצירה, בין אמת שירית למה שאפשר לקרוא לו — אולי בקורטוב של עזות — דמאוגייה שירית.

כמעט אין צורך להוסיף עוד שכל המנסה לבדוק את ספחיה הספרותיים של הטרא־גדיה הגדולה על־פי אבני־בוֹחן שיריות, או אמנותיות, הריהו כמתחייב בנפשו כמעט; ואם עוד ירחיק לכת ויודה כי, במקרים אלה או אחרים, נדמה לו שאין היצירות עומדות, לדעתו, בפני הבקורת השירית, או האמנ־רית — על אף כל האישי והמיוחד ברקעם של הכותבים ושל הכותבים — או אז מובטח לו כמעט שיכונה, בשצף־קצף או

* יחיאל חזק; אבני־בולת (שירים); הוצאת „עקד“ (בלי תאריך); 45 עמ'.

** איתמר יעוז קסט; נוף בעשן (פרקי ברגן־בלזן); מחזור שירים; הוצאת „עקד“, 1961.

למשפטים. בהיותה מחוסרת כל מעצורים וקני-מידה של בני-תרבות, צירפה את משפחתי לפרקים והוציאה ספר. אין ספק שליאל בעל-בני אף קראה ספרים. היא קראה, והושפעה" מגיוס, קפקא, בטק, קאמי וכו' — מכולם במידה שווה, "השפעתם" של המודרניים, האולטרה-מודרניים והסופר-מודרניים שבסופרי אירופה נתערבבה עם השפעתם הישרה של סרטי-קולנוע מתוצרת מצרים ורומנים זעירים וזעירים פחות. בנפשי שה המוסכסת של הלכטיניט הצעירה לבי שו כל ההשפעות צורה מוזרה ביותר. נוסף על כל אלה נראה כי גב' בעל-בני לא ניחנה ביפני הגוף והריהי מקנאה בנשים האחרות, מתעבת את הגברים, ומספחת בעצמה דמיונות ואשליות שהנה הם שואפים כולם לאגוס אותה. דרכן הטבעית של נערות מסוגה — לימוד הנהלת משק-בית ופנייה לשדכן — נחסמה לפניה בעטי יומרותיו של אביה. תחת זאת היא מבקרת באוניברסיטה אף כי אין היא מבינה חצי-דבר מהנלמד שם, יושבת בבתי-קפה, עורכת "סצינות" להוריה המסכנים וכותבת ספרים בהם היא מנסה לשכנע את עצמה ואת זולתה כי יש לה "עולם רוחני עשיר", וכדי להיות מעניינת היא מכבירה דבריה הבל על חיוניותם של רהיטים ומטאמור-פוזות של הפצים ואנשים, ההופכים משום-מה סימני-שאלה בצבעים שונים. "הריני בעלת תבונה ואינטליגנציה מספקת כדי קריאת כתבי שקספיר, או להבין את סבך הבעיות סביב ארץ-ישראל, קשמיר או אל-ז'יריה", אומרת גב' בעל-בני, המאמינה אמר-נה שלמה בדברי עצמה. "אך מוכרחה אני לפרוץ את חומת הוילזול בי... וכן מוכרחה אני להיאור בסבלנות כדי לקלוט את ההר-צאות באוניברסיטה".

נפש מסכנה? כאילו אין זו אלא שאלת סבלנות בלבד...

לאסונה של הגב' בעל-בני אסרו עליה הוריה לפרסם את ספרה, לא בגלל טוב-טעמים אלא מטעמים שבמסורת. על כן התמרדה הסופרת ופירסמה את הספר — הרי לכם צעד של גבורה והתריסה... לשמע סיפורי

כושים ולבנים השונאים אלה את אלה שגאה עיוורת. בעיירה זו נפגשים לרגע של חיים חמישה אנשים בודדים, שהים זמן מה זה במחיצתו של זה בלי להיפתח זה כלפי זה, ולאחר גילגולי-חיים טראגיים ומו-תו הטראגי של אחד מהם הם נפרדים.

תחושת הפאטאליות מלווה את הספר מראשיתו ועד סופו. זוהי פאטאליות הנובעת מהניגוד בין טבעו הבודד של האדם לבין הצורך שלו באהבה ובידידות.

הספר פותח באקורד חזק. הפרק הראשון הוא עז-הרושם שבכל פרקי הספר והוא עומד כשלמות בפני עצמה. ההמשך מפתיע בשינוי גוון ונעימותו. מכאן והלאה אין זו חטיבה אחת שלמה כי אם ספר שסוע ומפורק כאותם חיים שהוא מתאר. במקומות רבים הוא קרוב לשירה יותר מאשר לפרוזה רגילה. דרך הסיפור הלירית, המזורז והמקור-רית, משאירה בקורא רושם עז.

פ. י.

אני אחיה

אחרי שאתה מתגבר על השעמום שנוסך "אני אחיה" ומצליח לקרוא בו עד הסוף המר; אחרי שאתה משתחרר מגירוי בל-טות ההומור-הלא-מעודן-ביותר שמעורר בך גיחוכו — אתה נוכח לדעת שהנך עומד בפני תופעה שהיא עצובה יותר משהיא מגוחכת, תופעה שעם כל היותה חסרת ענין ספרותי יש בה ענין סוציאלי, תרבותי ואנושי.

זהו סיפורו של העורב שניסה ללמוד להלך הליון של יונים. את שאיפתו לא השיג, אלא שמתוך המאמץ שכח כיצד מהלכים עורבים ואיבד את כושר ההילוך. זהו סיפורו של נערה בת-עשירים, אשר בתוקף עשרו של אביה ויומרותיו נאלצה לבקר בבית-הספר ובאוניברסיטה, בהם הצליחה ללמוד את המלאכה של צירוף המלים

* קארסון מק'קאלרס: צייד בודד הוא הלב; עברית: יעל מדיני; עם עובד / ספריה לעם, 1961; 284 עמ'.

„תופעת יעל דײן“ אינה יחידה אצלנו. יעל היא נציגתן של עלמות רבות, מהן שפות־בות ומהן שאינן כותבות.

דרכן של שתי גערות־לבאנט אלו — גב׳ בעלבכי וגב׳ דײן — אל זקורי הפירסום והתהילה אף היא אינה נעדרת ענין: הבײ קוש להן בשוק האירופי הוא רב מאד. הקהל המערבי עייף משפע האינטלקטואלים והפסב־דײאינטלקטואלים. הקהל המערבי רוצה עכשיו בתום לא־מהוקצע, בכנות הנוגעת ללב, בווידיים הרוטטים של גערה רכה... הקהל המערבי המזדקן רוצה כלוליסה. ואם לוליסה זו באה מן המזרח, הרי יש עמה קסם נוסף של הצצה לעולם זר ומפתה. והיצר הטוב אף הוא בא על סיפוקו: המזרח המתעורר וגשיו המשתחררות יש בהם קסם לא רק אקוטי אלא גם מהפכני...

ד. ג.

מעשה זה נתעורר בי הכבוד למסורת המזרח, שאסרה על נשים לפרסם ספרים.

לנו בישראל יש ענין־מה בספר זה. לילא בעלבכי אינה אלא דוגמה קיצונית לבנות־לבאנט אחרות מסוגה: חסרות־דעת, נועזות ויומרניות, חסרות מעצורים ושרשים תרברי־תיים. אם נבדוק וננתח את המניעים הנפשיים; את השנאה הפאתולוגית להורים, לסיביבה הקרובה ולגברים; את הנחיתות והמיגא־לומניה; את הריקנות התרבותית והרוח־נית; את החקיינות; את החוש לסנסציה; את השגעון־לכתיבה — גראפומניה בלעז — ללא שום צידוק אובייקטיבי, תעלה בזכרונו עלמה אחרת מבנות המקום, הקרובה אולי לגב׳ בעלבכי מפל הבחינות האמורות.

* לילא בעלבכי: אני אחיה; תרגום: יהושע חלמיש; הוצאת „דשא“, 1961; 211 עמ׳.

אריה
אריה-חברה לבעוח בעמ׳
 משרד ראשי:
 תל-אביב, דה נחלת בנימין 52, טל. 62893. 64163

י.ת. טוקטלי ובניו
 בעמ׳
 בטוח-מימון-השקעות
 30 שנות נסיון לשירותך

מזכנים כלליים לישראל טל:
 • THE HOME INSURANCE CO. - NEW YORK
 • Cies D'ASSURANCES GENERALES,
 CONTRE L'INCENDIE ET EXPLOSIONS & SUR LA VIE -
 PARIS
 • LA MARITIME, Cie D'ASSURANCES -
 PARIS

חיי ואהבותי

פראנק האריס נולד בשנת 1854 ומת ב־1931, שבעימים וכפי הנראה גם שבע־רונג. בע־רוב יומו, ב־1923, החל לפרסם את האוטו־ביוגרפיה שלו, שהכרך החמישי והאחרון שלה לאה אור רק אחרי פטירתו. הוא היה אנגלו־אירי, שפמה משנות־עיצובו עברו עליו בארצות־הברית. כפי הנראה היה איש מוכ־שר מאד, בעל זכרון „פוטוגני“, שגון ומב־ריק. אוסקר ויילד, אחד מידידיו, אמר עליו: „האריס התארח בכל אחד ממיטב הבתים באנגליה — פעם אחת בלבד“, וזאת מחמת החירות היתירה שהיה נוהג. כנראה, בדיבורו. לאחר שניסה ידו בעריכת־דינים, פנה לכתובה ובמלחמת 1878 בין הרוסים לתור־כים שימש כתב של כמה עתונים אמריקאיים (יריביו, מסופר בדברי־המבוא של המו־ל העברי, טענו כי „כיסה“ את המלחמה מתוך בית־בושת באודיסה). אחרי־כן חזר לאנגליה, נעשה סגן־עורכו של עתון־ערב כושל, הוא „אינונג ניו“, ותוך תקופת־זמן הגדיל את תפוצתו פ־עשרה („כאשר הגעתי לרמה שכלית של בני ארבע־עשרה, התלהב הצי־בור האנגלי והחל לחטוף את העתון“, הסביר האריס). הוא נשא לאשה אלמנה עשירה, ש„אותה הצליח לרושש בלי שיעלה בידו להביא לה אושר“. בכספה נאבק על מושב בפרלמנט הבריטי, ואת סיכויו לז־כות באותו מושב קבר כליל בשאתו נאום־בחירות שבו „העלה על נס את פילגשיהם של צירי־הפרלמנט“. בעזרת הלוואות של ידידים ומודעים, חזר לעולם העתונות, רכש את השבועון הספרותי „סאטרדי רבי“, וזכה לשתף בו סופרים כג. ב. שו, ה. ג. ולס. קפלינג והארדי.

בעיקרו של דבר אפשר להוסיף את דמותו של מר האריס לגלריה של ה„ויקטוריאנים הגדולים“, אף כי האריך ימים עוד 30 שנה לאחר מותה של הקיסרית החסודה, ואף כי הרבה מהרפתקותיו — בחייו כבאה־בותיו, במעשיו כבכתבתו — ודאי היה בהן כדי להעביר צמרמורת בגופם של רוב הבור־נים בני־זמנו. אכן, תגובתם זו של בני־

הדור היתה, כמדומה, משאת־נפשו של מר האריס וראש־מאוויו בגשתו לכתוב את פרשת־חיו, אף כי היו לו בכך גם כוונות חינוכיות מפורשות. „בשלב האחרון של חייו“, אומר האריס באקדמתו לספר, „גד־טים כולנו להקריב שמץ מן האמת תמורת אהדת הזולת“. בנטיה זו לא יוכל הקורא להאשימו. לעומת זאת ניכר בו שהיה מוכן להקריב הרבה מן האמת ובלבד שידהים את הזולת, ירעישו, או יעורר בו פלצות. ספק הוא באיזה משני המקרים יוצאת „הא־מת“ נשפרת יותר. מכל־מקום, מאס ברבום הידוע העיר פעם כי מגרעתו הגדולה של פראנק האריס היתה נטייתו לומר את האמת רק כאשר בגד בו דמיונו.

מי שעדיין לא שמע מה עניינה, או עיקר עניינה, של ה„אוטוביוגרפיה“ הזאת — לחס־תריהם של כמה וכמה שנתונים — בני־תשחורת בארצות־המערב בשנות ה־20 וה־30 למאתנו — ראוי הוא שנצטט לפניו כאן שוב מן המבוא של המו־ל העברי: „האריס... תיאר את ההבדלים שמצא באמ־נות־האהבה אצל בנות העמים השונים, גד־עים שונים, ומעמדות שונים בחברה“. צד המחאה וההתרסה שהברצאת־הדברים הזאת גלוי מתוך אקדמתו של האריס עצמו, האר־מר: „בדעתי לספר את אשר הורוני החיית, ואם אפתח באלפבית של האהבה, אין זאת אלא משום שחונכתי בבריטניה ובארצות־הברית, ושם ממעטים מאד להורות לצע־רים תורה חשובה זו“. המניע האלטרואיסטי והמוראליסטי ניכר, לעומת זאת, מתוך מש־פטי־ההצהרה הבאים, שלא נוכל להתאפק מלהביאם כלשונם:

„ברצוני להזהיר את הצעירים התמימים מפני השרטונות והשוניות הנסתרים באוק־ינוס החיים ולהתוות להם מפה של הנתי־בים הבלתי ידועים...“

„בדעתי להורות לצעירים כיצד להשתמש ברובה האוטומטי שלהם, על־מנת שיוכלו להיעזר בו שנים רבות; ורצוני ללמד את אלה שכבר הגיעו לתור הרובה הדור קני, כיצד להישמר ולהאריך את ימיו של הנשק הטוב הזה, העשוי לשרתם עד

אפילו שנצטמצמו מעיו של המסכן עד כדי כך שיכול הוא לומר די בגמיעות אחדות בלבד ממרק-הדגים השמנוני שהכין לו פראנק בשעתו.

י. ע.

הדיירים מאחורי השעון

דעה קדומה אומרת כי צורת האגדה אינה מתאימה עוד לסופר-ילדים מודרני שכן כל האגדות כבר נכתבו והמוסיף עליהן אינו אלא טוחן קמח טחון. לאגדות נאות המרכבות וספינות-המפרש, הפישור והפלך, אך מה צורך יהיה באגדה שגיבוריה יסעו באוטר-בוס וישתמשו בטלפון?

אפשר שסיבתה של דעה זו היא בזה שבא-גדות המתחדשות והחדשניות רבים המוטיבים ה"חינוכיים" מן הספרותיים, תופעה חולה זו היא מפת רובה של ספרות הילדים המודרנית, אלא שהאגדה והשיר רגישים לחוסר הפגות יותר מצורות ספרות אחרות.

שנת החמישים לחייהם; לאחר-מכן יוכל הרובה החד-קני לענגם עוד חצי-יובל שנים".

מאתיים עמודי-דפוס הבאים לאחר ההצהרות האלו רצופים, בראש-וראשונה אם לא בעי-קר, מופתים-להועיל, או הדגמות מעשיות, לשיטותיו של המחבר. אם לא בחיים, הרי לפחות באהבה. אם לא באהבה, הרי לפחות בעגבים, חייב אדם להודות שמר האריס מרצה את נסיונות-חיינו אלה בתקיפות ובדי-קנות (לפחות למראית-עין) כיאה למורי דיקדוק או מתמטיקה, או כדרך שנוהגים היו הללו אולי בתקופה הוויקטוריאנית. הקורא בן-זמננו דומה ששוב אינו גענה כל-כך להרבצת-תורה מסוג זה; אפשר

* פראנק האריס: חיי ואהבותי (אוטוביו-אוגרפיה), ספר ראשון; עברית: חיים לב; הוצאת כתבי מחברים נודעים, ת"א, 1960; עמ' 239.

משרד ראשי:

תל-אביב, רח' הרי-מיני 1, טל. 67371/3, 67894/6

סניפים: ירושלים . חיפה . באר-שבע . אילת

הסגלנים הזוריים והפיקחים יודעים לעשות שימוש בכל המזדמן להם: צינור הגז קופס־סות שימורים, סנוך־כביסה וסכיני־גילוח, סיכות־כובע והדק־חבל. הם מצויים תמיד בקרבתם של בני־אדם, שהרי בני־אדם נוצרו כדי לקיים את הסגלנים, אך יחד עם זה יודעים הם כי בני־האדם הם יצורים עשויים להזיק וסגלן שומר־נפשו ייזהר מלהיגלות לעיניהם.

חייהם של הסגלנים ובני־האדם אלה בצד־אלה, הקיום הדמיוני והמציאותי זה בצד־זה — בכך עניינו של סיפור־כשפים זה.

ד. ג.

דברי ימי יוון

אם מוציאים היום בעברית את ספרו של ג'ון ביורי על תולדות יוון, שנכתב כידוע לפני למעלה מששים שנה, יש לכך ודאי סיבות רציניות, אבל סיבות אלו עדיין אינן פוטרות את ההוצאה מלהוסיף לספר איזו עריכה מדעית, שתתקין אותו לשימוש של הקורא בן־ימינו.

יובל השנים שעבר מאז ניתן הספר לקורא האנגלי בשנת 1900 משאיר, כמובן, את רישומו. הרבה דברים התישנו מאז ואחרים צריכים תיקון, ואילו היה מישוה נותן דעתו אפשר שהיה מציל את הספר מכמה אנאכ־רונזימים שאינם יפים כלל לספרות מדעית.

אנאכרונזימים אלה בולטים במיוחד בחלק הראשון של הספר, הדין בצביביליזציות טרום־היווניות במיקני וקרתיים. אולי משום שדווקא המחקר הארכיאולוגי, שבפתרונותיו תלויות היו הרבה מן הסתמות שבצביביליזציות אלו, התקדם הרבה מאז ראשית המאה.

ג'ון ב. ביורי רשאי אמנם לספר לפי תומו כי הכתב הליניארי של כרתים ויוון לא פוענח עדיין, אבל מאחר שכתב זה פוענח ברובו לפני כמה שנים ראוי היום הקורא העברי לאינפורמציה אחרת. גם טענתו של פרוֹפ' ביורי ביחס לתרבות המיקנית, שלד־בריו היא „פרי הצביביליזציה הכרתית (המינואית)“, ראויה אולי לבדיקה מחודשת. החפירות ביאליסוס ובטריאנדה שבאי רודוס

אגדות־העם שנוצרו על־ידי מספרים אלמונים ונסתנו במסורת הדורות קנה־המידה שלהן הוא ספרותי ולא מגמתי. אין הן מתעלמות מן האכזרי והמפחיד; הן גוהרות רק מפני הזיוף והפיטוט. לא מקרה הוא שהפסיכור־לונים מצאו באגדות־העם העתיקות סימוכים לתסביכים ולניברוזות שהיו בזמנם בבחינת גילוי מרעיש.

גיבוריה המסורתיים של האגדה הם המכ־שפות, הגמדים, הענקים, חוטבי־העצים, שול־יות החייטים שיצאו לתור עולם, בנות־המלכים היפהפיות, צעירי־הבנים־הלא־יוצ־לחים ועוד ועוד — גלריה של דמויות חור־רות־ונשנות, שבכל אחת מהן יש פשט וסמל, אמת פסיכולוגית וכנות ספרותית. בדומה לקומדיה־דל־ארטה, מסגרת האגדה כמעט שאינה משתנית, אלא שבתוך מסגרת זו יש סיפורים שונים באפיים ובתכנם.

„הדיירים מאחורי השעון“ איננו סיפור־אגדה. לכך הוא ארוך מדי, אירוני מדי ופחות מדי תמים. זהו סיפור שאגדה ומציאות שלובים בו; דרך הרצאתו נקיה וקפדנית, גיבוריו הם יצורי־אגדה שיש בהם סמל ופשט, כנות ספרותית ואמת פסיכולוגית, ועל הכל שולט כאן הומור מבוגר, מפוכח וחסר־אשליות — הומור לא אגדתי כלל. מבחינה זו מזכיר הספר את „עלייה בארץ־הפלאות“, „מרי פופינס“ וה„רוח בערבי־הנחל“.

גיבורי „הדיירים מאחורי השעון“ הם עם הסגלנים — יצורים גמדיים המתגוררים בסדקים ובמחבואים בתוך בתי־מגוריהם של בני־האדם והם „מסגלים“ להם את זוטות החפצים שהולכים ל„איבוד“ ומתקנים מהם בחריצות־כסיים רהיטים, כלים, מלבושים, אבזרי־בנין וצרכי־זמון. מרתק ועוצר־נשימה הוא סיפורו של הסגלן — השייט האמיץ ששייט את ספינתו בקערת המרק הגדולה והעלה בחפתו מקרקעיתה בשר ועצמות.

* מרי נורטון: הדיירים מאחורי השעון; תרגום: אביב מלצר; הוצאת עם עובד, 1961; 174 עמ'.

של החוקה ב„פוליס“ נקבעה על-ידי המאבק שבין האריסטוקרטיה לבין העם. מה הביא לגפילת המונרכיות היווניות? שאלה זו אינה מדרש-פליאה סתם, בייחוד למי שמתבונן אל תקפן וחזקן של המונר-כיות האבסולוטיות שמתוץ ליוון, אלא גם שאלת-יסוד בהיסטוריה היוונית בכלל. אולי זהו שהבדיל את יוון מכלל העולם העתיק. אחת השאלות המרתקות ביותר בהיסטוריה של יוון היא מניין צמחה הבגרות המדינית והאזרחית שלה. מבחינה זו צודק ביורי בהחלט בשעה שהוא שם את הדגש בחוקות העירוניות השונות ורואה את דבריימי יוון כמאבק על אופי החוקות הללו. אין ספק שיוון לא היתה מה שהיתה לולא האופי המיוחד אשר לחוקות אלו. התרבות היוונית נפליה מן התרבות המזרחית באותה מידה.

ספרים חדשים

קטלין קניון

חשפנו את יריחו

ספר ארכיאולוגיה מרתק הכולל את תגליתה המרעישת של המחברת על יריחו מלפני עשרת אלפים שנה

יותר ממאה צילומים ושרטוטים

המחיר 7.25 ל"י.

לוציאוס אנאוס

סנקא

כתבים נבחרים

תרגום מרומית: א. קמינקא

הקדמה: פרופ' מ. הרס

הספר כולל: על ההשגחה האלוהית; על מנוחת הנפש; איגרת תנחומים לאמו הלוויא ושלישים ושמונה מכתבים

המחיר 3.25 ל"י.

הוצאת דביר

חשפו שתי מושבות זו בצד זו, אחת מיקנית ואחת מינאית, ששתיהן התקיימו בעת-ובעונה-אחת; יחס-הגומלים בין שתי הציי-בילוציות אינו יכול אפוא להיות חד-משמעי כלל.

מה שלא עשה המו"ל לא עשה אף המתרגם. נ. רבן המנוח אכן ידוע היה כמתרגם-רומנים מעולה. אולי משום כך טרח ומצא תיאור נאה משלו בשביל אותן „צנצנות בעלות הצוואר המדומה“ שאין להן מיפתח מעל לצוואר כי אם זריבוית מן הצד*, אבל טירחה זו היתה לא רק מיותרת אלא אף מזיקה מאחר שהמונח הטכני העברי לכלים אלה הוא „כדי ארכוב“ (stirrup vases).

אף-על-פי-כן, כל הדברים הללו, שאמנם יפים הם לספרות יפה, עדיין אינם הופכים את ספרו של ביורי לרומן. על אף היותו ספר קריא, כפי שביקש אמנם המחבר לעשותו, הרי זה סיכום רציני של שנות מחקר רבות של המחבר, ששימש פרופיסור להיסטוריה ולשפות קלאסיות בקמברידג', ואת השקפת-העולם המדעית שלו הכניס בתוך הרצאת-הדברים.

ביורי תופס את ההתפתחות ההיסטורית ביוון כהתפתחות פנימית של המוסדיות היוונית. את החוקות היווניות השונות רואה הוא לא כנתינתן בידי „המחוקקים“ השונים אלא כהשתלשלות היסטורית ארוכה, פרי שיווי-המשקל שבין המעמדות השונים.

ביורי מקדיש תשומת-לב רבה לחקר המוסד-דות הללו. מעניינת אותו השאלה כיצד עלו והתפתחו ומה הביא לניוונם. מקומם של מוסדות משופים או דומים בערים היווניות השונות הוא גזור את תהליכי-היסוד המשר-תפים לעולם היווני כולו. תהליך אחד כזה הוא רואה למשל במעבר ממונרכיה לאריס-טוקרטיה. לדעתו עברו כל הערים היווניות את הדרך מן המלוכה אל האריסטוקרטיה, כל אחת כדרכה שלה, ואילו הצורה הסופית

* ג. ב. ביורי: דברי ימי יוון; תרגום:

נ. רבן; הוצאת ש. פרידמן, תל-אביב.

תש"ך; שני כרכים.

ביורי צודק, כמדומה, רק באותה מידה שהרגיש כי המעבר לחייעיר גרם בהכרח שינויים מסוימים במבנה של החברה היוונית העתיקה. ככל חברה ארית היתה גם החברה היוונית בנויה על שלושה מוסדות: המלך, מועצת־הזקנים ואסיפת־העם. שלטונו של המלך היה מוגבל מלכתחילה על־ידי מועצת־הזקנים, וכל השילוש הרופף הזה כולו היה נסבל, ואולי אפילו הכרחי, מאחר שהכוח האמיתי בחברה הארית הפרימיטיבית היה לא בידי אחד משלושת המוסדות הללו אלא בידי המשפחה או ה"קלאן".

רק על רקע חלוקה משולשת זו, שערכה רב לגבי כל המשטרים האירופיים בכלל, אפשר להבין את המעבר אל הרפובליקות. גרעין של רפובליקה טבוע כבר במועצת־הזקנים, ואילו המאבק על תחומי־השפעה ועמדות של כוח בין שלושת המוסדות של החברה העתיקה קיבל ודאי מפנה חדש עם המעבר לחיי עיר.

ה. ב.

שהחוק היווני נפלה מן החוק, או המצוה, המזרחיים. ההבדל בין המתוקק היווני ובין "המתוקק" המזרחי, שלעולם אינו אדם אלא אֵל הנתן "חוקים ומשפטים", ממצה אולי את כל הייחוד היווני כולו. ייחוד זה לא היה בא לעולם לולא התפתחה ביוון מדינה במלוא מובן המלה, מדינה שמחוקקת חוקים ומקפידה על ביצועם. זהו הייחוד שבא על ביטויו השלם בתהליך ביטול המונרכיה.

לדעת ביורי נתבטלה המלוכה עם המעבר לחייעיר. ביטול זה בא כמעט מאליו מאחר ששיבת־כרכים, לדעתו, מחייבת כשלעצמה את השאיפה לרפובליקה. חייעיר אינם הול־מים עוד את אפיו של "רועה־העם" ההומרי. בעיר נוח יותר לרטון בציבור, לקשור קשרים על שלטון המלך, ועוד ועוד. ספק אם יש אמת בהסבר ציורי זה. מונרכיות עירוניות ידועות היטב בהיסטוריה ואין צורך למנותן. דומה שיותר משהסבר זה עולה בקנה אחד עם המציאות הוא תואם את ההשקפות של סוף המאה ה־19.

ריות החיים. הוא מספר את האמת בדבר ילקד המופקר עליידי אביו השיכור והנמסר לפיקוחן של נשים חסודות וצרות־אופק ועל הכושי הבורח מעבדות, על חיי נדודים ומחסור, פגעי טבע ונכליהם של בני־אדם. עלילה קודרת זו אינה קודרת כאן כלל וכלל. זהו ספר אופטימי מיסודו, שכן יחד עם האמת על הצד הטראגי שבחיים הוא יודע לספר על האהווה האנושית הנוצרת בתוך התנאים הקשים, על שמחת החיים ויצר הקונדסות הפורצים מהילד על אף הכל, על האינסטינקט המופלא המכווננו אל הטוב חרף הדעות הקדומות שנתחנך בהן, ועל הניצור צות האנושיים המתגלים בלבות אנשים נוק־שים ומוגבלים. משום כך ניתן לומר כי זהו ספר חינוכי ממדרגה ראשונה.

אף כי חיייהם של הק וגים הם קשים ביותר וכמעט אין פרק שאין בו מקרה טראגי, אין הספר גורם סיוטים כלשהם, חוסר הסנטימנטליות וההומור הנפלא של הסופר המבורגר והפיכת העומד מאחורי גיבוריו, יודע יותר מהם ומעולם אינו כופה עצמו עליהם; דרך סיפורו התמה־להפליא של הנער, שמעורר לם אינו חורג ממגבלותיו ואין דיבורו בלתי־טבעי (בתרגום העברי נפגמה, לצערי, סגור לה זו), ושפע הסיטואציות המבדחות גם כשהן טראגיות כשלעצמן — כל זה מקהה את חודם של הדברים, ואין אתה יכול שלא לצחוק מקרב־לב אף למקרא דברים מזע־זעים ביותר.

„הקלברי פין“ הוא סיפורו של הדרום האמ־ריקאי בתקופת העבדות. זהו סיפור העי־רות, החווה, נוודי הנהרות, העבדים הכושים והקרתנים הלבנים כמו שהם, ללא אידיאל ליוציה של הסובלים, ללא הגומה באכזריותם של הנבלים. כל אחד מן המשתתפים בעלילת הקלברי פין הוא טיפוס שלם, ללא זיוף. אף אחד מהם מעולם אינו חורג מגבולותיו הטבעיים, ובכל אחד מהם יש משהו אישי, מיוחד לו. כל פרט בעלילה הוא סיפור שאין לוותר עליו. על כן, אנב, צר שהשמיט המתרגם קטע — כנראה משום שחשש לאכ־זריות היתרה של הלינץ' הדרומי (קטע זה נשמט גם בתרגום הקודם).

לילדים

הקלברי פין

„הקלברי פין“, שהוא כמדומה הטוב בספריו של מרק טוויין, יש לו מזל מיוחד בשפה העברית. בתרגומו הראשון (בהוצאת „אמ־נות“ הזכורה לטוב) היתה שפת התרגום שוטפת, ציורית ומשובחת ביותר — ועם זאת, מעין גירסה מעודנת ללא צורך של הנוסח המקורי, מרוחו של הספר לא נשאר בה הרבה. התרגום שלפני, העשוי בידי אברהם בירמן, משתדל להיות נאמן למקור, אלא שהשתדלות זו לא השיגה הפעם את המטרה הרצויה.

אמת, קשה מאד לתרגם את הקלברי פין. הסגנון הקמישר, הילדותי והציורי, והניב העממי־הדרומי על גוני־גוניו, כמעט אין לתרגמם בלי שיתלווה אליהם צל של מלא־כותיות. אין זאת אלא שגם המתרגם חש בקושי זה. הוא השתדל למסור את הביטויים העזים והמישירים של הנער המשולח, של נוודי הנהר, של העבדים הכושים ושל בני העיירות כמו שהם, בתרגומו אותם לשפת־הרחוב שלנו. אלא ששפת־הרחוב שלנו איננה עשירה כדרכך שאפשר יהיה למסור בה את סיפורו של הקלברי פין כמו שהוא. בהשתדלו לשמור על עשרם וציוריותם של התיאורים נזקק המתרגם למלים לא־שגורות, הקרובות מאד אל המליצה, ולשימושים מיותרים בכינויי הפעול. יצא מין מעשה־כלאים משונה ביותר.

אף־על־פי־כן יש לברך על התרגום, ולו רק בזכות כך שיוודע את ילדינו עם ספר שהוא מן הטובים בספרי־הילדים בעולם — בזכות הענין והמיתח המתמידים בעלילה, התיאורים הריאליסטיים, חישוף הנלעג בחיים ובחברה, שפע ההומור והשלמות שבעיצוב הטיפוסים. לאשרנו אין מרק טוויין „פדגוג“ ואינו סובר כי יש להסתיר מפני הילד את אכז־

* מרק טוויין : הקלברי פין ; תרגום : אברהם בירמן ; ציורים : בולדווין הוון ; הוצאת צ'צ'יק, 1961 ; 244 עמ'.

וילסון הטמבל

אותן חולשות שמנינו בתרגום של הקלברי פין קיימות אף כאן ואפילו ביתר חריפות, שכן אם עלילתו של הקלברי פין מכפרת על חולשת תרגומו הנה עלילתו של וילסון הטמבל Puddin' head Wilson לא מסיגלת לכך.

וילסון הטמבל הוא ספר ידוע הרבה פחות מ"תום סוייר" ו"הקלברי פין" ועלילתו מזכירה קצת את "בן-המלך והעני" — מעשה בשני ילדים שהוחלפו. אך שלא כמו ב"בן-המלך והעני" היתה החלפה זו הרת-אסון. אם החלפתו של נער-פרוורים בילד מבית המלכות נתנה לסופר הזדמנות לחשוף את המגווח במנהגי המלוכה האנגליים, הנה מעשה חילופים בין לבן לנער צבועני נתן לו הזדמנות לחשוף את הנלעג והטראגי שבעבדות. כפי הנראה היו מושגיו של ה"ד" רום" האמריקאי מושרשים מאד במחברנו, וכשהוא מתאר נער שהוא כושי ב-1/32 מדמו ואינו נמצא בבית-העבדים אלא בין האדונים, הריהו דן אותו לגורל טראגי ביותר. עבד שאינו במקומו, הרי זה דבר שאין הדעת סובלתו.

עלילת הביולושים שב"וילסון הטמבל" איננה עזה ושלמה כעלילתם של תום סוייר והקלברי פין, אך כוחו של מרק טוויין עמד לו אף כאן בעיצוב הטיפוסים. וילסון, אותו בן-כרך השגון הנקלע לעיירה הקרתנית והופך "טמבל" תמהוני בעיני התורשבים; רוקסנה הכושית העליונה ואוהבת החיים, העומדת באומץ מול התפוכות הגורל וגילגוליו; השופט דריסקול, הוא איש הדרום האבירי והמנופה, שמושגיו המגוחכים על כבוד ותפארת אינם ניתנים כלל לערעור — אלה הם שלושת הטיפוסים המערצבים-להפליא בספר זה. בני העיירה הקרתנים, על שיהות-ההבל שלהם, בטחונם העצמי והתבטלותם מפני הזר שבא מחוץ-לארץ, והעבדים הכושים, על פיקחות הנרד-

פים שלהם, בערותם ופחדם התמידי להימכר במורד הנהר — אלו הן דמויות-הרקע הנאמנות, שצוירו ביד אמן, אשר לגיבור העלילה — זהו נער מפונק וחסר אופי, נגרר מטבעו לסטיה מדרך הישר, "בן טובים" טיפוסי. אלא שכאן נוספת לנו עובדת היותו כושי. עובדה זאת מערערת את אותה מסבכת את חייו וגוררת אותו לפשע של ממש. עלילת הרצח וגילוי הרוצח כשלעצמה נופלת מעלילות סיפורי האחרים של מרק טוויין, ואילו יחסי האדונים והעבדים מתוארים ביד אמן. אפייניים הם התיאור הטראגי של הנער, המאבד את טעם החיים ואת הבטחון-העצמי כאשר גודע לו כי הוא בן-כושים, ותיאור העבד שנתברר לו לפתע כי אין הוא כושי וכבר אין הוא יכול לשוב ולהיות "אדון" — לאמיתו לאחר חיי ההשפלה שעברו עליו.

ההומור, אשר יותר מכל עזר לסתום פרצות בעלילת "וילסון הטמבל", נפגם ביד קשה בתרגום העברי.

תום סוייר

אף בפני ברוך מורן עמדו אותם קשיים שעמדו בפני א. בירמן, אלא שברוך מורן ידע לשמור על נקיון הלשון ופשטות הדיבור. בתרגומו אין תום סוייר והבריו חוטי-אים בלשון שאינה שייכת אליהם. כוחו ועשרו של התיאור, עם ההומור המרק-טווייני המיוחד, נשמרים הפעם בכלי העברי. חבל ששני הספרים האחרים לא זכו לטיפול דומה.

תום סוייר הוא לא רק ספר-הילדים הידוע ביותר של מרק טוויין אלא גם הספר הידוע ביותר בספרות הילדים הקלסית. נדמה לי שאף אחד לא הצליח עדיין למסור ככה את נפש הילד. תום סוייר בחלומותיו, מאווינו, צערו, שמחתו, אהבתו וקשיו ההסתגלות שלו לעולם המבוגרים הריהו ילד "קלאסי" ועלילותיו הן עלילות-ילדות קלאסיות. בסיפורו של תום סוייר אין שמץ זיוף. אין הוא גולש אל הסנטימנטליות — אף כשה נער חש עצמו נעזב מכל ושואל את נפשו למות — ועם כל שפע ההומור הנפלא שלו

* מרק טוויין: וילסון הטמבל; תרגום: אברהם בירמן; ציורים: יהודית שפיץ; הוצאת צ'צ'יק, 1961; 143 עמ'.
 * מרק טוויין: וילסון הטמבל; תרגום: אברהם בירמן; ציורים: יהודית שפיץ; הוצאת צ'צ'יק, 1961; 143 עמ'.

לילה על הגדה המערבית

גם בדבריה של ההוצאה (על גב הכריכה) וגם בדבריהם של אחדים מן המבקרים הוגדר ספר זה כ"אגדה מודרנית" או "סיפור-אגדה של המאה העשרים". לדעתנו יש בצירוף-המלים זה משום שרירות-לב, מכוונת אולי; באשר המושג "אגדה" כשלעצמו אומר לנו יותר מאשר "סיפור" או "סיפור דמיוני". המושג אגדה כולל כמדומה ערך חשוב אחד, הנשאר דומיננטי בכל סוגיה וצורותיה של האגדה: זהו ערך "הזמן" או ה"אל-זמן" — שמפוחו באים לה לאגדה אריכות-ימים, המשכיות והתחדשות. סיפורים הופכים, או נעשים, אגדה ברבות הימים — ולא דווקא סיפוריים שבמסורת אלא גם כאלה שנכתבו ביד מחבר אמן — האחרונים אולי אף בשל ערכם הספרותי הנוסף על סגולותיהם העממיות השונות.

סיפורו של תמוז הוא אמנם "מודרני", כלומר, מתרחש במאה העשרים, אלא שבכך מתמצה כל המודרניות שבו. גם תכונות של אגדה, במובן הקלאסי של מושג זה, לא מצאנו בו. בתכונה אחת שלו מזכיר לנו הסיפור סוג מסוים מאד של אגדה, האגדה הישראלית — זו של התלמודים, המשנה והמדרשים — שאם גם מקובלת היא כאני טיפיה של ההלכה הנה מגמתה הדידקטית מובהקת ביותר.

אגדה או לא אגדה — מכל מקום אין מעשיה זו פותחת ב"היה היה" ואינה מספרת על ימים רחוקים. זירתה היא רומא וזמנה — ימינראנו; ואף כי יש כאן, בתוך השאר, גם עלילה בלשית גם אידיאולוגיה פוליטית, הרי זה קודם-כל סיפורה של רומא העיר.

בררומא ודאי לא כך היה מספר על עירו — כאיש שחי בה והיא חיה בו, ולכן היא מובנת-מאליה, בעיניו. תמוז, לעומת זאת, כבן ארץ אחרת, מגלה אותה טפח-טפח: לא כמדריך יתירים אלא כמי שלמד להכירה משך שנים, כמי שפבר התגבר על הלהי טות של המבקר ה"ירוק" אך עדיין לא קיפה את הסקרנות הפוריה לראות שוב ולדעת עוד. אנו מסיירים בעיר עם הפרר

לעולם אין הוא נתפס להתחכמות נוסח קסטנר. מרק טוויין נשמר מכל הסכנות האורבות לספריילדים משום שאין לו אמת-מידה אחת לגבי ספריילדים ואמת-מידה אחרת לגבי ספרלמבוגרים. נקיון הכתיבה, שלמות הטיפוסים, ועל הכל — הכנות שבסיפור-העלילה, בתיאור מצביה-נפש של הגיבורים ובעיצוב הדמויות, אינם מפנים מקום למגמות "חינוכיות" כביכול. הילד אינו חי חיי חממה. ההתנגשויות בינו לבין דודתו, המסורה לו והמחנכתו היגון מחמיר, יבש וקפדני; יחסו עם אחיו-החורג, זה ה"ילד" למפת" המעורר סלידה; אהבתו לילדה ופרשת ה"רומן" המלא סערות-נפש דראמטיות; הרובינוניאדה שלו כשוודיים על אי בודד; חיינו בבית-הספר הכפרי, שהוא קריקטורה נאמנה של כל בית-ספר עליו-אדמות — המוסד בו לומד הילד, "להסתדר" עם מעניו ולחיות חיי חברה; יחסו עם חבריו, מתחריו ואויביו מן הילדים; חלור מות-התפארת שלו על מטמונים וחיי-שוודים — כל אלה משתלבים עם חיי העירה הקרתגית. אף חיים אלה אינם חיי אידיליה שאננה: צביעותם של מורים וקשיחותם של הורים, יחס הזילוול והאכזריות כלפי ילד-הרחוב העלוב — אין הסופר מתעלם מהם אף אינו מנסה לחפות עליהם. מרק טוויין אינו מכסה מקוראיו הילדים גם את הצד המפחיד יותר של החיים. יש כאן רצח אכזרי ועלילת-שווא; קשיחות החברה כלפי הנאשם; ולבסוף — מותו המזועזע של הרר צח בבדידות המערה. רק הנקיון שבתיאור והומור שאיננו חדל אף לרגע, הם שאינם מניחים לעלילה החיה להיות לעלילת-מיתח זולה אף לא לסיפור-פחדים.

הוצאת צ'צ'יק העשירה את ספרות-הילדים המתורגמת שלנו בשלושה ספרי-מופת. אשר לתרגומים הרי חבל שרק תרגומו של "תום סויר" עומד על רמה נאותה.

ד. ג.

* מרק טוויין: תום סויר; תרגום: ברוך מורד; ציורים: לואי סלובודקין; הוצאת צ'צ'יק, 1961; 184 עמ'.

לא היתה ברירה לפני מר תמוז אלא לסיים את העלילה אי־ככה, בסוף־מר או בסוף־טוב. אך מאחר שמדובר עדיין בואסילי וג'וני, ועל מקומה של האהבה באה „רק“ ידידות, מסתיים סיפור־המעשה בסימן־שאלה, ובמשׁ־אלה: שיבואו בני הדור הצעיר לספר לפרופיסור הקשיש מה עלה בגורלם של ואסילי וג'וני ובני־דורם. לגבינו יכול היה הסיפור להסתיים בפיסקה הקודמת: „...והקד־וה נאמנה, כמו פקודה, שלא לנטוש את זכר הדברים היפים, הימים היפים והאנשים היפים שנקרו לי בדרכי החיים, מאז פקחתי עיני לראשונה וראיתי אור עולם“.

הספר מלווה צילומים מגופה של רומא, כתוב בלשון עשירה ונקיה, ומצטיין בכשרו־הסתכלות, הבחנה אמנותית מעולה, הומור דק וטוב־טעם. ככל ספרות־ילדים טובה, יפה הוא גם לגדולים.

בדרך הים הארונה

שלושה סיפורי־טבע, של שלושה ספרים שונים, בשלושה סגנונות נבדלים — ובכל־זאת, רב הוא המשותף לשלושת אלה מן המיוחד אותם זה מזה.

סיטון, האמריקאי, מספר את סיפורו („שׁ־עלים“) בגוף ראשון; הוא מתאר חווית אישית, בלי כל יומרות „ספרותיות“. שני האחרים, ביאנקי ופרישוין הרוסיים, אינם משתפים עצמם בסיפוריהם אלא (פרישוין עושה זאת, דרך־כלל, בסיפוריו האחרים); והנה, הרף גייטראליות מכוונת זו, המספר — הנסתר, כביכול — הוא הגיבור האמיתי של שלושת הסיפורים. כל הגילויים המפתיעים של תעלומות הטבע, כל הדרא־מות מסעירות־הלב, המיתח העלילתי, היפעת שבנסתר ובנגלה — כל אלה מפעימים את לב הקורא לא־בשל דמיונו הפורה של הסופר אף לא בשל מלאכת־המחשבת הספ־רותית שלו. תכונה אחרת היא המציגת את כל המספרים הללו: תבונת־ההתבוננות. בשיאים הדרמטיים ביותר של העלילה — שגיבורה יכול להיות שועל, או סנאי, למשל

פיסור נקדימון בן־הכסת, ועמו אנו לומדים להכיר את עתיקותיה ושכיות־אמנותה כמו גם את אנשיה, מנהגיהם ומאכליהם; ענין זה, כאמור, הוא עיקרו של הספר.

העלילה ה„בלשית“ — שהיא בהחלט ערך משני בסיפור זה, לדעתנו — מתמצה בתג־ליתו של הפרופיסור בן־הכסת, שהצבע הירוק הוורוני (שבמחקר תרכבתו הכימית הוא עוסק) הוא־הוא גורם ההרעלה המס־תורת של משפחת השגריר האמריקאי ברומא, הוא ולא השגריר הרוסי. גם לעלילה בלשית זו, כשלעצמה, יש מעין מוסר־השכל משלה, והוא: הצבע הוורוני, כאל־מנט המיצג כאן את עולם־האמנות, הוא בעל ערך גדול וקיים יותר מן התככים והאיבה שבין שני השגרירים — המסמלים את האיבה הבינ־גושית בעולם של היום.

לשני הגושים האלה יש עוד נציגים בסי־פור — בניגם של שני השגרירים, ואסילי וג'וני. שני אלה מתדידים בהשראת מורם למוזיקה — טיפוס איטלקי מופלא, „מאס־טרו“ גדול לאמיתו. ושוב, גם כאן האמנות היא המישרת את ההדורים, היא המטרה הנכספת והיא הכוח המניע. לאורה נחשפים הגיחוך והתפלגות שבאיבה הפוליטית העקרה והעיוורת.

בהקשר זה מתבקשת מאליה מין „ספקולציה“ קטנה, שיהיה בה משום תשובה גם לאלה המגדירים את הסיפור כ„אגדה מודרנית“ גם לאלה שאינם משלימים עם סיומו: אילו היה אחד הבנים האלה ממין נקבה (נאמר, נאטאשה במקום ואסילי או גיין במקום ג'וני) אין ספק שאהבה בין השנים היתה בלתי־נמנעת כמעט, והיינו רואים לפנינו מהדורה מודרנית של רומיאו ויוליה; ומאחר שמים רבים לא יכבו את האהבה,

* בנימין תמוז: לילה על הגדה המערבית; הוצאת מחברות לספרות; 84 עמ' (השנה לא צוינה).

** ל. ביאנקי, א. ת. סיטון, מ. פרישוין: בדרך הים הארוכה; עברית: ש. יורם; ציורים: יחזקאל קמחי; ספרית פועלים, סידרת „עוורים“, תשכ״ב, 135 עמ'.

גם על אלה העוסקים בכך לעת־מצוא, שהרי ההכרח לא יגונה. הסיפור „שועלים” הוא שנראה לנו ביותר בקובץ זה. היות־טרף אלו אין האהדה מוב־טחת להן מראש כמו, למשל, לאווזת־הבר התמימה מסיפורו של ביאנקי; מה־גם שההת־וודעות אליהם, במקרה זה, מגלה קודם־כל את האכזר והערמומי שבטבעם. המעקב מקרוב אחר משפחת השועלים לא די שהוא משכיח את היחס העוין; הוא אף הופך את ההסתייגות לאהדה ואת הסלידה להערצה — עם כל שיהיה הדבר מוזר־למראֶה. התרגום מעולה (ככל שיכול לשפוט מי שאינו מכיר את המקור), והעיטורים נעימים לעין. ספר לכל מי שכבר הגיע לגיל־הקריאה ועדיין לא כהו עיניו.

ד. ל.

— אפשר לחוש בעליל בעינו העלומה של המספר, וההשתאות לנוכח תבונת־עין זו גדולה יותר מאשר ההתרגשות למקרא העל־י־לות עצמן.

לפחות שנים מבין שלושת המספרים הם ציידים מנוסים, ועל כך מעידים גם כתביהם האחרים. גישתם לנושאי כתיבתם אינה עיו־נית או דידאקטית כשל הוקרי־טבע או מלומדים שעיסוקם בכך, וגם אינה „ספר־ר־ית”, כאמור. גישתם היא ריאליסטית, נע־דרת סנטימנטליות, כיאה לציידים, ועם זאת היא שופעת יחס הומאני, אנושי, ליצורים שאינם בני־אנוש. דמותו של הצייד, כפי שהיא מקובלת על הרבים, דומה שכאן מופרכת היא מעיקרה: המספרים עצמם מותחים בקורת — ואם גם בנימה סלח־נית — על הציידים שאומנותם בכך כמו

המשתתפים בחוברת

ד"ר שמואל נ. אייזנשטדט, מן האוניברסיטה העברית בירושלים, כבר הביא אחד מניתוחיו הסוציולוגיים ב"קשת" יב, כשעסק ב"סיבות התפרורתן ונפילתן של קיסריות". "אלמוני" בהכרח הוא המשורר הרוסי בעל השיר "תעמולה", אחד מצרור שירים שהוברח מברית-המועצות ונדפס לא מכבר בכתבי-עת מערבי. אלמוני אחר הוא בעל המסה העיונית-ההוידויית הנרחבת, "על הריאליזם הסוציאליסטי", שראה אף הוא אור, בתרגום, בכתבי-עת סוציאליסטי בארצות-הברית. לפי מה שנמסר עליו, הריהו פייטן רוסי גודע למדי, כבן 40 שמתעמים מובנים עודו בוחר לשמור על עילום-שמו בפרסומו מסה מעין זו. סיפורו של יצחק באבל, אוטוביוגרפי בעיקרו, הוא מתוך קובץ סיפוריו המהולל, "פרשים אדומים" (1926). קדמו לאותו קובץ "סיפורי אודיסה" (1924). מאז 1936, "הושתק" באבל, הסופר היהודי האודיסאי יליד שנת 1894, בפירסומים ספרותיים סובייטיים. הוא נאסר ב־1937 ונחשב במחנה-ריכוז, מקום שמת, או נהרג, בין 1939 ל־1941. קובץ מצוננר של סיפוריו שוב פורסם במוסקבה ב־1957, לאחר ה"ריהביליטציה" של המחבר. אברהם שלונסקי מכין עתה בשביל "ספרית פועלים" תרגום עברי של רוב סיפורי באבל. יוסף בן-גל עומד להוציא קובץ שלישי של שירים מפרי עטו. קובץ חדש יופיע בקרוב גם משירי אורי ברנשטיין, מעורכי הבמה הספרותית, "יוכני". משה גיורא, המעלה כאן פרשה לא גודעת מראשית התארגנותו של הנוער העברי בשנות ה־30, זכור לקוראינו בעיקר בזכות מסתו, "מקרא ב,חיילים אלמונים" ליאיר" (קשת יא). אלקסנדר גריין (גרינבסקי) (1880—1932) היה סופר רוסי ממוצא פולני, שהרבה לכתוב סיפורי-מעשה פנטסטיים, שעליהם מתרחשת בארץ "גרינלנד" הדמיונית ונפשותיהם קרויות בשמות בעלי צילצול אנגלורסקי דווקא. סופר סובייטי יוצא-דופן זה הוקע ב־1950, שנים רבות לאחר מותו, כ"ארכי-קוסמופוליט". לאחר מותו של סטאלין שבו להדפיס את יצירותיו, ולחוגים רחבים של משכילים סובייטיים הוא משמש סמל-נגד לריאליזם סוציאליסטי. תיאודור התלגי מפרסם לעתים מוזמנות סיפורים, שירים ורשמיו מסע ב"קשת" ובכמות אחרות. פרקי ה"יומן" של עליזה לבנברג מוסיפים להפות גלים בדעת-הקהל, במיוחד במשקים הקיבוציים ובחוגים המצוינים אצל שאלות ה"מיווג". התגובות, הלקן פומביות ורגויות במפורש, ממריצות אותה לחשוב על הוצאת ה"יומן" בשלמותו בצורת ספר. בלידין הוא סופר רוסי מן הצעירים, המפרסם מיצירותיו בכתבי-עת סובייטיים. אוסיפ מנדלשטם (1892—1942) היה מן המאורות הגדולים של שירת רוסיה בשנים הראשונות למשטר הסובייטי, אף כי קובץ-שיריו החשוב ביותר, "אבנים", הופיע עוד ב־1913. אף הוא מן ה"מושתקים" בגבור שלטון-הטרור הסטאליני, וכפי הנראה מצא את מותו בארץ-גזירה. שירה של יוליה ניימן הופיע ב"אלמנך של מוסקבה הספרותית" מנובמבר 1956, שהיה בבחינת נסיונם של סופרים מוסקבאים להשיג מידה של איתנות בתכתיב בירוקרטי. הקטע שהבאנו מאת קונסטנטין פאוסטובסקי הוא אחד הבלטים ביותר בכרך ג' של הרומן האוטוביוגרפי שלו, "סיפור על החיים". המחבר, כבן 70 כיום, החל להתפרסם בעיקר בעשור האחרון. ב־1956 הגן בעור-נפש על דודינצב (בעל "לא על הלחם לבדו") באסיפה סוערת של איגוד-הסופרים, והוא אחד הלוחמים הפנים ביותר לגישה נבונה וליברלית יותר לספרות בברית-המועצות. אנאטולי פריסטאבקינ הוא סופר מתחיל, כבן 30, שאת שנות ילדותו, מגיל 10, עשה בבית-ילדים. שירתו-ההווית שלו לקוחים מ"יונוסט", ירחון נוער סובייטי. עדי צמה פירסם ב"קשת" ח את סיפורו הקצר, "אפס — אפס — אפס". סיפורים ועיונים ספרותיים פירסם גם במקומות אחרים. מסתו של נסים רזואן באה כהשלמה לשני מאמרים קודמים, "בעקבות המודרניזם בסאלאם" (קשת יב, יג). אשר רייך מוכר למדי לקוראינו. יוסף שריד הוא משורר מתחיל, שבסוף 1961 הוציא לאור קובץ-שירים ראשון, "פגישה במקום אחר" (הוצאת "מחברות לספרות"). גדעון תלפז פירסם מיפוריו ב"קשת" (ח, י) ובמקומות אחרים והוא שוקד עתה על כתיבת רומן. תצלומי היצירות בקובץ זה הם מעשה-ידי הצייר י. צפירי. תצלום הכרזה הקומוניסטית הסובייטית בע' 119 לקוח מן הספר "המפלגה הקומוניסטית הסובייטית" לפרופ' ל. שפירא, שהופיע זה מקרוב בהוצ' "עם הספר".

ספרים חדשים בהוצאת מסדה בע"מ

בר כוכבא נשיא ישראל

כתוב בידי ד"ר שמואל אברמסקי

עם הקדמה משל פרופ' יגאל ידין

אגדה בת 2000 שנה מוכחת ומתאמתת

בעזרת התעודות האחרונות שנמצאו במדבר יהודה.

בין אמונה לכפירה

מאת ד"ר אפרים שמואלי

ר' יהודה אריה מודינא ואוריאל אקוסטה

מחקר היסטורי ראשון בתולדות האפיקורסות היהודית.

הספר ממזג יחד סיפור עובדות, הרצאת דעת,

ניתוח שיטתי, חקר פרטים והסברת כללים גדולים.

לישראלים בלבד...

ספרו החדש של שבתי טבת

עם ציורים מאת שמואל כץ

סיפורים, סאטירות והומור.

בהוצאת "עם הספר"

גולת־הכותרת לעשרות שנים של מחקר סובייטולוגי.

עבודה יחידה־במינה מצד ההיקף, היסודיות

והבקיאות. ספר־היסטוריה המלווה את "המפלגה" מאפלולית

מרתפים של מחתרת וכינוסים קונספירטיביים בגולה

עד לשיא עצמתה בימינו. פרי־עטו של הפרופיסור

למימשל ולמדיניות של ברית־המועצות באוניברסיטה־שלילונדון

ליאונרד שפירא

המפלגה

הקומוניסטית

הסובייטית

527 עמ' + 16 עמודי תצלומים, נדירים ברובם. ביבליוגרפיה ומפתח־העניינים.

תרגום: אהרן אמיר. כריכה עורית. קופסה מהודרת.

המחיר 15 ל"י. למוסדות, ארגונים ומשקים: בהנחה.

ספרית פועלים

ספרים חדשים

מהיצירות המעולות בספרותנו

שאל ויזהאנה

מאת: נעמי פרנקל

הרומאן המקורי רחב-היריעה על יהדות גרמניה בתקופת נצחון היטלריזם.

*

אנשים, שנים, החיים

מאת: איליה ארנבורג

ספר הזכרונות של הסופר הפובליציסט המזהיר הנקרא בלהיטות בכל ארצות הברית.

מרוסית: אליהו פורת

*

אדם וגורלו

מאת בנימין הלוי

בספרות החכמה

עיבוד דידיאקטימטודי של ספרי איוב, משלי, קהלת, תהלים (מובהר) — לבתי ספר תיכונים. העיבוד מושתת על הפירושים המדעיים של גדולי החוקרים בימינו.

בהוצאת עם עובד

הופיע זה עתה

ספר החודש ב"ספריה לעם"

יזי אנדז'ייבסקי:

האינקויזיטורים

תקופת האימים של האינקויזיציה בספרד בשלהי המאה החמש-עשרה משוחזרת בסיפור זה

בידי אחד מטובי המספרים של פולין החדשה. עולם רחוק הנתון בסיוט

של כפיה והחשדה, כוב ופחד, נחשף לעיני הקורא בקצב עוצר-נשימה

ומעלה הקבלות מפתיעות למציאות חברתית שבימינו.

להשיגו בכל בימ"ס בארץ

ובמחסן ההוצאה, רח' מזא"ה 22,

טלפון 67569, 66482 תל אביב

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל-אביב, רח' סוטין 27, טל. 223271

רח' אלנבי 91, טל. 64905

ספרים חדשים

נתן אלתרמן

כנרת, כנרת...

מחזה בשלוש מערכות

עם עיטורים בצבעים מאת דני קרוון, לפי רישומיו לתפאורת ההצגה בתיאטרון הקאמרי.

135 עמודים.

פ. מ. דוסטויבסקי

החטא וענשו

בתרגום עברי חדש של וולפובסקי. 470 עמ'.

גליה ירדני

נ"ז שיחות עם סופרים

שיחות עם סופרים, בני המשמרות השונות של ספרותנו. 182 עמודים.

מ. י. ברדיצ'בסקי — י. ח. ברנר

חליפת אגרות

האגרות, שנתפרסמו בשעתן בנפרד, ניתנות כאן, בשנת הארבעים לפטירתם, במקובץ ובמשולב. 185 עמודים.

הוצאת מחברות לספרות

ספרי שירה חדשים:

אריאנה הרן

שירים בלי שם

*

יוסף שריד

פגישה במקום אחר

*

איסא

עולם הטללים

תירגם מיפאנית

אוריאל עקביא

הוצאת ש. פרידמן, תל-אביב
רח' פינסקר 2, טל. 56091

סדרת ספרים בדבריימי העולם העתיק

דברי ימי האנושות

מאת רנה סדילו

*

דברי ימי מצרים

בשני כרכים

מאת פרופ' הנרי ברסטד

*

דברי ימי יוון

בשני כרכים

מאת פרופ' ג'. ב. ביורי

*

תחת מכבש הדפוס

דברי ימי רומא

בשני כרכים

מאת ד"ר קארי

*

עבודות מונומנטליות של גדולי המלו-
מדים בהיסטוריה של העולם העתיק
בתקופתנו, כל אחד מהם מוכר ובין-
סמך בשטחו

ספרי-עזר מאושרים

ע"י משרד החינוך

ברוב: מפעל עממי להפצת שבעה
ספרי הפדרה — שבעת עמודי ההימני
טוריה העתיקה

הדר" הוצאת ספרים בע"מ
תל-אביב, רח' הרצל 10, טלפון 67132

במחתרת

ארבעה כרכים

מאת מנחם בגין

הכתבים, ההודעות, המסמכים המקוריים והס-
קירות הפנימיות של הארגון הצבאי הלאומי,
שנכתבו בידי מפקדו, בכל תקופות המלחמה
נגד השלטון הבריטי, עד סילוקו מארץ-ישראל.
הספר משקף את מלחמת המחתרת בהתפת-
חותה משלב אל שלב עד להקמת המדינה.

מחיר 4 הכרכים: 25 ל"י

הוצאת ספרים קרני

גאולה

כהן

סיפורה

של

לוחמת

בכל חנויות הספרים

הוצאת ספרים נ. טברסקי

חברה בע"מ

רח' צ'לנוב 2, טלפון 67318

ספרים חדשים

כושיתה בת אילת

קורותיה של התולה אילתית

מאת איזה. בצבעים

קיצור תולדות ישראל

ספר עזר ללימוד תולדות ישראל

מאת יצחק אבינרי

להשיג במשרד ההוצאה ובכל בתימסחר
הספרים בארץ.

מפעלי ישראל לחבלים בע"מ

רמת-גן

תעשיות יוטה לישראל בע"מ

בני-ברק

אנציקלופדיה

לספרות

ישראלית וכללית

בעריכת ברוך קרוא ובהשתתפות
חבר סופרים ומלומדים

מהדורה חדשה שעודכנה כולה, סדרה מחדש
והותאמה לצרכיו של הקורא הצעיר והמבוגר
כאחד. אלפי ערכים ובתוכם מאות ערכים
גדולים ומקיפים על גדולי הספרות בארץ
ובעולם בכל הדורות.

**אבן היסוד לספרייתך —
האנציקלופדיה לספרות**

**4 כרכים. מאות תמונות.
כריכות הדורות**

המחיר 26 ל"י

לחותמים — רק 19.50 ל"י

ארבעת הכרכים יופיעו בחדשים
פברואר—אפריל 1962

הוצאת יהושע ציציק

צ י ו ן

כל סוגי ביטוח

סניפים וסוכנויות בכל חלקי הארץ

המשרד הראשי:

תל-אביב, אלנבי 120

בנק י. ל. פויכטונגר בע"מ

שירות אישי בבנקאות
השקעות וניירות ערך

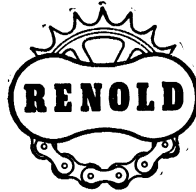
תל-אביב	★	ירושלים
ח י פ ה	★	פתח-תקוה

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד המרכזי לאספקה
של התנועה הקואופרטיבית
בישראל

שרשרות „רנולד“

הטובות ביותר בעולם

לשימוש בתעשייה, חקלאות ותחבורה
מלאי שרשרות וחלקים

להשיג אצל הסוכן הבלעדי
לישראל:

„טכניקה“ יעקב בוקשטין
תל-אביב, רח' רמב"ם 22, טל. 23216

החברה הישראלית למסחר ולהשקעות בע"מ

הון מניות נפרע וקרנות
מעל ל-13,000,000 ל"י

*

המשרד הראשי:

ת"א, רח' לילינבלום 39, טל. 67803

סניף:

חיפה, רח' אלנבי 12, טל. 2259

חברות בת:

סחר בע"מ
מרכז לשיווק בע"מ
צידוניה חברה להשקעות בע"מ
חברה ישראלית מרכזית
למימון ולאחסנה בע"מ
אורדן מפעלי מחכת בע"מ
תובל חברה להובלה כללית בע"מ
"מבצע" קונסורציום להשקעות בע"מ

בעלות חלקית במפעלים:
מפעלי מלט פורטלנד ישראליים נשר בע"מ
שמשון חברה לצמיגים ולגומי בע"מ
כיתן דימונה בע"מ

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

חברת הביטוח הגדולה בישראל

כל סוגי הביטוח

*

החברה היחידה הגותנת מענק
לנאמני ביטוח-חיים

*

ביטוח צמוד ערך

*

ביטוח גימלה צמוד-ערך מוחלט

*

המשרד הראשי: ת"א, מונטיפורי 27
סניפים וסוכנויות בכל הארץ

בנין

חברה לביטוח בע"מ

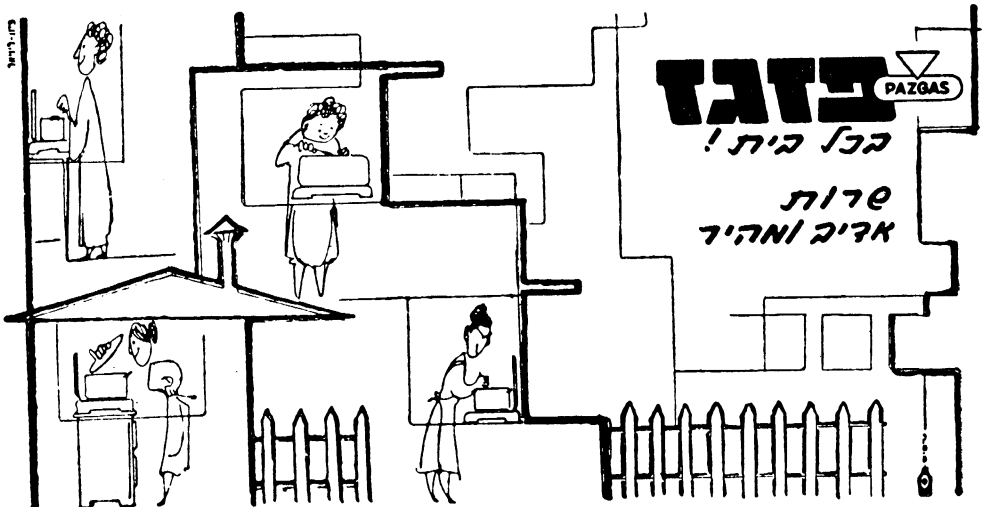
אש • ימי • תאונות
אחריות מעבידים • חיים

המשרד הראשי: ת"א — רח' אלנבי 113

סניפים:

חיפה — רחוב יפו 24

ירושלים — רח' בן יהודה 13

עיריית תל-אביב-יפו

העירייה מקיימת רשת ענפה של מוסדות להשכלה ולחינוך של מבוגרים.

אחד המוסדות הכולטים שבהם הוא האוניברסיטה העממית שהתמוגה בראשית תשכ"א עם „המכון להשתלמות" של משרד החינוך והתרבות, וכעת היא מנוהלת במשותף ע"י שני הגופים הללו.

באוניברסיטה העממית מתקיימים 53 חוגים או קורסים (לעומת 54 אשתקד) ב-32 מקצועות בכל תחומי המדע והאמנות:

שיפור הלשון העברית, לימוד היהדות, מדעי הרוח הכלליים, אמנות (תיאטרון, מוזיקה, ציור, פיסול), מדעי החברה, מדעים מדויקים, מדעי הטבע ושפות לועזיות (אנגלית צרפתית).

המקצועות המושכים ביותר את התלמידים הם:

פסיכולוגיה כללית, פסיכולוגיה חינוכית, תנ"ך, ספרות אנגלית וספרות כללית.

הלימודים באוניברסיטה העממית הם על רמה גבוהה והמרצים בקורסים הם מורים בבתי"ס הגבוהים או מומלצים עלידיהם. מספר התלמידים השנה הוא 2,264 (לעומת 1,900 אשתקד), מהם 40% גברים ו-60% נשים.

מפעל האוניברסיטה העממית התרחב בשנה זו במידה ניכרת, הן במספר הלומדים הן בהקפה של תכנית-הלימודים.

בסמסטר-החורף 1961/62 נכלל בתכנית-הלימודים חוג לאמנות מעשית (ציור ופיסול). בסמסטר-הקיץ 1962 ייפלו בתכנית מקצועות תורניים נוספים.

החברה המשותפת לעירייה ולשרד-החינוך-והתרבות, „מפעלי תרבות משותפים" (מת"ם), העתידה לקום, תוסיף לקדם את ענייני האוניברסיטה העממית.
